

ASIA MINOR STUDIES

(ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ)

Kadın İstihdamına Farklı Bir Bakış: Haneîçi İstihdam
Taner AKÇACI

Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programının Ürüne Dayalı Bilişsel Boyutunun Değerlendirilmesi
B. BAĞÇECİ, N. Nur MEŞE, F. KORKMAZ, S. ÜNSAL

Bir Ressamın Kaleminden “Yeditepe’nin Kat”ları: Abidin Dino’nun Yeditepe Öyküleri
Sema Çetin BAYCANLAR

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yerli Yeniçeriler: Hasan Kale Örneği
Uğur DEMLİKOĞLU

Kamu Sağlık İşletmelerinde Finansal Performans Değerlemesi: Kamu Hastaneleri Birlikleri Üzerine Bir Uygulama
Cuma ERCAN, Faruk DAYI, Erdem AKDEMİR

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî Ve İktisadî Yapı (65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre)
Murat FİDAN

Uzun Hasan Devri Akkoyunlu-Memluk İlişkileri
Tofiq NECEFLİ

Bir Ulus İnşa Etmek: Türk Tarih Yazım Biliminde Balkan Bölgesinin Yeri
Armand SAG

Gaziantep’te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri
Mehmet Emin SÖNMEZ

Arif Damar’ın ‘Şafak Vakti’ Şiirini Marksist Eleştirel Yaklaşımla İnceleme Denemesi
Kenan YAVUZ

Türk Rönesansı ve Hümanizma: Milli Kimliğin İçeriğine Ahmet Hamdi Tanpınar ve Hilmi Ziya Ülken’in Katkıları
Emre YILDIRIM

Örgüt Teorilerinde Ahlak: Kavramsal Bir İnceleme
Özcan ZORLU

ISSN 2147-1673

ASIA MINOR STUDIES
(Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi)

Ocak ve Temmuz olmak üzere yılda iki kez yayınlanır

Cilt/ Volume:1

Sayı / Issue:2

Temmuz/ July 2013

KİLİS 2013

Tarandığı İndeksler ve Veri Tabanları Indexes & Databases

Index Copernicus International (ICI)
<http://journals.indexcopernicus.com>

Ulrich's Periodicals Directory (UPD)
www.ulrichsweb.com

Central and Eastern European Online
Library (CEEOL)
<http://www.ceeol.com/>

Academia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
<http://asosindex.com/journal>

Akademik Türk Dergileri İndeksi
<http://www.akademikdizin.com/>

Bilimsel Yayın İndeksi
<http://www.arastirmax.com/>

ASIA MINOR STUDIES

ISSN 2147-1673

<u>Sahibi / Publisher</u>	<u>Danışma Kurulu / Advisory Board</u>
Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM	Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Üniversitesi)
<u>Editörler / Editors</u>	Prof. Dr. Ali ARSLAN (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM	Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)
<u>Yayın Kurulu / Editorial Board</u>	Prof. Dr. Nurullah ÇETİN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin AKİS Doç. Dr. Mehmet EROL Yrd. Doç. Dr. Murat FİDAN Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞLULARI Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ	Prof. Dr. Cihat GÖKTEPE (Uluslararası Antalya Üniversitesi)
<u>Dil Danışmanı / Language Advisory</u>	Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Başkent Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İsmail PEHLİVAN (Rusça) Abdil Celal YAŞAMALI (İngilizce) Emrah PAKSOY (İngilizce) Tuğba BİLVEREN (Türkçe) Muhammet HÜKÜM (Türkçe)	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi)
<u>Yayın Sekreteri (Secretary)</u>	Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Ramazan ÇELEM Armağan ZÖHRE	Prof. Dr. Mustafa TURAN (Gazi Üniversitesi)
	Prof. Dr. Osman TÜRER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
	Prof. Dr. Vygantas VAREİKİES (Klaipeda University-Litvanya)
<u>Adres / Address</u> Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 79100 Kilis / TÜRKİYE (TURKEY) Tel: 0533 493 88 11-0505 664 24 12 Fax: +90 (0348) 822 23 51 E-mail: asiaminorstudies@hotmail.com Web: www.asiaminorstudies.com	

Yasal Sorumluluk/ Legal Responsibility

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
The authors are responsible for the contents of their papers.

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
(Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Yılmaz KARADENİZ
(Muş Alparslan Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet YİĞİT
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Doç. Dr. Cavid QASIMOV
(Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi)

Doç. Dr. Sadettin PAKSOY
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Yavuz AKÇİ
(Adıyaman Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKAYA
(Adnan Menderes Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Soner ALADAĞ
(Adnan Menderes Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Özcan BAYRAK
(Adıyaman Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR
(Gaziantep Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Cuma ERCAN
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Ali GÜRSEL
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. M. Fatih KANTER
(Ahi Evran Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Ergün KAYA
(Anadolu Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Yücel KARADAŞ
(Gaziantep Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Cengiz KARATAŞ
(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Meral KUZGUN
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Taner NAMLI
(İnönü Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet
SOĞUKÖMEROĞLULARI
(Gaziantep Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Muhammed YAZICI
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Barış TAŞ
(Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Zafer BAŞKAYA
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Hasan MEMİŞ
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

EDİTÖRLERDEN

Asia Minor Studies Dergisi yayın hayatının birinci yılını doldururken biri özel olmak üzere üçüncü sayısına ulaşmıştır. Aynı zamanda dergimiz, henüz bir yaşında olmasına rağmen altı veri tabanı tarafından taranmaya başlanmıştır. Bu vesile ile dergimizin gelişimine katkıda bulunan akademisyen ve araştırmacılar ile emeği geçen dostlarımıza şükranlarımızı sunuyoruz.

Saygıdeğer akademisyen, araştırmacı ve okuyucular, Sosyal bilimlerin birçok alanında bilimsel yazı kabul eden Asia Minor Studies Dergisi, üçüncü sayısıyla birlikte ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı Komitesi'nin ihtisaslaşmayı öngören kararı doğrultusunda yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu bağlamda dergimizin **Tarih ile Türk Dili ve Edebiyatı** alanlarına yönelmesine karar verilmiştir. Üçüncü sayımız için söz konusu alanlarla ilgili akademik çalışmalar kabul edilecektir. İlginize şimdiden teşekkür ederiz. Saygılarımızla...

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

Kadın İstihdamına Farklı Bir Bakış: Haneici İstihdam	
Taner AKÇACI	1
Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programının Ürüne Dayalı Bilişsel Boyutunun Değerlendirilmesi	
B. BAĞÇECİ, N. Nur MEŞE, F. KORKMAZ, S. ÜNSAL	14
Bir Ressamın Kaleminden “Yeditepe’nin Kat”ları: Abidin Dino’nun Yeditepe Öyküleri	
Sema Çetin BAYCANLAR	29
XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yerli Yeniçeriler: Hasan Kale Örneği	
Uğur DEMLİKOĞLU	41
Kamu Sağlık İşletmelerinde Finansal Performans Değerlemesi: Kamu Hastaneleri Birlikleri Üzerine Bir Uygulama	
Cuma ERCAN, Faruk DAYI, Erdem AKDEMİR,	54
1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre)	
Murat FİDAN	72
Uzun Hasan Devri Akkoyunlu-Memluk İlişkileri	
Tofiq NECEFLİ	93
Bir Ulus İnşa Etmek: Türk Tarih Yazım Biliminde Balkan Bölgesinin Yeri	
Armand SAG	107
Gaziantep’te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri	
Mehmet Emin SÖNMEZ	129
Arif Damar’ın ‘Şafak Vakti’ Şiirini Marksist Eleştirel Yaklaşımla İnceleme Denemesi	
Kenan YAVUZ	149
Türk Rönesansı ve Hümanizma: Milli Kimliğin İçeriğine Ahmet Hamdi Tanpınar ve Hilmi Ziya Ülken’in Katkıları	
Emre YILDIRIM	162
Örgüt Teorilerinde Ahlak: Kavramsal Bir İnceleme	
Özcan ZORLU	185

Cilt: 1 Sayı: 2 Temmuz 2013 / Volume:1 Issue:2 July 2013

KADIN İSTİHDAMINA FARKLI BİR BAKIŞ:HANEİÇİ İSTİHDAM

A Different Perspective for Employment of Women: Household with Employed Persons

*Taner AKÇACI**

Özet

Kadınların iktisadi ve sosyal yaşamdaki payı, iktisadi kalkınma açısından büyük önem arz etmektedir. Gelişmiş ülkelerle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler arasında kadın istihdamının payı ve yapısı bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Kadınların istihdama katılımının düşük düzeyde olması, hem kadınların kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerinin önünde önemli bir engel oluşturmakta hem de sosyal kalkınmayı olumsuz etkilemektedir. Ülkemizin kadın istihdamının düşüklüğü ile insani gelişme endeksi sıralamasında gerilerde yer alması paralellik göstermektedir.

Son yıllarda, ekonomik büyümenin üzerinde büyüme gösteren hane içi personel çalıştıran sektörün en önemli tetikleyicisi kadın istihdamıdır. Geleneksel aileden çekirdek aileye geçiş ve kente göçün artmasıyla daha hızlı bir şekilde çalışma yaşamına dâhil olan kadınların, hane içi istihdamın artmasını da sağladığı görülmektedir.

Çalışmamızın amacı, kadın istihdamının hane içi istihdama ve iktisadi büyümeye etkisini test etmektir. 2000Q1-2012Q4 üç aylık verilerin kullanıldığı çalışmamızda seriler arasındaki ilişki Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, kadın istihdamının artması hane içi istihdamın artmasına ve ekonomik büyümeye pozitif yönde etki etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın istihdamı, Ekonomik kalkınma, Hane içi istihdam.

Abstract

The role of the women in economic and social life is very important in terms of economic development. There are important differences between developed countries and developing countries such as Turkey. The low level involvement of women to employment blocks to their potentials and effects negatively social development. Turkey's low level of women employment and human development index are parallel with each other.

*Yrd.Doç. Dr.Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, akcaci@kilis.edu.tr.

Kadın İstihdamına Farklı Bir Bakış: Haneîçi İstihdam / Taner AKÇACI

In recent years, the women employment is the biggest trigger of the sector which recruits household personnel and growing more than economic development. Women are more involved economic life because of the immigration to cities and transition from large family to nuclear family style. Also, employed women cause more household with employed persons.

The aim of this study is testing the effect of women employment on household with employed persons and economic development. The 2000Q1-2012Q4 data are used in this study and the analysis are completed by using Johansen co-integration and Granger causality tests. According to the results, the increasing of the women employment causes the increasing of the household with employed persons and it has a positive effect on economic development.

Key Words: Women employment, Economic development, Household with employed persons.

Giriş

Kadınlar, tarihsel süreç içinde değişik biçim ve statülerde çeşitli ekonomik faaliyetlere katılmakla birlikte sanayi devrimi ile ücretli işçi statüsü altında çalışma yaşamı içinde yer almaya başlamışlardır. Sanayi devrimi ile hâkim olan liberal felsefe, kadının çalışma yaşamında düşük ücret ve ağır çalışma koşulları ile karşılaşmasına neden olmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru liberal devlet anlayışından sosyal devlet anlayışına geçişle birlikte kadının çalışma yaşamında karşılaştığı olumsuzlukların azaltılmasına yönelik politikalar günümüzde de önemini korumaktadır.

Kadının, insan olarak var olma mücadelesi, içinde bulunduğu toplumsal yapıya bağlı olarak değişmiş ve gelişmiştir. Kadına ve onun tarihsel açıdan bulunduğu konuma bakıldığında birçok evreden geçtiğini görürüz. Bu evrelerde kadınlar, kimi zaman özgür kimi zamanda hükmedilen konumdadır. Bununla birlikte, yüzyıllardır, kadınlar üretimin her aşamasında emek harçayarak üretime destek vermelerine rağmen, sosyo-ekonomik kalkınmadan payına düşeni alamamış, hatta dünyada yoksulluktan en fazla etkilenen kesimi oluşturmuştur (Kocacık & Gökkaya, 2005:196).

Kadın istihdamını da içeren sürdürülebilir büyüme ve kalkınma tüm ülkelerin temel amaçlarındandır. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sürdürülebilirliği, kıt kaynakların etkin kullanımını, sermaye birikimini, verimlilik artışını, insan kaynaklarına yatırımı ve teknolojik yenilikleri gerektirir. Teknolojik yeniliği üreten esas olgunun insan olduğu düşünüldüğünde dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların istihdamının, ekonomik büyüme ve kalkınmadaki önemi açıkça görülmektedir (Şimşek, 2008:1).

Gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelerin aksine tarımda çalışan kadın işgücü oranı yüksek, sanayi ve hizmet sektöründe istihdam edilen kadın işgücü oranı düşüktür. Aslında bu sonuç gelişmekte olan ülke gruplarında kalkınma sorunu yaşandığının da bir göstergesidir. Gelişmekte olan ülkelerde erkek işgücünün sektörel dağılımı da kadın işgücüne benzemekle birlikte, erkeklerin istihdam oranları kadınlara göre daha yüksektir (Tutar & Yetişen, 2009:121).

Kadın İstihdamına Farklı Bir Bakış: Haneçi İstihdam / Taner AKÇACI

Sosyolojik olarak aile hayatında, çalışarak para kazanma işi erkeklerin, çocuklara bakmak ve ev işleri yapmak kadınların temel görevi olarak kabul edildiğinden kadınların emek piyasalarındaki rolleri ikincil bir yapıya bürünmektedir.

Dünya ekonomisinde 1970'li yıllardan itibaren, ekonomide meydana gelen dönemsel krizler ve gelişmeler, ekonominin yeniden yapılandırılmasını zorunlu hale getirmiştir. Meydana gelen bu oluşumlar sonucunda da ekonomik, toplumsal boyutlarla ilgili farklı tezler ileri sürülmeye başlanmıştır. Tüm bu gelişme, çabalar ve küreselleşmenin beraberinde getirmiş olduğu yenilikler, kadın işgücünün çalışma hayatında istihdam edilmesinde büyük adımlar atılmasını sağlamıştır. (Kocacık & Gökkaya, 2005:199-200).

Kadın İstihdamının Gelişimi ve Önemi

Kadın işgücünün çalışma yaşamındaki yeri konusunda yaşanan değişimler, kadın işgücünün çalışma yaşamındaki katılımını arttırmakla kalmamış, kadın emeği, işgücü piyasalarında kalıcı olma özelliği de kazanmıştır (Ecevit, 1998:267).

Az gelişmiş ülkeler, kalkınma konusunda en büyük sorunu kalifiye işgücü yetiştirmek ve var olan işgücünü istihdam etmek noktasında yaşamaktadırlar. Teknolojiyi geliştirebilecek, uygulayabilecek, kaynakları kullanabilecek ve organizasyonu sağlayabilecek yetişmiş işgücüne sahip olmak bu ülkelerin kalkınmalarını sağlayacak en önemli unsurdur.

Son yıllardaki teknolojik gelişmelerle birlikte tarım ve hayvancılık sektörlerinden sanayi sektörüne hızlı geçişler olmuş, bu alandaki faaliyetlerin bazı bölgelerde yoğunlaşması söz konusu bölgeleri cazibe merkezleri haline getirmiştir. Bunun sonucu olarak yoğun göç almaya başlayan bu bölgeler, ekonomik ve sosyal açıdan önemli adımlar kat etmiş ve diğer bölgelere kıyasla daha fazla kalkınmaları söz konusu olmuştur (Turan, 2005:160).

Uluslararası araştırmalar, çalışan kadınlarda doğurganlık oranının ve çocuk ölüm oranının düştüğünü, dolayısıyla aile ölçeklerinin sağlık ve eğitime daha büyük pay ayrılabilceği bir konuma yöneldiğini göstermektedir. Aynı araştırmalar çalışan kadınların elde ettikleri gelirleri erkeklerden farklı olarak kendileri için değil, ağırlıklı aile için harcadıklarını göstermektedir. Erkekler kazançlarından görece olarak eğlence, alkol, sigara gibi harcamalara daha fazla pay ayırırken, kadınlar kazançlarını daha çok çocukların eğitimine ve sağlığına harcamaktadır. Dolayısıyla çalışan kadın sayısının artması genç kuşakların dahi iyi eğitilmesine ve daha sağlıklı yetişmelerine olumlu etki yapmaktadır. Daha eğitilmiş genç kadın kuşakları yetiştikçe, yapısal olarak kadın katılım oranı da yükselecektir. Katılım oranı yükseldikçe ortalama eğitim süresindeki artış hızlanacaktır. Çok düşük kalan kadın katılım oranı orta ve alt sınıfta eğitim harcamalarının düşük kalmasına, dolayısıyla eğitim düzeyinin çok yavaş bir tempoyla artmasına yol açmaktadır (İncirlioğlu, 2010).

Kadınların çalışmasıyla birlikte aile olgusunun etkilenmesi doğal bir süreçtir. Diğer yandan, ailede kadının çalışması dışındaki faktörlerin ve sosyal yapının değişimiyle de

Kadın İstihdamına Farklı Bir Bakış: Haneîçi İstihdam / Taner AKÇACI

çalışma yaşamı etkilenmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kadın istihdamı ile aile yaşantısı arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır.

Küreselleşme sürecinde üretim sisteminin yapısal dönüşüm geçirmesi ve yeni sistemin mevcut özelliklerinin kadının çalışma hayatına girmesini kolaylaştıran biçimde şekillenmesi kadınların işgücüne katılımını arttırmıştır. Kadın işgücü sayısının artmasında, hizmet sektöründeki gelişmelerin yanı sıra, birbiriyle ilişkili pek çok faktörün etkili olduğu bilinmektedir. Bu faktörler arasında;

- ✓ Dünya genelinde çalışan kadınları koruyucu ve destekleyici yasaların ve uygulamaların artması,
- ✓ Demografik gelişmeler,
- ✓ Eğitim olanaklarının artması,
- ✓ Standart dışı (atipik) çalışma şekillerinin ortaya çıkması ve giderek yaygınlaşması,
- ✓ Evlenme oranlarında azalma, buna karşılık boşanma oranlarında artış,
- ✓ Toplumların, kadınların çalışmasına yönelik tutumlarında meydana gelen olumlu gelişmeler,
- ✓ Çocuk bakımı ve diğer hizmetlerdeki iyileşmeler yer almaktadır.(Peker & Kubar, 2012:176).

Yukarıda sıralanan söz konusu olumlu gelişmeler yanında, pek çok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye’de de kadının işgücüne katılımını olumsuz yönde etkileyen bir takım sebepler bulunmaktadır. Bunların başlıcaları; küçük çocukların bakımı, kadının eğitim düzeyinin düşüklüğü, piyasa koşullarının elverişli olmayışı, kısmi çalışma olanaklarının sağlanamayışı, çalışmayla ilgili yasal mevzuattaki eksiklikler ve sonuçta kadının çalışması ile ilgili gelenek ve göreneklerin değişim hızının kadın lehine yavaş seyretmesi biçiminde belirtilebilir (Berber & Eser, 2008:4).

Bu bağlamda, dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların ekonomik yaşama katılma, ekonomik değer üretme ve dolayısıyla da kalkınmayı sağlamada önemli etkileri olmasına rağmen, ekonomik kalkınmadan yararlanma payları erkeklerin aldıkları payın gerisinde kalmaktadır. Kadınların bu şekilde ekonomik ve toplumsal anlamda ikinci planda kalmalarına neden olan ana etken, kaynağını erkek egemen kültürden alan cinsiyet ayrımcılığıdır. Bu zihniyet, kadının rollerini ev içi alanla sınırlamakta ve ev dışında herhangi bir uğraşı olsa bile bunun kadının ikinci görevi olduğunu söylemektedir. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği esnek ve ucuz emek arayışı ile birlikte kadın istihdamı artsa da, dünya genelinde kadın emeği hala büyük oranda, ücretsiz aile işçisi başta olmak üzere, düzenli geliri olmayan işlerde yoğunlaşmış durumdadır (Göküş vd, 2013:92).

Uluslararası Çalışma Örgütü, Dünya Bankası, Avrupa Birliği, Uluslararası Sosyal Güvenlik Birliği gibi uluslararası ve ulusal istatistiklerde kadınlar ve kadın işgücü dezavantajlı grup içinde yer almaktadır. Türkiye’de kadınların işgücüne katılma oranı ve genel istihdam içindeki oranları sosyal, ekonomik, kültürel vb. nedenlerle gerek Dünya, gerekse AB ölçeğine göre çok düşüktür. Bu bağlamda eksik istihdam sorunu hem Türkiye

Kadın İstihdamına Farklı Bir Bakış: Haneîçi İstihdam / Taner AKÇACI

hem de diğer ÷lkeler için üretim, yatırım, tasarruf, tüketim, milli gelir gibi ekonomik göstergelerle düşün÷ldüğünde en ciddi sorunlardan birini oluşturmaktadır. (Kumaş & Çağlar, 2011:249)

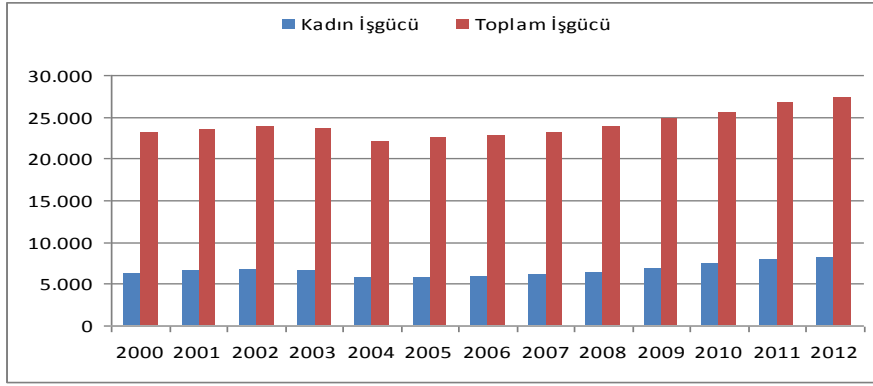
Kadınlar bir toplumun ön planda olmayan fakat toplumun ilerlemesinde önemli etkileri olan üyeleridir. Bir toplumda kadın ne kadar etkin ve üretkense toplum o kadar gelişmiştir. Çalışma hayatında kadının yer alması toplumsal ve ekonomik kalkınma sürecinde, insanın ve insan emeğinin özgürleşmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda kadınların çalışması toplumsal statülerinin yükselmesi bakımından da gereklidir. Dolayısıyla toplumsal ve ekonomik kalkınma sürecinde kadınların etkin biçimde yer alması, kadınların işgücüne katılımının ve istihdamının artırılması, bireysel ve toplumsal açıdan sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesinde önemli bir unsurdur. Bu çerçevede kadın istihdamının artması, kadın yoksulluğunun önlenmesi, haneye giren daha yüksek gelir ve daha iyi yaşam standartlarına kavuşmak anlamına gelir (Karabıyık, 2012:240).

Kadınların işgücüne ve istihdama katılımlarının artırılması amacıyla; kaynakların etkin kullanılması, üretim çarkının harekete geçirilmesi, yeni istihdam alanlarının açılmasını sağlayacak yatırımların yapılması, işgücü vasfının yükseltilmesi, ev odaklı hizmetlerin kamusal hizmetler kapsamında sunulması, ücretli çalışmanın alternatif düşür÷lmesi yönünde politikaların uygulanması gerekmektedir. Bunun için; kadın işgücünün eğitim seviyesini yükseltecek örgün ve yaygın eğitim imkânları kullanılarak istihdam edilebilirlik artırılmalıdır. Aktif işgücü politikalarıyla işgücü piyasasına giriş kolaylaştırılmalı ve teşvik edilmelidir. Tarım dışı sektörlerde çalışma şartları kadınlara uygun hale getirilmeli ve kadınların işyerlerinde maruz kaldıkları gayri insani davranışların önüne geçilmelidir. İşyerlerinde çocuk bakımını ortadan kaldıracak kreşlerin ve yaşlı bakımını üstlenecek kamusal hizmet kurumlarının açılması kadınların iş hayatına katılımını artıracığından kamu sosyal devlet ilkesi gereği bu sorumluluğu yerine getirmelidir. Devlet kadın erkek istihdamında eşitliği sağlamaya yönelik politikalar oluşturmalı, bunun için çalışma yaşamını insana yakışır hale getirmeli, herkesin sosyal güvenlik kapsamında ve yasalara uygun biçimde istihdamı için gerekli önlemleri almalıdır (Karabıyık, 2012:255-256)

Kadın İstihdamına Farklı Bir Bakış: Haneîçi İstihdam / Taner AKÇACI

Türkiye’de kadın istihdam ve işgücü durumuna bakıldığında ise, durum aşağıdaki grafiklerde görülmektedir:

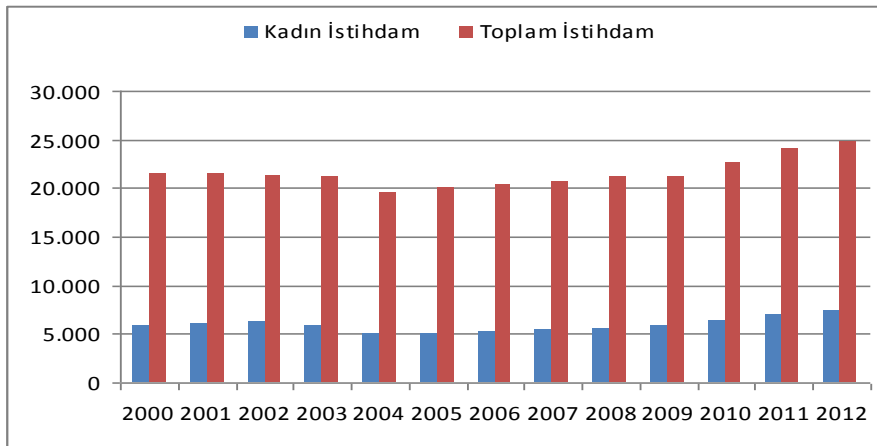
Grafik 1. Kadın İşgücünün Toplam İşgücü İçindeki Payı

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden oluşturulmuştur.

Yıllar itibarıyla kadın işgücünün toplam işgücü içindeki payı artmıştır. 2000 yılında 6.188.000 kişi ile toplam işgücü içindeki payı %26 olan kadın işgücünün 2012 yılında 8.192.000 kişi ile toplam işgücü içindeki payı %30'a yükselmiştir. 2004 ve 2008 krizlerinde hem kadın hem toplam işgücündeki azalış dikkat çekmektedir. Bu verilere bakılacak olursa kadınların işgücüne katılım oranları genellikle erkeklerin işgücüne katılım oranlarının yarısı kadar bile olmadığı söylenebilir.

Grafik 2. Kadın İstihdamının Toplam İstihdam İçindeki Payı

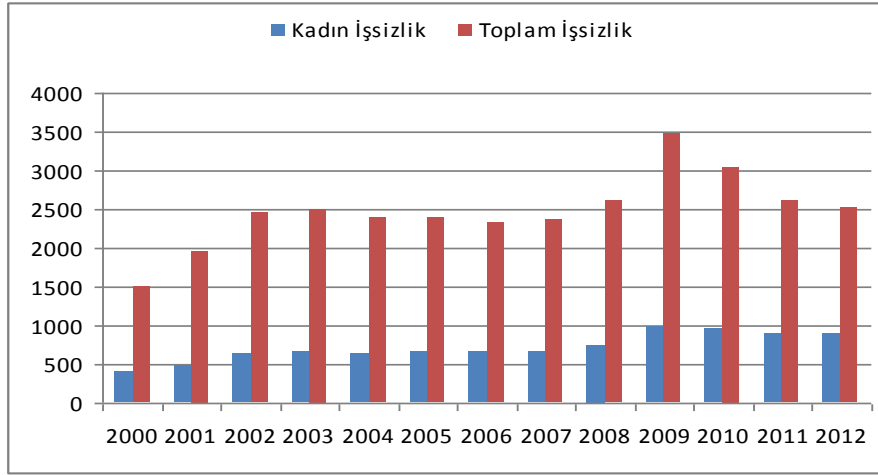

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden oluşturulmuştur.

Kadın İstihdamına Farklı Bir Bakış: Haneçi İstihdam / Taner AKÇACI

Türkiye'deki kadın istihdamı yıllar itibarıyla artmakla beraber henüz arzu edilen seviyelere ulaşmamıştır. 2000 yılında 5.801.000 kişi ile toplam istihdam içindeki payı %27 olan kadınların 2012 yılındaki payı 7.309.000 kişi ile %30'a yükselmiştir.

Grafik 3. Kadın İşsizlerin Toplam İşsizler İçindeki Payı

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden oluşturulmuştur.

Kadınların toplam işsizler içindeki payı yıllar itibarıyla artmaktadır. 2000 yılında 1.457.000 işsiz 387.000'ini kadınlar oluştururken, 2012 yılında 2.518.000 işsiz 883.000'ini kadınlar oluşturmaktadır. 2000 yılında %25 olan kadın işsizlerin toplam işsizler içindeki payının 2012 yılında %35'e yükselmesi ve kriz dönemlerinde kadın işsizlik oranının %45-50 seviyelerine yükselmesi kadınların işgücü piyasasındaki negatif ayrımcılığını destekler niteliktedir.

Ekonometrik Analiz

Veri Seti ve Metodoloji

Çalışmamızda kullanılan 2000Q01-2012Q4 dönemi üç aylık veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK) resmi istatistiklerinden elde edilmiştir. Kullanılan serilerde mevsimsellik gözlemlendiğinden Census X12 mevsimsellik arındırması yapılmıştır. Çalışmamızda, sabit rakamlarla gayri safi yurtiçi hasıla (Ingsyh), sabit rakamlarla ev içi personel çalıştıran hane halkları hasılası (Inhii) ve kadın istihdam sayısı (lnki) serileri kullanılmıştır. Seriler önce birim kök testine tabi tutulmuş ardından Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. VAR gecikme uzunluğu tespit edilirken ayrıca otokorelasyon için LM sınaması yapılmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşme rankı tespit edildiği için VECM'e dayalı Granger nedensellik testi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır.

Birim Kök Testleri

Bu çalışmada serilerin durağanlıklarını analiz etmek için Augmented Dickey Fuller-ADF (1979) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin-KPSS (1992) birim kök testleri kullanılmıştır. Sıfır hipotezi altında birim kök olduğunu test eden ADF testi AR sürecine dayanmaktadır. Ayrıca maksimum gecikme uzunluğu olarak Schwert(1989) tarafından önerilmiş olan formül kullanılır. ADF regresyonu aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$\Delta y_t = \alpha + \beta_t + \theta_t + \rho y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \phi_k \Delta y_{t-j} + u_t \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de ρ uygun gecikme uzunluğunu gösterir. ρ 'nin sıfır olması durumunda seride birim kök olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilememektedir.

KPSS testinde, amaç gözlenen serideki deterministik trendin arındırılarak serinin durağanlaştırılmasıdır. KPSS testinde kurulan birim kök hipotezi ADF testi için kurulan hipotezlerden farklılık gösterir. Boş hipotez serinin durağan olduğunu buna karşılık alternatif hipotez ise seride birim kök olduğunu ima etmektedir (Kwiatkowski vd., 1992:159).

Test için denklem şu şekilde oluşturulmaktadır.

$$Y_t = x'_t \delta + u_t \quad (2)$$

Denklemden yer alan x'_t sabit veya sabit ve trendi ifade eden deterministik bileşendir.

Çalışmada, kadın istihdamı ile büyüme ve hane içi istihdam arasında ilişki olup olmadığını analiz edebilmek için ilk olarak, serilerin durağanlık seviyelerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Serilerin durağanlık seviyelerini tespit edebilmek için kullanılan ADF ve KPSS birim kök testi sonuçları Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 1. ADF Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzyer Değeri		Birinci Farkı	
	Sabitli	Trend+Sabitli	Sabitli	Trend+Sabitli
Ingsyh	-0,4728(1)	-2,6835(1)	-5,3161(0)*	-5,3002(0)*
Lnhi	-0,7581(0)	-1,7110(0)	-7,8754(0)*	-7,8256(0)*
Lnki	-0,3130(1)	-0,9680(1)	-5,0513(0)*	-5,0092(2)*

*Not: Sabit için LM istatistiği asimptotik kritik değeri sabit de -3.5683, -2.9211 ve -2.5951'dir. Sabit+trend için -4.1611, -3.5063 ve -3.1830'dir. *, %1 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.*

ADF testine göre tüm değişkenler birinci farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Dolayısıyla serilerin birinci fark değerleri için birim kök olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmektedir. Bu sonuçlara göre çalışmada kullanılan tüm değişkenlere ait serilerin durağanlık mertebesi I(1)'dir.

Tablo 2. KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye Değeri		Birinci Farkı	
	Sabitli	Trend+Sabitli	Sabitli	Trend+Sabitli
Ingsyh	0,9601(5)	0,1675(5)	0,1291(3)*	0,0988(4)*
Lnhii	0,9137(5)	0,1051(5)	0,0801(0)*	0,0764(0)*
Lnkis	0,3727(5)	0,2182(5)	0,4207(4)*	0,0942(8)*

Not:Sabit için LM istatistiği asimptotik kritik değeri sabit de 0.7390, 0.4630 ve 0.3470'dir. Sabit+trend için 0.2160, 0.1460 ve 0.1190'dir. *, %1 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

ADF testinden farklı olarak sıfır hipotezinde serilerin durağan olduğunu ifade eden KPSS testinde de serilerin birinci farkı alındığında durağanlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla seriler I(1)'dir. Seriler I(1) olduğu için seriler arasında uzun dönem ilişkisi olup olmadığını tespit edebilmek için Johansen eşbütünlük testi yapılabilir.

Johansen Eşbütünlük Testi

Engle-Granger testinin sonuçları regresyondaki bağımlı değişkene göre değişmektedir. Ayrıca EG testi sadece bir eşbütünlük ilişkisine izin vermektedir. İki farklı eşbütünlük ilişkisinin olması halinde EKK yöntemi bunların doğrusal bir bileşimini alacaktır.

Bir diğer önemli husus ise, sadece X ile Z arasında bir eşbütünlük ilişkisi varsa, Y'nin X ve Z üzerine olan regresyonu yapılabilecek test uygun olmayacak ve eşbütünlük vektörü tutarlı olarak tahmin edilemeyecektir. Johansen tarafından geliştirilmiş olan VAR' a dayalı eşbütünlük analizinde bu sorunların üstesinden gelinmektedir.

X_t (nx1) boyutunda T örneklem sayısını içeren değişkenler vektörünü temsil etsin. X_t 'nin I(1) süreci olduğu varsayılırsa değişkenler arasındaki eşbütünlük vektörler, aşağıdaki hata düzeltme modelinin tahmini yolu ile belirlenebilir:

$$\Delta X_t = A_0 + \Pi X_{t-p} + \sum_{i=1}^{p-1} A_i \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarıdaki denklemde ΔX_t ve ΔX_{t-i} vektörleri I(0) iken X_{t-p} vektörü ise I(1)'dir. Bu nedenle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin niteliği Π matrisinin rankı r tarafından belirlenmektedir. Π matrisinin $\Pi = \alpha\beta'$ şeklinde sırasıyla uyumlanma katsayıları ve eşbütünlük vektörleri gösterecek şekilde yeniden tanımlanması mümkündür. Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) eşbütünlük vektörlerin sayısının belirlenmesi amacıyla iz ve maksimum öz değer olmak üzere iki farklı test önermişlerdir. Bunlardan iz testi Π matrisinin rankının r'ye eşit veya r'den küçük olduğu boş hipotezi test eder. Maksimum öz değer testi ise eşbütünlük vektör sayısının r olduğunu ifade eden sıfır hipotezi r+1 olduğunu ifade eden alternatif hipoteze karşı test eder.

Tablo 3. Çok Değişkenli Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Değişkenler	Öz Değerler	İz İstatistiği	Maximum Özdeğer Testi	Kritik değer		Eşbütünleşme Hipotezi	
				%5 İz	%5 Max.	Ho	Ha
lngsyh lnhii lnkis	0.37476	36.4680	21.6030	29.7970	21.1316	r=0	r≥1
	0.20769	14.8650	10.7089	15.4947	14.2646	r≤1	r≥2
	0.08638	3.15611	3.15611	3.84146	3.84146	r≤2	r≥3

Tablo 3’de gösterilen Johansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre seriler arasında 1 adet eşbütünleşme rankı tespit edilmiştir. Dolayısıyla seriler arasında uzun dönem ilişkisi vardır. Seriler I(1) ve aralarında eşbütünleşme olduğu için standart Granger testi yerine VECM’e dayalı Granger nedensellik testi yapılabilir.

Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)’e Dayalı Granger Nedensellik Testi

Standart Granger nedensellik testi VAR modeline dayalıdır. VAR modeline dayalı Granger nedensellik testi seriler arasında eşbütünleşme olduğu durumlarda hatalı sonuçlar verebilir. Bu sorunu gidermek için VECM’nin tahmin edilmesi gerekir (Engle and Granger, 1987). Sıfır hipotezi altında nedensellik ilişkisi olmadığını test eden VECM’e dayalı Granger nedensellik testi aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p-1} \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p-1} \alpha_{2i} \Delta X_{t-i} + \varphi_1 ECT_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (4)$$

$$\Delta X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p-1} \beta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p-1} \beta_{2i} \Delta X_{t-i} + \varphi_2 ECT_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (5)$$

Eşitlik (5)’de ECT uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin kalıntılarını, ECT_{t-1} ise hata terimini ifade etmektedir. VECM’e dayalı Granger nedensellik testinde X’ten Y’ye doğru nedensellik ilişkisini test edebilmek için Wald (F-testi) kullanılır (Yoo, 2009: 3577).

Tablo 4. VECM’e Dayalı Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	MWALD	Olasılık değeri	Nedensellik ilişkisi
lngsyh → lnhii	16,1607	0,0011*	Vardır
lnhii → lngsyh	8,8212	0,0318**	Vardır
lnkis → lnhii	13,8691	0,0031*	Vardır
lnhii → lnkis	5,3661	0,1469	Yoktur
lngsyh → lnkis	11,5245	0,0092*	Vardır
lnkis → lngsyh	7,9231	0,0476**	Vardır

*, %1 ve **, %5 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

Kadın İstihdamına Farklı Bir Bakış: Haneçi İstihdam / Taner AKÇACI

Kısa dönem nedensellik testi sonuçlarına göre kadın istihdamından büyüme %5 güven seviyesinde temizlik, çocuk bakıcılığı, açıcılık gibi hane içi istihdama ise %1 güven seviyesinde nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Hane içi istihdamdan kadın istihdamına doğru nedensellik ilişkisi ise istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır. Diğer yandan, hane içi istihdam ile büyüme arasında da çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Çalışmanın ampirik sonuçlarına göre, kadın istihdamının artması büyüme pozitif yönde etki etmektedir. Yıllar itibarıyla çoğu kez büyüme oranından yüksek çıkan hane içi personel çalıştıran kesimin büyüme oranı ile kadın istihdamı arasındaki nedensellik ilişkisi dikkat çekmektedir. Kadın istihdamının artmasına paralel olarak hane içi personel çalıştırmanın da artması kadın istihdamının çarpan etkisi yarattığını ispatlar niteliktedir. Bu açıdan kadınlar çalışma yaşamına dâhil oldukça peşinden istihdamın artmasına da neden olmaktadır. Yani, kadınlar çalışmalarının yanında çalıştırma yönünde de ekonomiye katkı sağlamaktadır.

Sonuç

Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların ekonomik yaşama katılma, ekonomik değer üretme ve dolayısıyla da kalkınmayı sağlamada önemli etkileri olmasına rağmen, ekonomik kalkınmadan yararlanma payları erkeklerin aldıkları payın gerisinde kalmaktadır. Kadın istihdamını olumlu ve olumsuz etkileyen faktörler ile kadın istihdamının ekonomik etkileri, kadın istihdamını iktisat yazınında önemli bir araştırma konusu yapmıştır.

Türkiye’de kadının gerçek anlamda işgücüne katılması kentleşmenin arttığı 1950’lerden sonra yaşanmıştır. Dünyada ve ülkemizde liberal ekonominin ve girişimcilik kültürünün benimsendiği 1980’li yıllardan günümüze ise kadın istihdamı gün geçtikçe önem kazanmıştır.

Kadınların çalışmasıyla birlikte aile olgusunun etkilenmesi doğal bir süreçtir. Diğer yandan, ailede kadının çalışması dışındaki faktörlerin ve sosyal yapının değişimiyle de çalışma yaşamı etkilenmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kadın istihdamı ile aile yaşantısı arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır.

Temizlik, çocuk bakıcılığı, açıcılık gibi hane içi istihdamın artmasını sağlayacak iki faktör olduğu söylenebilir. Hane gelirin yüksekliği ya da çalışan kadının yeterli vaktinin olmaması. Bu ilişkinin test edildiği çalışmamızda, 2000Q1-2012Q4 dönemi üç aylık verilerin kullanıldığı Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, kadın istihdamı ile iktisadi büyüme ve hane içi personel istihdamı arasındaki ilişki istatistikî olarak anlamlı bulunmuştur. Kadın girişimciler, hem kendileri hem de istihdam ettikleri kişiler için iş yaratmalarının yanı sıra, toplumdaki konumlarını da güçlendirerek gelişmeye katkıda bulunmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Berber, Metin & Eser, Burçin Yılmaz (2008) “Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz”, *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(2), 1-16.
- Dickey, David A. & Fuller, Wayne A. (1979) “Distribution of the Estimator for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Ecevit, Yıldız (1998) “Türkiye’de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi”, 75. Yılda Kadınlar ve Erkekler, Türkiye İş Bankası, İMKB ve Tarih Vakfı Yayını.
- Engle, Robert F. & Granger, C.W.J. (1987), “Cointegration and error Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*, 55, 251-276.
- Göküş, Mehmet, Özdemiray, Sema Müge & Göksel, Zarf Songül (2013) “Bölgesel Kalkınmada Kadın Girişimciliğinin Önemi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 87-97.
- İnciroğlu, Lütfi (2010) “Kadınların İstihdama Katılımı ve Yaşanan Sorunlar”, <http://www.toprakisveren.org.tr/2010-85-lutfiinciroglu.pdf>, Erişim Tarihi: 03.05.2013.
- Johansen, Soren & Juselius, Katarina (1990), “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration – with Applications to the Demand for Money”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-210.
- Johansen, Soren (1988) “Statistical Analysis of Cointegrating Vectors”, *Journal of Economic Dynamic and Control*, 12, 231-251.
- Karabıyık, İlyas (2012) “Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 32(1), 231-260.
- Kocacık, Faruk & Gökkaya, Veda B. (2005) “Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları” *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195-219.
- Kumaş, Handan & Çağlar, Atalay (2011) “Türkiye’de Kadın Eksik İstihdamını Belirleyen Faktörler”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (2), 249-289.
- Kwaitkowski, Denis, Phillips, Peter C.B., Schmidt, Peter & Shin, Yongcheol (1992) “Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have A Unit Root?”, *Journal of Econometrics*, 54: 159–178.
- Peker, A. Esra & Kubar, Yeşim (2012) “Türkiye’de Kırsal Kesimde Kadın İstihdamına Genel Bir Bakış”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 14(2), 173-188.
- Schwert, G. William (1989) “Tests for Unit Roots: A Monte Carlo Investigation,” *Journal of Business and Economic Statistics*, 7, 147-160.

Kadın İstihdamına Farklı Bir Bakış: Haneçi İstihdam / Taner AKÇACI

- Şimşek, Mevlüdiye (2008) Küreselleşen Dünyada Kadının Ekonomik Konumu, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Turan, Menaf (2005) “Bölgesel Kalkınma Programları”, Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Degildir?, İstanbul: Paragraf Yayınevi.
- Tutar, Filiz & Yetişen, Handan (2009) “Türkiye’de Kadının Ekonomik Kalkınmadaki Rolü”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2),116-131.
- Yoo,Seung-Hoon(2006) “The Causal Relationship Between Electricity Consumption and Economic Growth in the Asean Countries”*Energy Policy*, 34, 573–3582.

Cilt: 1 Sayı: 2 Temmuz 2013 / Volume:1 Issue:2 July 2013

**ORTAÖĞRETİM SOSYOLOJİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMININ ÜRÜNE
DAYALI BİLİŞSEL BOYUTUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ**

**An Evaluation of Product Based Cognitive Aspects of Sociology Course Programme in
Secondary Education**

*Birsen BAĞÇECİ**
*Nafiye Nur MEŞE***
*Fahrettin KORKMAZ****
*Serkan ÜNSAL*****

Özet

Bu araştırmanın amacı, Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programını öğrencilerin görüşleri doğrultusunda değerlendirmektir. Bu doğrultuda, “Öğrencilerin Sosyoloji dersi öğretim programı kazanımları hakkındaki görüşleri nelerdir?” sorusunun yanıtına ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma için betimleme yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmada veri toplama aracı olarak iki bölümden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Anket formunun ilk bölümünde öğrencilerin bazı kişisel bilgileri: okudukları sınıf, cinsiyetleri, il/ilçeleri, ikinci bölümde ise araştırmacılar tarafından hazırlanan 31 maddeden oluşan Likert tip dört dereceli bir ölçme aracı kullanılmıştır. Çalışmanın evreni, 2011–2012 eğitim-öğretim yılı sonbahar döneminde Gaziantep ve Kahramanmaraş illerinde Normal Lise, Anadolu Lisesi Ve Sosyal Bilimler Liselerinde öğrenim gören 349 öğrenciden oluşmaktadır. Toplanan veriler üzerinde yapılan güvenilirlik çalışmasında anketin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı. 929 olarak bulunmuştur. Araştırma bulgularına göre sosyal bilimler lisesindeki öğrencilerin ortaöğretim sosyoloji öğretim programındaki hedefleri, normal liseler ve Anadolu liselerindeki öğrencilere göre daha etkili bir şekilde kazandıkları görülmüştür.

Abstract

Purpose of this study is to evaluate Secondary Education Sociology Course Programme by the views of the students. In this context the researchers tried to obtain a reply to the question “What are the students’ views on the achievements of Sociology

* Yrd. Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, bagceci@gantep.edu.tr.

** Öğr. Gör. Gaziantep Üniversitesi, Nizip Meslek Yüksekokulu, , nurmese@yahoo.com.

***Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Doktora öğrencisi, fahrettn@hotmail.com.

**** Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Doktora Öğrencisi, serkan-unsal09@hotmail.com.

Course Curriculum?" Descriptive research method is used for the study. As a means for the data collection, a questionnaire of four grade-point Likert type consisting of two parts is used. The first part of the questionnaire is prepared to collect personal information about the students such as: the grade of the class, gender, province/district they live whereas the second part consists of 31 items. The study is held in 2011-2012 autumn academic year. The universe of the study consists of 349 students in provinces of Gaziantep and Kahramanmaraş Normal School, Anatolian High School and High School of Social Studies. The Cronbach Alpha reliability coefficient of the questionnaire is found to be .929. According to the findings, the students of High School of Social Studies are found to obtain the objectives of sociology curriculum much more effectively than the students of Normal and Anatolian High Schools.

I. GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın ve ekonomik gelişmenin itici gücü olarak fen ve teknik bilimler kabul edilmektedir. Bu noktada sosyal bilimler hak ettiği ilgi ve itibarı görememektedir. Aslında gelişmekte olan ülkeler küreselleşmenin etki alanında daha ülkeler kalmaktadır. Küreselleşme sürecinde, özne pozisyonunda olmamak, pasif, edilgen bir konumda yer almak, kültürel asimilasyon, açık pazar haline gelmek gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldığı risklerdendir. Yoksulluk, zengin-fakir uçurumu, işsizlik, göç, çarpık kentleşme, okuryazar oranının düşüklüğü, vs. gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelerin mücadele etmek zorunda oldukları sosyo-kültürel problemlerin başında yer alır.

Gelişmiş olan ülkelerde ise hoşgörü, demokrasi bilinci, farklılıklara saygı, birlikte yaşam, sosyo-kültürel dokunun bozulmaması gibi konular oldukça hassas konulardır. Gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerin, yukarıda bahsedilen durumları göz önüne alındığında sosyal bilimlerin özellikle de sosyolojinin söyleyeceği çok şey bulunmaktadır.

Sosyal bilimlerin sunduğu bilgi ve deneyimlerin, kendini ve toplumunu tanıyan, ortak yaşayabilme ve demokratik kültüre sahip, sağlıklı bireylerin yetiştirilebilmesi için, yeni nesillere aktarılması gerekmektedir (Demircioğlu, 2004:1).

Orta öğretim düzeyindeki gençler için ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamla ilgili birtakım davranışların kazandırılması, eğitim programlarında sosyal bilimler öğretimi ile karşılanmaktadır. Sosyalleşme sürecinde orta öğretim gençlerinin kendilerini anlamalarına ve tanımlarına, toplumsal birer varlık durumuna gelerek kendilerini geliştirmelerine yönelik davranışları kazandırmak sosyal bilimler öğretiminin en önemli amaçlarından biridir.

Kendisiyle ve toplumuyla barışık, küresel dünyanın değerlerini içselleştirmiş, demokratik ve insan haklarına saygılı, hukukun üstünlüğüne inanmış bireylerin yetişmesinin sosyoloji dersi sayesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. İnsan, iletişim ve etkileşim içerisinde olan ve bir değer üreten, sosyal bir varlıktır. Bundan dolayı sosyoloji dersi sadece akademik, teorik bir ders değil aynı zamanda yaşamda işlevselliği olan, öğrencileri hayata hazırlayan, toplumsal hayatta izdüşümü olan bir disiplindir.

İnsan sosyal bir varlık olarak toplumda yaşamak zorundadır. Bu nedenle öğrencilerin içinde yaşadıkları toplumun ve kültürün özelliklerini çeşitli boyutlarda tanımlarını, toplumsal sorunların farkına varmalarını için sosyoloji disiplininin ilke ve kavramlarını öğrenmeleri bir gereklilik olarak görülmektedir.

Türkiye farklı etnik yapıların bir arada yaşadığı, demokratikleşme sürecinde hızla ilerleyen, kadim bir kültürü olan, genç ve dinamik nüfusa sahip, Avrupa Birliği'ne girme mücadelesi veren bir ülkedir. Bu özellikleri düşünüldüğünde sosyolojinin önemi daha da artmaktadır. Oysaki sosyolojinin bu öneminin göz ardı edildiği görülmektedir. Sosyoloji bilimi, günlük popüler tartışmaların dışında, referans alınan bir bilim olarak görülmemektedir.

21. yüzyıl eğitim ve öğretim alanında gerek anlayış gerekse farklı öğretim yöntem ve tekniklerin kullanılmasında önemli değişikliklerin olduğu bir dönemdir. 21. yüzyıl öğretmen merkezli eğitim anlayışından öğrenci merkezli eğitime, ezber yerine bilginin yapılandırılmasına, öğrenmeyi okulla sınırlandıran bir anlayışın yerine hayat boyu öğrenmeyi, öğretmenin otorite olmasının yerine rehber olan ve öğrencisiyle öğrenen öğretmenin olduğu çağdaş eğitim anlayışları ve uygulamalarına geçildiği bir dönemdir. Türkiye de 2005 yılından itibaren bu anlayışa uygun yapılandırmacı eğitimi benimsemiştir.

II. ORTA ÖĞRETİMDE SOSYOLOJİ DERSİNİN ÖNEMİ

Sosyoloji dersi bireylere toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlarını bilen ve bu sorunların giderilmesinde kendine özgü çözüm önerileri geliştirmelerine olanak sağlayan gerekli bilgi ve becerileri kazandırmayı amaçlamaktadır.

Toplumsal yaşamın dinamiklerini kavrayarak, önyargı ve dogmalardan uzak, toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına gerçekçi bir biçimde katkı sağlamak için gerekli bilgi ve düşünme becerilerinin önemli bir bölümünün bireylere sosyoloji öğretimiyle kazandırılması beklenmektedir (Alicans, 2007:10).

Sosyoloji disiplini, öğrencilerin kendilerini ve yaşadıkları toplumun yapısını, değişimini, dinamiklerini, kültürünü, toplumsal kurumlarını tanımlarına ve bu konularda toplumsal bir bilinç oluşturmalarına katkı sağlayacaktır. Çağdaş yaşamın gerekli kıldığı demokratik tutum ve davranışları kazanmış olmak, farklı inanç ve kültürlerle bir arada yaşamayı öğrenmek, hem bir toplumun üyesi hem de küresel dünyanın ferdi olmanın sosyoloji dersi sayesinde gerçekleşeceği düşünülmektedir. Sosyoloji dersinin coğrafya, tarih, demokrasi ve insan hakları, felsefe, edebiyat dersleri ile yakın ilişkisinden dolayı öğrenciler, sosyoloji dersi ile farklı dersler arasında ilişkiyi görebilme ve özgün bakış açısı geliştirebilmeyi de öğrenmiş olacaklardır.

İki kişinin bir araya geldiği tüm alanların sosyolojinin konusu olduğu hatırlanırsa bu bilimin ne derece önemli olduğu, sosyal ilişkilerden iletişime, arkadaş gruplarından bürokratik yapılara, tüketim ilişkilerinden siyasal rejimlere, savaşlardan sosyal çatışmalara, evlilik kurumundan duygusal birlikteliklere, sosyalleştirme sürecinden eğitime birçok konu başlığının sosyoloji dersinin inceleme alanını kapsadığı açıktır.

Herkes her zaman toplumla yaşamak, başkalarıyla ilişki kurmak ve sosyal roller icra etmek zorunda olduğu için sosyolojik bilgi her kariyer ve meslek için yararlıdır (Fichter, 1996:15) . Öğretmen, avukat, doktor, tamirci, marangoz, vs. her meslek grubu kendini bir toplumsal zemin üzerinde inşa etmekte ve toplumla muhatap olmaktadır. Bu nedenledir ki bireylerin yaşam sürecinde sosyoloji bilgisi oldukça yararlı ve önemlidir.

Sosyoloji Dersi, orta öğretim çağındaki öğrencilerin toplumsal olayları anlama, kavrama ve ortaya çıkan sorunlar için çözüm yolları bulmalarında gerekli davranışları kazanmalarında ve öğrencilerin topluma uyumlarının sağlanmasında önemlidir (Alican, 2007: 19).

Sosyolojinin İctimaiyat adıyla 1924 ortaöğretim programına alınmasının gerekçesi Lise Müfredat Programı Esbab-ı Mucibe-i Layihasında şöyle ifade edilmiştir: “ Öğrencilerin toplumsal sorunlar üzerinde düşünmeleri, onların toplumun birey üzerindeki etkilerini bilmesi ve evrim hakkında fikir edinmesi gerekli görülmüştür (Arslanoğlu, 2001: 66).

Sosyoloji dersi ile bireylerden toplumsal değişmelerin dinamiklerini kavrayarak toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlarını bilmeleri ve bu sorunların giderilmesinde özgün çözüm önerileri geliştirebilmeleri beklenmektedir. Salt fen ve teknolojiye yönelerek insan ve toplum üzerine düşünce becerisinin gelişmesinin yeterli ölçüde sağlanması mümkün görülmemektedir (Alican, 2007).

Sosyoloji öğretim programıyla öğrencilerin günlük bakışın ötesine geçerek toplumsal ve kültürel ilişkilere analitik bakmalarını; toplumsal hayat hakkında eleştirel düşünmeyi ve sorgulamayı öğrenmeleri; bilgiye dayanan yapıcı çözüm anlayışları kazanarak sosyolojik sorunları analiz etmeleri; mevcut sosyolojik durumun geçmiş ile bağlantısını kurabilmeleri amaçlanmaktadır (TTK,...9).

III. PROGRAM GELİŞTİRME VE DEĞERLENDİRME

Eğitimin bireylere toplumun ihtiyaç duyduğu davranış ve gereksinimlerin kazandırılması doğrultusunda planlanması, planlanan eğitim süreçlerinin uygulanması ve değerlendirilmesi eğitimde program geliştirmeyi zorunlu kılar. Bu nedenledir ki günümüz toplumlarında kültürel, sosyal ve teknolojik alanlarda meydana gelen hızlı gelişmeler ve yeniliklerin eğitime yansıtılması için belirlenen eğitim programlarının güncellenmesi gerekmektedir.

Toplumların niteliği kendisini oluşturan bireylerin niteliğiyle özdeştir. Topluma şekil veren bireylerin değer yargıları, inançları, hayata bakış açıları ve yeterli düzeyde bilgi ve beceri donanımına sahip olmaları o toplumda verilen eğitim hizmetlerinin sonuçlarıdır. Dolayısıyla eğitim hizmetleri toplumun ihtiyaç ve gereksinimleri göz önünde bulundurularak; bu ihtiyaç ve gereksinimlerin gerçekleşmesi ve karşılanmasına yönelik belirlenen hedefler doğrultusunda tasarlanmaktadır. Eğitim hizmetlerinin tasarlanmasında ilk adım belirlenen hedefler doğrultusunda eğitim programlarının oluşturulmasıdır. Değişen ve gelişen dünya koşulları ile bireyler her geçen gün daha fazla bilgi donanımına, yetenek ve kabiliyetlerinin ön plana çıkarılmasına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ihtiyaca yanıt vermek ise ancak eğitim programlarının güncellenmesi ile olabilmektedir. Milli eğitim temel politikalarının uygulamaya dönüştürülmesi eğitim programları yoluyla gerçekleştirilmektedir (Özdemir, 2009).

Eğitim hizmetlerinin tasarlanmasında ilk adım eğitim programlarının oluşturulması iken ikinci adım ise öğretim programlarının hazırlanmasıdır. Eğitim hizmetlerinin niteliği söz konusu olduğunda eğitim ve öğretim programları birbirinden ayrılmayan, iç içe geçmiş ve birbirini tamamlayan unsurlardır. Eğitim programı içinde öğretim programı önemli bir

Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programının Ürüne Dayalı Bilişsel Boyutunun Değerlendirilmesi / B. BAĞÇECİ - N. Nur MEŞE - F. KORKMAZ - S. ÜNSAL

yere sahiptir. Öğretim programları doğrultusunda her bir dersin ders programı oluşturularak genelde eğitim programı, özelde ise öğretim programınca belirlenen hedef ve davranışlar ders programları ile öğretmen ve öğrenciye uygulamaya sunulur.

Eğitim programlarının tasarlanma ve uygulama aşamaları kadar önemli olan bir diğer aşama programların değerlendirilmesidir. Program geliştirmenin amaçları doğrultusunda değerlendirme sonuçlarına göre programda düzeltmeler, yeni düzenlemeler, ekleme ve/veya çıkarmalar yapılabilir.

Eğitim süreçlerinde değerlendirme özel olarak öğrencilerin ne düzeyde öğrendiklerini ya da öğrenme eksikliklerini belirlemek ve bunları düzeltmek amacıyla yapılırken, daha genel biçimde ise uygulanan bir programın etkililiğini ya da başarılı olup olmadığını ortaya koyma amacına dönük olarak yapılmaktadır (Özdemir, 2009).

Program değerlendirme de tıpkı program geliştirme gibi sistematik ve kapsamlı çalışma gerektirir. Eğitim programlarının güncellenmesi kaçınılmazdır ve dolayısıyla güncelleme sürecinde göz önünde bulundurulacak etmenlerin belirlenmesi için bir eğitim programının uygun yöntemlerle değerlendirilmesi ve değerlendirme sonuçlarının programın yeniden tasarlanması sürecine yansıtılması gerekmektedir. Program geliştirmenin en önemli aşamalarından biri hazırlanan ve uygulanan programların değerlendirilmesidir (Bay ve Karakaya, 2006).

Sanders ve Nafziger (1976)'a göre değerlendirme şu amaçlarla yapılır:

- Programın güçlü ve zayıf yanlarını belirlemek ve geliştirmek,
- Programda karşılaşılan sorunları, çözümünü güçleşmeden önce belirlemek,
- Eğitim gereksinimlerini belirlemek,
- Eğitimde kullanılacak kaynakları belirlemek,
- İstenen eğitsel çıktıları belirlemek,
- Planlama ve karar vermede kullanılacak bilgileri toplamak,
- Eğitim giderlerini azaltmada kullanılacak finansal bilgileri toplamak (Yüksel ve Sağlam, 2012).

Belirtilen amaçların gerçekleştirilebilmesi için farklı araştırmacılar tarafından geliştirilen farklı program değerlendirme modelleri vardır. Program değerlendirme çalışmalarında araştırmacılar kendi amaç ve koşullarına en uygun modeli seçebilir veya bu modellerden yararlanarak yeni bir model geliştirebilirler (Erden, 1998).

Program değerlendirmede dikkat çeken değerlendirme modellerinden bazıları şunlardır:

- a. Tyler'ın Hedefe Dayalı Değerlendirme Modeli,
- b. Metfessel-Michael Değerlendirme Modeli,
- c. Provus'un Çelişki/ Fark Değerlendirme Modeli

d. Stake'in Uygunluk-Olasılık Modeli.

3.1.a.Tyler'ın Hedefe Dayalı Değerlendirme Modeli

1933-1941 yılları arasında R. Tyler tarafından geliştirilen bu model ilk önemli program değerlendirme çalışması olup sonraları geliştirilen program geliştirme modellerine zemin hazırlamıştır.

Tyler'ın "öğrenci performansı" olarak tanımladığı öğretme-öğrenme sürecinin sonunda oluşan ürünün yeterliliğini sorgulayan modeli, önceden belirlenmiş amaçlar doğrultusunda öğrenci davranışlarında oluşan değişimleri ve gelişmeleri temel alır (Yüksel ve Sağlam, 2012). Öğrenci davranışlarında oluşan değişim ve gelişmelerin gözlenmesi için geliştirilen ölçekler aracılığıyla nicel araştırmalar yapılmakta ve hatta deneysel yöntemlerle de program değerlendirme sağlanabilmektedir.

3.1.b.Metfessel-Michael Değerlendirme Modeli

1960'larda Metfessel ve Michael tarafından geliştirilen ve eğitimin genel ve özel hedeflerini ön plana çıkartan bu modele göre hedeflerin; danışma, öğretim ve yönetim hizmetleri açısından anlamlı stratejilere dönüştürülmesi gerekmektedir (Uşun, 2012).

Bu değerlendirme modeli sekiz aşamadan oluşur. Fitzpatrick, Sanders ve Worthen (2004)'e göre aşamalar şöyledir:

- Program paydaşlarının süreçte yer almasının sağlanması,
- Genel ve özel amaçlar arasında uyumun sağlanması,
- Özel amaçların öğrencilere kazandırılabilir davranışlara dönüştürülmesi,
- Ölçme araçlarının seçilmesi veya geliştirilmesi,
- Programın uygulanması sırasında içerik testleri, ölçekler ve diğer ölçme araçlarını kullanarak sürekli gözlemlerin yapılması,
- Uygun yöntemler kullanarak verilerin çözümlenmesi,
- Verilerin standartlar kullanılarak yorumlanması,
- Bulgular doğrultusunda amaçların gözden geçirilmesine, geliştirilmesine ve gelecekteki uygulamalara dönük önerilerin geliştirilmesi (Yüksel ve Sağlam, 2012).

3.1.c. Provus'un Çelişki/ Fark Değerlendirme Modeli

Provus'un Çelişki/Fark Değerlendirme modelinin diğer modellerden ayırt edici özelliği, temel işlemin performans ve standartlar arasında yapılan karşılaştırma oluşudur.

Provus değerlendirmeyi standartlar konusunda anlaşma süreci, programın herhangi bir ögesinin performansı ile standart performans arasında farkların var olup olmadığını belirleme ve programı ya da programın bir bölümünü iyileştirmek ve düzeltmek için farklar hakkında bilgi toplama olarak değerlendirir (Karataş, 2007).

Provas değerlendirilmesinin dört öge ve beş aşamadan oluştuğunu belirtmiştir. Bu dört öge; program standartlarının belirlenmesi, program performansının belirlenmesi, performansın standartlarla karşılaştırılması ve performans ve standartlar arasında fark olup olmadığının belirlenmesidir (Güven ve İleri, 2006).

3.1.d.Stake'in Uygunluk-Olasılık Modeli

Stake (2011) geliştirdiği bu modelde, program değerlendirme sürecine katılan insanlar arasındaki dinamiklerin göz önünde bulundurulması gerektiğini ve programı değerlendirenlerin görevlerinin, sonuçları ortaya koymanın yanında sonuçlar hakkında karar vermek olduğunu vurgular ve değerlendirmenin girdiler, süreç ve çıktılar başlıkları altında üç kategoride ele alınabileceğini belirtir (Demirel, 2003).

Ornstein & Hunkins (1988) girdiler, süreçler ve ürünleri şöyle tanımlar:

- Girdiler: Ürünü etkileyebilen öğretim ve öğrenmeden önce var olan her türlü durumlardır.
- Süreçler: Süreçler genellikle öğretme ve öğrenme süreci olarak adlandırılan unsurlardan oluşur.
- Ürünler: Değerlendirme uzmanlarının uygulanan yeni programın öğretmenler üzerindeki etkisini gösteren ürünlere dikkat etmeleri gerekmektedir (Karataş, 2007).

3.2.Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programının Değerlendirilmesi

Toplumların sürekli gelişim ve değişim içinde olması sebebiyle kültür de toplumsal kurumlar ve şartlardaki değişimlerle birlikte sürekli değişir. Bu nedenle toplumların yaşamını sürdürmesi ve gelişmesi için yalnızca kültürün yeni nesillere aktarılması yeterli değildir. Ayrıca bireylerin toplumdaki değişimlere uyum gösterebilecek ve değişmeye katkıda bulunacak biçimde yetiştirilmeleri gerekmektedir. Bu da eğitim kurumları ile sağlanır. Eğitim kurumları bireylere değişim ve gelişme için gerekli bilgi, beceri ve değerleri kazandırarak onların toplumsal ve ekonomik gelişmeye uymalarını kolaylaştırır. Bunun yanı sıra toplumda yenilikleri başlatacak ve gerçekleştirecek yaratıcı bireylerin yetişmesine katkıda bulunur (Fidan ve Erden, 2001: 58-59).

Eğitimin bireysel, ekonomik, siyasal ve toplumsal bir takım temel işlevleri bulunmaktadır. Bireyin kendini doğru olarak algılaması ve potansiyellerinin farkında olmasının yanı sıra içinde bulunduğu toplumu da doğru olarak değerlendirmesi oldukça önemlidir.

Eğitim programları, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde kaliteli bir eğitim sistemi kurma, ülkenin kalkınma ve gelişimine katkı sağlayacak nitelikli insan gücü yetiştirmeye yönelik olarak geliştirilirler.

01.11.1995 tarih ve 353 sayılı Kararı ile kabul edilen “Sosyoloji Dersi Öğretim Programı” 2010–2011 Öğretim Yılından itibaren uygulamadan kaldırılmış ve 14.12.2009 tarih ve 237 sayılı kararla yeni Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programı'nın 2010–2011 eğitim öğretim yılından itibaren uygulamaya konulması kararlaştırılmıştır (MEB, 2009).

Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programının Ürüne Dayalı Bilişsel Boyutunun Değerlendirilmesi / B. BAĞÇECİ - N. Nur MEŞE - F. KORKMAZ - S. ÜNSAL

Yeni öğretim programının temel yaklaşımında yapılandırmacılık anlayışının temelde olduğu görülür. Ülkemizde 2004 yılındaki ilköğretim eğitim programlarının geliştirilmesinde başat rol oynayan yapılandırmacılık yaklaşımının 2009 yılındaki “Sosyoloji Dersi Öğretim Programı”nda da etkililiğini artırarak devam ettirdiği görülmektedir. Bu durum sosyoloji dersi öğretim programında şu şekilde ifade edilmektedir: “Sosyoloji Öğretim Programında, kazanım ve etkinlik örnekleri oluşturulurken, öğrencilerin ilgi, yetenek ve becerilerini, yaşadığı toplumu anlayabilen, topluları bilimsel olarak değerlendirebilen, sosyolojik bakış açısını geliştirebilen bir program hedeflenmiştir. Ayrıca, aktif öğrenme ilke ve yöntemlerine dayalı, öğrenciyi merkeze alan, öğretmeni, öğrencilerin bilgiyi araştırmasında, keşfetmesinde, yapılandırmasında öğrenmede aktif hale getirmesinde sorumlu ve görevli gören bir anlayışa göre hazırlanmıştır”(MEB, 2009).

Sosyoloji Dersi Öğretim Programı altı üniteden oluşmaktadır. Aşağıdaki tabloda söz konusu ünitelerin her birinin söz konusu öğretim programındaki kazanım sayısı, ders saati ve oranı verilmektedir.

Tablo 1.Sosyoloji Dersi Öğretim Programı Üniteler, Kazanım Sayısı, Süre ve Oranları

	Üniteler	Kazanım Sayıları	Süre/DersSaati	Oranı (%)
1	Sosyolojiye Giriş	5	6	8
2	Birey ve Toplum	10	10	14
3	Toplumsal Yapı	5	7	10
4	Toplumsal Değişme ve Gelişme	10	12	17
5	Toplum ve Kültür	8	12	17
6	Toplumsal Kurumlar	22	25	34
	Toplam:	60	72	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere kazanım; 22 kazanımla en fazla 6. ünitelerde (.34); 5 kazanımla en az (0.08) birinci ünitelerde yer almaktadır (MEB,2009).

3.3.Sosyoloji Öğretim Programına Yönelik İlgili Araştırmalar

Sosyoloji dersi öğretim programına yönelik yurt içinde farklı zamanlarda birçok araştırma yapılmıştır.

Tan (1987) tarafından yapılan Orta Öğretim Kurumlarında Sosyal Bilimler Öğretimi ve Sorunları konulu çalışmanın “Ortaöğretim Kurumlarında Sosyoloji Öğretimi” adlı kısmında Sosyoloji dersinin programdaki ve ders kitapları ile ilgili geçirdiği aşamalar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Beydoğan (1988) tarafından yapılan “Lise Sosyoloji Müfredat Programlarının Değerlendirilmesi” konulu çalışmada sosyoloji eğitim programının Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte lise müfredat programlarına dâhil olduğu ve söz konusu çalışmanın yapıldığı 1988 yılına kadar kısmi değişikliklerle yer alması ve tarihçesi üzerinde durulmuştur. Konuya ilişkin ele alınan bir başka çalışma Yıldırım (1997) tarafından “Lise Düzeyindeki Sosyal Bilimler Ders Programlarının Öğretim Sürecine Katkısı” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada “Sosyoloji Dersi Öğretim Programının planlama

ve öğretim etkinlikleri konusunda öğretmenlere katkısı” ile ilgili olarak programın; işlenecek konuları belirleme, konuların işleniş sırasına karar verme ve yıllık, ünite ve günlük plan hazırlama konularında öğretmenlere orta düzeyin üzerinde yardımcı olduğu belirlenmiştir. Yalar (2001) tarafından yapılan “Lise Sosyoloji Dersi Öğretim Programının Değerlendirilmesi” konulu çalışmada ise Sosyoloji öğretim programı hem sosyoloji dersini veren öğretmenlerin hem de öğrencilerin perspektifinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

“Ortaöğretimde Sosyoloji Öğretimi” konulu çalışmada Arslanoğlu (2001), sosyoloji dersinin Türkiye’deki tarihsel gelişimini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuş ve bu süreç içerisinde gerek hedeflerde gerek içerik değişiminde gerekse ders saatlerindeki değişimlere dikkat çekmiştir. Alican (2007) tarafından yapılan “Ankara Liselerinde Sosyoloji Dersi Veren Sosyoloji Öğretmenlerinin Sosyoloji Dersleri İle İlgili Yaklaşımları: Ankara Liselerinde Sosyoloji Öğretiminde Karşılaşılan Çok Boyutlu Sorunlar” başlıklı çalışmada sosyoloji dersi öğretmenlerinin sosyoloji öğretim programına ilişkin düşünceleri ortaya konarak, programda yer alan eksiklikleri saptamak ve sosyoloji programının yeniden yapılandırılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Zabun (2012) tarafından ele alınan “Eğitimin Siyasal Sosyalleştirme İşlevi: Cumhuriyet Dönemi İlk Sosyoloji Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Siyasal Sosyalleştirme” konulu çalışmada ülkemizde 1924 yılında geliştirilen ve uygulanan ilk sosyoloji dersi öğretim programı ve bu program doğrultusunda Mehmet İzzet tarafından yazılan “Lise İhtimiyat” ders kitabının içeriği vatandaş yetiştirmeye yönelik siyasal işlev açısından analiz edilmiştir.

Banoğlu ve Baş (2012) tarafından yapılan “Sosyoloji Dersi Öğrenci Algılarının Derse Verilen Önem, Sosyal Kazanım ve Öğrenme Ortamı Boyutları Açısından İncelenmesi” konulu çalışmada ortaöğretim öğrencilerinin sosyoloji dersine ilişkin algıları incelenmiştir. Ocak ve Taşçı (2012) tarafından yapılan “2009 Sosyoloji Öğretim Programı Uygulamasına Yönelik Öğretmen Tutumları” konulu çalışmada 2009-2010 yılında uygulamaya konulan Sosyoloji öğretim programında, öğretmen görüşleri doğrultusunda, uygulamada karşılaşılan güçlükler üzerinde durulmuştur.

Zabun (2012) tarafından yapılan “ Türkiye’de Sosyoloji Dersi Öğretim Programlarının Amaç ve İçeriklerinin Toplumsal Değişmeye Paralel Olarak Değişimi” konulu çalışmada ise ülkemizde sosyoloji dersi öğretim programlarının amaç ve içeriklerinin tarihsel-dönemsel şartlara göre toplumsal, ekonomik, siyasal değişikliklere, dünyada ve Türkiye’deki diğer gelişmelere bağlı olarak değiştiğine değinilmiştir.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırma Modeli

Araştırma, tarama modeli niteliğindedir. Tarama modeli, var olan durumu aynen olduğu gibi yansıtmayı esas alır (Balcı, 2004). Araştırma ile 11. ve 12 sınıfta öğrenim gören lise öğrencilerinin sosyoloji ders programında belirtilen hedefleri ne derece kazanmış oldukları belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada sosyoloji öğretim programının cinsiyet değişkeni, öğrenim durumu değişkeni ile programın geneline ilişkin görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark var mıdır? sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır.

4.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2011-2012 eğitim-öğretim yılında Gaziantep ve Kahramanmaraş il merkezi ile Gaziantep'e bağlı Nizip ilçesinde lise 3 ve 4. sınıftaki öğrencilerden oluşmaktadır. Veri aracı söz konusu iller ve ilçedeki normal lise, Anadolu lisesi, meslek lisesi ve sosyal bilimler liselerinde uygulanmıştır. Araştırmanın örneklemini ise, 190 erkek, 159 kız olmak üzere toplam 349 lise öğrencisi oluşturmaktadır.

4.3. Veri Toplama Aracı ve Geliştirilmesi

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı bir form iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; araştırmacı tarafından öğrencilerin öğrenim durumları, cinsiyetleri, lise türleri ile ilgili bilgi toplanmaya çalışılmıştır. Ölçeğin ikinci bölümünde ise sosyoloji dersinin hedeflerinin ne derece kazandırıldığına yönelik ölçek maddelerine yer verilmiştir. Ölçek 31 maddeden oluşan ve dörtlü likert tipi bir ölçektir. Ölçek geliştirilirken, öncelikle konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde bir öğretim üyesi ve üç doktora öğrencisinin gerekli önerileri ve tavsiyeleri dikkate alınarak 36 maddelik bir ölçek hazırlanmıştır. Hazırlanan ölçek Gaziantep Üniversitesi Eğitim Fakültesindeki öğretim üyelerinin görüş ve değerlendirmesine sunulmuştur. Taslak ölçek, uzmanlardan gelen görüş ve eleştiriler doğrultusunda üzerinde düzeltmeler yapılarak 5 maddenin ölçekten çıkarılması uygun görülmüş; böylece ölçek uygulama için uygun hale getirilmiştir.

Asıl uygulamaya ilişkin ilk faktör analizi işlemlerine göre "Sosyoloji Ders Programı'nın değerlendirilmesi" adlı ölçeğin KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) katsayısı .906 ve Bartlett test değeri .00 olarak bulunmuştur. Bartlett testi sonucu 0.05 düzeyinde ($p=0.000$) anlamlı çıkmıştır. Büyüköztürk, (2006)'ya göre, verilerin faktör analizi için uygunluğu KMO katsayısının 0.60'dan yüksek ve Bartlett testinin de anlamlı çıkması verilerin faktör analizi için uygun olduğunu gösterir. Bu sonuca göre, verilerin faktör analizi için uygun olduğu söylenebilir. Yapılan yapı geçerlik analizi işleminde faktör yük değeri 0.40 altında olan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. 31 maddeden oluşan ölçek 26 maddelik bir ölçeğe indirilmiştir. Ölçek araştırmacı tarafından bir boyutta sınırlandırılmıştır. Bir boyut ise toplam variansın % 36,737 açıklamıştır. tek faktörlü ölçeklerde açıklanan varyansın %30 ve üzeri olması yeterli görülebilir (Büyüköztürk, 2006:125).

Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ,929 olarak bulunmuştur. Özdamar (1999) göre, güvenilirlik katsayısı 0.60 ve üstünde olan ölçekler oldukça güvenilir kabul edilmektedir. Bu sonuca göre, birinci formda yer alan ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir.

4.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada kullanılan anket formu Gaziantep ve Kahramanmaraş il merkezi ile Gaziantep'e bağlı Nizip ilçesinde lise 3 ve 4. sınıftaki öğrencilere araştırmacılar tarafından uygulanmıştır. Anket formu, öğretmenlere araştırmacılar tarafından elden dağıtılmış ve öğrencilerin formu doldurmaları için açıklamalar yapılmış belli bir süre tanındıktan sonra formlar toplanmıştır. Sonuç olarak, üç farklı lise türünde okuyan öğrenciye anket uygulanmış ve bu anketlerden 24 tanesi geçersiz, 349 tanesi ise geçerli kabul edilerek araştırmada kullanılmıştır.

Öğrencilerin kişisel bilgilerine ait verilerin analizinde frekans değeri kullanılmıştır. Veri toplama aracının birinci bölümünde yer alan lise türü, bulunduğu il/ilçe, cinsiyeti ve

öğrenim düzeyine ait verilerin analizinde aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri kullanılmıştır. Bunun yanında veri toplama aracının ikinci formunda yer alan sosyoloji ders programının hedeflerine ilişkin öğrenci görüşleri ise, cinsiyet, lise türü vb. değişkeni bakımından analiz edilmiştir. Cinsiyet değişkeni bakımından öğrenci görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek için ilişkisiz örneklem t-testi; lise türü ve bulunulan il/ilçe değişkenleri bakımından öğrenci görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek için ise tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır.

5. BULGULAR VE ÖNERİLER

Tablo 2. Ankete Katılan Öğrencilere Ait Betimsel İstatistikler

	N	%
Gaziantep	229	65,6
Kahramanmaraş	120	34,4
Erkek	190	54,5
Bayan	159	45,5

Tablo 2’de de görüldüğü gibi ankete katılan öğrencilerin 229 (%65,6)’ı Gaziantep ilinden,120 (34,4)’u Kahramanmaraş’tan katılmıştır. Cinsiyete göre dağılım ise erkek 190 (54,5)i, kız öğrenciler ise 159 (45,5)’ini oluşturmaktadır.

Tablo 3. Sosyoloji dersi alan öğrencilerin okul türlerine göre puan ortalamaları, öğrenci sayıları ve standart sapma sonuçları

Okul türü	N	X	S
NORMAL LİSE(1)	170	8,22	1,62
ANADOLU LİSESİ (2)	90	8,22	1,82
SOSYAL BİLİMLER LİSESİ(3)	79	8,86	1,59
Toplam	349	8,38	1,67

Tablo.3’de de görüldüğü üzere ankete katılan öğrencilerden 170’i Normal Lise; 90’i Anadolu Lisesi ve 79’u Sosyal Bilimler Lisesi öğrencileridir.

Tablo 4. Okul Türüne Göre Sosyoloji Programından Elde Edilen Ortalama Puanlarının Anova Sonuçları

	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Anlamlı Fark					
Gruplar arası 3-1, 3-2	23,996	2	11,998	4,369	13
Gruplar içi	876,020	319	2,746		
Toplam	900,16	321			

Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programının Ürüne Dayalı Bilişsel Boyutunun Değerlendirilmesi / B. BAĞÇECİ - N. Nur MEŞE - F. KORKMAZ - S. ÜNSAL

Tablo 4.'te de görüldüğü gibi okul türüne göre sosyoloji programından elde edilen ortalama puanların Varyans Analizi (Anova) sonuçları şöyledir. Sosyal Bilimler Lisesi ile Normal ve Anadolu Liseleri ile karşılaştırıldığında elde edilen ortalama puanların Sosyal Bilimler Lisesi lehine; Anadolu Lisesi ile Sosyal Bilimler Lisesi karşılaştırıldığında elde edilen ortalama puanların yine Sosyal Bilimler Lisesi lehine anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Sosyal Bilimler Lisesi'ne öğrencilerin ve öğretmenlerin belirli bir sınavla seçilmiş olarak gelmesi, okulların imkânları arasındaki farkların (sosyal, kültürel, teknolojik vb.) fazla olması, sosyal bilimler lisesinde okutulan derslerin (tarih, coğrafya, felsefe vb.) fazla olmasının öğrencilerin sosyoloji dersine olan akademik tutumlarını olumlu yönde etkileyebilecek olması, Sosyal Bilimler Lisesi ile Normal Lise arasındaki anlamlı farkın Sosyal Bilimler Lisesi lehine çıkmasının nedeni olarak gösterilebilir.

Anadolu liseleriyle normal liseler arasında anlamlı düzeyde bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Buna neden olarak son değişiklikle birlikte normal liselerin birçoğunun Anadolu liselerine çevrilmesi ve Anadolu liselerindeki öğrencilerin akademik anlamda performans düşüklüğü gösterilebilir. Diğer taraftan sınav odaklı eğitim anlayışı doğrultusunda, sosyoloji dersinin seçmeli oluşu ile YGS ve LYS sınavlarında sosyoloji dersine yönelik soru çıkmamasının öğrencilerin sosyoloji dersine yönelik tutumlarını olumsuz yönde etkilediği düşünülmektedir.

Tablo.4.Öğrencilerin yerleşim yerlerine göre t- testi sonuçları Tablo.4'te verilmiştir.

Yerleşim Yerleri	N	X	S	Ss	T	p
Gaziantep	229	8,34	1,79	229	0,666	0,506
Kahramanmaraş	120	8,46	1,34			

Tablo.4'te de görüldüğü üzere Gaziantep ilinde 229 öğrencinin puan ortalaması $X=8,34$ iken Kahramanmaraş'taki 120 öğrencinin puan ortalaması $X=8,46$ 'dır. Gaziantep ve Kahramanmaraş'taki öğrencilerin puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı düzeyde değildir. Bunun nedeni olarak söz konusu her iki ilin yerleşim olarak birbirine yakın olması ve benzer sosyo-kültürel özelliklere sahip olması gösterilebilir. Özellikle LYS ve YGS sınavları il başarı sıralamalarındaki sonuçlara bakıldığında, her iki ilin alt sıralarda (birbirlerine yakın) olması diğer bir önemli etkidir.

Öğrenen merkezli öğrenme ortamı oluşturabilmek için hem öğretmen hem de öğrenciler, sınıftaki geleneksel rollerine yeni şeyler katmak durumundadır. Bunun için de öncelikle sınıf ortamında uygulanan öğretim strateji ve yöntemlerinin değişmesi gerekmektedir. Artık, 21.yüzyıl eğitim anlayışında öğretmen merkezli yaklaşımlar yerine öğrenci merkezli yaklaşımlar ve bu yaklaşıma uygun strateji, yöntem ve teknikler ağırlık kazanmaktadır. Öğrenciyi merkeze alan yaklaşımlardan bazıları çoklu zekâ kuramı, işbirlikçi öğrenme, yapılandırıcılık, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, yansıtıcı düşünme, proje tabanlı öğrenme ve basamaklı öğretimdir (Taş,2005).

Öncelikli olarak öğrencilerde sosyoloji dersinin kendileri için gerekli olduğu konusunda bir bilinç uyandırılmalıdır. Bundan dolayı derslerde bilginin nerede ve nasıl kullanılacağı bilincinin verilmesi gerekmektedir. İkinci olarak, öğrencinin dinlediği veya not aldığı anlatım yönteminin yerine, çağdaş öğretim yöntemlerinin, basamaklı öğrenme,

Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programının Ürüne Dayalı Bilişsel Boyutunun Değerlendirilmesi / B. BAĞÇECİ - N. Nur MEŞE - F. KORKMAZ - S. ÜNSAL

proje tabanlı öğrenme, problem çözme, araştırma ve inceleme dayalı öğrenme, gibi kullanılması öğrencilerin daha çok ilgisini çekecektir.

Sosyoloji dersi ilköğretimin sonlarına doğru daha basit anlatımlarla, öğrencinin sosyalleşmesini sağlayacak, toplumsal ilişkilerini sağlıklı yürütebilmesine yardımcı olacak, toplumu tanıyacak içerikte bir ders olarak okutulması gerekmektedir. Özellikle 12 yıllık zorunlu eğitimin tartışıldığı şu günlerde, ilk dört yıldan sonra dersler yeniden oluşturulurken, bu öneri göz önünde bulundurulabilir.

O.E.C.D. yayınlarına göre, okul programlarında Fen ve Matematik derslerinin saatleri arttırılırken Sosyal Bilimler ile ilgili derslerin saatleri ya aynen bırakılmış veya azaltılmıştır. Bu tabiiyle, sosyal Bilimlerin ikinci derece disiplinler olarak belirmesi gibi bir durum ortaya çıkarmıştır (Yıldız, 2003). Bu noktada sosyoloji gibi herkesin ihtiyacı olacağı bir dersten, üniversite hazırlık sınavlarında fen ve eşit ağırlık bölümlerinde de sorulmalı. Kendi toplumunu, kültürünü değer yargılarını öğrenmeden, bir öğrencinin gerek hayatında gerekse de mesleğinde başarılı olması beklenemez.

Bugünkü yapısı ile orta öğretim sistemimiz daha çok, lise yolundan üniversite kapılarına öğrenci yığın bir merdiven düzeninde çalışmakta ve orta öğretim seviyesinde toplumun ihtiyacı olan insan gücünü yetiştirmemektedir. Amaç olarak sadece üniversiteye öğrenci yığın bir kurum olma gerçeğini belirtmiştir.(Yıldız, 2003:183)

Bu konuda liselerin amaç ve işlevleri yeniden gözden geçirilmeli, öğrencilerin ortaöğretimdeki derslerin önem ve ciddiyetini sınava endeksli olarak algılamalarının önüne geçilmelidir.

Tarih, coğrafya ve sosyoloji öğretmenleri, sosyal bilimler ve kendi alanlarının öğretim yöntemleri hakkında dünyada meydana gelen gelişmelerden haberdar edilmeli ve yeni yöntemlerin nasıl kullanılabileceği konusunda hizmet içi eğitime tabi tutulmalıdırlar (Yıldız, 2003).

Orta öğretimde öğrencilerin okuyabileceği, sosyoloji kitapları bulunmamaktadır. Bu konuda orta öğretim öğrencilerinin anlayabilecekleri, seviyelerine uygun ve ilgilerini çekecek sosyoloji kitaplarının hazırlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alican, Nalân, *Ankara Liselerinde Sosyoloji Dersi Veren Sosyoloji Öğretmenlerinin Sosyoloji Dersleri İle İlgili Yaklaşımları: Ankara Liselerinde Sosyoloji Öğretiminde Karşılaşılan Çok Boyutlu Sorunlar*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- Arslanoğlu, İbrahim, *Ortaöğretimde Sosyoloji Öğretimi*, Sosyal Araştırmalar Dergisi, Ankara, 2001-2.
- Banoğlu, Köksal, Baş, Yasemin, *Sosyoloji Dersi Öğrenci Algılarının Derse Verilen Önem, Sosyal Kazanım ve Öğrenme Ortamı Boyutları Açısından İncelenmesi*, Eğitim ve Bilim Dergisi, Cilt:37/164, 2012.

Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programının Ürüne Dayalı Bilişsel Boyutunun Değerlendirilmesi / B. BAĞÇECİ - N. Nur MEŞE - F. KORKMAZ - S. ÜNSAL

- Balcı, Ali, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, 4. baskı, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Bay, Erdal, Karakaya, Şerafettin, *Program Değerlendirme Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar*, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:3, Erzurum, 2006.
- Beydoğan, Ömer, *Lise Sosyoloji Müfredat Programlarının Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988.
- Büyüköztürk, Şeref, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2003.
- Demircioğlu, İsmail Hakkı, *Tarih Ve Coğrafya Öğretmenlerinin Sosyal Bilimler Öğretiminin Amaçlarına Yönelik Görüşleri (Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği)*, Bilig, sayı 31,71-84, 2004.
- Demirel, Özcan, (2003). Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme, Pegem A Yayıncılık, Ankara:
- Demirel, Özcan, *Eğitimde Program Geliştirme*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Demirel, Özcan, *Öğretme Sanatı Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2011.
- Erden, Münire, *Eğitimde Program Değerlendirme*, Anı Yayıncılık, Ankara, 1998.
- Erçapan, Cevdet, Erzen, Melih, *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programının Değerlendirilmesi*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, s:1/4 Yaz, 2008.
- Fidan, Nurettin, Erden, Münire, *Eğitime Giriş, Alkım Yayınları*, İstanbul, 2001.
- Görgen, İzzet, *Program Geliştirmede Temel Kavramlar*, Eğitimde Program Geliştirme Kavramlar Yaklaşımlar, (Ed.Şeker, Hasan.) Anı Yayıncılık, Ankara, 2012.
- Güven, Bülent, İleri, Sibel, *Program değerlendirme kavramı ve ilköğretimde program değerlendirme çalışmalarına kuramsal bir bakış*, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(1-2), 141-163, 2006.
- Karataş, Hakan, *Yıldız Teknik Üniversitesi Modern Diller Bölümü İngilizce II Dersi Öğretim Programının Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerine Göre Bağlam, Girdi, Süreç ve Ürün (CIPP) Modeli ile Değerlendirilmesi*, Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2007.
- Meb, *Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 2009.
- Ocak, Gürbüz, Taşçı, Dilek Aslan, *2009 Sosyoloji Öğretim Programı Uygulaması Yönelik Öğretmen Tutumları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:16/1 Erzurum, 2012.

Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programının Ürüne Dayalı Bilişsel Boyutunun Değerlendirilmesi / B. BAĞÇECİ - N. Nur MEŞE - F. KORKMAZ - S. ÜNSAL

- Özdamar, Kazım, *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi*, 2. Baskı, Kaan Kitapevi, Eskişehir, 1999.
- Özdemir, Soner Mehmet, *Eğitimde Program Değerlendirme ve Türkiye’de Eğitim Programlarını Değerlendirme Çalışmalarının İncelenmesi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Aralık Cilt: VI, Sayı:II,126-149, 2009.
- Özgür, Yıldız, *Türkiye’de Tarih Öğretiminin Sorunları ve Çağdaş Çözüm Önerileri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 15, 89-102, 2003/2.
- Senemoğlu, Nuray, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003.
- Tan, Mine, *Orta Öğretim Kurumlarında Sosyal Bilimler Öğretimi ve Sorunları*, Editör: O.Nuri Poyrazoğlu, Ankara Türk Eğitim Derneği, 1987.
- Taş, Ayşe Mentiş, *Öğretmen Eğitiminde Aktif Öğrenme*, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 6 Sayı 2, 177-184, 2005.
- Uşun, Salih, *Eğitimde Program Değerlendirme Süreçler Yaklaşımlar ve Modeller*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012.
- Varış, Fatma, *Eğitimde Program Geliştirme*, Alkım Yayınevi, Ankara, 1996.
- Yüksel, İsmail, Sağlam, Mustafa, *Eğitimde Program Değerlendirme*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2012.
- Yıldırım, Ali, *Lise Düzeyindeki Sosyal Bilimler Ders Programlarının Öğretim Sürecine Katkısı*, Eğitim ve Bilim, 21, 104: 48-64, Nisan, 1997.
- Yalar, Taha, *Lise Sosyoloji Dersi Öğretim Programının Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, 2001.
- Zabun, Beyhan, *Türkiye’de Sosyoloji Dersi Öğretim Programlarının Amaç ve İçeriklerinin Toplumsal Değişmeye Paralel Olarak Değişimi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:32/1, Ankara, 2012.

Cilt: 1 Sayı: 2 Temmuz 2013 / Volume:1 Issue:2 July 2013

BİR RESSAMIN KALEMİNDEN “YEDİTEPE’NİN KAT”LARI: ABİDİN DİNO’NUN YEDİTEPE ÖYKÜLERİ

The Floors of Istanbul From A Painter's Pen: Abidin Dino's Yeditepe Stories

*Sema Çetin BAYCANLAR**

Özet

Abidin Dino'nun, kültür hayatımızda daha çok resim ve desenleriyle bilinen bir sanatçı olmasına rağmen edebiyat alanında da üretken bir sanatçı olduğunu görüyoruz. Sanatçının Yeditepe Öyküleri'nde yer alan öyküler yayımlandıkları yıllar itibarıyla oldukça yenilikçi bir tutumla kaleme alınmış, çağdaş yazarlardan farklılaşan bir İstanbul algısı oluşturmuştur.

Yeditepe Öyküleri'nde, Abidin Dino'nun İstanbul'u "katlar" a ayırması ve bu katları modernist bir tutumla anlatması dikkat çekicidir. Bu çalışmada Yeditepe Öyküleri'nden yola çıkarak yazarın; İstanbul'u farklı aidiyetlerle anlatması ele alınarak bir öykücü olarak yazarın portresi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Abidin Dino, Türk edebiyatı, İstanbul, öykü.

Abstract

Abidin Dino, culture, lives, more images and patterns, although a well-known artist in the field of literature, we see that a prolific artist. His Yeditepe collection of short stories The stories in the manner of their publication over the years have been drafted in a very innovative, contemporary authors created a differentiated perception of Istanbul.

Yeditepe collection of short stories, Abidin Dino Istanbul "floor" multiples of a reservation and tell a modernist attitude is remarkable. In this study, collection of short stories based on the author's Yeditepe, Istanbul, tell a different belonging were examined and evaluated in a narrative portrait of the author.

Key Words: Abidin Dino, Turkish Literature, Istanbul, short story.

* Yrd. Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
scetin@cu.edu.tr

Giriş

Öykücülüğümüzün tarihini incelemek için edebiyat tarihlerini, antolojileri vd. kaynakları gözden geçirdiğinizde Abidin Dino adına rastlamak pek mümkün değil. Oysa 1930’lu ve 40’lı yıllarda *Servet-i Fünûn*, *S.E.S*, *Yeni Yol*, *Artist*, *Küllük* gibi dergilerde öyküleri yayımlanan Dino’nun, Türk öykücülüğünün tarihi açısından bu edebi türe önemli bir katkı sunduğunu hatta modernizm ve Türk öykücülüğü başlığında Sait Faik’in öncüsü olarak değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz.

Türk edebiyatçılarının modernizm ve onun ürettiği hayat tarzı ve değerlerle 1940’lardan sonra karşılaştığı, 50 kuşağı öykücülere ve İkinci Yeni şiirinin bu modernist tutumun, en önemli temsilcileri olduğu dile getirilir. Oysa Abidin Dino’nun 1930’larda yazdığı öykülerde bu tutumun çok daha önce belirdiğini söyleyebiliriz. **Yeditepe Öyküleri** olarak anılan ve birbirinin ardılı olarak da okunabilecek beş öyküyle, *Cinnet*, *Korku*, *Kutu*, *Balıkpazarlı Sineğin İnanılmaz Serüveni* modernist öyküler olarak karşımıza çıkar. Sait Faik’in **Alemdağ’da Var Bir Yılan** adlı eserinde yer alan öykülerin basım yıllarından daha önceki bir döneme denk gelen bu öyküler, Türk öykücülüğünde modernizmin izlerini 1930’lardan itibaren sürmemize olanak sağlamaktadır. Tabii Abidin Dino’nun ressam olarak tanınması, yazarlığının geri planda kalması, bu öykülerin ilk yayımlandıkları tarihten uzun zaman sonra okuyucunun karşısına bir kitap olarak çıkması ve yazarın daha sonra bu türde eser vermemiş olması doğal olarak modernizm ve gerçek üstüçülük başlıklarında Sait Faik’i ön plana çıkarmıştır.

Abidin Dino’nun **Yeditepe Öyküleri** adlı eseri; dokuz öykü ile iki film öyküsünden oluşmaktadır. Dino’nun ilk öykü denemeleri *Cinnet* (1931) ve *Korku* (1931) öyküleridir. I. Öykü (1934), II. Öykü (1934), III. Öykü (1939), IV. Öykü (1940), ve V. Öykü (1940) olarak ard arda sıralanan; çeşitli dergilerde yayımlanan bu öyküler birbiri ardına okunabilecek, üslûp ve öykü oluşturma tekniği açısından birbirine benzer öyküler olarak dikkati çekiyor. Edgü’nün de belirttiği gibi öykülerin yayım tarihlerinin farklılığına rağmen öyküler kısa aralıklarla yazılmış izlenimi oluşturuyor (Edgü, 2007:10). *Kutu* (1938), *Balıkpazarlı Sineğin İnanılmaz Serüveni* (?) ise *Cinnet* ve *Korku* öyküleriyle benzer bir anlayışla kaleme alınmış eserlerdir. İlk kez 2002 yılında bir araya getirilerek yayımlanan bu öyküler, 2007 yılında iki kısa film öyküsü de eklenerek yeniden yayımlanmıştır.

Ferit Edgü, **Yeditepe Öyküleri**’ne yazdığı sunuda “o dönemin Türk öykücülüğünde, bu öykülerin benzeri yok” diyerek Dino’nun öykülerinin şaşkınlığına dikkat çeker. Ferit Edgü, İzak Babel’in *Odessa Öyküleri*’yle *Yeditepe Öyküleri* arasında benzerlik kursa da bunun ancak habersiz bir yakınlık olabileceğini, verdiği tarihlerle dile getirir (Edgü, 2007:9-11).

Yeditepe Öyküleri’nin Türk edebiyatı açısından şaşkınlığını vurgulayan sadece Edgü değildir. Füsun Akatlı da “Ressamın Öyküleri” başlıklı yazısında; Dino’nun, öykü yazmaya devam etseydi Türk edebiyatında bir harekete, geleneğe öncü olmasının muhtemel olduğundan bahseder:

“Yani bir akıma, bir 'dönem ruhu'na bağlamak söz konusu değil bu öyküleri. Ama eğer öykücülükte ısrar etseydi, belki bir tavra, bir biçime öncülük edebilir, bir 'ruh' yaratabilirdi Dino diye düşünmeden edemedim. Edgü'nün, Babel'in 'Odessa Öyküleri' ile

Bir Ressamın Kaleminden “Yeditepe’nin Kat”ları: Abidin Dino’nun Yeditepe Öyküleri /
Sema Çetin BAYCANLAR

'Yeditepe Öyküleri' arasında kurduğu çağrışım bağımlı bir yanda tutar ve yalnızca Türk öykü edebiyatı içinde bu beş öyküyü değerlendirecek olursak, şaşırtıcı birkaç özellikle karşılaşırız. Konu, atmosfer, dil, anlatım yönlerinden son derece 'modern' (1930'lar Türkiye'si için çok 'erken') öyküler bunlar. Yazar henüz yirmili yaşlarını sürmekte olan bir genç; ama öykülerinde acemiliğin izi yok. Çok sade, duru bir dille, biraz fantastik, biraz gerçeküstü bir dünyanın kapıları aralanıyor okura. İstanbul'un, o yıllarda adına 'varos' bile denmeyen ve edebiyata fazla yansımaları olmayan kenar mahalleleriyle, lümpen tabakadan kendine özgü bir dünya kurmuş karakterleriyle, bugün için de ilginçliğini koruyan bir öykü atmosferine sokuyor Dino okuru” (Akathı, 2002: ?).

Yazar, 1930'ları, gençlik yıllarını anlattığı söyleşisinde “Aslında hepimiz az buçuk deliyiz oldum olası. 1930'lu yıllarda, geçirdiğim hollere “delilik” demek yerinde olmaz. Ama gençliğin verdiği bir dünyayı algılama, kavrama krizi olarak- üstelik sanatçı olmam da buna bir etken: Kısa bir süreçte birçok şeyi anlamaya çalışmak krizi saymak olası. Resmin verdiği birtakım özellikler de var. Yani dış dünya ile resmi algılama çabası içinde birtakım duygular ve düşünceler sertçe etkiliyor insanı” diyerek öyküleri yazdığı dönemdeki “krizlerini” anlatmaya çalışır (Güzel, 2000: 27).

Abidin Dino'nun Türk kültüründe, edebiyatında, öykücülüğünde kimden ya da kimlerden etkilendiği sorusunun cevabı onun anlatılarında yer almaktadır. Abidin Dino'nun edebiyat alanında tutkusu dile getirildiğinde; Yunus Emre ve Mimar Sinan'ın öne çıktığı, Mimar Sinan'ın düşsel yaşamöyküsü¹ denemelerini defalarca kaleme aldığı ve Yunus Emre için senaryo denemeleri yaptığı bilinmektedir. Karacaoğlan üzerine de çalışmaları bulunan yazarın, öykü alanında ise kendi çağdaşları arasında en çok Fahri Celal'i beğendiğini, Fahri Celal'in Türkiye'nin en büyük yazarlarından bir tanesi olduğunu dile getirdiği görülür (Güzel, 2008, 142). Ayrıca Abidin Dino, Fransa'da yaşadığı dönem içinde sürrealist sanatçılar Louis Aragon, Andre Breton'la, dadaist Tristan Tzara ile dostluklarının olduğunu fakat andığımız sanatçıları, sürrealistleri yaklaşan tehlikeyi görmemeleri ve görmemezlikten gelmeleri dolayısıyla eleştirdiğini biliyoruz (Güzel, 2008: 227-229).

Abidin Dino'nun Türk öykücülüğünün usta kalemi Sait Faik'le de yakın dostlukları vardır. Her iki yazarın dostluklarının dışında edebi anlamda da birtakım ortak düşüncelere sahip oldukları “Yeni Neslin İddiası ve Davası”² başlıklı yazıda dikkati çeker. Bu yazıda Tanzimat'la başlayan Batılılaşma Hareketini, taklitçilik olarak nitelendirip; sert bir şekilde eleştirmişlerdir.

Yazarın gündelik hayatta Fahri Celal Göktulga ve Sait Faik'le olan ilişkisi farklı kaynaklarda ifade edilmiştir fakat bu yakın ilişkinin, edebi anlamda öykülerine yansımadağı açıkça görülür. Öyküler yazım tarihleri itibarıyla Sait Faik'le denk düşmez, Fahri Celal'le olan ilişkisinde ise kişisel ilişkiden öte bir durum belirmez. Yazar öykülerinde mekân katlara ayırırken bunu çoğu zaman belirsiz bir mekân algısıyla anlatır ve bu anlatımıyla çağdaşlarından farklılaşır. Dino, İstanbul'u çağdaşı yazarlardan, bizzat kendisinin belirttiği gibi çok beğendiği Fahri Celal'den farklı bir anlayışla anlatır. Fahri Celal'in 1930'lu

¹ Abidin Dino, Mimar Sinan Bir Düşsel Yaşam Öyküsü, Can Yay., İstanbul.

² Sait Faik, Abidin Dino, “Yeni Neslin İddiası ve Davası”, Balıkcının Ölümü, Yaşasın Edebiyat, Bilgi Yay. İst., 129-130.

Bir Ressamın Kaleminden “Yeditepe’nin Kat”ları: Abidin Dino’nun Yeditepe Öyküleri /
Sema Çetin BAYCANLAR

yıllarda yazdığı öykülerinde aslanan mekân İstanbul olmasına rağmen yazar iç mekâna yönelmiş, ev, hastane, konak, yalı ön plana çıkmıştır. Dino’nun ele aldığımız eserlerinde ise İstanbul çok daha farklı bir üslûp ve mekân algısıyla anlatılmıştır (Çetin, 2000). Ayrıca Mehmet Kaplan *Türk Edebiyatında İstanbul* adlı yazısında 1930’lu yılların İstanbul’unu anlatırken yazarların ve şairlerin İstanbul’dan bir medeniyet merkezi ve bir başkent olarak etkilendiklerini dile getirmiş; Dino’nun atipik İstanbul algısına benzer bir değerlendirmeden söz etmemiştir (Kaplan, 1998:157-168).

İnceleme

Yeditepe Öyküleri, tahmin edileceği üzere İstanbul’da geçer. Dino için İstanbul; “kendi kendine şiir olan, ve şairi istese de istemese de şiire zorlayan bir kenttir” (Dino, 1984; 5). Yazar Yeditepe’yle salt bir mekân olarak ilgilenmemiş; yaşamında ve eserlerinde Yeditepe’nin “katları”nı önclemiştir.

Dino’nun kente olan düşkünlüğü, modernist yazarlarda beliren bir kaçma ya da çatışma hali olarak karşımıza çıkmaz. Bu görüşün aksine yazar; kentin her mekânını her durumunu bizzat yaşamak, en önemlisi tanık olma arzusundadır. Bir dönem esrar tekkelerine gittiği oradaki yaşamı tanıdığını bazı desen ve resim çalışmalarını burada yaptığı bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında Dino; modern yaşamın doğurduğu bir Flâneur, bir kent gezgini olarak değerlendirilebilir. Ali Artun’un da belirttiği gibi en ücra köşelerine kadar metropolü arşınlayan ve modern hayatın bütün görünüşlerini müthiş bir aşkla gözlemleyip, hafızasına kaydeden yazar; kalabalıklarda barınır, kalabalıklarda nefes alıp verir, kalabalıklarda mest olur. Modern hayatın kahramanlarını o seçer. Kahramanları aynı zamanda yoldaşı olur...Dino da tıpkı bir flâneur gibi kılıktan kılığa girerken aynı zamanda onda erimez, aksine her defasında bireyselliğini yeniden pekiştirir. Abidin Dino’yu bir flâneur, kent gezgini olarak düşünmekle beraber bunu tam da modernitenin bir karşılığı olarak yaptığını söylemek yanlış olur. Dino’nun pek çok kez bahsettiği gibi o, Yeditepe’nin katlarını, kendi iç benindeki katlarla birleştirmiş bir yazar olarak karşımıza çıkar.

Ali Artun, “Modern Kent ve Sanat” başlıklı yazısında “Kalabalıklar, Kahramanlar, Bohemya, Dandy ve Flâneur” tiplerinden bahseder. Aslında bütün bu başlıklar Abidin Dino’nun öykülerini değerlendirirken de dikkati çeker. Kahramanlar başlığında “kenar mahallelerin, aşağı mahallelerin, yeraltının berduşları, avereleri, aylakları, serkeşleri çapulcuları...Onlar Baudlelaire’nin kalabalıklardan ayıkladığı yakınları olmakla kalmazlar, ona yaşadığı zamanı ve mekânı sezdirirler (Artun, 2004:11). Abidin Dino da İstanbul’un katlarını benzer bir gözle eserlerinde işler. Adları kimi zaman ya yoktur ya da önemsizdir. Bir kent gezgini, bir flâneur olarak karşımıza çıkan yazar Yeditepe’yi yani İstanbul’u öykülerinde dört kat (bodrum, alt, orta, üst) olarak değerlendirirken, gündelik hayatındaki ilişkilerine rağmen öykülerinde üst katla ilgilenmez³. Abidin Dino, 1930’lu yılları anlatırken, İstanbul’un pek çok katı olduğundan bahseder:

³ Yazarın öykülerinde İstanbul’un dört katı anlatılırken; söyleşilerinde, yazılarında İstanbul’u en az yedi kat olarak değerlendirdiği görülür.

Bir Ressamın Kaleminden “Yeditepe’nin Kat”ları: Abidin Dino’nun Yeditepe Öyküleri /
Sema Çetin BAYCANLAR

“İnsanların çoğu sadece bir “kat”ta (bir katında) yaşıyordu. Oysa benim kafamda en azından “yedi kat” vardı. Bab-ı Ali/Basın dünyası, Ostorog Yalısı /diplomatların, siyasetçi takımının dünyası, “Degustation Lokantası” veya Abidin’in deyişiyile “lokantacığı”, Çiçek Pasajı, Bakırköy Akıl Hastanesi (o yıllarda “Tımarhane” deniyordu), esrarkeş tekkeleri (Abidin bizzat birçok resmini çizdi), İpekçilerin Film Stüdyosu/sinema dünyası, Galata Mevlevihanesi, ağabeyi Ahmed’in Şişli’deki evi, Abidin’in “Forum” adını taktığı açık hava kıraathaneleri, “Küllük” namlı kıraathane, “Cennet Bahçesi”, Meserret Kıraathanesi (bir bakarsınız Mahmut Yesari çıkıverir bir yerden, veya “gölgelere” rağmen bir masada harıl harıl yazıyordu: Hiç belli olmaz), Emin Efendi Lokantası (dönerleri mistir), Tophane’de lüleci ustası Hüsnü Usta’nın “ocağı”, Ştaynburh Birahanesi (bir-iki bira için birkaç kuruşu bir gazeteden edinmeli, Galata’nın tadına doyum olmaz mezeleri ve içkileriyle ünlü meyhaneleri, Hachette Kitabevi (Frenkce her türlü neşriyat için)... (Güzel, 2006: 9-10).

Anlatların çözümlenmesini güçleştiren unsurlar, İstanbul’un bil(me)dik katları, modernist etkiler, Dino’nun o yıllardaki “krizleriyle” ya da başka bir açıdan bohemliğiyle sınırlı değildir. Okur, bu öykülerde ressamın gözünden anlatılan bir dünyayla karşı karşıyadır; üstelik Dino’ya göre yazı yazmak resim yapmaktan daha zordur:

“Bana sorarsanız, yazı yazmak resim çizmekten sanki daha zor. Nasıl olmasın ki, sözcük oldukça yapay bir araç. Gerçekle ne ilgisi var her dilde ayrı o ses toplamlarının! Hem ayrıntılara girse bile sözcük hep yetersiz, hep belirsiz, hep yüzeyde...Üstelik buna harfi, yazıyı ekleyince, yapaylıklar birikmiyor mu kat kat? Bu yüzden zavallı yazar imge peşinde hep çırpınır durur. Neylesin ki bırak sözcüğü, harf bile sağlam ayakkabı değil” (Dino,1987 :5). Aslında her iki taraf, yani yazarla ressamlar, kendinden kopmuş parçanın özlemini duyuyorlar yaşamboyu (Dino,1987: 5).

Abidin çok boyutlu ve daha sonra bizzat kendisinin de söyleyeceği gibi, “pek çok katlı” bir insan: “İnsanoğlu kat kat. Her katında bir özellik, bir insan var... Hiçbir zaman bir tek kişi olmaya razı olmadım. Ben birçok “kat”lıydım. Aynen İstanbul gibi. Çünkü İstanbul’da birçok katlıydı (Güzel, 2008: 56, 105). Dino, daha önce de belirttiğimiz gibi; İstanbul’da insanların çoğunun sadece bir “kat”ta yaşadığını oysa kendisinin kenti en az yedi kat düşündüğünü; hepsinde yaşamak ve hepsini resmetmek arzusu içinde olduğunu dile getirir (Güzel, 2006: 9).

Öykülerde mekân gibi insanlar da çok farklıdır. Her “kat” kendine ait bir yaşam biçimi ile karşımıza çıkar. Abidin Dino’nun İstanbul’da yaşadığı dönemlerde her “kat”tan arkadaşları olduğunu bizzat kendisi dile getirmiştir. Bunlardan bazıları: Fikret Adil, Nurullah Berk, Arif Dino (ağabeyi), Neyzen Tevfik, Asaf Hâlet (Çelebi), Peyami Safa, Necip Fazıl, Fikret Muallâ, F. Celalettin (Fahri Celal Göktulga), Sait Faik, Jean Ostorog, Stanislas Ostorog, Fuat Çarım, Galatasaray Lisesi öğretmenlerinden birkaçı, Kemal Ahmed ve diğerleri...Bu isimleri Dino, “biraz derbeder” olarak niteler ki bu tanımın içine o yıllar için kendisi de dahil edilebilir (Güzel, 2006 :10). Yaşamına dahil olan bu adları eserlerinde birebir izleyemsek de farklı “kat”ları tanımada bu insanların katkıları olduğu düşünülebilir.

Yeditepe Öyküleri’nde yazarın katlarıyla birlikte insan da önemli bir unsurdur. Farklı katların ayrı yaşamları, değişik öykü kişilerini de beraberinde getirir. Bazı öykü

Bir Ressamın Kaleminden “Yeditepe’nin Kat”ları: Abidin Dino’nun Yeditepe Öyküleri /
Sema Çetin BAYCANLAR

kişileri, birden fazla katta yaşamışlardır ya da yaşamaktadırlar. Delikanlı, Evgeniya, Suna Tokgöz, Mübarek dayı, Koço, Ahmet Efendi, Refet Reis, Zifirî Sait (Ahmet Efendinin oğlu), Cemil Baba, Nefeszade Efendi (hattat), Aslan Usta, Teodora ve Sinek, adı anılan öykü kahramanları olarak karşımıza çıkarlar.

Öykülerde alt ve bodrum katın mensupları genellikle esrar tekkelerinde zamanlarını geçirirler, herhangi bir adları da yoktur:

“Esrarkeşler sıcağı sevdiği için oralarda otururlar, tekke kurarlardı; bir zamanlar bu böyleydi. Esrarkeşler, kıllı yosunlu bahçelerde ufuklara şüpheli bakıp nefes çektikçe dağlar gibi öksürürlerdi (25)⁴; Esrarkeşler balıklama bulut olmuş uçmuş; kötü nazardan üstünüze afiyet olmuşlardı” (29).

Esrarkeşler dışında Suna Tokgöz gibi genelevde çalışan, zaman zaman esrar tekkelerinin misafiri olanlar da vardır:

“Tokgöz’ün göğsüne nezle indikçe (sık inerdi), iş arası tekkeye uğrar, ferahlardı” (28).

Esrar tekkelerinin dışında genelev ve meyhaneler de alt ve bodrum katın yaşayanlarına aittir. Bu katı daha çok kadınlar ve kadınlarla ilişkiler özelinde anlatan yazar, özellikle düşün kadınların yaşamlarına ait ipuçlarını, katlar arasındaki değişiklikten bahsederken verir:

“Evgeniya bir zamanlar Yeditepe’nin üst katına çıktıktan sonra, tekrar bodrum katına avdet etmişti (18). Yeditepe’nin üst katında çalışırken Tokgöz’ün sesi ince, orta kalın, şimdi ise sanki yeraltından çıkıyordu “(27). Evgeniya ve Suna Tokgöz, Yeditepe’nin bütün katlarının parçası olmuş ve sonunda bodrum kata dönmek zorunda kalmışlardır.

Alt ve bodrum katlarda yaşayanlar dışında zaman zaman bu katlarda meşhur olanlar, misafir olanlar vardır. Refet de bunlardan biridir. “Refet işte böyle bir denizde böyle reis yetişmişti. (15)...Refet Reis’in, Yeditepe’de, ünü bilhassa bodrum katta büyüktür” (16). Refet’in kıskançlık dolayısıyla genç bir delikanlıyı öldürmesi “ününü” daha da arttırmıştır. Yazar, “Yeditepe Reis’in yatak odası idi” (16) diyerek bu katlarla olan ilişkisini daha da belirginleştirir.

Bodrum ve alt katın birbiriyle ilişkisi daha belirgin olmasına rağmen üst katın bu katlarla ilişkileri yok denecek kadar azdır. Bu katların farklılıklarını yazar; “Yeditepe’nin üst katında oturanlar başka, alt katında oturanlar başkadır” (25) diyerek anlatır.

İstanbul’un bu farklı mekânları sadece Dino için değil dönemin hatta Türk edebiyatının pek çok ünlü sanatçısı için de uğrak yeridir. Küllük, Meserret Kıraathanesi gibi mekânlar bunların en bilinenleridir. Bu mekânlar tek bir “kat”ın temsilcisi olarak değerlendirilebilir.

Öykülerde kent, zaman zaman katlar aracılığıyla tekilleştiği gibi zaman zaman da çoğullaşır. Özellikle Yeditepe’li kent, yine yedi sayısı ile ama yaşayanın, dışarıdan bakanın gördüklerinden farklı algılanır. Yazar, “Yeditepe hiç de bildiğiniz gibi değildir. Yeditepe,

⁴ Yeditepe Öyküleri’nden yapılan alıntılarda sadece sayfa numarası verilecektir.

Bir Ressamın Kaleminden “Yeditepe’nin Kat”ları: Abidin Dino’nun Yeditepe Öyküleri /
Sema Çetin BAYCANLAR

yedi derya, yedi rüzgar, yedi gurbet bağlar (15) Yeditepe’de hiç kimsenin hiçbir şeyden haberi yoktur” (53) “Şehrin bütün kapıları kapalıdır, beton evlerin içi, dışından bile çarpaşık”, diyerek kentin büyüklüğü içinde, yaşayanların birbirinden habersiz olduğunu her katı tanıyan olarak kendisinin bu katları anlatırken her kata hakim bir anlatıcı olduğunu hissettirir.

Öykülerde zaman zaman da kent kişileştirilir. Yeditepe’nin çok katlı yapısı farklı insan tiplerini ve mekânlarını anlatmaya imkan verse de zaman zaman bir hüznü, acıyı haykırma noktasına gelir ve böyle anlarda anlatıcı kenti kişileştirmeyi tercih eder:

“Yeditepe!

-Baharda, duvarlarını uzun uzun öpen körlere acı, göğüslerine yat, en gizli sırları çöz, bütün sırları, cinnet veren sesinin ayıbına teslim ol ve zevkten devrilinceye kadar konuş Yeditepe!”(39).

Kuşkusuz insan bir kentin en önemli varlığı olarak tanımlanabilir. Öykülerdeki kişiler de kentin farklı yapısı içinde, yazarın da belirttiği gibi; kimi zaman birbirinden habersiz kimi zaman birbiriyle ilişkili fakat daha çok kentle anlam kazanan, çok katmanlı bir yapının en belirgin unsurlarıdır.

Hayvanlar

Yeditepe Öyküleri’nde İstanbul; sadece insanlarıyla değil bütün canlı varlığıyla dile getirilmiştir. Köpek gibi kedi, balık, fare ve sinek bu anlatılar içinde kendilerine yer bulurlar.

Abidin Dino’nun öykülerinde hayvanlar, özellikle köpekler şehrin belirgin unsuru, yerleşik nüfusu gibidir. Bu durumun tarihsel arka planına bakıldığında, İstanbul’u ziyaret eden seyyahların köpekler hakkındaki izlenimleri ve tespitleri oldukça ilginçtir. 19. yüzyılda yapılan bu ziyaretlerde, sokak köpeklerinin inanılmaz derecede fazla olması, köpeklerin toplumsal yaşayışın bir parçası haline gelmesinden, sağlık, temizlik ve şehircilik açısından köpeklerin durumundan bahsedilmiştir⁵.

Öykülerde sokaklar da bir kattır. Bu katın en önemli sakinleri, bütün halleriyle köpeklerdir:

“Köpek acı acı havlıyor değil, ağlıyor, sesi inceliyor titriyor. Köpek mahzun, tıpkı bir yıl önce, aynı ses, aynı soğuk, aynı korkak yalnızlık”(67).

Her katın kendine ait bir hayvanı vardır ancak kediler her kata aittir:

“Yeditepe’nin üst, orta, alt ve bodrum katlarının kedileri, meyhaneler etrafında dolaşır, balık başları ve kılçık bekler” (27).

Fareler alt ve bodrum katın hayvanıdır “Yeditepe’nin bağırsaklarında dolaşan fareler bu noktayı açıklayabilir mi? (35); Siz bile anladınız, afyonla beslenen ambar fareleri, Şark

⁵ Bkz., Gürsoy Şahin, İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu ve Türk İmajı, Gökkuşbu Yay., İst. 2007, s.106-110,

Bir Ressamın Kaleminden “Yeditepe’nin Kat”ları: Abidin Dino’nun Yeditepe Öyküleri /
Sema Çetin BAYCANLAR

evliyaları kadar evrenin sırrına vâkıf (36) ve bu katlardan ayrılınca doğal olarak kendisine bir yaşam alanı bulamaz ve ölür: Tek başına kalan fare, lağımlardan fiçılara, fiçılardan direklerden minarelere çıkmış. Göklere tırmanmak isterken can verip düşer ve gece yağmuru, onu yokuş aşağı sürüklerken köpekler bile üzülmezmiş!” (42).

Sokaklarda köpekler; alt, bodrum katlarda fareler yer alırken şehrin vazgeçilmez unsuru balıktır. Öykülerde balıklar diğer hayvanlara göre farklı algılanır; herhangi bir katın temsilcisi ya da özdeşi olmaktan çok kentle özdeşleşmişlerdir. *Balıkpazarlı Sineğin İnanılmaz Serüveni* adlı öykünün kahramanı ise bir sinektir. Bu öyküdeki hayvanların herhangi bir katla ilişkisi yoktur.

Kokular

Bir duyu olarak koku edebiyattan çok, tıp, psikoloji ve eğitim bilimlerinin konusu olmuştur. Görselliğin yükselişi ile koku duyusu, kültür perdesinin arkasına atılmış ve modern düşünce alanından silinmiştir (Akpınar vd., 2008:42-53). Koku duyusunun genetik, kişisel özellikler (hafıza) ile fazla bağımlı olması bu konudaki araştırmaları bireysellik sınırlasa da kokular, Dino’nun öykülerinde ayırt edici bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Yeditepe’de her katın kokusu farklıdır. Katlar adeta kokularıyla birbirinden ayrılabilir. Özellikle alt katı anlattığı öykülerde rutubet ve yangın kokusu; kat ve koku aidiyetiyle dikkati çeker. Yazar ısrarla alt ve bodrum katlarının kokularını, öykülerinde yineler:

“Geceleri, Yeditepe rutubet ve yangın kokardı. Yeditepe iki denizi bağlardı. Yeditepe fırtınaların savaş alanı, aşk yatağı, hasret payitahtı idi” (25), Geceleri, Yeditepe rutubet ve yangın kokardı (30).

Rutubet, küf ve tarçın kokusu okuyucu için bildik kokular olmasına rağmen tabut kokusu alışılmadık, tuhaf bir kokudur ve olumsuz çağrışımları vardır:

Üst katlıların malı olan yarı teneke, yarı beton apartmanların bodrum katı tabut kokar (57).

Dino’ya göre İstanbul’un katlarından biri de esrar tekkeleridir. Dino’nun anlattığı esrar tekleri içinde dönemin ünlü “Tek Bacaklı Leylek” adıyla bilinen mekân yer alır. Yazar bu esrar tekkesini; “düşüncelere dalmak için ayrıcalıklı bir mekândı ve –herkesin de bildiği gibi- Tophane’de Beyazıt-Bebek tramvay yoluna yakın bir yerdeydi” satırlarında anlatır.

Esrar tekkelerinde bizzat resimler, desenler çizen yazar, özellikle afyon kokusundan ve bu kokunun ağırlığından bahseder. Bu mekânlar, Yeditepe’nin afyon depolarıdır ve bu tekkelerde zamanını geçirenler bile bu kokuya alışmamışlardır. III. Öykü’deki Ahmet Efendi, afyon kokusuna alışmayanlardan hatta bu kokuyu sevmeyenlerdendir. Öyküde anlatıcı “ben afyon kokusunu severim” (37) diyerek bu kokuya olan ilgisini ifade eder. Anlatıcı afyon kokusunun ne kadar ağır bir koku olduğunu da “Çivi çivi, gün günü, dünya dünyayı söker ama, afyon kokusu bir, çekirge hücumu iki, yürekte isyan üç, önüne geçilmez âfetlerdir” (36) satırlarında dile getirir.

Bir Ressamın Kaleminden “Yeditepe’nin Kat”ları: Abidin Dino’nun Yeditepe Öyküleri /
Sema Çetin BAYCANLAR

Kokunun bu katın mensuplarına bir şekilde nüfuz ettiğini; “Kız omuzlarında, enselerinde hep o koku! “Emzikte çocuk bile anasının sütünde, Ahmet Efendi’nin sevmediği ağır cennet kokusunu bulur (37) ifadelerinden anlaşılabilir. Afyon kokusunu sevmeyenler anason kokusunu severler fakat afyonun ağır kokusunu, anason kokusu engelleyemez.

Koku, sadece günlük hayatın içinde değil rüyalarda da belirginleşir. Bu sefer koku kişiye özel bir durumla anlatılır ve sonsuz karşılığı vardır:

“Yeditepe’ye saldıran rüyalarda denizi kucaklayabilirsiniz, derya muhabbet işlerinde tecrübeli, tepeler okşanabilir, bahçeler öpülebilir, bahçeler saçlı kıllıdır, ağaçlar kadın kokar, bir anda pembeleşen şehri nasıl sevdim anlasanız? (48-49); O şehirde o rüyayı görmüştüm. O gün bugün, gece ve karanfiller böylece gece ve karanfil kokar”(46).

Afyon kokusu dışında cinsel öğelerle ilişkilendirilebilecek bir başka koku da çilek kokusudur. Yazarın İstanbul’un katlarından biri olarak değerlendirdiği genelevde çalışan bir kadını; Suna Tokgöz’ü anlattığı öyküde bu kokuya yer verilir:

“Çilek kokusundan sendelediğiniz gecelerde ilk sevgiliniz kimdi?”(17).

Öykülerde koku-yemek birlikteliği sıkça dile getirilir. Özellikle İstanbul’un katları olarak değerlendirdiği meyhanelerin bulunduğu sokaklar ve pasajlar bildik-tanıdık kokularıyla anlatılır:

“...turşular mis gibi kokmuş (30), ...sokaklar balıktan geçilmez oldu, tava kokusu Odesa’ya kadar gitti, göklerden çiroz yağdı, sevgilinin dudaklarında, yüzünde, kalçalarında, çiğ ve çıplak bir balık kokusu vardı, çırılçıplak bir koku” (22).

Özellikle ızgara balık kokusu; sadece insanlar için değil hayvanlar için de uyarıcıdır.

“Sokakta çömelen zayıf şehir köpekleri, balık ızgaranın dumanı ile doyar, gözleri binbir parlıltı ile yorulmuştur, usanmadan esnerler, açlık günleri yok sayılır” (54).

Balıkpazarlı Sineğin İnanılmaz Serüveni ’nde, öykünün kahramanı Sinek “burada kat kat yiyecek tepsileri hazırlanmış, bir de güzel kahve kokusu tütüyordu” diyerek kokuya olan duyarlılığını anlatır.

Renkler

Abidin Dino’nun bir ressam olarak eserlerinde renk unsurunun belirginleşmesi olağan karşılanabilir ancak yazarın renkleri kullanışı zaman zaman bir resimden ziyade bir deseni çağırıştırır. İki renktir ve daha çok siyahı ve beyazı başka bir ifadeyle gece ve gündüzü öne çıkarır. Öykülerde zaman unsurları aynı zamanda renktir. Gece, gün batımı, seher vakti öykülerde hem zaman unsuru hem de bir renk olarak ortaya çıkar.

Öykülerde zaman unsuru akşam ve geceyle sınırlandırılmış gibidir. Bu sebeple renk unsuru siyah renkle belirginleşir. Bu algının büyük bir kısmının geceyle, gece olmasa bile karanlık ve izbe mekânlarla sadece görülenler değil hissedilenlerle de karanlık, gece algısı yaratılmıştır:

Bir Ressamın Kaleminden “Yeditepe’nin Kat”ları: Abidin Dino’nun Yeditepe Öyküleri /
Sema Çetin BAYCANLAR

“Tepeler ne kadar yeşil, şehirler ne kadar çiçekli olursa olsun, işin iç yüzünü bilenler için kara gene karadır (17); Birden karanlık çöktü, gökten mor bir perde düştü, çocuklar yatak altına saklandı, açıklardan bir Laçka pataras, sesi geldi ve ilk gök gürlmesiyle bir tabancanın patlaması bir oldu (21); Mürekkepten kara bir deniz evreni kör etti...(21); Şehirdeki insanlar, meçhul bir âfetten ürküp hep birden gitmişlerdi./Gözlerini karanlık göklere çevirmiş bir garson tek başına, rüzgârlı bir sonbahar gecesine kafa tutuyordu...Şair olsam balmumundan bir heykel gibi derdim” (71).

Rüyalarda renkler siyah renkten kısmen de olsa kurtulur, “bir anda pembeleşen şehri nasıl sevdim anlasanız? (49) satırlarında olduğu gibi şehir bir anda renklerin ve aydınlanır.

İncelediğimiz öykülerde renk unsuru açık ve gizil olarak iki ana başlıkta değerlendirilebilir. Yazar sıklıkla dile getirmese de özellikle deniz, denizle birlikte gizli bir renk olarak maviyi ön plana çıkarır.

Dino, herhangi bir benzetme ögesi kullanmadan renkleri bir sıfat olarak da kullanmıştır. Burada renkler olduğu gibi zihinde şekillenebilir:

“Akşamüstü, Yeditepe’nin gök rengi narenci, badencani⁶ ve benefşedir! (51); ... gökyüzü narenci değil mi (52); gece deniz dibi pembeleşti (43)), [...] kılıçbalıklarının gül yaprağı renkli manzarasına ben dayanamadıktan sonra, nasıl dayansın dilenci çocukları (54). O, etçi, yeşil, mor, koyu mavi sineklerle bir ilgim yok (75) Kırmızı, yeşil, sarı kağıt çiçeklerle süslü...”(55).

Öykülerde lacivert tarihi bir renktir ve hayranlık duygusu uyandırır:

Nefeszade Efendi ile Aslan Usta’ya göre kahramanlık, XVI. yüzyıl çinilerindeki laciverdin sırrını bulmaktır (55); Teodora’nın gözleri, XVI. yüzyıl çinisinin aynı! (57).

Öykülerde kullanılan renkler insan, hayvan ve kokuların katlarla olan açık ilişkisinden çok, dolaylı bir ilişkiyle birliktelik içindedir. Alt ve bodrum katların karanlığı bir anlamda rensizliği bu katlardan uzaklaştıkça renge, renklere dönüşmektedir.

Rüyalar

Freud’un rüyaları psikanalitik açıdan yorumlamasıyla birlikte, edebi metinlerdeki rüya çözümlemeleri dikkat çekmiş ve farklı anlamlar kazanmıştır. Öykülerde böyle bir psikanalitik değerlendirmeden ziyade rüya ve kat ilişkisine değinmeye çalışacağız.

Öykülerde rüyalar sadece uyku haline özgü değil; özellikle esrar tekkeleri ve afyon kullanımıyla ilgili olarak kurgulanmıştır. Yazar, “Birkaç kıtanın insanlarına senelerce rüyaverecek afyon, Yeditepe’nin göbeğinde gömülüdür” diyerek bu durumun yaygınlığını dile getirmesi rüyaların sebebini açıklar.

Rüyalar kişiye özgü bir durum olmasına rağmen Dino, “Her şehre rüyalar saldırırken uykuya dalanlar meşgul ve hareketsizdir. Her şehrin rüyaları kendine göredir (46); Yeditepe’ye saldıran rüyalarda denizi kucaklayabilirsiniz, derya muhabbet işlerinde

⁶ Patlıcan rengi.

Bir Ressamın Kaleminden “Yeditepe’nin Kat”ları: Abidin Dino’nun Yeditepe Öyküleri /
Sema Çetin BAYCANLAR

tecrübeli, tepeler okşanabilir, bahçeler öpülebilir, bahçeler saçlı kıllıdır, ağaçlar kadın kokar, bir anda pembeleşen şehri nasıl sevdim anlasanız? (48-49) cümleleriyle rüyalar ile kent arasındaki ilişkiyi anlatmaya çalışır. “Yeditepe’de; Tosun’un Matruş Tayyar’ın, Zil İzzet’in, Firuzan’ın, Ramp’nin, Klarnet Ahmet’in Nesim’in, Sarı Sadık’ın ve örneğin Cemil Baba’nın rüyalarının akraba (46) olması, aynı kata mensup olanların rüyalarını da benzer kılar.

Her bir kat ve meslek grubu da bu benzerliğe tâbi tutulur. Hayattaki en büyük meşgalesi ve en sevdiği nesne otomobil olan şoför Cemil Baba bunun tipik bir örneğidir:

“Cemil Baba rüyasında beyaz bir otomobille uğraştı ise, bunda şaşılacak ne var?”(47); Geceleri, şoför milletinin rüyaları aynı olmasa bile akrabadır (48); Gördüğüm rüyada bir dost, çiçeklerin birbirini okşamasına hayret etmeden otomobile binip uzaklaştı (46).

İlk beş öyküde rüyaları görenler değil dinleyen aktarıırken (anlatıcı), diğer öykülerde rüyayı gören anlatır. Anlatıcının bu tutumu sayesinde, rüyaların ayrıntıları ortaya çıkar. Bu öykülerde rüyaların “kat”larla olan aidiyeti zayıflar ve bilinçaltı öğeler dikkati çeker:

“Eve döndüm ve o gece tuhaf rüyalar gördüm, vızlayan sesler, evi ve odaları doldurmuştu, korku vardı, merdivendeydim, yukarı kata çıkıyordum, elimle sağ duvarı tuttum ve yürüdüm, gözlerim açıldı, sanki koyu daireler parlak bir noktadan başlayıp yayılıyordu, sol duvarı aradım, iki adım yana yürüdüm, duvar yoktu! Sonra rüyadan uyanmışım, bütün gün ağlayan köpek devam ediyordu, bekledim ve biliyordum, annem ölmüştü” (68).

Öykülerde rüyaların kente ve gruplara özgü oluşu diğer başlıklarda olduğu kadar kat ve aidiyet düşüncesini desteklemese de özellikle ilk beş öyküdeki Yeditepe’nin rüyaları belirginleşir. Bu durum rüyadan çok kendinden geçme hali olarak tanımlanabilir.

SONUÇ

Abidin Dino 1930’larda yayımladığı öyküleriyle Türk edebiyatında Sait Faik’ten önce; belki de onun öncüsü olarak farklı bir öykü anlayışının temsilcisi olarak değerlendirilebilir. Öykülerinde kullandığı teknik ve üslûp oldukça ilgi çekicidir. Abidin Dino’nun öyküleri; sürrealizm ve modernizm bağlamında değerlendirilebilecek ama her iki başlığa da yakın olduğu kadar mesafe de koyan bir anlayışla kaleme alınmıştır.

Dino’nun çok yönlü sanatçı kişiliği anlatılarında oldukça belirgindir. Yazar, sanatı ve hayatı çok yönlü olarak algılar. Öykülerde, çok katlılık sıkça dile getirdiği bir malzemedir. Öykülerde “ben”i merkeze alan bir anlatıdan ziyade İstanbul’un katlarını önceleyen bir üslûp belirir. Yazar, İstanbul’u kendi tanımıyla “katlar” a ayırır ve bodrum, alt ve orta katın yaşamıyla ilgilenir.

Katları özellikle hayvan, renk, koku ve rüya aidiyetiyle algılamaya çalışan yazar; her katın kendine has hayvanı, kokusu, rengi ve rüyaları olduğunu dile getirir. Esrar tekkeleri, genelev, sokak ve ev gibi mekânlar ise bu aidiyetleri besler.

Bir Ressamın Kaleminden “Yeditepe’nin Kat”ları: Abidin Dino’nun Yeditepe Öyküleri /
Sema Çetin BAYCANLAR

Yazarın katları anlatırken herhangi bir sınıfsal ayırmadan ziyade, yaşam biçimlerini öncelediği ve öykülerini bunun üzerine kurduğu görülmektedir. Yeditepeli olmak, bu katları yakından tanımak ve aidiyetlerini anlamakla mümkün olacaktır. İstanbul’u bu farklı halleriyle öyküye konu etmesi yazarı biçimsel denemeleri dışında, tematik açıdan da kendi çağdaşları içinde farklı bir anlayışın öncüsü konumuna getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Abasıyanık S. vd., “Yeni Neslin İddiası ve Davası”, Balıkçının Ölümü, Yaşasın Edebiyat, Bilgi Yay., İstanbul, 2001, 129-130.
- Akatlı, Füsün, “Ressamın Öyküleri”, Radikal Kitap, 13.12.2002
- Akpınar B. vd., Görme ve Koklama Duyularının Bilişsel Öğrenme Süreçlerindeki Rollerinin Karşılaştırılması, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 2008, s.42-53.
- Artun, Ali, “Modern Kent ve Sanat”, Modern Hayatın Ressamı Charles Baudelaire, İletişim Yay., İstanbul, 2004.
- Dino, Abidin, Yeditepe Öyküleri, Can Yay., İstanbul, 2007.
- Dino, Abidin, “Şairler ve İstanbul”, S.40, İstanbul 1984, s.4-6.
- Dino, Abidin, “Aynı Özlemi Duyan İki Dargın Kardeş”, Milliyet Sanat Dergisi, S.164, İstanbul, 1987, s.5.
- Dino, Abidin, Mimar Sinan, Bir Düşsel Yaşam Öyküsü, Can Yay., İstanbul, 2010
- Edgü, Ferit, “Sunu”, Yeditepe Öyküleri, Can Yay., İstanbul, 2007, s.9-11.
- Güzel, M. Şehmus, Abidin Dino ile Söyleşiler; Yazılar: Hayat ve Sanat, Perî Yayınları, İstanbul, 2006.
- Güzel, M.Şehmus, Abidin Dino: “Kat”ları ve Arkadaşları, Yeni Zamanlar, S.5, İstanbul, 2000, s.26-31.
- Güzel, Şehmus, Abidin Dino, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Kaplan, Mehmet, Edebiyatımızda İstanbul, İslam Ans., C.5/II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.
- Şahin, Gürsoy, İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2007.

Cilt: 1 Sayı: 2 Temmuz 2013 / Volume:1 Issue:2 July 2013

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI TAŞRASINDA YERLİ YENİÇERİLER: HASAN KALE ÖRNEĞİ

The Native Janissaries In Ottoman Provinces In 18th Century: For Example Hasan Citadel

*Uğur DEMLİKOĞLU**

Özet

Osmanlı Devleti sınır kalelerinin korunmasına büyük önem vermiş ve bu kalelerde çeşitli askeri sınıflar bulundurmıştır. Bu askeri sınıfların bir kısmı hakiki yeniçeri askeri olup devletten üç ayda bir maaş alan ve kul sistemi içinden gelen askerlerdi. Bir de yeniçerilerin şeref ve imtiyazından yararlanmak isteyen ve kalenin bulunduğu mahalden temin edilen daimi statüdeki yerli yeniçeriler bulunmaktaydı. Bu çalışmada bir çeşit askeri tahrir niteliğinde olan mevacib defterleri kaynak olarak kullanılmak suretiyle XVIII. yüzyılda Hasan Kale’de bulunan yerli yeniçerilerin sayısı ve kazançları ile kalede bulunan askeri zabıtlar konusu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Mevacib, Yeniçeri, Hasan Kale, Topçu.

Abstract

The Ottoman Empire attached great importance to the protection of the border castles and had various classes in military forts in these castles. A part of these classes were genuine Janissaries who got a salary from the state on a quarterly basis and used to be soldiers coming from the “Utilization System”. Also there were permanent Native Janissaries who wanted to benefit from the honour and concession of this class and were obtained from the premises where the castle had been located. While the military situation in the Hasan Castle was put forth, accounting books – a kind of military analysis and called Mevacib – were used and the Native Janissaries, the Military Officers in the Hasan Castle in 18th century were compared with the others in different castles in terms of the population and the income they got.

Key Words: Ottoman Empire, Mevacib, Janissary, Hasan Citadel, Artillery.

* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Milli Eğitim Bakanlığında Tarih Öğretmeni, ugurtarih@hotmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti'nde ordu teşkilatı Orhan Bey'in son dönemine kadar iki ana unsurdan meydana gelmekteydi. Bunlardan birincisi aşiretlerden temin edilip, yaptıkları hizmetler karşılığında kendilerine tımar verilen sipahilerdi. Aşiret reisleri de kendi kabilelerinden topladığı kişilerle orduya katılmakta ve hükümdar tarafından ele geçirilen topraklardan kendilerine tımandan daha yüksek geliri olan zeamet verilmekteydi. İkincisi ise çiftçi halk arasından gönüllülük esasına göre yazılan yaya ve müsellemlerdi. Bu iki unsur tamamen gönüllülerden oluşmakta ve sefer döneminde kendilerine 2 akçelik birer ulufe verilmekteydi¹.

Osmanlı Devleti, Balkanlarda yapacağı fetih hareketleri için sürekli bir askeri güce ihtiyaç duymaktaydı. Mevcut askerlerin azlığından dolayı I. Murat döneminde Selçuklu ve Memluklu devletleri örnek alınarak Yeniçeri Ocağı kurulmuştur. Hükümdara bağlı olan ve Kapıkulu da denilen bu maaşlı askerler atlı ve yaya olmak üzere iki ayrı üniteye ayrılmıştı².

Fethedilen bölgelerdeki Hıristiyan çocukların devşirilerek asker elde edilmesi Yeniçeri Ocağının esasını teşkil etmiş ve bu sistem ilk defa Osmanlı Devleti'nde uygulanmıştır³. 1362 tarihli Pencik Kanununa göre esir edilenlerin beşte biri ordu ve saray hizmetine alınmıştır. Bunlar başlangıçta bir akçe yevmiye ile Gelibolu ve Çardak arasında süvari askerlerinin nakliyesi için hizmet veren gemilerde görevlendirilmiştir. Sayıları artınca da askeri hizmetlerde kullanılmıştır⁴.

Osmanlı kapıkulu askerlerinin dışında devletin asıl askeri gücünü oluşturan eyalet askerleri de vardı. Bu kuvvetlerin esas gücünü tımarlı sipahiler oluşturmaktaydı. Bu sistem en mükemmel şeklini Kanuni döneminde almış; ancak 16. yüzyıldan sonra bozulmaya başlamıştır⁵.

Kapıkulu askerleri yaya ve süvari olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı. Yaya kısmı; acemi ocağı, yeniçeri ocağı, cebeci ocağı, topçu ocağı, top arabacıları ocağı ve birer bölük halinde lağımçı ve humbaracıardan meydana geliyordu. Süvari kısmı ise sipah, silahdar, sağ ulüfeciler, sol ulüfeciler, sağ ve sol gariplerden oluşuyordu.

Eyalet askerlerini tımarlı sipahiler, azaplar, akıncılar, deliler, yayalar, müsellemler, yürükler, canbazlar, garipler, tatarlar, voynuklar, gönüllüler, beşliler, farisan, yerli yeniçeriler, mortololar, yerli humbaracılar ve yerli lağımçıları ile cebeci ve topçular teşkil ediyordu⁶.

¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243- 1453)*, C. I, Ankara, 1999, s. 327.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 143.

³ Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler", *İA*, C. XIII, Milli Eğitim Basım- Evi, İstanbul, 1986, s. 385.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Acemi Oğlanlar", *İA*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, 1978, İstanbul, s. 117.

⁵ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 553.

⁶ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 3- 4.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yerli Yeniçeriler: Hasan Kale Örneği / Uğur
DEMLİKOĞLU

Osmanlı Devleti, sınır güvenliği konusuna oldukça önem vermiştir. Bunun için sınır boylarında pek çok kale inşa edilmiştir. Bu kalelerin ani düşman saldırısına engel olmak ve düşmana karşı saldırı düzenlemek gibi çok önemli fonksiyonları vardı.⁷

Yeniçeri askerleri savaşın olmadığı dönemlerde İstanbul'un dışında taşraya giderek kale görevlerinde bulunurdu. Taşradaki en önemli görev kale muhafızlığı idi. Üç yıllık geçici bir süreyle kale muhafızlığı görevi ifa edilir, bu süre bitiminde İstanbul'dan yeni bir Orta gönderilirdi⁸. Merkezden geçici olarak gönderilen bu yeniçerilerin dışında kalelerde yerli yeniçeriler de bulunmaktaydı. Bu yerli yeniçeriler gerçek yeniçeri olmayıp, yeniçeriliğin şerefinden istifade etmek isteyen gönüllü yeniçerilerdi. Yerli yeniçeriler şehir ve kasaba halkından oluşmakta ve isimleri mevacic defterine görev aldıkları kalenin yeniçeri serdarları tarafında kaydedilmekteydi⁹.

Kalelerde yerli yeniçerilerin sayısı, kalenin stratejik konumuna, komşu devletlere yakınlık ya da uzaklığına ve savaş dönemlerindeki askeri hareketlilik ile hükümet merkezine olan uzaklığına göre deđişmekteydi¹⁰.

Kalelerde bulunan yerli yeniçerilerin sayılarını ve yevmiyelerini mevacic adı verilen defterlerden öğrenmekteyiz. Bir nevi askeri tahrir defteri niteliğinde olan bu mevacic defterlerinden¹¹ bazıları kalede görev yapan yerli yeniçerilerin isimlerini, mensubu oldukları cemaatin ya da bölüğün isim ve numaralarını, yevmiyelerini ve maaşlarının nerelerden karşılandığını gösteren çok ayrıntılı defterleridir¹².

Mevacicler yeniçerilere üçer aylık dönemler halinde ve yılda dört defa ödenmekteydi. Bu dönemler, Masar (Muharem, Safer, Rebiyü'l-evvel), Recec (Rebiyü'l-âhir, Cemaziye'l-evvel, Cemaziye'l-âhir), Reşen (Receb, Şaban, Ramazan) ve Lezez (Şevval, Zilkade, Zilhicce) dönemleriydi. Her bir dönem 88,5 gün olup askerlerin günlük maaşı 88,5 günle çarpılarak mukarrer denilen üçer aylık maaşları ortaya çıkardı. Ölüm, firar, azil gibi nedenlerle asker sayısında bir azalma olursa minha adı altında sayısı, yevmiyesi ve mukarrer akçesi yazılarak toplam mukarrerden düşülmekte ve net ödenen miktar ortaya konulmaktaydı.¹³

Bu çalışmada, arşiv vesikaları kaynak alınmak suretiyle Hasan Kale'de bulunan muhtelif askeri sınıflar, zabitler ve zabitlerin maiyetinde bulunan neferlerin isim ve yevmiyeleri ile bir senelik mevacicleri tespit edilmiştir.

⁷ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 2002, s. 60.

⁸ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 325.

⁹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 330.

¹⁰ Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri", *OTAM*, Sayı: 31, Ankara, 2012, s. 95.

¹¹ Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, Van, 1997, s. 319.

¹² Erzurum Kalesi ile İspir, Micinkert, Zevin, Ardanuç, Hasan Kale ve Tortum kalelerinde bulunan yerli yeniçerinin cemaat ismi ve bölük numaraları ile bölüklerde bulunan zabitler ve askerlerin yevmiyeleri detaylı bir şekilde arşiv vesikasına kaydedilmiştir. Bkz. BOA, KK.d 4919, s. 1-45; BOA, KK.d. 4938, s. 1-95.

¹³ İlgürel, "Yeniçeriler", s. 389; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 411- 412; Kılıç, *Van*, s. 319.

XVIII. YÜZYILDA HASAN KALE'DE BULUNAN YERLİ YENİÇERİLER.

XVIII. yüzyılda Hasan Kale'de bulunan yeniçeriler, yeniçeri ağası, dizdar, müstahfizlar, yerli topçular ve azeblerden meydana geliyordu. Bunların görev ve sorumluluklarıyla maaşları ayrı başlıklar altında incelenecektir.

1. Yeniçeri Ağası

Yeniçeri ağası; Yeniçeri Ocağı ile Acemi Oğlanlar Ocağı'nın tüm işlerinden sorumlu olan en üst rütbedeki zabitidir. Yeniçeri ağalığı, Yeniçeri Ocağı'nın kurulması ile başlamış ve bu ocağın kaldırılmasıyla da sona ermiştir. Yeniçeri ağası günümüzde tüm piyade kumandanlığına denk bir rütbedir¹⁴.

Yeniçeri ağasının dışında bir de önemli hudut kalelerinde görev alan yeniçeri ağaları bulunmaktaydı. İstanbul'da bulunan yeniçeri ağası, hudut kalelerindeki yeniçeri ağalarını, kale dizdarını ve yeniçeri ağasının bulunmadığı kalelere de yeniçeri serdarlarını atayabilmekteydi¹⁵. Stratejik bakımdan önem taşıyan kalelerin yönetimine en yüksek zabit olarak yeniçeri ağası atanıyordu. Eğer daha az öneme sahip bir kale ise yeniçeri serdarı atanmaktaydı¹⁶.

Bulunduğu yerde Sultanın mutlak otoritesini temsil eden Yeniçeri ağası, kale ve şehri korumakla yükümlüydü. Yeniçeri ağası, tüm yeniçeri askerlerinin özlük işlemlerini yapar ve bu işlemleri yaparken de kendisine yeniçeri kethüdası, kâtip ve çavuş yardımcı olurdu.

Yeniçeri ağası, kalede bulunan yeniçerilerin maaş ödemelerinden, ölüm, miras gibi sosyal haklarından ve zahire, et, elbise gibi temel ihtiyaçlarından sorumluydu. Sefer sırasında da yeniçerilerin yoklamalarını yeniçeri ağası gerçekleştirirdi¹⁷.

Arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre XVIII. yüzyılda Hasan Kale'de en üst yönetici olarak bir yeniçeri ağası görev yapmaktaydı. Hasan Kale'de bir yeniçeri ağasının bulunması kalenin önemini ortaya koymaktadır. Zira ehemmiyeti daha az olan kalelere daha düşük rütbeye sahip olan yeniçeri serdarı tayin ediliyordu. 1760 yılı Ekim ayı sonlarında (Evâsıt-ı Safer 1174) Erzurum Kalesi yeniçeri ağası Turnacıbaşı Mustafa'ya gönderilen bir hükümde; Kars Kalesi yeniçeri ağası Ali'nin Erzincan kazasına, Erzurum yeniçeri ağası Turnacıbaşı Mustafa'nın Bayburt kazasına, Van Kalesi yeniçeri ağası olan Turnacıbaşı Osman'ın ise Tortum Kalesi'ne atandığını görmekteyiz. Erzurum Kalesi'nde bulunan Turnacıbaşı Yusuf'un ise Hasan Kale'ye atandığı bilgisine ulaşmaktayız¹⁸. Hasan Kale'de bulunan yeniçeri ağasının aldığı yevmiye ile ilgili net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, 1753- 1754 (H. 1167) yıllarına ait mevacic defterinde Erzurum Kalesi'nde bulunan

¹⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 624.

¹⁵ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 186.

¹⁶ Kılıç, *Van*, 321.

¹⁷ Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri: Erzurum*, İstanbul, 2006, s. 171- 172.

¹⁸ BOA, A.DVN. MHM. d. 162, s. 38/ 86.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yerli Yeniçeriler: Hasan Kale Örneği / Uğur
DEMLİKOĞLU

Turnacıbaşı Abdullah Ağa'nın 120 akçe yevmiye aldığını görmekteyiz¹⁹. Dolayısıyla Hasan Kale'ye atanan Turnacıbaşı Yusuf'un da 120 akçe yevmiye almış olması muhtemeldir.

2. Dizdar

Farsçada diz yâda düz kale anlamına gelmektedir. Dizdar ise kalede görev yapan komutana verilen isimdir²⁰. Dizdar, kaleyi daima korumakla yükümlü olup kale muhafızlarının başı idi. Dizdarlar gündüzleri olduğu gibi geceleri de sürekli kalede bulunmak zorundaydı²¹.

Kaledeki askerlerden ve kalenin durumundan tamamıyla dizdar sorumluydu. Merkezden dizdarlara hüküm veya emirlerin bizzat gönderilmiş olması da onların sahip oldukları önemi göstermektedir.²²

Dizdar, şehrin ve kalenin güvenliğinden sorumlu olup sefere çağırılması halinde sefere katılmakla da vazifeli idi. Haiz olduğu makam itibariyle beylerbeyi ve sancakbeyine bağlıydı. Dizdarlar görevlerini icra ederken yaptıkları işlerin İslam hukukuna uygunluğu bakımından da kadiya karşı yükümlüydü²³.

Dizdarlar iç kalede bulunan ambarların korunması ve depolanması, iç kale ve dış kale surları ile şehrin giriş ve çıkışlarını sağlayan kapıların denetlenmesi, kalede bulunan cephanenin kontrol edilmesi, tüccarlara ait değerli mal ve paraların muhafazası ve kalede bulunan mahkûmların denetlenmesi gibi işlerden sorumluydu²⁴. Ayrıca bunlar müstahfızlarla (kale erleri) birlikte beylerbeyi ve yeniçeri ağasının gerekli gördüğu hallerde kale tamiratında da görev alabilmekteydi²⁵. Kalede görev alan dizdarlar kapıkulu ocaklarının yeniçeri, cebeci, sipahi gibi bölüklerine mensup kişiler arasından seçilmekteydi. Kaleye dizdar olarak atanacak olanların yaşlı ve tecrübeli olanları tercih edilirdi. Kaledeki kethüda ve kale erlerinin dışında kale surlarındaki kapılardan sorumlu bevvalar da dizdara bađlıydı²⁶.

Anadolu'nun muhtelif kalelerinde dizdar sayısı değişiklik göstermekteydi. Mesela; 16 ve 17. yüzyıllarda Van Kalesi'nde 6 dizdar bulunmaktaydı²⁷. Ahlât Kalesi'nde ise üçü burç dizdarı olmak üzere toplam 4 dizdar bulunuyordu²⁸.

XVIII. yüzyılda Hasan Kale'de 1 dizdar bulunmaktaydı. 1703- 1704 (H.1115) tarihleri arasında Mustafa isminde birisinin günlük 20 akçe ile kale dizdarı olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yıllık kazancı ise 7080 akçe idi²⁹. Kale dizdarları yaptıkları

¹⁹ BOA, MAD. d. 6284, s. 68.

²⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1983, s. 469

²¹ Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lüğati*, İstanbul, 1986, s. 89.

²² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 469.

²³ Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM*, Sayı: 7, Ankara, 1997, s. 4

²⁴ Pamuk, s. 174- 175.

²⁵ Kılıç, "Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri", s. 102.

²⁶ Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *DİA*, C. IX, İstanbul, 1991, s. 480- 481.

²⁷ Kılıç, *Van*, s. 334.

²⁸ BOA, *D.AMH.d.* 24935, s. 2.

²⁹ BOA, *KK.d* 4938, s. 37.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yerli Yeniçeriler: Hasan Kale Örneği / Uğur DEMLİKOĞLU

görevleri karşılığında dirlik sahibi olarak serbest tımar da tasarruf edebilmekteydi. Tımar gelirleri kalenin haiz olduğu öneme göre 20 bin ila 1.375 akçe arasında deđişmekteydi³⁰. Fakat Hasan Kale’de görev yapan dizdar ulûfeli idi³¹ ve maiyetinde bir kethüda ile çavuş, kâtip ve hatip bulunmaktaydı³². Kale Kethüdası, “*mâl-ı mîrîye ve kal’aya hizmet eylemekde*” dizdarın yardımcısı olup, kale dizdarı ile birlikte kaledeki erlerin dirlik ve düzeninin yerine getirilmesinden sorumluydu. Kethüdanın atanmasında da dizdar atanmasındaki yöntem takip edilirdi³³. Hasan Kale’de Ali bin Hasan adında bir kethüda olup yevmiyesi 10 akçeydi. Dizdardan sonra en fazla yevmiyeyi kethüda almaktaydı. Kethüdadan sonra ikinci sırada 8 akçe yevmiye ile kâtiplik görevini yürüten Mustafa bin İbrahim’in maaşı gelmekteydi. Cafer isminde bir çavuş ile Ömer isminde bir hatibin ise 6 akçe yevmiyesi vardı.

3. Müstahfızlar (Hisar Eri)

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından önce memleket ve kale savunmasında bulunanlar ile Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra rediflikten sonraki vatan savunmasında bulunan askerlere verilen isimdir³⁴. Müstahfız ismi, arşiv vesikalarında hisar eri olarak da geçmekte ve tıpkı azebler gibi hafif piyade sınıfında bulunan askeri bir sınıftı³⁵.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *ihtiyar yeniçeriler ile mecruh ve malûl olmaları dolayısıyla eşkınci hizmetinde bulunamayacak olanlar ve bazı cürüm sahibi yeniçerilerin hisar eri sıfatıyla şehir kalelerinde yani gerideki hafif muhafaza hizmetlerinde bulunulard*³⁶ şeklinde ifade etmiştir. Ancak Orhan Kılıç, mustahfızların sadece malûl cürüm sahibi yeniçeriler olamayacağını belirtmiştir. Nitekim Van Beylerbeyini hitaben yazılan bir hükümde; Van Kalesi’nde görevlendirmek üzere cenk ve harbe kadir yarar Rûm yiğitlerinden yeni hisar eri yazılması istenmiştir³⁷.

Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait Tımar ve Taşra Teşkilatı Kanunnâmesinde, Müstahfızlar (Hisar erleri) şu şekilde tarif edilmiştir:

Her kal’anın cebehânesi ve top ve tüfengi ve yarağ ve cemî-i âlât- ı harb hıfzına dizdar ve kethüdâ ve neferâtı vardır ki, taa’yin olundukları kal’anın burûc u bârûsunu leyl ü nehar deverân u güzerân ederler. Dâ’im hizmetleri kal’aların hıfz u hirâsetidür. Bu tâifeye “hisar erleri” derler. Ve Dizdar ve kethüdâ ve neferâtının icmallü tımarları vardır; gedik i’tibar olunmuşdur, arpalık gibidir. Hizmetlerinde dâim ve kâ’im olduklarıncâ tımar ve gedikleri bilâ- sebeb ellerinden alınub âhara verilmez. Şöyle ki, içlerinden bir gedik mahlûl olsa, tîmâr ile gedüği, müstehak oğlu var ise oğluna ve illâ yine kal’a

³⁰ Batmaz, s. 4.

³¹ BOA, KK.d. 4938, s. 37.

³² BOA, KK.d. 4938, s. 37.

³³ Batmaz, s. 5.

³⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 630.

³⁵ Kılıç, *Van*, s. 347.

³⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 327.

³⁷ Bkz. Kılıç, *Van*, 348.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yerli Yeniçeriler: Hasan Kale Örneği / Uğur DEMLİKOĞLU

*mülazimlerinden (ol gedüğün fennine mâhir ve) hizmetlerine kadir bir kimesmeye verilir. Ve dahi bunların azl ü nasbı ve rabtú dizdarlarına mahsûsdur. Arzlarına i'tibâr olunur*³⁸.

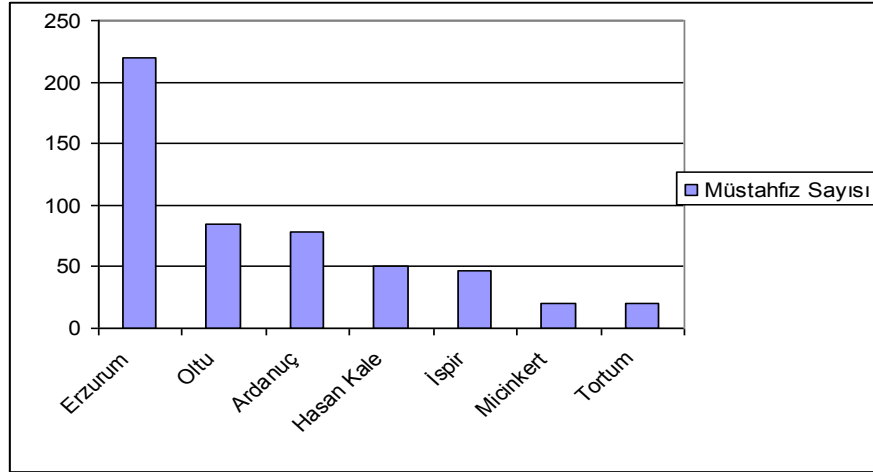
Kanunnâmede müstahfızların yani hisar erlerinin tımar tasarruf ettiklerinden bahsedilmektedir. Ancak elimizdeki arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre Hasan Kale'de bulunan müstahfızlar ulûfeli idi³⁹.

Arşiv vesikasında *an cemaât-i Müstahfızan-ı kal'a-i Hasan* şeklindeki başlığın altında *dizdar, kethüda, kâtip, çavuş, hatip* gibi zabitler sıralandıktan sonra hisar erleri bölükler şeklinde yer almıştır. Buna göre, 1703- 1704 (H. 1115) tarihinde Hasan Kale'deki hisar erleri 4 bölükten oluşuyordu. Bölük isimleri birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü bölük şeklinde sıralanmış ve her bölüğün başında bir bölükbaşı (*ser bölük*) zabit olarak kaydedilmiştir. Bu zabitler 5- 6 akçe arasında değışen miktarlarda yevmiyeye sahip bulunuyorlardı.

Hasan Kale'de bölükbaşlarıyla birlikte 1. Bölükte 10 nefer, 2. Bölükte 10 nefer, 3. Bölükte 11 nefer, 4. Bölükte de 15 nefer bulunmaktaydı. Bunlardan, 1. Bölüğün 59 akçe, 2. Bölüğün 52 akçe, 3. Bölüğün 63 akçe, 4. Bölüğün de 87 akçe toplam yevmiyesi bulunuyordu⁴⁰. Buna göre, 4 bölüğün toplamında 46 nefer yer alıyordu. Buna *dizdar, kethüda, kâtip, çavuş ve hatibi* de eklendiğinde bu sayı 51'e çıkmaktaydı. Müstahfızların elde ettikleri toplam yevmiye ise 311 akçeydi⁴¹.

Grafik: 1

*2 Haziran 1727 (H. 12 Şevval 1139) Tarihinde Hasankale, Erzurum, Oltu, Ardanuç, İspir, Micinkert, Tortum Kalelerinde Bulunan Müstahfızların Mevcudu*⁴².

³⁸Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. IV, İstanbul, 1992, s. 480- 481.

³⁹BOA, *KK.d. 4938*, s.37- 40.

⁴⁰BOA, *KK.d. 4938*, s. 38- 41.

⁴¹BOA, *KK.d. 4938*, s. 38- 41.

⁴²BOA, *D. AMH.d. 24793*, s. 6.

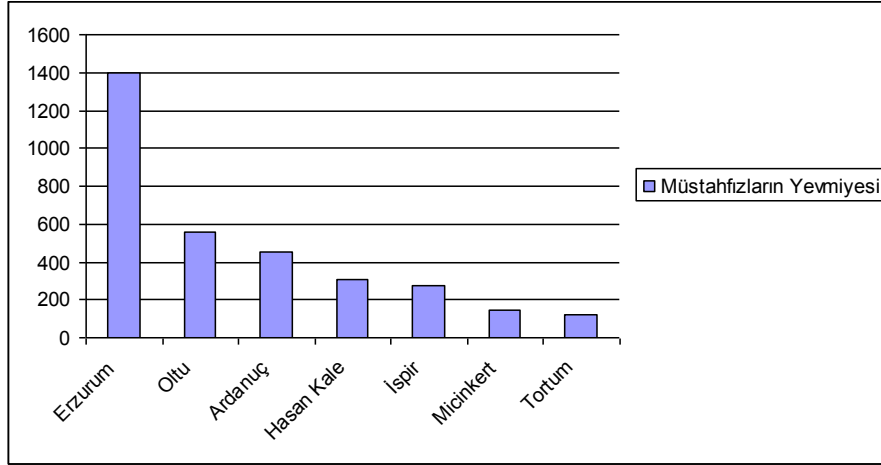
XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yerli Yeniçeriler: Hasan Kale Örneği / Uğur DEMLİKOĞLU

Grafik-1’de 2 Haziran 1727 (H. 12 Şevval 1139) tarihinde Hasan Kale’de bulunan müstahfızların sayısı ile Erzurum, Oltu, Ardanuç, İspir, Micinkert, Tortum kalelerinde bulunan müstahfızların karşılaştırmalı olarak sayıları verilmiştir. Bu grafikten de anlaşılacağı üzere, en fazla müstahfız Erzurum Kalesi’nde bulunmakta, bunu Oltu, Ardanuç, Hasan Kale, İspir, Tortum ve Micinkert kaleleri takip etmektedir. Bu tarihte Hasan Kale’de 51 müstahfız mevcut iken; Erzurum Kalesi’nde 220, Ardanuç Kalesi’nde 78, Oltu Kalesi’nde 84, İspir Kalesi’nde 47, Tortum ve Micinkert Kalelerinde 20’şer müstahfız bulunuyordu⁴³.

Grafik-2’de ise 2 Haziran 1727 (H.12 Şevval 1139) tarihinde yukarıda bahsedilen kalelerde görev yapan müstahfızların yevmiyeleri mukayeseli olarak verilmiştir. Buradaki sıralama da Grafik-1’den pek farklı değildir. Zira Hasan Kale’nin müstahfızları toplamda 291 akçe yevmiye alırken, Erzurum Kalesi müstahfızları 1.401 akçe, Oltu Kalesi müstahfızları 558 akçe, Ardanuç Kalesi müstahfızları 454 akçe, İspir Kalesi müstahfızları 278 akçe, Micinkert Kalesi müstahfızları 142 akçe, Tortum Kalesi müstahfızları da 119 akçe yevmiye alıyorlardı⁴⁴.

Grafik: 2

2 Haziran 1727 (H.12 Şevval 1139) Tarihinde Hasan Kale, Erzurum, Oltu, Ardanuç, İspir, Micinkert, Tortum kalelerinde Bulunan Müstahfızların Toplam Yevmiyeleri⁴⁵.

1755- 1756 (H. 1169) tarihlerinde Hasan Kale’de 111 müstahfız bulunmaktaydı. Bunların yevmiyesi 768 akçe, yıllık kazançları ise 459 guruştı. Yine aynı tarihte Tortum ve Micinkert kalelerinde 20’şer müstahfız, Ardanuç Kalesi’nde de 120 müstahfız vardı⁴⁶.

⁴³ BOA, D.AMH.d. 24793, s. 6.

⁴⁴ BOA, D.AMH.d. 24793, s. 6.

⁴⁵ BOA, D.AMH.d. 24793, s. 6.

⁴⁶ BOA, MAD. d. 19296, s. 2- 3.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yerli Yeniçeriler: Hasan Kale Örneği / Uğur
DEMLİKOĞLU

28 Temmuz 1785 (H. 21 Ramazan1199) tarihinde Hasan Kale'de toplamda 61 müstahfiz mevcuttu ve bunların yevmiyeleri toplamı 367 akçe, yıllık gelirleri ise 116.927 akçeydi. Hasan Kale'nin çevresinde yer alan diğer kalelere baktığımızda ise; Micinkert Kalesi'nde 20 müstahfiz, Giresun Kalesi'nde 40 müstahfiz, Oltu Kalesi'nde 84 müstahfiz, İspir Kalesi'nde 47 müstahfiz, Lâdik Kalesi'nde de 49 müstahfiz bulunmaktaydı⁴⁷.

4. Yerli Topçular

Kapıkulu ocağının yaya kısmına bağlı müstakil bir ocak olarak ortaya çıkan topçu ocağı, ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, top dökme ve top kullanmak maksadıyla kurulmuştur⁴⁸. Top imalathanesi Fatih döneminde İstanbul'un Tophâne semtinde yapılmış ve İstanbul'un dışında önemli hudut kalelerinde bilhassa maden yatağının zengin olduğu yerlerde top imalathaneleri kurularak buralarda demir, tunç, bakır ve havan topu gibi muhtelif büyüklükte toplar dökülmüřtür⁴⁹.

Topun imal edilmesi ve kullanılması amacıyla istihdam edilen personel acemi oğlanlar ocağından karşılanmaktaydı. Bu maksatla topçu başı divana başvurarak ihtiyaç duyulan topçu neferlerini bildirir ve talep edilen miktarda acemi oğlanlar ocağından bu neferler karřılanırdı⁵⁰.

Osmanlı Devleti topçu sınıfını hem harekât halindeki orduda hem de kalelerde kullanmaktaydı⁵¹. Kalelerde bulunan topçu neferleri merkezden geçici olarak gönderilen yeniçerilerden veya daimi statüde kalede bulunan yerli askerlerden oluşuyordu⁵².

Kalede bulunan topçular kalenin askeri ve mülki amiri durumunda olan kale dizdarının maiyetinde bulunmaktaydı⁵³. Kaledeki topçuların sayısının artması üzerine askerlere çeşitli zabitler atanmaya başladı. Bunların başında topçu başı gelmektedir⁵⁴. Elimizdeki arşiv vesikasından anlaşıldığına göre 1703- 1704 (H. 1115) tarihlerinde Hasan Kale'de toplam 10 topçu neferi bulunmaktaydı. Bu neferlerin yevmiyeleri 5- 7 akçe arasında değişmekteydi. Ömer isminde bir topçubaşının (sertopi) 7 akçe yevmiye ile kalede bulunan topçulara zabit olduğu anlařılmaktadır⁵⁵. Topçubaşı, topçuların eğitiminden ve topların bakımından sorumluydu⁵⁶. Topçu başının dışında yardımcısı olarak bir kethüda bulunuyordu⁵⁷ ve günlük geliri 6 akçeydi⁵⁸. Hasan Kale'de bulunan 10 topçunun toplam

⁴⁷BOA, *D.AMH.d. 25231*, s. 6- 7.

⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, Türk tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 35.

⁴⁹ Özcan, s. 552.

⁵⁰ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 36.

⁵¹ Muzaffer Erendil, *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1988, s. 81.

⁵² Kılıç, "Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri", s. 108.

⁵³ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 443.

⁵⁴ Salim Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sayı 215, Ankara, 2006, s. 444.

⁵⁵ BOA, *KK. d. 4938*, s. 41

⁵⁶ Kılıç, *Van*, s. 337.

⁵⁷ Kılıç, *Van*, s. 337.

⁵⁸ BOA, *KK. d. 4938*, s. 41.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yerli Yeniçeriler: Hasan Kale Örneği / Uğur DEMLİKOĞLU

yevmiyesi ise 56 akçeydi⁵⁹. 2 Haziran 1727 (12 Şevval 1139) tarihinde Hasan Kale’de yine 10 topçu neferi bulunmakta ve bunlar maaş olarak günlük 56 akçe tasarruf etmekteydi⁶⁰.

5.Azebler

Azeb kelimesi henüz evlenmemiş bekâr erkek veya kadın anlamına gelmektedir. Fuat Köprülü, Niebuhr’un XVIII. aıt Arabistan seyahatnamesine dayandırarak azeb kelimesini, şehirdeki yerli asker olarak tanımlamıştır. Buna ek olarak Dasuki ve Bianchi lügâtini kaynak göstererek Mısır’da bulunan 7 askeri kuvvetten birisinin ismi olduğunu ve bu askerlerin şehir muhafazasında bulunup evlenemeyen bir tür askeri sınıf olduğunu ifade etmiştir. Latin kroniklerinde ise azeb kelimesi korsan, deniz haydudu gibi anlamlarda kullanılmıştır⁶¹.

Bu askeri sınıf ilk yıllarda Osman Bey’e bağlı olarak kurulmuş ücretli askerlerdi. Yeniçeri Ocağı kurulmadan önce devletin daimi ordusunu oluşturmuştur.⁶² Yeniçeri Ocağı kurulduktan sonra da varlıklarını sürdürmüş ve XV. yüzyılın ortalarında sayıları 30 bini bulmuştur.⁶³

Azeb askerleri aslen Türk olup, genellikle Anadolu’dan temin edilmiştir. Osmanlı ordusunda hafif piyade sınıfının bir kolunu oluşturan azeb askerleri ilk dönemlerde yaya ve deniz azebleri olarak iki kısma ayrılmıştır. Bir müddet sonra yaya azeblerin içinde bir kısım azeb askerleri kalede maaşlı olarak görev almaya başlamış, ancak yaya azebleri XVI. yüzyılın ortalarında kaldırılmıştır⁶⁴.

Kale muhafazasında bulunan ve kaledeki askerlerin yaya kısmını oluşturan azeblerin atlı olanları da bulunmaktaydı. Bu atlı azeblere Farison denilmekteydi⁶⁵.

Azeblerin ataması beylerbeyinin arzı ve padişahın berâtıyla olurdu ve bunlar mahallinden temin edilirdi. Bu durum yöre insanı için de bir istihdam kaynağı olmuştur. Beylerbeyi azeb askerinin atanmasında, merkezden gelen kadro miktarına göre hareket etmek ve atama defterini İstanbul’a göndermek zorundaydı⁶⁶.

Hasan Kale’de görevli azebler içinde gerek statü gerekse ücret konusunda bir hiyerarşi söz konusudur. Kalede azebler içinde birer ağa, kâtip, kethüda ve çavuş bulunuyordu. Azeb erleri kaydedildikleri defterlerde bölükler halinde zikredilmişlerdir⁶⁷.

Hasan Kale’de 1689-1690 (H. 1101) tarihlerinde görev yapan ve azeb askerlerinin en büyük amiri durumunda olan Ahmet bin Halil günlük 20 akçe tasarruf ediyordu. Azeb ağasının elde yevmiye ile dizdarın yevmiyesinin aynı olması onların nedenli itibarlı

⁵⁹ BOA, *KK. d. 4938*, s. 41.

⁶⁰ BOA, *D.AMH. d. 24793*, s. 6.

⁶¹ M. Fuat Köprülü, “Azap”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 81-82.

⁶² Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C. I, s. 223.

⁶³ Pakalalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, s. 129.

⁶⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Azab”, *İA*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 82- 83; Sertoğlu, s. 39

⁶⁵ Sertoğlu, s. 39

⁶⁶ Kılıç, *Osmanlı Kaleleri ve Mecab Defterleri*, s 112.

⁶⁷ BOA, *KK.d. 4938*, s. 42.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yerli Yeniçeriler: Hasan Kale Örneği / Uğur
DEMLİKOĞLU

olduklarını göstermesi açısından önemlidir⁶⁸. Azeb ağasının yardımcısı konumunda bulunan kethüda ise 10 akçe yevmiyeye sahipti. Ayrıca Azebler arasında bir çavuş ve bir kâtip de yer alıyordu. Çavuş 8 akçe, kâtip ise 6 akçelik bir yevmiye almaktaydı⁶⁹.

Kalede bulunan diğer Azeb neferlerinin yevmiyeleri ise 4- 8 akçe arasında değişmekteydi. Üç bölük halinde yer alan azeblerin başında bölükbaşı olarak birer zabıt bulunuyordu. Her bölük de bölük başıyla birlikte 10 neferden oluşuyordu⁷⁰.

1720 yılına gelindiğinde, Hasan Kale'deki azeb ve müstahfiz sayısı toplamı 111 olup yevmiyelerin toplamı 768 akçeydi⁷¹. 1727 yılında Hasan Kale'de 40 azeb neferi bulunmakta ve bunlar günlük olarak toplamda 259 akçe tasarruf etmekteydi⁷².

XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Hasan Kale'deki azeb askerlerinin sayısında bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Nitekim 1785 yılında kalede toplam olarak 40 azeb askeri görev yapmaktaydı. Yine aynı tarihte Adilcevaz Kalesi'nde 203 nefer, Ahlât Kalesi'nde 159 nefer, Diyarbakır Kalesi'nde 133 nefer, Bitlis Kalesi'nde ise 117 nefer azeb askeri bulunmaktaydı⁷³.

Sonuç

Osmanlı Devleti üç kıtaya yayılan topraklarının korunmasına önem vermiş ve bu maksatla, hudut boylarında bulunan kalelerin tamir ve tahkimi ile buradaki kalelerde daimi statüde görev alan yerli yeniçeri askerleri bulundurulmasına ayrı bir özen göstermiştir. Bu cümleden hareketle, Erzurum, Van, Kars gibi İran hududuna yakın bir noktada bulunan Hasan Kale'de de jeopolitik öneminden dolayı, farklı sınıflara mensup askeri birlikler bulundurulmuştur.

XVIII. yüzyılda Osmanlı- İran savaşlarının yoğunluk kazandığı dönemlerde Hasan Kale'nin önemi artmıştır. Erzurum'a yakın bir noktada bulunmasından dolayı özellikle ikmal ve iaşenin temini konularında ordunun yardımcısı olmuştur. Nitekim sahip olduğu önemden dolayı, bu kalede en yüksek kale zabiti olan yeniçeri ağası, kale dizdarının yanı sıra, azeb, topçu ve müstahfiz gibi muhtelif sınıftan askerler görev yapmıştır. Bütün bunlar, bölgenin savunulması hususunda Hasan Kale'nin XVIII. yüzyıldaki önemini vurgulaması açısından önemlidir.

Osmanlı- İran münasebetlerinde meydana gelen siyasi ve askeri hareketlilik Hasan Kale'yi de etkilenmiştir. Nitekim gerilimli dönemlerde kalede bulunan askeri sınıfların mevcudunda artış meydana gelirken, savaş ve gerginliğin olmadığı dönemlerde kaledeki asker mevcudu azalmıştır. Ayrıca, Hasan Kale'de bulunan askeri sınıfların sayı ve maaşlarını Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz bölgelerinde bulunan bazı kalelerdeki askeri sınıfların sayı ve maaşları ile karşılaştırıldığında, diğerlerine nispetle Hasan Kale'nin askeri öneminin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁸ BOA, *KK.d. 4938*, s. 42.

⁶⁹ BOA, *KK.d. 4938*, s. 42.

⁷⁰ BOA, *KK.d. 4938*, s. 42- 44.

⁷¹ BOA, *MAD. d. 3749*, s. 5.

⁷² BOA, *D.AMH.d. 24793*, s. 6.

⁷³ BOA, *D.AMH.d.25231*, s. 6.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)

No: 3749, 6284, 19296

Kamil Kepeci Tasnifi (KK)

No: 4938, 4919

Anadolu Muhasebe Defteri (AMH)

No: 24935, 24793, 25231

Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyün Mühimme Defterleri (A.DVN. MHM)

No: 162

2.Seyahatnameler

Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Çev. Zahuri Danışman), C.III, İstanbul, 1970.

3.Araştırma ve İnceleme Eserler

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243- 1453)*, C. I, Ankara, 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. IV, İstanbul, 1992.

AYDÜZ, Salim, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi- Sayı 215, Ankara, 2006.

BATMAZ, Eftal Şükrü, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM*, Sayı: 7, Ankara, 1997, s.1-9.

ERENDİL, Muzaffer, *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1988.

İLGÜREL, Mücteba, "Yeniçeriler", *İA*, C. XIII, Milli Eğitim Basım- Evi, İstanbul, 1986, s. 385- 395.

KILIÇ, Orhan, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, Van, 1997.

_____, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri", *OTAM*, Sayı: 31, Ankara, 2012, s. 87- 128.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, "Azap", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 81- 82.

Oğuzoğlu, Yusuf, "Dizdar", *DİA*, C. IX, İstanbul, 1991, s. 480- 481.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 551- 557.

PAKALIN, Mehmet Zeki, "Dizdar", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, III, İstanbul 1983, s. 469

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yerli Yeniçeriler: Hasan Kale Örneği / Uğur
DEMLİKOğLU

PAMUK, Bilgehan, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri: Erzurum*, İstanbul, 2006

SERTOğLU, Mithat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul, 1986.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 2002.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları (Acemi
Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

_____, “Acemi Oğlanlar”, *İA*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, 1978, İstanbul.

_____, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları (Cebeci, Topçu, Top
Arabacıları, Humbaracı, Lağımcı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri)*, C. II, Türk
Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

_____, “Azab”, *İA*, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979. s. 82- 83.

Cilt: 1 Sayı: 2 Temmuz 2013 / Volume:1 Issue:2 July 2013

**KAMU SAĞLIK İŞLETMELERİNDE FİNANSAL PERFORMANS
DEĞERLEMESİ: KAMU HASTANELERİ BİRLİKLERİ ÜZERİNE BİR
UYGULAMA**

**Financial Performance Evaluation of Public Hospitals: An Application on Association
of Public Healthcare**

*Cuma ERCAN**
*Faruk DAYI***
*Erdem AKDEMİR****

Özet

2003 yılında uygulanmaya başlanan Sağlıkta Dönüşüm Programı'ndan sonra, kamu hastaneleri özel hastaneler ile aynı rekabet ortamında hizmet sunmaya başlamıştır. Bu durumda, kamu hastaneleri için finansal performans değerlemesi önemli hale gelmiştir. Bu çalışmada amaç, kamu hastaneleri için finansal performans değerlemesinde oran analizinin uygulanabilirliğini ortaya koymaktır. Bu amaçla, Kastamonu ili genelindeki 12 kamu sağlık işletmesinin, 2008-2012 dönemindeki finansal performansları ölçülmüştür. Analiz sonucunda hastanelerin 5 yıllık dönemde varlık kullanımındaki verimliliği gösteren faaliyet oranlarında iyileşmeler görülürken, kaynak kullanımındaki verimliliği gösteren kârlılık oranlarında aynı başarı tekrarlanmamaktadır. Genel yönetim ve özellikle faaliyet giderlerindeki artışlar, kaynak yönetimindeki performansı olumsuz yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal performans, oran analizi, sağlık işletmesi

Jel Sınıflaması: H51, I11, I18

Abstract

After Health Transformation Program which was launched in 2003, public hospitals have begun to provide services with private hospitals in the same competitive environment. In this case, the valuation of financial performance has become important for public hospitals. The purpose of this study is to discuss applicability of ratio analysis which

*Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, cercan@kilis.edu.tr

**Öğr. Gör. Kastamonu Üniversitesi Tosya Meslek Yüksekokulu, fdayi@kastamonu.edu.tr

***Öğr. Gör. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, erdemakdemir@duzce.edu.tr

shows the evaluation of financial performance for public hospitals. In this study is to measure financial performance the 12 public hospitals in Kastamonu during the period 2008-2012. Results of the analysis shows that efficiency ratios of public hospitals which shows the efficiency of asset utilization improved in the 5-year period but profitability ratios of public hospitals, which shows the efficiency of liability utilization, deteriorated in the same period. Increasing in general management expenses and especially operating expenses negatively affected the performance of liability management.

Key Words: Financial performance, ratio analysis, healthcare operation.

Jel Classification: H51, I11, I18

1. Giriş

Performans ölçümü, işletmelerin geçmişe yönelik eylemlerinin etkinlik ve/veya verimliliğinin belirlenmesi sürecidir. Bir performans ölçütü ise, verimliliği ve/veya etkinliği ölçmek için kullanılan bir parametredir. Örneğin; bir işletmenin sunduğu ürün ve hizmetleri ile ilgili müşteri memnuniyeti, o işletmenin bir etkinlik ölçütüdür. Bir performans ölçüm sistemi, alınacak kararlarda ve yapılacak iş ve eylemlerde bilinçli hareket etmeye olanak sağlamaktadır. Çünkü başarılı bir performans ölçüm sistemi; veri toplama, derleme (harmanlama), analiz etme ve yorumlama yoluyla, geçmişte yapılan işlemlerin etkinliğini ve verimliliğini rakamlara dökmektedir (Neely vd., 2002: 14).

1980'li yıllardan itibaren tüm dünyada uygulanmaya başlanan neo-liberal politikaların etkisi, özellikle 1990'lı yıllardan sonra sağlık sektöründe de etkisini göstermeye başlamıştır. Neo-liberalizm, serbest piyasa ekonomisini desteklerken ekonomik hayatta devletin rolünü azaltmaktadır. 2003 yılından sonra Türkiye'de, sağlık sektöründe neo-liberal döneme geçiş, Sağlıkta Dönüşüm Programı ile gerçekleşmiştir. Program'ın temel amacı, sağlık hizmetlerinin etkili ve verimli bir şekilde; organize edilmesi, finansmanının sağlanması ve sunulması olarak ifade edilmektedir (Sağlıkta Dönüşüm, 2003: 24). Bu temel amaç doğrultusunda 2007 yılında hazırlanan Kamu Hastane Birlikleri Tasarı'sı da, Türkiye'de sağlık sektöründe uygulanmaya çalışılan neo-liberal politikaları destekler niteliktedir.

Türkiye'de kamu hastanelerinde uygulanacak fiyatlar, Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından belirlenmektedir. Maliyetler ise, oldukça karmaşık bir yapıdadır. Bu karmaşıklık, birim maliyet hesabı yapmayı zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla fiyatlar belirlenirken birim maliyetlerin doğru bir şekilde saptanamaması, çoğu kamu hastanelerinin zarar etmesine neden olmaktadır (Çam, 2008: 25-26). Kamu hastanelerinin devlet üzerinde oluşturduğu bu yük, 2007 yılında TBMM'ye sunulan Kamu Hastaneleri Birlikleri Pilot Uygulanması Hakkında Yasa Tasarı'sının hazırlanmasında etkili olmuştur. Yasa Tasarı'sının asıl hedefi, bakanlığa bağlı ikinci ve üçüncü basamak sağlık kuruluşlarını; kamu tüzel kişiliğe sahip, özerk ve kamu hastane birlikleri çatısı altında yeniden örgütlemektir (Kamu Hastane Birlikleri Pilot Uygulanması Hakkında Kanun Tasarı'sı, 2007: Madde 1 ve Madde 2). Örgüt yapısındaki yenilik; her birliğin yıllık olarak hizmet altyapısının ve organizasyonunun kalite, verimlilik ve hasta memnuniyeti açısından performans denetimine tabi tutulacak olmasıdır. Performans denetimi ile birliklerin kendi finansmanını, yerine getireceği hizmetler karşılığında elde edecekleri gelirlerle oluşturması amaçlanmaktadır. Diğer bir

Kamu Sağlık İşletmelerinde Finansal Performans Değerlemesi: Kamu Hastaneleri Birlikleri Üzerine Bir Uygulama / Cuma ERCAN - Faruk DAYI - Erdem AKDEMİR

deyişle tasarı birlikleri, gelir-gider dengesini kurması gereken kurumlar olarak görülmektedir. Böylelikle birliklerde oluşturulacak etkin yönetim ile kamu hastanelerinin devlet bütçesinden finanse edilmesine son vermek istenmektedir (Ataay, 2007: 5-17). Ancak yasa tasarısı TBMM tarafından kabul edilmediğinden istenilen reform gerçekleştirilememiştir. 2011 yılında Bakanlar Kurulu tarafından, 663 Sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşların Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin kabul edilmesiyle beraber Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu kurulmuştur. Böylece Sağlık Bakanlığı'na bağlı tüm hastane ve sağlık işletmeleri, bu çatı altında toplanarak, sağlık hizmetinde yeni bir dönemin başladığı görülmektedir.

Türkiye'de kamu hastanelerine yönelik uygulanan bu neo-liberal politikalar ile birlikte sağlık artık, "yarı kamusal" bir hizmet olarak görülmektedir. Kamu hastanelerinin öncelikli amacı sosyal fayda sağlamak olsa da güncel gelişmeler, kamu hastanelerini özel hastanelere yakınlıştırmaktadır. Artık kamu hastaneleri sosyal fayda sağlama amacının yanına kâr elde etmeyi de eklerken, mali ve teknik anlamda etkin bir örgüt yapısını da kurmak mecburiyetinde kalmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Ekim 2012 tarihinde fiilen kurulan Kamu Hastaneleri Birlikleri'nin uygulamaya geçilmeden önceki dönemde, Kastamonu ili genelindeki devlet hastanelerinin performansını ölçmektir. Buradan hareketle bu çalışmada, Kastamonu ili Kamu Hastaneleri Birliği'ne bağlı sağlık işletmelerinin 2008-2012 dönemindeki finansal performansları ölçülmektedir. Bu yönüyle bu çalışma, sonraki yıllarda Kamu Hastaneleri Birlikleri'nin kamu hastanelerinin performansı üzerinde etkili olup olmadığına yönelik karşılaştırmaya referans olabilecektir.

2. Finansal Performans Değerlemesi

Performans değerlendirme, teknik ve finansal olarak iki temel şekilde yapılmaktadır. Teknik performans ölçümü daha çok, verimlilik ve personel gibi finansal olmayan veriler üzerine yoğunlaşırken; finansal performans ölçümü, mali tablolara ve finansal verilere dayanmaktadır.

Finansal performansın ölçümünde; girdilerin çıktılara dönüşme sürecinde etkinliği ölçen, sayısal değerlerden oluşan finansal ölçütler kullanılmaktadır. Finansal performans ölçütleri bu anlamda, işletmenin varlıklarını ve kaynaklarını etkin kullanıp kullanmadığını göstermektedir (Çam, 2008: 67).

Hastane işletmelerinde finansal performansların ölçümünde genellikle; oran analizi, ekonomik katma değer yöntemi ve veri zarflama analizi kullanılmaktadır. Hastane işletmelerinde oran analizi yöntemi kullanılarak, finansal performans ölçümü yapabilmek mümkün olmaktadır.

Oran analizi tekniğinde finansal tablo kalemleri arasındaki ilişki, rakamların birbirleriyle oranlanması sonucu hesaplanmaktadır. Diğer bir ifadeyle "Rasyo Analizi" olarak adlandırılan bu yöntem, hesap veya hesap grupları arasındaki matematiksel ilişkilerin kurulmasıyla; işletmenin finansal yapısı, likidite gücü, kârlılığı ve varlıklarını etkin kullanıp kullanmadığı ölçülmektedir (Akdoğan ve Tenker, 2007: 640). Sağlık işletmelerinde de oran analizi tekniğini kullanmak suretiyle; hastanelerin yıllara göre

Kamu Sağlık İşletmelerinde Finansal Performans Değerlemesi: Kamu Hastaneleri Birlikleri Üzerine Bir Uygulama / Cuma ERCAN - Faruk DAYI - Erdem AKDEMİR

performansı ölçülerek, diğer hastanelerle ve hatta sektör ortalamaları ile karşılaştırma olanağı bulunmaktadır (Çam, 2008: 69).

Oran analizi tekniğinde; işletme içi mali oranlar veya endüstrinin standart mali oranları, firmanın hesapladığı oranlar ile karşılaştırılarak firmanın performansı ölçülmektedir. Bu noktada oran analizinden beklenen başarı, hesaplanan oranların doğru yorumlanmasına bağlı olmaktadır.

İşletmeler için çok sayıda rasyo hesaplanabilmesine rağmen, ancak finansal performansın değerlendirilmesi açısından bazı oranlar anlamlı olabilmektedir. Bir işletmenin finansal yapı durumunu gösteren dört temel gösterge vardır. Bu finansal rasyolar, dört kategoride sunulmaktadır: Kârlılık oranları, Faaliyet (verimlilik) oranları, Mali yapı (finansal) oranları ve Likidite oranları (Bertoneche ve Knight, 2001: 74).

Dört grup finansal rasyoya ait toplamda, yirmiyi aşkın sayıda oran hesaplamak mümkün olabilmektedir. Çok sayıda oranın hesaplanmasından ziyade; amaca uygun az sayıda oranın kullanılarak, sonuçların analizin kapsamındaki mevcut verilerle birlikte yorumlanması ile çalışmanın başarısının artacağı beklenmektedir (Ceylan ve Korkmaz, 2008: 47).

3. Literatür

Hastanelerin finansal performanslarının değerlendirilmesi konusunda literatürde, hastanelerden ve/veya ilgili kamu kuruluşlarından alınan veri setleri ile yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.

Davis vd. (2013), Yeni Zelanda Sağlık Bakanlığı tarafından oluşturulan veri tabanından elde ettikleri, Yeni Zelanda'da 2001-2009 döneminde 35 adet kamu hastanesine başvurmuş 3.974.316 hasta ile ilgili veri seti ile hastane performans değerlendirmesi yapmışlardır. Davis vd. performans ölçütü olarak; verimlilik, etkinlik ve eşitlikten oluşan üç boyutlu bir matris yapı kurmuşlar ve her bir ölçütün diğer iki ölçüte dayandığı matris yapı ile 35 kamu hastanesinin performansını karşılaştırmalı olarak analiz etmişlerdir. Verimlilik ile ilgili ölçütlerden nispi hastanede kalma endeksi (RSI) ve standartlaştırılmış günübirlik cerrahi oranları, etkinlik ile ilgili olarak hastaneye planlanmamış yatış oranları ve 30 günlük ölüm oranları ile eşitlik ölçülerinden etnik eşitlik ve sosyal-ekonomik eşitlik arasında sınırlı olsa da tutarlılık bulunmaktadır (Davis vd., 2013: 1-9).

Gonçalves (2011), bir İsveç firması olan Health Consumer Powerhouse (HCP) tarafından değerlendirmeye dâhil edilen 33 ülkeden, veri kümesine tam olarak ulaşılan 22 ülkenin sağlık sistemlerini, kısmi en küçük kareler regresyon yöntemi (PLS) kullanarak analiz etmiştir. Çalışma; toplam gider, insan kaynakları, yatak kapasitesi ve Avrupa Sağlık Tüketici Endeksi (EHCI) sonuçları arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu amaçla sağlık yatırımlarının, insan kaynaklarının ve yatak kapasitesinin ulusal performans üzerindeki etkisi, üç adet hipotez ile analiz edilmektedir. Analiz sonucu, sağlık yatırımları ve yatak kapasitesi ile ulusal performans arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. 22 ülkenin sağlık uzmanlarının yani doktorların ve hemşirelerin yoğunluğu ile sağlık sisteminin performansı arasında ise negatif bir ilişki bulunmaktadır. Böylece sağlık uzmanlarının yoğun olduğu bölgelerde, ulusal performans yüksek olmamaktadır. Gonçalves çalışmasının devamında bu sonucu çok ilginç bulduğunu vurgularken; bu durumun

Kamu Sağlık İşletmelerinde Finansal Performans Değerlemesi: Kamu Hastaneleri Birlikleri Üzerine Bir Uygulama / Cuma ERCAN - Faruk DAYI - Erdem AKDEMİR

muhtemel sebepleri arasında organizasyon problemlerini yani ölçek ve kaynak tahsisi sistemlerindeki hataları göstermektedir (Gonçalves, 2011: 196-200).

Gider (2011), 1998-2003 dönemi için özel statüde bir sağlık kuruluşu niteliğinde olan Acıbadem Sağlık Hizmetleri ve Ticaret A.Ş.'ye ait finansal oran hesaplamaları yaparak bu oranların, finansal performansı etkilemesi muhtemel unsurlar ile arasında korelasyon olup olmadığını, Spearman korelasyon analizi ile incelemiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular, finansal oranların birçoğunun istenilen seviyeleri yakaladığını ve bu oranların hem finansal hem de operasyonel unsurlar tarafından etkilendiğini göstermektedir. Araştırmada Acıbadem Sağlık Hizmetleri ve Ticaret A.Ş.'nin, Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizlerinden olumsuz yönde etkilendiğini ancak bu olumsuzluğun takip eden yıllarda sürmediği sonucuna varılmıştır (Gider, 2011: 87-103).

Özgülbaş vd. (2008), T.C. Merkez Bankası kayıtlarında mevcut olan 797 özel hastanenin 1994-2005 yılları arasındaki verilerini dikkate alarak, özel hastane sektörünün finansal değerlendirilmesine yönelik bir çalışma yapmışlardır. Hastanelerin finansal durumları oran ve trend analizi ile, finansal performansa etki eden faktörlerin belirlenmesi ise Mann-Whitney U testi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamındaki hastanelerin %52,95'inin, finansal performans düzeyinin yüksek olmamasına rağmen genel olarak likidite sıkıntısı yaşamayan ve kısa vadeli borçlarını ödeme gücüne sahip işletmeler olduğu tespit edilmiştir (Özgülbaş vd., 2008: 120-131).

Çam (2008), bir kamu kuruluşu olan Karaman Devlet Hastanesi'nin, 2003-2007 yılları arasındaki mali tabloları kullanılarak finansal performansı belirlemeye çalışmıştır. Araştırmada; Karaman Devlet Hastanesi Döner Sermaye Saymanlığı'ndan, hastane arşivlerinden ve hastane yönetimi ile yüz yüze yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bazı bilgilerden derlenmiş veriler kullanılarak, oran analizi yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada; 2003 yılında uygulanmaya başlanan performansa dayalı ücret sistemi ile çalışanların döner sermayeden aldıkları payın artırılmasının, verilen sağlık hizmeti sayısının çeşitlenmesine ve dolayısıyla satışların % 87 artmasına neden olduğu ortaya konulmuştur. Satışlardaki bu artışa karşılık satılan hizmet maliyeti % 97, faaliyet giderleri ise % 175 artmıştır. Buna karşılık net kârlardaki artış sadece % 4 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum 2007 yılına kadar devam etmiştir. Çalışmanın devamında Çam, bunun temel sebebini faaliyet giderlerindeki artış oranının satışlardaki artış oranından fazla olması ile açıklamaktadır. 2007 yılında ise alınan tasarruf tedbirleri çerçevesinde faaliyet giderleri azaltılmıştır. Bu durum hastanenin 2007 yılındaki finansal oranlarının düzelmesine neden olmuştur (Çam, 2008: 1-122).

Fernandes vd. (2007), Sağlığı Destekleyici Ulusal Ajans (ANS) tarafından verilen 2002 yılının son çeyreğine ilişkin veriler ile Brezilya'da destekleyici sağlık sektörünün analizini yapmışlardır. Fernandes vd. analiz için kullandığı veri kümesinde; 8 kuruluş türüne ait 1349 adet sağlığı destekleyici kuruluş, 1006 adet finansal değişken ve 362 adet finansal endeks bulunmaktadır. Sektörde faaliyet gösteren şirketlerin, finansal performansını değerlemek için çalışmada veri zarflama analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçları, sağlığı destekleyici kuruluşların finansal performanslarının verimsiz olduğunu göstermektedir. Çalışmanın devamında ise, gerçek amacından sapma gösteren sağlığı destekleyici kuruluşların neden olduğu düşük seviyedeki kişi başına kamu yatırımları ile

Kamu Sağlık İşletmelerinde Finansal Performans Değerlemesi: Kamu Hastaneleri Birlikleri Üzerine Bir Uygulama / Cuma ERCAN - Faruk DAYI - Erdem AKDEMİR

Brezilya'daki gelir dağılımı arasındaki uyumsuzluk tartışılmaktadır (Fernandes vd., 2007: 242-257).

Özgülbaş (2006), Sağlık Bakanlığı'na ait İstatistik Yıllığı'ndan ve Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü kayıtlarından sağlanmış olduğu veriler ile 1996-2000 dönemi için örnek bir kamu hastanesinde; likidite, sermaye yapısı, faaliyet ve kârlılık oranlarını kullanarak, trend analizi tekniği ile finansal durum değerlendirmesi yapmıştır. Analiz sonucunda hastanenin, nakitlerini daha etkin kullanarak dönen varlık devir hızını artırması gerektiğini ve hem toplam varlıkların hem de dönen varlıkların finansmanında yabancı kaynak kullanımına daha fazla yönelmesinin doğru olacağını vurgulamaktadır (Özgülbaş, 2006: 129-139).

4. Amaç ve Yöntem

Kâr amacı gütmeyen kamu hastanelerinde ana amaç verimliliği artırarak en yüksek faydayı sağlamak olurken; özel hastanelerin amacı bunun yanında, kâr maksimizasyonu sağlayarak firma değerini arttırmaktır. Ancak neo-liberal anlayış çerçevesinde; Türkiye'de 2003 yılında oluşturulan Sağlıkta Dönüşüm Programı ve 2011'de kabul edilen Kamu Hastaneleri Birlikleri (KHK) ile kamu hastanelerine, sosyal fayda oluşturmanın yanında kâr elde etme misyonu da yüklenmektedir.

Kamu hastaneleri kâr amacı gütmeseler bile, kâr amacı güden bir işletme gibi finansal sorunlar yaşamaktadır. Bunun için kamu hastaneleri de satışlarını arttırmak ve maliyetlerini azaltmak için etkin finansal yöntemler kullanmalıdırlar (Gapenski, 2007: 8-9). Türkiye İstatistik Kurumu'nun yayınladığı verilere göre, Türkiye'de 2011 yılında Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerin sayısı 840'dır. Kamu hastanelerinin sayısının Türkiye'deki toplam hastanelerinin yaklaşık olarak % 60'ını oluşturduğu düşünüldüğünde, bu yöntemler kamu üzerindeki yükün azaltılmasında son derece etkili olabilecektir (Türkiye İstatistik Kurumu: Sağlık İstatistikleri).

İster üretim isterse hizmet işletmesi olsun, tüm işletmelerde bir nakit akışı döngüsü bulunmaktadır. Bunun anlamı, işletmelerde büyümeyi engelleyen ya da büyümeye yardımcı olan bir nakit döngüsünün var olduğudur. İşletmenin nakit döngüsü, niteliği ve içinde bulunduğu endüstrinin rekabet yapısı, işletmenin yönetim yapısını etkilemektedir (Bertoneche ve Knight, 2001: 90). Türkiye İstatistik Kurumu'nun yayınladığı verilere göre, Türkiye'de 2011 yılında özel hastanelerin sayısı 503'dür. Özel hastanelerin sayısı Türkiye'deki toplam hastanelerin yaklaşık olarak % 35,7'sini oluşturmaktadır. Ayrıca, Türkiye'de 2008-2011 döneminde özel hastanelerin sayısı, yıllık ortalama % 7,93 oranında artış göstermiştir (Türkiye İstatistik Kurumu: Sağlık İstatistikleri). İstatistiklerin gösterdiği gibi Türkiye'deki özel hastaneler nispi önemini arttırmaktadır. Bu durum, öncelikli amacı kâr elde etmek olmayan kamu hastanelerini; etkin bir yönetim yapısını oluşturmak zorunda bırakmaktadır.

Bu doğrultuda bu çalışmanın temel amacı; Kastamonu ili genelindeki sağlık işletmelerinin, 2008-2012 dönemindeki finansal performanslarının ölçülmesidir. Amaca yönelik olarak; Kastamonu ili genelindeki 12 sağlık kurumunun, 2008-2012 dönemindeki mali tabloları kullanılarak, oran analizi yöntemi ile analiz yapılmaktadır.

4.1. Analiz İçin Kullanılan Veri Tabanı ve Performans Göstergelerinin Tanımı

Bu çalışmada kullanılan veri seti; Kastamonu Kamu Hastaneleri Birliği'nden elde edilmiştir. Veri seti; 2008-2012 döneminde Kastamonu ilinde yer alan 12 adet kamu sağlık işletmesinin mali tablo verilerini içermektedir. Sağlık Bakanlığı, döner sermaye saymanlık bilgi sistemini 2008 yılında revize ettiği için; 2008 yılından önceki veriler analiz kapsamının dışında bırakılmıştır. Bu nedenle veri setinin başlangıcı, 2008 yılı olarak seçilmiştir. Tahminlerde yanıltıcı sonuçlara sebep olacağı düşüncesi ile 2009 yılında faaliyete başlayan Bozkurt Devlet Hastanesi ile İnebolu Devlet Hastanesinin, 2009 yılı mali göstergeleri analiz kapsamına alınmamıştır. Bu şekildeki düzenlemeden sonra analiz kapsamında; 12 sağlık işletmesinin, 2008-2012 dönemine ait bilanço ve gelir tablolarındaki verilerden yararlanılarak hesaplanmış 8 adet göstergeye ait, toplam 448 adet veri dikkate alınmıştır.

Aşağıda Tablo 1 ile araştırma kapsamında kullanılan finansal performans göstergeleri, özet halinde sunulmaktadır.

Tablo 1: Hastanelerde Finansal Performans Göstergeleri

Alacak Devir Hızı	Alacakların tahsil gücünü gösterir. (Kredili Net Satışlar Tutarı / Ortalama Ticari Alacaklar)
Alacakların Ortalama Tahsil Süresi	Alacakların ortalama kaç günde tahsil edildiğini gösterir. (365 / Alacakların Devir Hızı)
Stok Devir Hızı	Stokların yılda kaç defa satış hasılatına dönüştüğünü gösterir. (Satılan Hizmetin Maliyeti / Ortalama Stok Miktarı)
Stokların Ortalama Devir Süresi	Stokların ortalama kaç günde bir devredildiğini gösterir. (365 / Stok Devir Hızı)
Aktif Devir Hızı	Aktiflerin verimliliğini gösterir. (Net Satışlar / Toplam Aktif)
Net Kârlılık Oranı	Bir birim satış miktarındaki net kârlılığı gösterir. (Net Kâr / Net Satışlar)
Aktif Kârlılık Oranı	Varlıkların ne derece kârlı kullanıldığını gösterir. (Net Kâr / Toplam Aktif)
Öz sermaye Kârlılık Oranı	Öz kaynakların ne derece kârlı kullanıldığını gösterir. (Net Kâr / Öz kaynaklar)

Faaliyet oranları, işletmelerin varlıklarını etkin kullanıp kullanmadığını, diğer bir ifade ile işletme varlıklarının etkinliğini ölçen bir oran grubudur. Söz konusu faaliyet oranı analizi, çalışma durumu analizi olarak da bilinmektedir. Analizde, girdi ve çıktılar arasında

Kamu Sağlık İşletmelerinde Finansal Performans Değerlemesi: Kamu Hastaneleri Birlikleri Üzerine Bir Uygulama / Cuma ERCAN - Faruk DAYI - Erdem AKDEMİR

anlamli ilişkiler kurulmaktadır. Böylece işletmenin etkinliği veya verimliliği ölçülmektedir. Çalışma durumu analizine ilişkin devir hızı oranları hesaplanırken, gelir tablosunda yer alan bilgilerle; bilançoda yer alan ticari alacak, stok, ticari borç, toplam varlıklar gibi kalemler arasında ilişki kurularak oranlar hesaplanmaktadır.

Alacak devir hızının yıllar itibariyle düşmesi, işletmenin alacaklarını tahsil etmede sorun yaşadığı ve sermayesinin bir kısmını alacaklarının finansmanı için kullandığını göstermektedir. Alacak devir hızı yüksek olan işletmelerin, alacaklarını nakde çevirme yeteneğinin yüksek olduğu ve bu işletmelerin nakit problemleriyle daha az karşılaşabileceği düşünölmektedir.

Alacakların ortalama tahsil süresi, kısa bir zaman dilimini gösteriyorsa, işletmenin alacaklarını tahsil etmekte oldukça etkili olduğu ifade edilmektedir. Ancak alacakların ortalama tahsil süresi yüksekse; işletmenin alacaklarını tahsil etmekte etkin olmadığı ve işletmenin nakit yönetiminde bir takım problemlerle karşılaşabileceği düşünölmektedir.

Stok devir hızı, stokların bir yıl içerisinde kaç defa yenilendiğini gösteren orandır. Stok devir hızının yüksek olması, işletmenin stoklarını kullanmada o derece etkin olduğu anlamına gelmektedir. Stok devir süresinin yüksek olması, işletmelerin stoklarını nakde çevirme gücünün yüksek olduğunu işaret edebilmektedir. Rekabet gücü yüksek olan işletmelerin genellikle stok devir hızları yüksek olmaktadır.

Stok ortalama devir süresi ne kadar düşük olursa, işletmenin stoklarının maliyeti o kadar azalmaktadır. Stok maliyetinin azalması ve stokların nakde çevrilmesi işletme için oldukça önem arz etmektedir. Kredi veren finans kuruluşları da, stok devir hızının yüksek ve ortalama stok devir süresinin düşük olmasını tercih etmektedir.

Aktif devir hızı oranı ise, işletmenin varlıklarını kullanmadaki verimliliği gösteren önemli bir orandır. Bu oran ne kadar yüksek olursa, işletme aktifleri o kadar verimli kullanılmıştır. Oranın düşük olması ise, işletmenin eksik kapasiteyle çalıştığını göstermektedir.

Kârlılık oranları, işletme varlıklarının finansmanının ne kadar uygun olduğunu veya kaynaklarının verimliliklerinin ölçüldüğü oranlar grubudur. Bu oranlar birlikte değerlendirildiğinde, işletmenin kârlı çalışıp çalışmadığı tespit edilmektedir. Kârlılık oranları, işletmenin geçmiş yıllardaki başarısını ve faaliyetlerindeki etkinliği göstermesi açısından önemli görölmektedir.

Genellikle kâr ve satışlar ile sermaye ve aktif arasında ilişki kurulmakta; böylece işletmenin verimliliği ölçülmektedir. Çalışmada sağlık işletmelerin finansal yapısı incelenerek; net kârlılık oranı, aktif kârlılık oranı ve öz sermaye kârlılık oranına yer verilmektedir.

Net kârlılık oranı, net kârın satışlar içindeki yüzdelik payını göstermektedir. Net kâr marjı oranı; bir işletmenin bütün gelirlerinden bütün giderleri düşöldükten sonra kalan net kârın net satışlara bölünmesiyle hesaplandığından dolayı, işletmenin başarılı olup olmadığını tespit etmekte kullanılan önemli bir oran olmaktadır.

Aktif kârlılık oranı; varlıkların işletmede verimli kullanılıp kullanılmadığını, kullanılmış ise ne ölçüde verimli kullanıldığını gösteren orandır. Öz sermaye kârlılık oranı

Kamu Sağlık İşletmelerinde Finansal Performans Değerlemesi: Kamu Hastaneleri Birlikleri Üzerine Bir Uygulama / Cuma ERCAN - Faruk DAYI - Erdem AKDEMİR

ise, işletmelerin öz kaynak verimliliklerinin ölçülmesinde kullanılan önemli bir orandır. Öz sermaye kârlılığı, ortaklar açısından oldukça önemli görünmektedir.

5. Bulgular

Kastamonu ili sağlık işletmelerine ait alacak devir hızı oranı sonuçları, aşağıda Tablo 2 ile gösterilmektedir.

Tablo 2. Kastamonu ili genelindeki sağlık işletmelerinin alacak devir hızı oranları (2008-2012)

<i>Alacak Devir Hızı Oranı Sonuçları</i>					
<i>Sağlık İşletmeleri</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	4,76	4,19	4,24	3,64	6,93
Araç Devlet Hastanesi	4,16	8,81	7,10	9,77	29,51
Azdavay Devlet Hastanesi	3,82	9,91	5,09	12,10	10,47
Bozkurt Devlet Hastanesi			9,85	14,01	14,86
Cide Devlet Hastanesi	3,65	3,94	10,22	17,52	9,54
Daday Devlet Hastanesi	5,02	6,70	10,06	51,02	63,59
Devrekâni Devlet Hastanesi	3,16	4,39	13,55	13,88	7,53
Dr.Münif İslamoğlu Devlet Hastanesi	3,60	43,45	19,06	10,22	8,14
Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi	4,01	5,04	5,44	9,07	13,43
İnebolu Devlet Hastanesi			12,47	8,45	50,28
Taşköprü Devlet Hastanesi	4,57	7,45	7,71	6,58	10,66
Tosya Devlet Hastanesi	4,20	9,44	20,22	10,55	9,72
<i>Kastamonu İli Ortalaması</i>	<i>4,10</i>	<i>10,33</i>	<i>10,42</i>	<i>13,90</i>	<i>19,56</i>

Tablo 2'deki alacak devir hızı oranları yıllar itibariyle değerlendirildiğinde, Kastamonu ili ortalamasının altında kalan ve alacaklarını tahsil etmekte problem yaşayan işletmelerin var olduğu görülmektedir. Ayrıca bir yıl alacaklarını tahsil etmekte zorlanan işletme, bir sonraki yıl alacaklarının tahsilâtını hızlandırmaktadır. Hastane alacaklarının büyük bir kısmı, Sosyal Güvenlik Kuruluşu'ndan olan alacaklardan oluştuğu ve hastane yönetimlerinin bu konuda uygulanan politikalara bağlı olduğu dikkate alındığında; bu alacakların tahsilinde bir sorun olduğu ve bu sorunun hastane yönetimlerinin etki alanı dışında gerçekleştiği düşünülmektedir.

2008-2012 dönemi bir bütün olarak değerlendirildiğinde genel olarak; Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi, Azdavay Devlet Hastanesi, Cide Devlet Hastanesi, Devrekâni Devlet

Kamu Sağlık İşletmelerinde Finansal Performans Değerlemesi: Kamu Hastaneleri Birlikleri Üzerine Bir Uygulama / Cuma ERCAN - Faruk DAYI - Erdem AKDEMİR

Hastanesi, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi, Taşköprü Devlet Hastanesi ve Tosya Devlet Hastanesinin il ortalamasının altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Alacakların ortalama tahsil süreleri ise, alacak devir hızına paralel olarak değişmektedir. Kastamonu ili sağlık işletmelerine ait alacakların ortalama tahsil süresi aşağıda Tablo 3'de verilmektedir.

Tablo 3. Kastamonu ili genelindeki sağlık işletmelerinin alacaklarının ortalama tahsil süreleri (2008-2012)

<i>Alacakların Ortalama Tahsil Süresi Sonuçları(Gün)</i>					
<i>Sağlık İşletmeleri</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	76,61	87,04	86,06	100,21	52,63
Araç Devlet Hastanesi	87,70	41,42	51,37	37,37	12,37
Azdavay Devlet Hastanesi	95,43	36,83	71,77	30,16	34,86
Bozkurt Devlet Hastanesi			37,06	26,05	24,57
Cide Devlet Hastanesi	99,99	92,58	35,71	20,83	38,24
Daday Devlet Hastanesi	72,75	54,46	36,27	7,15	5,74
Devrekâni Devlet Hastanesi	115,58	83,06	26,94	26,29	48,47
Dr.Münif İslamoğlu Devlet Hastanesi	101,31	8,40	19,15	35,71	44,82
Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi	91,05	72,37	67,05	40,24	27,17
İnebolu Devlet Hastanesi			29,27	43,22	7,26
Taşköprü Devlet Hastanesi	79,83	48,96	47,36	55,48	34,24
Tosya Devlet Hastanesi	86,95	38,67	18,05	34,58	37,55
<i>Kastamonu İli Ortalaması</i>	<i>90,72</i>	<i>56,38</i>	<i>43,84</i>	<i>38,11</i>	<i>30,66</i>

Alacak devir hızının ortalama üstünde kaldığı Araç Devlet Hastanesi, Bozkurt Devlet Hastanesi, Daday Devlet Hastanesi, Dr.Münif İslamoğlu Devlet Hastanesi ve İnebolu Devlet Hastanesi alacaklarını kısa sürede döndürebilmektedir. Alacak devir hızı düşük olan hastanelerin alacaklarının ortalama tahsil etme sürelerinin, il ortalamasının biraz üstünde olduğu görülmektedir. 2008-2012 döneminde, alacak devir hızını her yıl iyileştirmeyi başaran hastaneler ise; Araç Devlet Hastanesi, Bozkurt Devlet Hastanesi, Daday Devlet Hastanesi ve Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi'dir.

Kastamonu ili sağlık işletmelerine ait stok devir hızları, aşağıda Tablo 4 ile verilmektedir. Hastanelerdeki stoklar genel olarak, ilaç ve tıbbi malzemelerden oluşmaktadır. Hizmet işletmesi niteliğinde olan hastaneler, bu nedenle fazla stok bulundurmaması gerekir. Stok devir hızları incelendiğinde; Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi, Azdavay Devlet Hastanesi, Bozkurt Devlet Hastanesi, Daday Devlet Hastanesi, Devrekâni

Kamu Sağlık İşletmelerinde Finansal Performans Değerlemesi: Kamu Hastaneleri Birlikleri Üzerine Bir Uygulama / Cuma ERCAN - Faruk DAYI - Erdem AKDEMİR

Devlet Hastanesi, Dr.Münif İslamoğlu Devlet Hastanesi, Taşköprü Devlet Hastanesi ve Tosya Devlet Hastanesi'nin stok devir hızları Kastamonu ili ortalamasının altındadır. Bir hastanede stok devir hızının yüksek olması, o hastaneye çok hasta geldiğini göstermektedir. Tablo 4'de stok devir hızının ortalamasının üstünde olduğu hastaneler ise, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi ile İnebolu Devlet Hastanesidir.

Tablo 4. Kastamonu ili genelindeki sağlık işletmelerinin stok devir hızları (2008-2012)

<i>Stok Devir Hızı Oranı Sonuçları</i>					
<i>Sağlık İşletmeleri</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	6,97	23,91	7,68	12,40	10,80
Araç Devlet Hastanesi	16,66	18,65	5,69	11,00	20,58
Azdavay Devlet Hastanesi	4,25	7,23	7,34	14,38	9,99
Bozkurt Devlet Hastanesi			9,74	8,07	10,63
Cide Devlet Hastanesi	9,71	24,24	12,26	9,79	33,49
Daday Devlet Hastanesi	1,59	19,29	26,46	9,27	16,65
Devrekâni Devlet Hastanesi	18,41	2,84	13,81	8,42	11,62
Dr.Münif İslamoğlu Devlet Hastanesi	6,49	6,96	8,68	12,46	13,43
Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi	7,44	15,87	21,38	32,95	28,20
İnebolu Devlet Hastanesi			9,40	30,62	25,52
Taşköprü Devlet Hastanesi	7,77	14,74	9,43	11,21	13,75
Tosya Devlet Hastanesi	6,77	9,66	10,84	6,56	10,55
<i>Kastamonu İli Ortalaması</i>	<i>8,61</i>	<i>14,34</i>	<i>11,89</i>	<i>13,93</i>	<i>17,10</i>

Hastanelerde bulundurulmuş stokun tıbbi malzeme ve ilaç olduğu düşünüldüğünde; gereğinden fazla stok bulundurmak suretiyle son kullanma tarihine kadar tüketilemeyen tıbbi malzeme ve ilaçlar, hastanelere olağan gider olarak yazılacaktır. Bu nedenle hastanelerin etkin stok bulundurmaları oldukça önemlidir. Etkin stok yönetiminin bir göstergesi, stokların ortalama devir süresidir. Bu amaçla Kastamonu ilindeki sağlık işletmelerinin stoklarının ortalama devir süresi sonuçları, aşağıda Tablo 5'de verilmektedir.

Cide Devlet Hastanesi, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi ve Taşköprü Devlet Hastanesi'nin stoklarının ortalama devir süreleri, il ortalamasının altındadır. Dolayısıyla bu hastaneler stoklarını döndürebilmek hususunda, diğer hastanelere göre daha başarılı olmaktadır. Bu durum, bu hastanelerin stok bulundurma maliyetlerini azaltmaktadır.

Tablo 5. Kastamonu ili genelindeki sağlık işletmelerinin stoklarının ortalama devir süreleri (2008-2012)

<i>Stokların Ortalama Devir Süresi Sonuçları(Gün)</i>					
<i>Sağlık İşletmeleri</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	52,38	15,26	47,56	29,45	33,80
Araç Devlet Hastanesi	21,91	19,57	64,18	33,17	17,73
Azdavay Devlet Hastanesi	85,84	50,45	49,70	25,38	36,54
Bozkurt Devlet Hastanesi			37,49	45,22	34,33
Cide Devlet Hastanesi	37,59	15,05	29,77	37,29	10,90
Daday Devlet Hastanesi	229,25	18,92	13,80	39,36	21,92
Devrekâni Devlet Hastanesi	19,82	128,68	26,43	43,36	31,41
Dr.Münif İslamoğlu Devlet Hastanesi	56,21	52,42	42,04	29,28	27,17
Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi	49,04	23,00	17,07	11,08	12,94
İnebolu Devlet Hastanesi			38,81	11,92	14,30
Taşköprü Devlet Hastanesi	47,00	24,77	38,72	32,55	26,54
Tosya Devlet Hastanesi	53,91	37,78	33,68	55,62	34,60
<i>Kastamonu İli Ortalaması</i>	<i>65,30</i>	<i>38,59</i>	<i>36,60</i>	<i>32,81</i>	<i>25,18</i>

Kastamonu ilindeki sağlık işletmelerinin aktif devir hızları aşağıda Tablo 6 ile gösterilmektedir. Kastamonu ili genelinde aktif devir hızı ortalaması, 2008 yılında 1,72 iken 2012 yılında 6,02 olarak gerçekleşmiştir. Geçen dört yıl içinde aktif devir hızı, 3,5 kat artış göstermiştir. Aynı dönemde net satışlar ise yaklaşık olarak 2 kat artmıştır. Bu durum il genelindeki hastanelerin ortalaması değerlendirildiğinde yüksek kapasiteyle çalıştıklarını göstermektedir. Aynı zamanda hastanelerin varlıklarını, her geçen yıl daha etkin kullandıkları da söylenebilmektedir.

Daday Devlet Hastanesi ve İnebolu Devlet Hastanesi'nin aktif devir hızı, diğer sağlık işletmeleriyle karşılaştırıldığında daha yüksek olduğu görülmektedir. Aktif devir hızı düşük olan Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi'nin, varlıklarını etkin kullanma konusunda sıkıntıya düşme olasılığı bulunmaktadır. 2008-2012 döneminde aktif devir hızı sonuçları incelendiğinde, aktif devir hızı yükselen hastaneler bulunmaktadır. Bunlar; Araç Devlet Hastanesi, Azdavay Devlet Hastanesi, Bozkurt Devlet Hastanesi, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi, Taşköprü Devlet Hastanesi ve Tosya Devlet Hastanesi'dir.

Tablo 6. Kastamonu ili genelindeki sağlık işletmelerinin aktif devir hızları (2008-2012)

<i>Aktif Devir Hızı Oranı Sonuçları</i>					
<i>Sağlık İşletmeleri</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	1,86	2,24	2,62	2,72	3,84
Araç Devlet Hastanesi	1,78	2,10	2,02	4,05	7,16
Azdavay Devlet Hastanesi	1,64	2,96	2,84	3,53	6,35
Bozkurt Devlet Hastanesi			3,08	4,67	4,79
Cide Devlet Hastanesi	2,19	2,38	4,12	6,41	5,57
Daday Devlet Hastanesi	1,66	2,61	4,01	5,33	10,93
Devrekâni Devlet Hastanesi	2,02	1,83	4,11	4,98	4,96
Dr.Münif İslamoğlu Devlet Hastanesi	1,70	4,31	3,96	5,60	5,05
Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi	0,72	2,20	2,31	5,06	6,60
İnebolu Devlet Hastanesi			3,75	4,48	7,27
Taşköprü Devlet Hastanesi	1,86	2,96	3,13	3,53	4,72
Tosya Devlet Hastanesi	1,81	3,62	4,91	4,41	5,01
<i>Kastamonu İli Ortalaması</i>	<i>1,72</i>	<i>2,72</i>	<i>3,41</i>	<i>4,56</i>	<i>6,02</i>

Kastamonu ili sağlık işletmeleri net kâr marjı oranı sonuçları, aşağıda Tablo 7'de gösterilmektedir. İl ortalaması göz önüne alındığında; 2008 yılında % 1 olan ortalama net kârlılık oranı, 2012 yılında ortalama net zarar marjına dönüşmüş ve net zarar marjı % 11 olarak gerçekleşmiştir. Bu işletmelerin kârdan zarara doğru bir seyir izlemesi, işletmelerin faaliyetlerinde başarılı olamadıklarını göstermektedir. Sağlık işletmelerinin öncelikli amacı halka hizmet etmek olsa da, bu işletmelerin faaliyet sonuçlarından da kâr beklenmektedir. En iyimser durum olarak, hastane faaliyetlerinin başabaş noktasında gerçekleşmesi; hizmetlerin devamlılığı açısından zorunluluk teşkil etmektedir.

Tablo 7'den; Kastamonu ili sağlık işletmelerine ait net kâr marjı oranı sonuçları incelendiğinde, istikrarlı trend izleyen işletme olmadığı anlaşılmaktadır. 2008-2012 dönemi itibarıyla net kâr oranı sonuçları değerlendirildiğinde tek kârlı hastanenin, Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi olduğu görülmektedir. Diğer hastanelerin hepsinin, geçmiş yıl zararları bulunmaktadır. Hastanelerin birçoğunun bazı dönemler net kârları olsa da, bu durum süreklilik arz etmemektedir. Dolayısıyla bütün hastanelerin zarar halinde faaliyet göstermesi, öz kaynak tutarlarının düşmesine ve öz kaynak yapılarının olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır.

Tablo 7. Kastamonu ili genelindeki sağlık işletmelerinin net kâr marjları (2008-2012)

<i>Net Kârlılık Oranı Sonuçları</i>					
<i>Sağlık İşletmeleri</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	0,30	0,12	-0,08	0,03	-0,03
Araç Devlet Hastanesi	0,03	-0,07	-0,03	-0,23	-0,25
Azdavay Devlet Hastanesi	-0,28	-0,33	0,01	-0,20	-0,21
Bozkurt Devlet Hastanesi			-0,10	-0,17	-0,10
Cide Devlet Hastanesi	0,08	0,01	-0,22	-0,09	-0,06
Daday Devlet Hastanesi	0,23	-0,25	-0,16	-0,16	-0,21
Devrekâni Devlet Hastanesi	0,02	0,01	-0,39	-0,06	0,02
Dr.Münif İslamoğlu Devlet Hastanesi	-0,25	-0,17	-0,04	-0,01	0,02
Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi	-0,05	-0,05	-0,01	-0,26	-0,02
İnebolu Devlet Hastanesi			-0,01	0,03	-0,27
Taşköprü Devlet Hastanesi	-0,05	-0,21	0,07	0,01	-0,18
Tosya Devlet Hastanesi	-0,02	-0,25	-0,02	-0,05	-0,04
<i>Kastamonu İli Ortalaması</i>	<i>0,01</i>	<i>-0,12</i>	<i>-0,08</i>	<i>-0,10</i>	<i>-0,11</i>

Net kârlılık oranı sonuçlarına benzer bir durum, aktif kârlılık oranlarında da görülmektedir. Kastamonu ili sağlık işletmelerinin 2008 yılındaki aktif kârlılık oranları ortalama olarak % 1 gerçekleşirken, 2012 yılında bu oran azalarak negatif bir değer almış ve % 77 oranında aktif zararlılık ile sonuçlanmıştır. Kastamonu ili sağlık işletmelerinin aktif kârlılık oranı sonuçları, aşağıda Tablo 8 ile gösterilmektedir.

Hastaneler faaliyetlerinde genellikle zarar ettiklerinden dolayı, aktif kârlılıktan pek bahsedilememektedir. Aktif kârlılık oranlarında Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi, 2008-2012 döneminde Kastamonu ilindeki en başarılı hastane olarak görünmektedir. 2012 yılında Araç Devlet Hastanesi, Daday Devlet Hastanesi ve İnebolu Devlet Hastanesi'nin aktif varlıklarının verimliliklerinin oldukça düşük olduğu, Tablo 8'de açıkça görünmektedir. Dr.Münif İslamoğlu Devlet Hastanesi ise; 2008-2011 döneminde zarar ederken 2012 yılında kâra geçerek, % 10 aktif kârlılık oranına ulaşmıştır.

Tablo 8. Kastamonu ili genelindeki sağlık işletmelerinin aktif kârlılık oranları (2008-2012)

<i>Aktif Kârlılık Oranı Sonuçları</i>					
<i>Sağlık İşletmeleri</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	0,55	0,27	-0,20	0,07	-0,10
Araç Devlet Hastanesi	0,05	-0,15	-0,06	-0,91	-1,79
Azdavay Devlet Hastanesi	-0,46	-0,97	0,04	-0,72	-1,33
Bozkurt Devlet Hastanesi			-0,31	-0,78	-0,47
Cide Devlet Hastanesi	0,16	0,02	-0,91	-0,55	-0,34
Daday Devlet Hastanesi	0,38	-0,64	-0,66	-0,86	-2,28
Devrekâni Devlet Hastanesi	0,04	0,02	-1,59	-0,29	0,09
Dr.Münif İslamoğlu Devlet Hastanesi	-0,42	-0,72	-0,17	-0,03	0,10
Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi	-0,03	-0,10	-0,02	-1,33	-0,12
İnebolu Devlet Hastanesi			-0,05	0,12	-1,96
Taşköprü Devlet Hastanesi	-0,10	-0,63	0,23	0,05	-0,83
Tosya Devlet Hastanesi	-0,04	-0,91	-0,09	-0,21	-0,22
<i>Kastamonu İli Ortalaması</i>	<i>0,01</i>	<i>-0,38</i>	<i>-0,31</i>	<i>-0,45</i>	<i>-0,77</i>

Kastamonu ili sağlık işletmelerinde öz sermaye kârlılık oranları da, aktif kârlılık oranında olduğu gibi zarardan dolayı negatif değerler içermektedir. Öz sermaye kârlılığından bahsedilemeyen bu hastanelerin, 2008-2012 dönemlerinde gerçekleşen öz sermaye zararı oranlarının oldukça yüksek olduğu, aşağıda Tablo 9'da görülmektedir.

Hastanelerde geçmiş yıl zararlarının yüksek olması, öz kaynak tutarını olumsuz yönde etkilemekte ve öz sermaye kârlılık oranlarının negatif değer almasına neden olmaktadır. Öz sermaye kârlılığından bahsedilmesi mümkün olmadığından, negatif değerlerden yola çıkılarak anlamlı sonuçlar bulunması oldukça güç görülmektedir.

2008-2012 döneminde, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi ile Tosya Devlet Hastanesi'nin öz sermaye kârlılıkları negatiftir. 2008-2011 döneminde Dr.Münif İslamoğlu Devlet Hastanesi de, negatif öz sermaye kârlılık oranları ile faaliyetini sürdürmüş ancak 2012 yılında % 82 öz sermaye kârlılığına ulaşmıştır. Çünkü geçmiş yıl zararları öz sermaye tutarını düşürdüğü için, söz konusu işletmenin kârlılık oranı yüksek hesaplanmaktadır. Benzer durumun Bozkurt Devlet Hastanesi için de geçerli olduğu, Tablo 9'dan görülmektedir. Bozkurt Devlet Hastanesi'nin, 2012 yılında faaliyetini zararlarla kapatması ve öz sermaye tutarının da negatif değer olması ve bu iki değer birbirine oranlanmasıyla birlikte, işletmenin öz sermaye kârlılığının % 130 gibi pozitif bir değer olarak görülmesine neden olmaktadır.

Tablo 9. Kastamonu ili genelindeki sağlık işletmelerinin öz sermaye kârlılık oranları (2008-2012)

<i>Öz Sermaye Kârlılık Oranı Sonuçları</i>					
<i>Sağlık İşletmeleri</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	0,65	0,30	-0,27	0,11	-0,15
Araç Devlet Hastanesi	0,06	-0,18	-0,09	-1,86	2,18
Azdavay Devlet Hastanesi	-0,51	-1,21	0,06	-1,53	2,88
Bozkurt Devlet Hastanesi			-0,80	-6,84	1,30
Cide Devlet Hastanesi	0,20	0,03	-1,69	-2,30	2,07
Daday Devlet Hastanesi	0,45	-0,85	-3,00	1,52	0,66
Devrekâni Devlet Hastanesi	0,04	0,02	-2,58	-0,85	0,26
Dr.Münif İslamoğlu Devlet Hastanesi	-1,30	-3,01	-1,63	-0,93	0,82
Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi	-0,09	-0,12	-0,03	-2,67	-0,28
İnebolu Devlet Hastanesi			-0,12	0,26	1,79
Taşköprü Devlet Hastanesi	-0,11	-0,92	0,28	0,06	-3,32
Tosya Devlet Hastanesi	-0,08	-3,48	-0,23	-1,68	-2,37
<i>Kastamonu İli Ortalaması</i>	<i>-0,07</i>	<i>-0,94</i>	<i>-0,84</i>	<i>-1,39</i>	<i>0,49</i>

SONUÇ

Türkiye’de 2003 yılında uygulanmaya başlanan Sağlıkta Dönüşüm Programı’nın temel hedeflerinden biri, kaynakların maliyetini düşürüp aynı kaynakla daha fazla hizmet üretimi anlamına gelen verimliliği arttırmaktır. Bu temel amaç doğrultusunda bütün sosyal güvenlik kurumları, SGK çatısı altında birleştirilmiştir. Verimliliği arttırmak için insan kaynakları yönetimi, malzeme yönetimi, dengeli ilaç kullanımı, sağlık işletmeciliği ve koruyucu hekimlik uygulaması gibi kavramlar, kamu hastanelerinde önemli yer tutmaya başlamıştır. Bunun dışında hastanelere kendi kaynaklarını kullanma serbestisi verilmesi ve performansa dayalı ek ödeme uygulaması, kamu hastanelerinde yönetim esnekliğini de beraberinde getirmiştir. Kamu hastanelerindeki bu değişime özel hastanelerden hizmet alınabilmesi de eklenince, kamu ve özel hastane arasındaki belirgin farklar azalmaya başlamıştır. Böylece kamu hastanelerinin, özel hastaneler ile aynı rekabet ortamında hizmet sunmaya başlaması ile birlikte; kamu hastanelerinde fiyatlama, performans, finansal yönetim vb. mali konular önem kazanmaya başlamıştır. Artık devlet hastaneleri de kâr amacı güden özel hastaneler gibi satışlarını arttırmak ve maliyetlerini azaltmak için, mali ve teknik anlamda etkin bir örgüt yapısını tahsis etmeleri gerekmektedir. Bu çalışma; kamu hastaneleri için önemli hale gelen finansal performans değerlendirmesinde, oran analizi

Kamu Sağlık İşletmelerinde Finansal Performans Değerlemesi: Kamu Hastaneleri Birlikleri Üzerine Bir Uygulama / Cuma ERCAN - Faruk DAYI - Erdem AKDEMİR

yönteminin uygulanabilirliğini ortaya koymaktadır. Çalışmada; Kastamonu ili genelindeki 12 adet sağlık işletmesinin, 2008-2012 dönemindeki finansal performanslarının ölçülmesi hedeflenmektedir.

Elde edilen analiz sonuçlarından; Kastamonu il genelindeki kamu hastanelerinin 2008-2012 döneminde birbirini izleyen her yıl, varlıkların ne derecede verimli kullanıldığını gösteren faaliyet oranlarını iyileştirdikleri görülmektedir. Bu anlamda Kastamonu ilindeki kamu sağlık işletmelerinin ortalama faaliyet oranlarındaki istikrarlı yükseliş, varlık yönetimi ile ilgili olarak verimlilik artışına işaret etmektedir. Ancak kaynakların ne derecede verimli kullanıldığını gösteren kârlılık oranları, ilgili dönemde negatif değerler almaktadır. 2012 yılı için öz sermaye kârlılık oranı il ortalaması 0,49 ile pozitif rakama yükselmiş olmasına rağmen; net kâr marjı ve aktif kârlılık oranlarının ilgili dönemde negatif değerler alması, Kastamonu ili sağlık işletmelerinde kaynakların verimli kullanılmadığını göstermektedir. Faaliyet ve genel yönetim giderlerindeki artış rakamları, kârlılık oranlarının negatif değere dönüşmesine neden olmaktadır. Faaliyet giderlerinin düşürülmesi için yapılabilecek düzenlemeler ile önemli tasarrufların sağlanması, finansal performansın yükselmesinde başvurulacak ilk yol olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2007). "Finansal Tablolara ve Mali Analiz Teknikleri", Gazi Kitapevi, Ankara.
- Ataay, F. (2007). "Kamu Hastane Birlikleri Tasarısı Üzerine Bir Değerlendirme". *Türk Tabipleri Birliği Yayınları*, Ankara.
- Bertoneche, M. and Knight, R. (2001). "Financial Performance". Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Ceylan, A. ve Korkmaz, T. (2008). "İşletmelerde Finansal Yönetim", Ekin Kitapevi, Bursa.
- Çam, H. (2008). "Sağlık İşletmelerinde Finansal Performansın Değerlendirilmesi: Karaman Devlet Hastanesi Örneği". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi S.B.E., Konya.
- Davis, P.; Milne, B.; Parker, K.; Hider, P.; Lay-Yee, R.; Cumming, J. and Graham, P. (2013). "Efficiency, effectiveness, equity (E³). Evaluating hospital performance in three dimensions". *Health Policy*, 2984: 1-9.
- Fernandes, E.; Pires, H.M.; Ignacio, A.A.V. and Sampaio, L.M.D. (2007). "An analysis of the supplementary health sector in Brazil". *Health Policy*, (81): 242-257.
- Gapenski, L.C. (2007). "Understanding Healthcare Financial Management". Health Administration Press, Chicago.
- Gider, Ö. (2011). "Ekonomik Kriz Dönemlerinin Özel Hastanelere Etkileri: Bir Özel Hastanenin Oran Analizleri Yöntemiyle Finansal Performansına Bakış". *Öneri*, 9(36): 87-103.

Kamu Sağlık İşletmelerinde Finansal Performans Değerlemesi: Kamu Hastaneleri Birlikleri Üzerine Bir Uygulama / Cuma ERCAN - Faruk DAYI - Erdem AKDEMİR

- Gonçalves, F. (2011). "A Cross Country Explanation of Performance of Health Care Systems: The Consumer Point of View Using the Euro Health Consumer Index". *Economic Modelling*, (28): 196-200.
- Harris, P.J. and Brown, J.B. (1998). "Research and development in hospitality accounting and financial management". *Hospitality Management*, (17): 161-181.
- Karapınar, A. ve Zaif, F.A. (2009). "Uluslararası Finansal Raporlama Standartları İle Uyumlu Finansal Analiz", Gazi Kitabevi, Ankara.
- Nelly, A.; Adams, C. and Kennerley, M. (2002). "The Performance Prism". FT Prentice Hall, Pearson Education Limited, Great Britain.
- Özgülbaş, N.; Koyuncugil, A.S.; Duman, R. ve Hatipoğlu, B. (2008). "Özel Hastane Sektörünün Finansal Değerlendirmesi". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (40): 120-131.
- Özgülbaş, N. (2006). "Türkiye’de Kamu Hastanelerinin Finansal Durum Değerlendirmede Kullanabilecekleri Bir Yöntem: Trend Analizi". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (29): 129-139.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. "Sağlıkta Dönüşüm (2003)", <http://www.saglik.gov.tr/TR/belge/1-2906/saglikta-donusum-programi.html>, (Erişim Tarihi: 24.03.2013)
- T.C. Sağlık Bakanlığı. "İlerleme Raporu Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı (2008)", http://www.kalite.saglik.gov.tr/content/files/uluslararasi_acilimler_2011/upsem/turkiyeSDP.pdf , (Erişim Tarihi: 29.03.2013)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. "Kamu Hastane Birlikleri Pilot Uygulaması Hakkında Kanun Tasarısı (2007)", <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0439.pdf> , (Erişim Tarihi: 24.03.2013)
- Türkiye İstatistik Kurumu "Sağlık İstatistikleri", http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=6 (Erişim Tarihi: 23.03.2013)

Cilt: 1 Sayı: 2 Temmuz 2013 / Volume:1 Issue:2 July 2013

**1714–1715 TARİHLERİ ARASINDA AYNTAB'DASOSYAL, SİYASİ VE İKTİSADİ
YAPI(65 NUMARALI AYNTAB ŞER'İYE SİCİLİ'NE GÖRE)***

Social, Political And Economic Situation in Ayntab Between 1714-1715

*Murat FİDAN***

Özet

Osmanlı tarihinin en önemli arşiv kaynaklarından biri Şer'îye Sicilleri'dir. Bu belgeler, ait oldukları dönem ve yer hakkında oldukça kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu çalışmamız, Türk tarihi ve kültürü açısından büyük bir önem taşıyan H.1126-1127 / M.1714-1715 tarihlerini kapsayan Gaziantep şer'î mahkeme kayıtlarını içermektedir. Bu tarihler arasında Gaziantep'in idari, sosyal, kültürel, iktisadî durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şer'îye Sicili, Gaziantep, Sosyal, Kültürel, İktisadi

Abstract

One of the most important archive sources of Ottoman history is Judicial Records. These documents contain important information about the period and place to which they belong. This study contains records of Shariah between H.1126-1127/M.1714-1715 and Shariah held in Gaziantep which have great importance in terms of Turkish history and culture. Between these dates, Gaziantep's administrative, social, cultural, economic status in that period were investigated.

Key Words: Judicial Records, Gaziantep, Social, Cultural, Economic

Gaziantep Tarihçesi

Gaziantep tarihinin oluşumunda ve niteliğinde yer unsurunun önemi büyüktür. Bölgenin ilk uygarlıkların doğduğu Mezopotamya ve Akdeniz arasında bulunuşu, güneyden ve Akdeniz'den doğuya ve kuzeye giden yolların kavşağında oluşu tarihine yön vermiştir. Bu nedenle, Gaziantep tarih öncesi çağlardan beri insan topluluklarına yerleşme sahası, geçit yeri olmuştur. Bölgenin bu durumu, tarihi çağlarda da kendini göstermiş, kuzeye çıkan Mısırlılar, Asurlular, İranlılar, Doğu ve Güneye giden Romalılar, Selçuklular,

*Bu makale Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nce BAP kapsamında desteklenmiştir.

**Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
fidan@kilis.edu.tr

Bizanslılar, Haçlı orduları, Timur’un akıncıları, Araplar, Osmanlılar hep Gaziantep üzerinden gelip geçmişlerdir¹. Bu sebeple şehrin her tarafında tüm bu dönemlere ait kültür kalıntıları kısa zaman aralıklarıyla geniş bir alana yayılmıştır.

1. Osmanlı Öncesinde Ayntab

1.1 Coğrafi Konumu ve Adının Menşei

Gaziantep, tarih boyunca devletleri, uygarlıkları ve kültürleri birbirinden ayıran bir uç bölgesinde yer almıştır. Fırat’ın elli beş kilometre batısında, bugünkü Türkiye-Suriye sınırının kırk beş kilometre kuzeyinde bulunan kent hayli yüksek (850 m) ve verimli bir ovada olup, batıda ve kuzeyde Toroslar’ın nispeten alçak sıralarıyla çevrilidir².

Şehrin bilinen en eski adı “Dülük” olarak geçmektedir. Antep isminin eski Arap coğrafyacıları tarafından zikredilmemiş olmasından dolayı, ilk sıralarda Antep’in önemli bir şehir olmadığı ve asıl ehemmiyetin Dülük’e ait olduğu gözlenmektedir. Şehrin ismi Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de kullanıldığı şekliyle muhtelif kaynaklarda “Hantab”, “Entab”, “Hamtab”, “Hatab”, “Ayntab” olarak ifade edilmektedir. Bu adın parlak güneş yahut gür güneş anlamına gelen “Ayntab” kökünden geldiğini söyleyenler olduğu gibi, aynı zamanda “Hantap” ile bağlantılı olarak “hükümdara ait toprak” anlamına geldiğini belirtenler de bulunmaktadır³.

Bölgenin Antep adıyla ne zaman anıldığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak şehrin XX. asrın başlarında Kurtuluş Şavaşı esnasında göstermiş olduğu yararlılıklardan dolayı 6 Şubat 1921 tarihinde T.B.M.M. tarafından “Gazi” ünvanı verilerek ismi Gaziantep’e dönüştürülmüştür⁴.

Gaziantep’in kültür ve tarih devirlerini Kalkolitik, Paleolitik, Helen, Hitit, Asur, İran, İskender, Roma, Bizans, İslâm-Arap, İslâm-Türk devirleri olarak sıralayabiliriz. İslâm-Arap, İslâm-Türk çağlarında büyüklü küçüklü birçok devletler Gaziantep ve çevresinin kaderine hükmetmişlerdir. Bunlar Hulefa-i Raşidin, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Artukoğulları, Atabeyler, Fatimiler, Eyyubiler, Mısır Kölemenleri ve Dulkadiroğulları’dır⁵.

Antep ve yöresinin Türk idaresine Alparslan ve Melikşah zamanlarında geçtiği tahmin edilmektedir⁶. Türklerin Anadolu’ya yönelik harekâtları sırasında Türkmenlerden meydana gelen ordusuyla Afşin Bey, Fırat’ı geçerek Antep’in kuzeybatısındaki Karadağ’da karargâh kurup geniş fetih harekâtına başlamış ve 1067’de kuvvetleriyle önce Antep ve

¹ M. Oğuz, Göğüş, *İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep*, Gaziantep, t.y., s.20.

² Hülya Canbakal, *XVII. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul, 2009, s.35.

³ Serhat Kuzucu, “123 Numaralı Antep Şer’iye Sicili Bağlamında 1766–1768 Tarihleri Arasında Antep’in İdari ve Sosyal Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, *Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi, C.I, S.III*, Ankara, 2006, s.40.

⁴ Hüseyin Özdeğer, “Gaziantep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.XIII*, İstanbul, 1996, ss466-668.

⁵ Göğüş, *a.g.e.*, s.23.

⁶ Nejat Göyünç, “Gaziantep Tarihi İle İlgili Bazı Notlar”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Gaziantep, 2000, s.45.

Ra’bân’ı (günümüzdeki Araban) almıştır. Afşin Bey bu fetihleriyle Suriye bölgesinde Türk hâkimiyetini kesinleştirmiştir⁷.

1516 yılına kadar Antep ve çevresi Memlûkler ile Dulkadir Beyliği arasında çekişme konusu olmuştur. Bölgedeki nüfusun önemli bir kısmını Dulkadir Türkmenleri oluşturmaktaydı. Dulkadir Beyliği ile Memlûklü çekişmesi yüzünden şehir oldukça fazla tahribata uğramıştır. Onlarca defa şehir Memlûklerle Dulkadirliler arasında el değiştirmiştir. Ancak her iki tarafta bölgede ciddi bir hâkimiyet kuramamıştır. Bu uzun mücadele döneminde Antep şehri iktisadî ve sosyal bakımdan oldukça ağır zayıatlar vermiştir⁸. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi ile birlikte, Antep Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

1.2. Osmanlı Döneminde Gaziantep

Antep, XVI. asırda İslâmî dönem Anadolu kentlerinin hemen hepsinde olduğu üzere savunma amaçlı inşa edilen bir kalenin etrafında kurulu mahalleleri, idarî yapıları, yine kaleye yakın çeşitli ticarî fonksiyonlara sahip hanları, pazaryerleri ve çarşıları, İslâm uygarlığından izler taşıyan dinî merkezleri ile klâsik dönem Osmanlı kentlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır⁹. Osmanlı idaresine kadar birçok istila ve yağmalara uğrayan Antep şehri, bir hayli tahribata uğramış ve gelişmesi engellenmiştir. Ancak Osmanlı idaresi ile şehir gelişmeye ve büyümeye başlamıştır¹⁰.

Tarih boyunca ticarî yollar üzerinde yer alan şehir sosyal, kültürel ve iktisadî açıdan önemli bir konumda yer almıştır. Değişik medeniyetlere ev sahipliği yapan Antep, 1516 yılında Osmanlıların eline geçmesiyle ilk dönemlerde Arap ve Halep Eyaleti’ne bağlı bir konumda iken, 1531 yılında Dulkadir Eyaleti’nin teşekkül etmesi sonucu, bu eyaletin sınırları arasında yer alarak 1818 senesine kadar bu konumunu muhafaza etmiştir. Bu tarihten itibaren yeniden Halep eyaletine sancak olarak bağlanmıştır. Şehir, Osmanlı kent kültüründe önemli bir yer almıştır¹¹.

Osmanlı idaresine girdikten sonra fizikî yönden ve nüfus bakımından gelişimini sürdürmüştür¹². Osmanlıların yükselme devri Antep için de yükselme ve gelişme çağı olmuştur. Şehrin mahalleleri ve çehresi, bu dönemde bütün çizgileriyle ortaya çıkmıştır. Şehirdeki cami, mescit, medrese, imaret, suluk, çeşme, han ve hamam sayısı başka yerlerle kıyas edilmeyecek kadar çoktur. Şehir yalnız imar ve kültür yönünden değil, iktisadî ve ticarî bakımdan da çok gelişmiştir¹³.

⁷ Özdeğer, *a.g.m.*, s.466.

⁸ İlyas Gökhan, “Gaziantep ve Yöresinin Osmanlı Hâkimiyetine Geçmesi”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Gaziantep, 2000, s.60.

⁹ Bülent Çelik, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Antep’te Ticaret ve Bu Konuda Karşılaşılan Bazı Zorluklar”, *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan*, Gaziantep, 1999, s.147.

¹⁰ Gökhan, *a.g.m.*, s.65.

¹¹ İsmail Altınöz, “Dulkadir Eyaleti’nin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI. Yüzyıl)”, *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan*, Gaziantep, 1999, s.146.

¹² Özdeğer, *a.g.m.*, s.468.

¹³ Göğüş, *a.g.e.*, s.28.

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

Coğrafi konumu itibariyle Antep, genel olarak “Anadolu ile “Arap Kenti”ni” muhtelif açılardan bir araya getiren bir konumda yer almıştır. Ayntab’ın güneydoğu Anadolu ile kuzey Suriye arasında, gerek askeri gerek iktisadi bakımdan stratejik öneme sahip bir bölgede olması nedeniyle Osmanlı Devleti’nin batıya doğru uzanan çekirdek bölgelerinden çok doğuyla daha yakın bir ilişki içinde görünmektedir¹⁴. Aynı zamanda Doğu Anadolu, Suriye ve Irak’ı kapsayan daha geniş ticarî ağlarda da yer almıştır¹⁵.

Osmanlı idaresi sırasında Antep’te önemli bir olay meydana gelmemiştir. Yalnız diğer Anadolu şehirleri gibi burası da XVII. asırdan itibaren zaman zaman Celâlî saldırılarına uğramıştır; yöredeki bazı nüfuzlu şahsiyetler ve mütegalibenin etkisi altına girmiştir¹⁶.

2. H. 1126-1127 / M. 1714-1715 Tarihlerinde Ayntab

2.1. İdarî Yapı

XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti’nin idarî yapısı eyalet, sancak, kazâ, nâhiye ve köylerden meydana gelmekteydi. Eyaletlerin bir alt birimi olan sancaklar ülke idaresinin temel birimi olup devlet teşkilatının temelini oluşturmaktaydı¹⁷. H. 1126-1127 (M. 1714-1715) tarihlerinde Ayntab Maraş Eyaletine bağlı bir “sancak” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarihte Maraş Beylerbeyliği’ni¹⁸ Ali Paşa, uhdesinde bulundurmaktaydı¹⁹.

Klasik dönem Osmanlı Devleti’nde taşrada idarî yapının temelini oluşturan sancak idaresine devlet tarafından iki görevli gönderildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu görevlilerden ilki sancakbeyi, ikincisi ise kadıdır²⁰. 29 Zi’l-kade 1126 / 6 Aralık 1714 tarihinde Ayntab sancakbeyi el-Hâc Ahmed Ağa’dır. El-Hâc Ahmed Ağa’nın kethüdası olarak da Ebubekir Ağa’yı görmekteyiz²¹.

Bu tarihlerde dört tane kadı ismi geçmekle birlikte esas olarak Zi’l-kade 1126 / Kasım-Aralık 1714 tarihinde Kazâsker Abdurrahim tarafından göreve atanmış olan Ahmed Efendi’yi²² görmekteyiz. Ancak hukuki içerikli bir belgede su anlaşmazlığı noktasında tarafların haklılığını ispat etmek için Rebi’ü’l-ahir 1125 / Nisan-Mayıs 1713 tarihinde

¹⁴ Hüseyin Çınar, “18. Yüzyılda Ayntab (Antep) Sancağı’nın İdari ve Mali Yapısı”, Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi, (Editör: Erol Özvar- Arif Bilgin), İstanbul, 2008, s.267

¹⁵ Canbakal, a.g.e., s.215-219.

¹⁶ Özdeğer, a.g.m., s.467.

¹⁷ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, Ankara, 1994, s. 15-17.

¹⁸ Beylerbeyliği unvanı, Osmanlı Devleti’nde memleketin eyaletlere ayrılması ve bu eyaletlerin başına askerî salâhiyetleri haiz atanan memurlara verilmiştir. Aynı zamanda beylerbeyliği unvanı ile vali unvanı eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu konuda ayrıca bkz. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1978, s. 1-25; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1975, s. 503-580; Mehmet Zeki Pakalın, “Beylerbeyi”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, İstanbul, 1993, s. 216-217.

¹⁹ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.91/1- Hukuki İçerikli Belgeler, Hüküm No:167

²⁰ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.91/1- Hukuki İçerikli Belgeler, Hüküm No:4 / 107

²¹ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.240/2- İdarî İçerikli Belgeler, Hüküm No:51

²² *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.117/2- İdarî İçerikli Belgeler, Hüküm No:10

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

hâkimü’ş-şer’ olan Mevlânâ İbrahim Efendi²³’den hüccet aldıklarını söylemektedirler. Bundan anladığımız göre o dönemde Gaziantep’in kadısı İbrahim Efendi’dir. Yine hukuki içerikli bir diğer belgede Cemaziye’l-evvel 1126 / Mayıs-Haziran 1714 tarihinde diyet talebi ile açılan bir davada davalılar ölümün kazâen gerçekleştiği iddialarının ispatı için Ramazan 1125 / Eylül-Ekim 1713 tarihinde olayın gerçekleşmesinin hemen sonrasında olay yeri incelemesi için dönemin kadısı hâkim-i şer’-i şerîf olan Mahmud Efendi’nin²⁴ naib tayin ettiği ve bu iddialarında davalıların haklılığına karar verdiği anlaşılmaktadır. Buna göre bu tarihte de Gaziantep’in kadısının Mahmud Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka idarî içerikli bir belgede ise menzildiler tarafından verilen bir arzuhal’de kadı ismi olarak Mehmed Efendi²⁵ geçmektedir. Ancak bu belgede herhangi bir tarih bulunmadığı için Kadı Mehmed Efendi’nin hangi dönemde bu görevi ifa ettiği belli değildir.

Yine bu tarihler içerisinde şehirde görev yapan birinci derece bürokrat kesim aşağıda tablo olarak verilmiştir. (bkz.Tablo 1)

Tablo 1. Birinci Derecede Resmi Görevliler ve Görevleri (1714-1715)

Naib	Abdullah Efendi Abdurrahman Efendi Es-Seyyid Ahmed Efendi	Es-Seyyid Mehmed Efendi Hasan Efendi Mevlânâ İbrahim	Kasuri Ömer Efendi Mevlânâ İvaz Mevlânâ Mahmud Efendi
Mübaşir	El-Hâc Hasan Ağa Hüseyin Ağa İbrahim Ağa	İsmail Efendi Mustafa Ağa Sadık Hâcî Mehmed Ağa	Veli Ağa Tüfenkçi Musa Beşe
Kaim-i makam	Behisnili zâde es-Seyyid Hasan Efendi Es-Seyyid el-Hâc Mustafa Çelebi		
Müftü	Es-Seyyid Mehmed Efendi İvaz Efendi Osman Efendi		
Yeniçeri Serdarı	Es-Seyyid el-Hâc Bekir Ağa	Deveci zâde Mehmed Ağa	

XVIII. yüzyıl başlarından itibaren bazı sancaklar mütesellimler tarafından idare olunmaya başlanmıştır. Bu şekilde mütesellimlik ile idare olunan sancakların çoğalmasında “arpalık” olarak sancak tevcihinin önemi büyüktür²⁶. Mütesellimler sancağın hem malî ve hem de idarî işlerine bakıyorlar, karşılık olarak gelirin bir kısmını kendilerine ayırıyorlardı²⁷. 1714–1715 yıllarında Ayntab sancağı İnebahtı muhafazası şartıyla Mustafa

²³ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.94/1- *Hukuki İçerikli Belgeler*, Hüküm No:171

²⁴ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.2/2 - *Hukuki İçerikli Belgeler*, Hüküm No:2.

²⁵ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.246/5 - *Hukuki İçerikli Belgeler*, Hüküm No:73.

²⁶ Musa Çadırıcı, “II Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu”, Ankara Üniversitesi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi, C. XXVIII, sayı: 3-4, Ankara, 1970, s. 287-296; Yücel Özkaya, “XVIII Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, Ankara Üniversitesi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi, C. XXVIII, sayı: 3-4, Ankara, 1970, s. 369-390; Kuzucu, a.g.m., s.42.

²⁷ Musa Çadırıcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1997, s.23.

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

Paşa’ya “arpalık” olarak tevcih edilmiştir. Mustafa Paşa’nın mütesellimi ise Murtaza Ağa’dır²⁸.

“Has” denilen gelir bölgelerinin yönetimini sahibi adına yüklenen kimseye “voyvoda” denilmektedir. Voyvodalar kendilerine verilen sancaktan küçük gelir bölgesinin hem yöneticileri hem de hazine gelirlerini toplayan tahsildarlarıydılar. Kent ve kasabaların güvenliğini sağlamak istendiğinde asker toplayıp sefere katılmakla yükümlüydüler²⁹. Kilis ve çevresi idarî içerikli belgelerde “nefs-i Kilis Kazası” olarak ifade edilmekle birlikte has olarak belirlenmiştir. Yine 65 numaralı defterden edinmiş olduğumuz bilgiye göre yönetici olarak da voyvoda Hacı Mehmed Ağa’yi görmekteyiz³⁰. Hacı Mehmed Ağa’nın Bölük başısı ise Hasan Ağa’dır.

Yukarıda ifade edilen üst düzey bürokratların dışında Ayntab’da görev yapan diğer bürokrat yöneticiler ve bulunmuş oldukları konumlar da aşağıdaki tabloda verilmiştir. (bkz.Tablo 2)

Tablo 2.Diğer Resmi Görevliler ve Görevleri (1714-1715)

Ser-Kâtip	Ahmed Efendi
Ağcakend Karye Muhafızı	Mustafa Beg
Mültezim	Mehmed Ağa
Gedikli Çavuşu	Murtaza Ağa
Evliyacık Sipahisi	Es-Seyyid Mehmed Ağa
Subaşı	Hasan
Orul Ağası	Es-Seyyid Hüseyin Çelebi
Orul Zâbıtı	Es-Seyyid Hüseyin Ağa
Kara Öyük Zâbıtı	Ömer Ağa / Osman Ağa
Göcke Karyesi Zâbıtı	Osman Ağa
Ayntab Mahkemesinin Baş Kâtibi	Es-Seyyid Ahmed Efendi (16 Muharrem 1127 / 22 Ocak 1715 tarihinde vefat etmiştir.) Ömer Efendi
Ali Neccar mahallesi Kethüdası	El-Hâc Derviş ibni Mustafa
Şhreküstü mahallesi Kethüdası	Mustafa bin İmam
Amu mahallesi Kethüdası	Yusuf bin el-Hâc İsmail
Ehl-i Cefa mahallesi Kethüdası	Köse Mehmed bin Ahmed
İbn-i Eyüb mahallesi Kethüdası	Veli bin Abdullah
Çukur mahalle Kethüdası	Mustafa bin İsmail
Hayık Müslüman mahallesi Kethüdası	el-Hâc Osman ibni el-Hâc Ramazan
Tarla-yı Atik mahallesi Kethüdası	Mustafa bin Canbaz Osman
Kanalıcı mahallesi Kethüdası	el-Hâc Yahya bin Mahmud
Yahni mahallesi Kethüdası	Satılmış bin Osman
Marlıhisar Kethüdası	Mustafa
Tatarlar Kethüdası	Mustafa Ağa
Kal’a Kethüdası	Hasan Beg
Dizdâr	El-Hâc Hasan Ağa

²⁸ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.212/1 – İdari İçerikli Belgeler, Hüküm No:132.

²⁹ Çadırcı, a.g.e., s. 29-30.

³⁰ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.248/1 - Hukuki İçerikli Belgeler, Hüküm No:65

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

Kal’a Dizdârı		El-Hâc Hasan Ağa	
Mi’mâr-ı Hassa Vekili		El-Hâc Ömer	
Mevlevî Şeyhi		Es-Seyyid Şeyh Mehmed Çelebi	
Kerd Karyesi Hatîbi		Ali Efendi	
Ulu Ma’sara Zâ’imi		Halil Ağa	
Mataracı Başı		El-Hâc İbrahim Ağa	
Kal’a Mahallesi Kâtibi	Ramazan Çelebi	Abdulluttalib Efendi	Ali Ağa
Muhzır Başı	Ali Ağa Ahmed bin Ömer Beg	Ahmed Çelebi	Mehmed Efendi
Alay Beği	Hüseyin Ağa	Za’im Emir Ağa	İsmail
Miralay	Hüseyin Ağa	Es-Seyyid Mehmed Ağa	İsmail Ağa
Bölük Başı	Hâcî Bekir	Süleyman	El-Hâc Mustafa
Kethüda Yeri	Mustafa Ağa	Mustafa Eyüb Tirdar	

Türk-İslâm şehircilik anlayışına göre mahalleler, bir caminin veya mescidin etrafındaki evlerden meydana gelmekteydi. Bundan dolayı mescidin merkez olarak kabul edilmesi mahallede gerekli bulunan imamın fonksiyonunu ortaya koymakta, böylece mahalle kethüdalarının ve yiğitbaşlarının imamın yanında yer aldığı belirtilmektedir³¹. Mahallelerin yönetiminde önemli söz sahibi konumunda bulunan imamlar ve görev yapmış oldukları camileri aşağıda gelen tabloda verilmiştir. (bkz.Tablo 3)

Tablo 3. İmamlar ve Görev Yaptıkları Camiler (1714-1715)

İmamlar	Camiler
Ömeriyye Câmî’si İmâmı	Molla Mehmed
Kızılhisar Tahtânî Karyesi İmâmı	Molla Mehmed
Hacer Karyesi İmâmı	Molla Abdurrahman
İbn-i Eyüb Mahallesi İmâmı	Molla Mustafa
Karasakal Mahallesi İmâmı	Molla Hüseyin

2.2. Fizikî ve Coğrafi Yapı

H. 1126-1127 / M. 1714-1715 tarihleri arasında Ayntab’da 61 mahalle, 120 karye, 17 mezraa, 6 nâhiye, 3 kazâ bulunmaktadır. Mahalle ve karye isimlerinin tespit edilmesinde bize en teferruatlı bilgiyi idarî içerikli belgelerde yer alan 45 ve 109 numaralı belgeler vermektedir. Bu belgelerde “*Sâbıkan Rakka muhâfızı sa’âdetlü Mehmed Paşa hazretleri Ayntaba meks itmeleri için fermân-ı ‘âlî ile Ayntab kurbuna tevcîh buyurduklarında def’ için vâki’ olan masârif ve sâir vilâyet-i umûr için bî-hasbü’l-iktizâ harc ve sarf olunan cümle ahâlî-yi vilâyet ma’rifetiyle salyâne ve hesâb olundukda*³²” ve “*Hâlâ Maraş vâlisi sa’âdetlü Ali Paşa hazretleri bâ-emr-i ‘âlî Kilis ekrâdı ve Kılıçlı tâfesi ve sâir eşkiyâ üzerlerine ta’yîn olunmağla Ayntaba nüzûl buyurduklarında üç günlük zevâd ve zahire ve sâir vilâyet-i umûr için vâki’ olan masârif cümle ‘âyân-ı vilâyet ve mahallât ve kelâsi*

³¹ Mahallenin fonksiyonu için bkz. Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, Osmanlı Araştırmaları, IV, 1984, s. 69 - 88; Altınöz, a.g.m., s.121-122

³²Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, s.36/1 - Hukuki İçerikli Belgeler, Hüküm No:45.

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

*ma’rifetleriyle muhâsebe olundukda*³³” denilerek Gaziantep’in karye ve mahallelerine isabet eden masraflar bildirilmektedir. (bkz.Tablo 4)

Tablo 4.Mahalleler (1714-1715)

Mahalleler			
Akyol	Bostancı	Çukur	Hacı Baba
Hayık Zimmiyan	İbn-i Şeker	Kastel	Kılıçoğlu Bağı
Kurb-ı Ali Neccar	Kurb-ı Mağarabaşı	Kurb-ı Tarla-yı Cedit	Mağara Başı
Seng-i Nakkaş	Suzanlı	Şhreküstü	Taşlaki Ali Neccar
Boyacı	Eblehan	Hayık	Hızır Çavuş
Kal’a	Kayacık	Kızılcahisar	Kurb-ı Bostancı
Kurb-ı Molla Ahmed	Kurb-ı Zincirli	Molla Ahmed	Seng-i Tavil
Şarkiyan	Tövbe Amu	Cabi	Ehl-i Cefa
Hayık Baba	İbn-i Eyüb	Kanalıcı	Kayser
Kızılca Mescid	Kurb-ı Cevizlice	Kurb-ı Musulluzade	Kürkciyan
Musulluzade	Sinniküsti	Tarla-yı Atik	Yahni Beg
Cevizlice	Emin Dede	Hayık Müslüman	İbn-i Kôr
Karasakal	Kethüda Yeri	Kozanlı	Kurb-ı Kozanlı
Kurb-ı Şhreküstü	Kürtinciyan	Seng-i Hoşkadim	Surluca
Tarla-yı Cedit	Zincirli		

İdarî teşkilâtlanmada şehrin en küçük birimini meydana getiren mahalleler aynı zamanda şehrin en önemli içtimaî ve fizikî unsurunu teşkil etmektedir³⁴. Ayntab’ın her biri bir cami çevresinde yerleşmiş en büyük mahalleleri, kentin en eski mahalleleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte en hızlı büyüyen mahalleleri, kentin giriş ve çıkış yolları üzerinde yer almaktaydı. Akyol mahallesi, Halep yolu üzerinde; Tövbe mahallesi, Maraş yolu üzerinde ve Boyacı mahallesi doğuda Urfa yolu üzerinde bulunuyordu³⁵.

Geleneksel Osmanlı şehirlerindeki mahalle, sınıf ve statü farklarının biçimlendirmedeği bir fizikî mekândır³⁶. Devletin her sınıf ve bölgesinden insanlar, belli kurallar çerçevesinde bir arada yaşamışlardır. Şehrin mahallelerinde dikkati çeken unsurlardan biri Müslim ve Gayr-i Müslim unsurların bir arada aynı mahallede yaşadıklarının tespit edilmesidir. Bu tarihlerde belgelerde geçen Çukur, Tarla-yı Atik, Hayık Müslüman, Seng-i Tavil, Kurb-ı Molla Ahmed isimli mahallelerde Müslim ve Gayr-i Müslim nüfusun bir arada yaşadığı anlaşılmaktadır. Su anlaşmazlığını konu alan bir belgede anlaşmazlığa sebep olan suyun geçtiği mahalle sakinlerinin adı verilirken aynı mahalle içerisinde hem Müslim hem de Gayr-i Müslim unsurların yer alması bunların bir arada yaşadıklarının bir göstergesidir³⁷.

Ayntab mahallelerinde dikkati çeken bir diğer husus da bazı mahallelerin esnaf birlikleri tarafından oluşturulmuş olması ve onların adıyla anılmasıdır. Bostancı, Boyacı,

³³Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, s.36/1 - Hukuki İçerikli Belgeler, Hüküm No:109.

³⁴Altınöz, a.g.m., s.121-122.

³⁵Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları “1540–1541 Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet”*, İstanbul, 2005, s.74.

³⁶İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840–1880)*, Ankara, 2000, s.107

³⁷Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, s.36/1 - Hukuki İçerikli Belgeler, Hüküm No:65.

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

Kürkcıyan, Kürtenciyan, Seng-i Nakkaş gibi. Buna göre bir çok esnaf gurubunun Gaziantep’te bir mahallesi bulunduğu ve o mahallenin bu esnafların adıyla anıldığı düşünülmektedir.

İncelediğimiz Şer’iye Sicil defterine göre 1714-1715 yıllarında Gaziantep sancağına bağlı 6 adet nâhiye ve 120 adet karye tespit edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Battal Öyük karyesi Nehrülceviz nâhiyesine, Hezek karyesi Telbaşer nâhiyesine, Sam karyesi Burç nâhiyesine, Şeyh karyesi Araban nâhiyesine, Telfar karyesi de Nizip kazâsına bağlıdır. Bu tarihler arasında adı geçen tüm nâhiye ve karye isimleri aşağıda tablo olarak verilmiştir. (bkz.Tablo 5)

Tablo 5. Nâhiye ve Karyeler (1714/1715)

Nâhiyeler			
Araban(Rum Kal’ada)	Nehrülceviz	Ayntab	Telbaşer
Burç	Kilis		
Karyeler			
Ağaçlıca	Arablar	Azin	Bademlice Arabları
Beglerbeği	Bügdez	Cartil	Çekde
Dülük	Gelin	Göksuncuk	Güngörge
Hacer	Homaniz	Kafir Öyüğü	Karadikek
Kerd	Kızılhisar	Kozanlı	Küçük Arablar
Menbiç	Narlıca	Orul	Sazgun
Silad	Şeyh	Taşkın	Tersiz
Uruş	Yılankoz Ağcakend	Arıl	Aziz Tahtani
Battal Öyük	Bercede	Büyük Arablar	Cedid
Cevbekir	Elmalu	Gercegin	Gücegi
Güreniz	Harar	İbrahimi	Kalcez
Karakuyu	Kerebin	Kızılhisar Tahtânî	Kovanlıca
Küçük Masara	Mertmenge	Nifah	Oyum Söğüt
Sefir	Suboğaz	Şöhme	Telbaşer
Tilhamis	Vasılı	Zemge Ağca Öyük	Atabeg
Babilge	Baverge	Bukra	Cağdagin
Cedidi	Çuba	Esbatrun	Göcke
Güllü	Güresin	Hayyam / Hıyam	İbrahimişehir
Kalkum	Kara Öyük	Kızılcakend	Kilisecik
Kumsal	Kükresin	Mevzud	Nurvane
Rumölük	Selif	Şefiden	Tahnetan
Telfar	Turnalık	Yalas	Zevkir Arabgini
Atna	Bademlice	Bedirkendi	Burç
Çarpın	Celceme	Dırsatun	Evsakar
Göklüce	Güllüce	Gürüm	Hezek
İncesu	Kanlıca	Kefercil	Kızılcahisar
Kırşer	Kurb-ı Köroğlu	Lohan	Mızımız
Oryiş	Sam	Semavin	Şenemlik
Tahni	Tersin	Ulu Ma’sara	Yersanun
Zülfügar			

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

Genel olarak bu tarihlerdeki karye isimlerine baktığımız zaman kuruldukları bölgenin coğrafi yapısından (Kayacık, Burç, Battal Öyük, Kara Öyük, İncesu vb.), köyün kurucuları ya da ileri gelenlerinden (İbrahimi, İbrahimişehir vb.) veya hayvan isimlerinden (Turnalık, Yılankoz vb.) yola çıkılarak bu isimleri aldıkları kanısı ön plana çıkmaktadır. Adı geçen karyelerin büyük bir ekseriyeti bugün farklı bir isim almış veya o yerleşim birimleri bugün tamamen kaybolmuştur³⁸.

Sancaklar birçok kazâdan meydana geliyordu. Osmanlı Devleti’nde adlî teşkilat bakımından, birçok kazâ bölgelerine ayrılmıştır. Her kazâ birimi doğrudan merkeze bağlıdır. Bundan dolayı, eyalet-sancak şeklindeki askeri teşkilattan ayrı olarak tamamıyla sivil karakterli bir de kazâ idaresi mevcuttur³⁹. İncelediğimiz sicil defterinde Ayntab’a bağlı Ayntab, Nizip ve Rum Kal’a isimli kazâlar geçmektedir⁴⁰. Karyeden daha küçük bir iskân birimi olan mezraalar da Ayntab’da önemli sayıda idi. Aşağıda bu tarihlerde adı geçen mezraa isimleri tablo olarak verilmiştir. (bkz.Tablo 6)

Tablo 6.Mezraalar (1714-1715)

Mezraalar			
Bayad	Çavlı	Gemerik	Pir Musa
Zağıye Begde	Çinçin	Hemük	Salahiye
Beyata	Esbatron	Kilisa Derese	Sam
Bulgar	Evliyacak	Leylancık	Siti

Mahalle ve karye adlarının yanında incelenmesi gereken bir diğer konu da o devirdeki mevki adlarıdır. Biz bu mevki adlarını genel olarak mahkemeye intikal etmiş sınır ihtilafları, arazi anlaşmazlıklarından öğrenmekteyiz. Ayrıca terekelerde geçen “Çarkında bağ⁴¹” gibi ifadelerden de bu mevki isimlerini tespit etmeye çalıştık. Tespit etmiş olduğumuz bu mevki isimlerinden Bük’ün Sakız dağı kurbunda⁴², Çakmak’ın Dülük karyesinde⁴³, Kızılhisar Gedigi’nin Arapgini kurbunda⁴⁴ ve Zeytulik mevkisinin de Kilis kazâsı kurbunda⁴⁵ olduğunu anlaşılmaktadır. (bkz.Tablo 7)

³⁸ Necdet Sevinç, “Toponimik Bir Araştırma: Gaziantep’te Yeradları ve Türk Boyları, Türk Aşiretleri, Türk Oymakları” Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi: 26, s. 1-138, İstanbul 1983.

³⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2005.

⁴⁰ Osmanlı devletinde Kaza uygulaması hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Musa Çadırcı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, Belleten C.LIII, s. 237-257.

⁴¹ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.12- İdarî İçerikli Belgeler, Hüküm No:20.

⁴² *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.237- Hukukî İçerikli Belgeler, Hüküm No:50.

⁴³ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.35- Hukukî İçerikli Belgeler, Hüküm No:64.

⁴⁴ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.193- Hukukî İçerikli Belgeler, Hüküm No:364.

⁴⁵ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.205- Hukukî İçerikli Belgeler, Hüküm No:390.

Tablo 7. Mevki İsimleri (1714-1715)

Mevkiler			
Arasa	Bozdere	Çakmak	Değirmişem
Emin Dede	Kızılhisar Gedîği	Suyukarısı Aşidi	Bük
Çarkın	Döleklî Pikar	Eşek Meydanı	Leğli Pikar
ZeytunlikBadzak	Çakır	Çinçin	Dülük Baba
Kastelan	Leylancık	Belkıs	Çakır Bıcağı
Çöksek	Eğrice	Katalar Başı	Meydan Başı

Tüm bu tespitlerin dışında dönemin Ayntab’ında Amu Mahallesi kurbunda Zenbekiler köprüsü ile yeri tam olarak ifade edilmeyen Semen oğlu köprüsü ve Mu’an oğlu Köprüsü adı altında üç tane de köprünün⁴⁶ varlığı dikkat çekmektedir. Kara Yusuf çeşmesi, Gözü Büyük çeşmesi ile Musalla kurbunda ve Kal’a kapısında Katip Mustafa’nın vakfettiği bir çeşmenin de varolduğu görülmektedir⁴⁷. Aynı zamanda konumu tam olarak verilmeyen Sacur adında bir nehir ismi de geçmektedir.

Osmanlı şehirlerinde önemli bir yer tutan hamamlar da bu dönem Ayntab’ında görülmektedir. Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerinden olan Lala Mustafa Paşa vakfına ait Paşa Hamamı ve Tafah Hamamı ismine vakıf belgelerinde, Eski Hamam ve Sultan Hamamı ismine ise mevki tayin eden belgelerde rastlanmıştır⁴⁸.

Osmanlı sivil mimarisinde önemli yeri olan hanlar gerek misafirhane gerekse de pazar yeri olarak hizmet veren önemli yapıtlardır. Bu tarihlerde İki Kapılı Han, Paşa Hanı, İmam Paşa Hanı ve Yeni Han isminde dört han ismi bulunduğu anlaşılmaktadır. Elbetteki ticarî hayatın yoğun bir şekilde yaşandığı şehirde tespit ettiklerimizin dışında da birçok han mevcuttur. Paşa Hanı ve Yeni Han’ın günümüzde hala varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz. Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından yayınlanan Gaziantep’e ait rehberde Yeni Han’ın 1757-1785 tarihlerinde yapıldığını düşünülüyor ifade edilmektedir⁴⁹. Ancak çalışmış olduğumuz 1714-1715 tarihli defterde bu handa misafiren kalan bir kişinin mahkemeye intikal eden davasından anlaşılacağı üzere adı geçen hanın bu tarihten önce yapıldığı anlaşılmaktadır.

2.3. İktisadi Yapı

1714-1715 yıllarında şehirdeki iktisadî hayatı tereke belgelerinden, alım-satım hüccetlerinden ve nafaka tespit belgelerinden ortaya koymak mümkündür. O dönemde kullanılan gerek ev eşyası ve giyim eşyası gerekse de süs ve ziynet eşyası halkın iktisadî durumunu gösteren önemli bir kıstastır. Bu dönemde alış-verişlerde genellikle kuruş kullanılmaktadır. 1 kuruş=120 akçe’dir⁵⁰.

⁴⁶Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, s.22 / 94 / 243 - Hukukî İçerikli Belgeler, Hüküm No:42 / 171 / 64

⁴⁷Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, s.159 /36 - Hukukî İçerikli Belgeler, Hüküm No:36 / 65

⁴⁸Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, s.41 / 45 / 16 / 182 - Hukukî İçerikli Belgeler, Hüküm No:71 / 80 / 28 / 344

⁴⁹Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, s.68/2- Hukukî İçerikli Belgeler, Hüküm No:125.

⁵⁰Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, s.38/1 - Hukukî İçerikli Belgeler, Hüküm No:67.

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

Ayntab halkı geçimini Osmanlı Devleti’nin genelinde olduğu gibi ziraat ve hayvancılıktan sağlamakla birlikte esnaf ve zanaatkârlık da önemli bir geçim kaynağıydı. Terekelere bakılacak olursa, halkın büyük bir ekseriyetinin durumunun orta halli olduğu anlaşılmaktadır⁵¹. Yalnız incelemiş olduğumuz bir yıla bakarak Ayntab halkının iktisadî hayatı hakkında kesin bir sonuca varmak da oldukça zordur.

Ziraî alanda başta buğday olmak üzere, arpa, mercimek, küşne, nohut gibi tahılların üretiminin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tahıl ürünlerinin yanı sıra tereke ve alım-satım belgelerine göre Ayntab’ta üzüm yetiştiriciliğinin de önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Aynı zamanda bağcılık yapılan alanlarda ceviz, incir, dut yetiştirildiği de tespit edilmiştir. Buğday üretiminin yaygın olmasına bağlı olarak defterimizde kayda geçirilmiş değirmen isimleri de yer almaktadır. Bu değirmenlerin nerelerde olduğunu tespit edememekle birlikte bu değirmen isimleri şunlardır: Çıkrak, Hakir Kara, Hayasız, Kadı ve Tüftekin Değirmeni’dir⁵².

Osmanlı iktisadî hayatında olduğu gibi Ayntab’ta da hayvancılığın önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Başta koyun, keçi, inek, katır, at, merkep, öküz gibi hayvan isimlerine yine terekelerde rastlamaktayız. Bunların içinde en değerli olan hayvanlardan biri olarak taşımacılıkta da önemli bir yeri olan katırı görüyoruz. Ayrıca Ayntab bölgesinde arıcılığın da yaygın olduğu görülmektedir.

Ayntab’da bulunan esnaf ve zanaatkârlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmemektedir. Ancak bu tarihler arasında Ayntab’da iktisadî hayatın önemli bir parçasını oluşturan meslek erbablarının da varlığı gözlerden kaçırılmaması gereken bir konumdur. Berber, bakkal, hallaç, demirci, değirmenci, semerci, yorgancı, neccar, kahveci, nalband, kazgancı, bostancı, debbâğ, boyacı, ekmekeçi, bez dokumacılığı, kasap, attar, ma’saracı, hamamcı, samancı bu meslek grupları arasındadır. Mesleklerin çeşitliliği şehrin iktisadî hareketliliğini oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Meslek kuruluşlarının başına şeyh tayininin yapıldığını da görüyoruz. Osmanlılarda esnaf sistemindeki hiyerarşide esnaf şeyhi en üst sırada gelmektedir⁵³. Bu tarihlerde Bostancılar Şeyhi olarak Şeyh Mehmed’in⁵⁴ ismi geçmektedir⁵⁵.

Ayntab şehrinde ticaretin kalbi şehrin pazarında atmaktaydı. Pazar, şehirde üretilen ürünlerin veya şehre dışarıdan getirilen ürünlerin şehir halkına pazarlandığı yerd. Pazarbaşı, pazardaki tüm planlamalardan, alışverişin düzenli ve hakkaniyete uygun olarak yapılmasından sorumlu idi. Şehrin pazarına gelen mallar, öncelikle narhları tespit edilmek suretiyle satılabilir. Mallar kadının konuyla ilgili tüccar, zanaatkâr ve muhtesibe⁵⁶

⁵¹ Burada “Ayntab halkının genelde orta halli olduğu” kanaati terekelerde ifade edilen ev, mihir, bağ gibi unsurların fiyatları dikkate alınarak oluşturulmuştur.

⁵² *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.61 / 84 / 275 / - *Hukuki İçerikli Belgeler*, Hüküm No:110 / 156 / 275

⁵³ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985, s.63.

⁵⁴ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.84-85/2 - *Hukuki İçerikli Belgeler*, Hüküm No:156.

⁵⁵ Mehmet Demiryürek, “*XIX. Yüzyıl Kıbrıs Esnaf Teşkilatı Üzerine Bazı Tesbitler*”, Tarih Araştırmaları Dergisi cilt: XXVIII, sayı: 45, Ankara 2009, s. 14-37

⁵⁶ Muhtesip; ihtisap denen piyasa denetim işiyle görevli olanlara muhtesip denirdi. Muhtesip, esnaf birliklerinde hükümetin bir temsilcisi idi. Osmanlılarda bu görevin emanetle yürütülmesinden itibaren

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

danışarak belirlediği sabit fiyattan satılırdı⁵⁷. Bu dönemde Pazarbaşı olarak Hamza Beg görev yapmaktadır⁵⁸. Ayrıca Karagöz, Kefeşker, Küçük Bâzâr, Kocacık, Taracık ve Bez pazarı gibi pazarlar da vardır⁵⁹.

Sancağa bağlı karyelerin iktisadî açıdan tasniflerinde bir ayrıma gidildiği anlaşılmaktadır. Bu ayırımı esas olarak toprağın verimliliği, sulak bir yerde olması gibi hususların dikkate alındığı bilinmektedir. Bu çerçevede vergiler karyelere göre değil karyelerin yukarıda söylediğimiz özelliklerine bağlı olarak der-saâdet tarafından tespit edilmekte ve baş muhasebe defterlerine kaydedilmektedir. Bu vergilerin toplanması görevinin mültezimler ve dimos emini tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır⁶⁰. Örneğin Hıyam karyesinin mahsûlât ve rûsûmâtı dimos emini tarafından tahsil edilmektedir⁶¹.

Osmanlı gelir kaynakları içerisinde vergiler önemli bir yer tutmaktadır. Ayntab’da diğer yerleşim yerlerinde olduğu gibi hem örfî hem de şerî vergiler alınmıştır⁶². Alınmakta olan bu vergilerden, şehre dışarıdan satılmak üzere getirilen mallardan resm-i ihtisâbiye adı altında her bir yükden dört akçe ihtisâb tarafına ve iki akçe de yasakçı tarafına olmak üzere toplam altı akçe vergi alınmaktadır⁶³.

Osmanlı Devleti’nde hazinenin dış tehlikeler karşısında paraya sonsuz gereksinim duyması sonucu devletin en küçüğünden en büyüğüne değin bütün gelirleri peşin para ile mültezimlere satılmıştır. Bu gelirler türlerine göre önceden tahmin edilir ve “mukataa” adıyla anılırdı⁶⁴. Ayntab ve çevresi gerek bölgelere ayrılarak ve gerekse de elde edilen gelirlerin adıyla anılarak çeşitli mukataalara ayrılmıştır. Bu tarihlerde tespiti yapılan belli başlı mukataa gelirleri ve bu gelirleri işleten mutasarrıflar aşağıda belirtilmiştir. (bkz.Tablo 8)

ihtisap emini ismini almıştır. Çarşıları dolaşır, alınan ve satılanları muayene eder, aykırılık halinde ceza verirdi. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 2003, s.282.

⁵⁷ Metin Akis, *Buhran Döneminde Antep’te Sosyal Hayat (1572–1606)*, Ankara, 2008, s.68-72.

⁵⁸ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.59 - *Hukuki İçerikli Belgeler*, Hüküm No:105.

⁵⁹ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.79 / 189 / 116 / 41 / 275 - *Hukuki İçerikli Belgeler*, Hüküm No:146 / 360 / 214 / 72 / 109.

⁶⁰ Dimos, öşür karşılığı yani onda bir olarak kullanılan bir tabirdir. Dimos Emini Osmanlı tarafından belirlenen öşür vergilerini toplayan devlet görevlisidir. Mehmet Zeki Pakalın, “Dimos”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, İstanbul, 1993, s. 451

⁶¹ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.27/1 - *Hukuki İçerikli Belgeler*, Hüküm No:51.

⁶² Bu tarihlerde belli başlı örfî ve şer’î vergiler şunlardır: Tekâlîf-i şâkka, resm-i ihtisâbiye, resm-i bâc, resm-i ma’z, resm-i nahl, resm-i çift, bâd-ı hevâ, resm-i narh, öşür, resm-i bennak, resm-i mücerred, resm-i güvare, salyâne, harâc-ı kürüm, resm-i kışlak, imdâd-ı seferiyye, bâc-ı hamr, resm-i cürm-i cinayet, resm-i ‘arûsâne, bâc-ı ağnâm, resm-i debbâğ hâne, resm-i kirîş, resm-i ma’asara, cizye-i şer’iyye, harc-ı mürâseledir.

⁶³ 1 yük = 100.000 akçe etmektedir. *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.51/1 - *Hukuki İçerikli Belgeler*, Hüküm No:92.

⁶⁴ Coşkun Üçök, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s.291-292

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

Tablo 8.*Mukataa ve Mukataa Mutasarrıfları(1714-1715)*

Dimos Ayntab Mukataası Mutasarrıfı	Apar-zâde el-Hâc Ahmed
Menbiç Ravandan Mukataası Mutasarrıfı	Ahmed Veli
Nurvane Telbaşer ve Tevâbi’i Mukataası Mutasarrıfları	Mehmed Hızır Mustafa
Hayyam / Hıyam Karyesi Mutasarrıfı	Mehmed Ağa
Battal Öyük Karyesi Mutasarrıfı	Mehmed Ali ağa
Bezzâzistan Dükkanlarının Mutasarrıfı	Mustafa Ağa
Gümrük-i Duhân Mukataası Mutasarrıfı	Hüseyin Çavuş
Beglerbeği Karyesi Mukataa Mutasarrıfı	İbrahim
Resm-i Ma’z Mâlîkânesi Mukataası Mutasarrıfı	Hüseyin Mehmed
İskele-i Birecik Mukataası	-

Yine terekelerde evlenme esnasında halkın maddi durumlarına göre mehr verdikleri görülür ki bu bazen nakit para, bazen eşya olabilmektedir. Nafaka tespitine dair belgelerden yaptığımız çıkarımlara göre nafaka ücretleri 2 kuruş ile 10 kuruş arasında değişmektedir⁶⁵. Menzil yani ev fiyatları ise evin bulunduğu mahalleye, büyüklüğüne ve sahip olduğu özelliklere göre 20 kuruş ile 240 kuruş arasında değişen fiyatlara sahiptir⁶⁶.

2.4. Sosyal Yapı

Hukuki içerikli belgeleri incelediğimizde boşanma, mehir talebi, vasi ve nafaka tayini, haksız gasp, hırsızlık gibi toplumsal konuları içeren belgelerin oldukça fazla yer aldığı görülür. Bu dönem içerisinde mahkemeye intikal eden davalarda ortaya çıkan anlaşmazlıkların temel sebebini alacak-verecek ve miras paylaşımından kaynaklanan sorunlar oluşturmaktadır.

İncelediğimiz döneme ait belgelerde Ayntab’ın karye ve mahallelerinin tam olarak verildiği bir kayıt bulunmamasından dolayı bölgenin nüfus durumu hakkında kesin bir sonuca ulaşamadık. Ancak hem terekelerden hem de çocuk sayısının belirtildiği miras anlaşmazlıkları gibi konuları içeren belgelerden elde ettiğimiz bilgilerin ışığı altında ailelerin ortalama 5 kişiden oluştuğu görülmektedir. Aile bütün milletlerin çekirdeğini oluşturan, toplumun ihyasına ve çöküşüne de sebep olarak gösterilebilecek bir unsurdur⁶⁷. Ailenin yaşadığı mekân olan evin, İslam toplumunda mahremiyetin bir gereği olarak özel bir ehemmiyetin olduğu bilinmektedir. Ayntab’ın evleri bu mahremiyete uygun olarak sokağa bakmayan, duvarlarla çevrilmiş, avluya dönük, pencereler komşuları rahatsız etmeyecek biçimde yapılmıştır⁶⁸. Genellikle kerpiç ve ağaç gibi doğal şartlara dirençsiz

⁶⁵ 120 akçe = 1 guruş *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.2 / 4 / 17 / 22 - *Hukuki İçerikli Belgeler, Hüküm No:1 / 7 / 11 / 30*

⁶⁶ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.29 / 77 - *Hukuki İçerikli Belgeler, Hüküm No:55 / 74*

⁶⁷ Galip Eken, “XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep’te Aile”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.6, Konya, 2000, s.477-478.

⁶⁸ Akis, a.g.e., s.45.

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

malzemelerden yapılan Ayntab evlerine ait bilgileri sicillerdeki menzil satış hüccetlerinden elde etmekteyiz. Bu belgelere göre evler “tahtani” ve “fevkani” gibi özelliklere sahiptir.

Gerek İslam hukukunda ve gerekse de Türk toplumunda aile önemli bir müessesedir. İslâm hukukunda evlenecek olan şahısların evlilik sözleşmesi yapmaları gerekmektedir. Osmanlı Devleti de bir İslam devleti olarak İslam hukukunda “nikâh akdi” olarak adlandırılan bu evlilik sözleşmesini şer’i mahkemeler aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Evliliklerin kadı ve şahitler huzurunda gerçekleştirilmiş olması evliliklerin sicillere kaydedilmesini sağlamıştır. Sadece evlilikler kayıt altına alınmakla kalmamış aynı zamanda boşanmalar da yine sicillere kaydedilmiştir. Bu durum aile içerisinde kadının ve erkeğin konumunu ve sahip oldukları hakların neler olduğunu ortaya koymamıza imkân sağlamıştır.

Ayntab’da bu tarihler arasında 9 boşanma ve 10 mehr talebi beyan eden belgelere rastladık. Özellikle de boşanma belgelerinde dikkati çeken en önemli unsur kadının da mahkemeye başvurarak boşanma ve mehrini talep edebilme hakkına sahip olduğudur⁶⁹. Boşanma ile ilgili belgelerimizin çoğunluğu kadının mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunmasına yöneliktir. Mehr talebini konu alan belgelerde kadın vekil aracılığı olmadan mahkemeye başvurup mehrini talep edebildiği gibi aynı zamanda bir vekil aracılığıyla da bu talebinde bulunabilmiştir. Kadın kocasının ölümü sonrasında kocasının terekesinden veya boşanma sonrasında mahkemeye başvurarak mehir talebinde bulunabilmiştir. Kadın hayatta değilse mirasçısı olan çocuklarının da annelerinin mehr hakkını talep ettikleri anlaşılmaktadır⁷⁰.

Ayntab ve bölgesinde tek eşlilik yaygın olduğu gibi birden fazla kadınla da evlenmenin mevcut olduğu görülmektedir. Zaman zamanda üç eşliliğe de rastlanılmaktadır. Tespit edebildiğimiz eş sayıları ve çocuk oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir. (bkz.Tablo 9)

Tablo 9. Müslim Ailelerin Eş Sayıları ve Çocuk Oranları(1714-1715)

Çocuk sayısı	Üç Eşli Aile Sayısı	%	İki Eşli Aile Sayısı	%	Tek Eşli Aile Sayısı	%
	1		15		100	
Erkek	-	0,8	33	12,9	136	86,2
Kız	2		27		148	
Toplam	2		60		284	

Gayr-i Müslim ahalinin durumunu gösteren ve miras paylaşımını konu alan iki belge tespit edilebilmiştir⁷¹. Bu kayıtlara göre gayr-i Müslim ahalide iki eşliliğe rastlanmamakla beraber çocuk sayısı her bir ailede de dört tanedir.

Yaşı ergin olmayan kendini ve malını idare edemeyecek kadar küçük olan çocuklar, şer’i mahkeme tarafından tayin edilen vasilerin koruması altına verilmekteydi. Vasilerin görevi yetim kalan ve bakıma muhtaç olan çocukların kendilerini ve mallarını yaşları reşit

⁶⁹Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, s.4/1 - Hukuki İçerikli Belgeler, Hüküm No:5.

⁷⁰Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, s.163/1 - Hukuki İçerikli Belgeler, Hüküm No:305.

⁷¹Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, s.3 / 70 - Hukuki İçerikli Belgeler, Hüküm No:4 / 129.

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

olana kadar idare etmekte. Vasiler genelde anne, dede, amca, dayı gibi birinci dereceden akrabalar olduğu gibi Kadı tarafından da ehil olan bir kişi belirlenebilmekteydi⁷².

Cemiyet halinde yaşayan insanlar arasında iyi münasebetler olduğu gibi, zaman zaman da hoş gitmeyecek bir takım hadiseler de vuku bulmuştur. İncelediğimiz dönemde Ayntab’da bu anlamda ufak tefek bazı hadiselere rastlamaktayız. Bunları, gasp-işgal, hırsızlık, haneye tecavüz gibi başlıklar halinde toplayabiliriz. Gasp-işgal bölümüne giren davalar genellikle sınır ihtilâfi, su ve arazi meseleleridir. Bazı durumlarda ise mahalleli ortamın huzurunu bozdukları gerekçesi ve uygunsuz hareketlerinden dolayı mahalle halkından olan bazı kimseleri (kadın veya erkek) mahalleden çıkarmak için Kadı’ya şikayet etmişlerdir. Kadı bu şikayetleri haklı bulduğu takdirde huzuru bozan veya uygunsuz davranışta bulunan kişileri mahalleden çıkarma kararı vermiştir⁷³.

Osmanlı cemiyetini teşkil eden unsurlardan biri de cemaatlerdir. Bu cemaatlerden bazılarının yaşadıkları hayat tarzına göre mevsimden mevsime yaylak ve kışlak arasında hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Cemaatler ile ilgili bir diğer dikkat çekici durumu ise cemaat isimlerinin geçtiği belgelerin, cemaatlerle ilgili şikayetleri ve sıkıntıları içermesidir. Ayrıca bu cemaatlerden ekrâd⁷⁴ olanlarının eşkıyalık hareketleri ile adları çok sık anılmaktadır.

Osmanlı Devleti’nin bu tarihlerde Ayntab’da asayişin uygulanması hususunda öncelikli olarak güvenliğin sağlanması noktasına yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle Ayntab ve civarında yol kesme ve soygun olaylarının önlenmesine yönelik gönderilen buyruğular öncelikle göze çarpmaktadır. Bu tür olayların büyük çoğunluğunun eşkıyalar tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Eşkıya isimlerinin geçtiği buyruğularda genel olarak eşkıyaya karşı alınacak olan tedbirlerden bahsedilmektedir⁷⁵.

Aynı tarihte sebebi pekte belli olmayan bir şekilde Kilis Hassı Voyvodası el-Hâc Mehmed, kethüdası (kahyası), beş nefer çukadârları (hademeleri) ve yeniçeri tâifesinden iki nefer adamı ile birlikte Kilis Hassı re’âyâlarından Heştevanlı, Amikî, Şeyhlu ve Okcî İzzeddinlu, Kılıçlı, Koyun oğulları, Alıccı, Bektaşlı cemâ’atleri gibi Kürd Dağı ve civarında yaşayan cemaatler tarafından Kilis’te öldürülmüştür. Öldürülen Voyvodanın ve adamlarının malları yağmalanmıştır. Kısaca her ne sebeple olur ise olsun Voyvodanın öldürülmesi sonrasında hadiseler hızla eşkıyalık haline dönüşmüştür. Daha sonra ise bu hareket, Maraş bölgesindeki katılımcılar ile isyan halini almıştır.

Kilis Hassı reayalarının Voyvodalarını öldürme nedenleri belli değildir. Ancak belgelerden anlaşıldığı kadarı ile bu öldürme olayına Voyvoda’nın devlet tarafından sınırları çizilmiş yetkilerini aşması, haksız vergi alması kısacası hakkaniyetten uzaklaşması ihtimali yüksek gözükmektedir.

⁷²Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, s.148 - Hukuki İçerikli Belgeler, Hüküm No:277

⁷³Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, s.156- Hukuki İçerikli Belgeler, Hüküm No:293

⁷⁴ Ekrad, kürd kelimesinin çoğul şeklidir. Kürdler anlamındadır. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 2010, s. 241

⁷⁵Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, s.223 / 237- İdari İçerikli Belgeler, Hüküm No:30 / 50

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

Voyvodanın öldürülmesi sonrası bu aşiretler Zeytinli civarında Sancakbeyliği olan Ayntab’a doğru harekete geçmek için toplanmışlardır. İstanbul’dan gelen Ferman ile “*bu harekette bulunanlar yaptıklarından vazgeçmeleri için uyarılacak, Voyvodanın öldürülmesi süreci öncesinden itibaren gelişen olayların değerlendirilerek kimin haklı kimin haksız olduğunun anlaşılması için bir mahkemenin kurulacağı, suçluların buna göre cezalandırılacağı*” belirtilmiştir. Ancak bu harekette yer alanlar önce Ayntab’a ardından da Maraş’a doğru harekete geçmişlerdir. Osmanlı Devleti Kilis Hassı reyalarından olan ekrâd eşkıyaları ile ciddi bir mücadele süreci başlatacaktır.

Eşkîyalıktan çıkarak hızla isyan halini alan bu süreçte Osmanlı Devleti itidali elinden bırakmamaya çalışsa da ekrâd eşkıyaları Maraş’a doğru yönelmiştir. Bunun üzerine Malatya, Gürtün, Kürecik ve Sürgü civarlarından gelen takviye birlikler ile ekrâd eşkıyası ile Osmanlı Devleti birlikleri karşı karşıya gelmiştir. Ayntab tarafına doğru kaçan eşkıyanın peşine Elbeyli Türkmenlerinden gelen destek ile düşülecektir. Bu mücadele Ayntab, Kilis ve Kürd dağı civarında bir müddet daha devam edecektir. İsyanı bastırmak noktasında idarecilerin yetersiz kaldıkları gözlenmektedir.

Reyaların direnişinin devam etmesi üzerine direnişi kırmak için devletin de izni, vali ve kadı onayı ile isyana katılan ekrâd eşkıyalarının eşleri ile küçük kız ve erkek çocukları Maraş ve Ayntab kalesine hapsedilmiştir. Amaç aslında çok basittir. Devlet Kilis Voyvoda’sının öldürülmesi sonrası gerçek suçlunun (bu suçlu Voyvoda da olabilir) mahkeme kurularak bulunması ve cezalandırılmasını istemektedir. Bunun için devlete direnen eşkıyayı katı, anlaşılmaz ve saldırgan tutumlarından vazgeçirebilmek için önemli değerlerini (kadın ve kız-erkek çocuklarını) geçici olarak zorunlu bir misafirlige tabi tutmaktır. Ancak isyancıların saldırgan tutumlarının artarak devamı neticesinde Osmanlı Devleti, kadın ve çocukları Maraş ve Ayntab’dan Kilis’e oradan da Halep üzerinden Kıbrıs adasına sürgüne göndermiştir. İsyana devam eden isyancıların tamamı ise öldürülmüştür⁷⁶.

Bu dönemde belgelerde adı geçen cemaat isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir. (bkz.Tablo 10)

Tablo 10.Cemaatler(1714-1715)

Cemaatler			
Alıccı	Bektaşlı	Gün	Karfez
Küpeli Hasan	Rişvan	Şeyhlü	Tecirli Amikî
Çatal Depelü	Gün Türkmanı	Kılıçlı	Mahyanlı
Royanlı	Şeyh Beylanlı	Tokuz Bahadırlı	Dimlikli Türkmanı
Heştevanlı	Kılıçlı Türkmanı	Mevikanlı	Seraç
Tabkıratlı	Türkman Barazi	Fettah oğlu	İlbeglü
Koyun oğlu	Okçu İzzeddinlü	Şeyhler	Tafanlı
Yelkanlı			

Vakıf müessesesi, asırlarca İslâm devletlerinde büyük önem kazanmış, sosyal ve iktisadî hayat üzerinde derin tesirler bırakmış dinî-hukukî bir müessesedir. Bütün Türk-İslâm devletlerinde âdeta bir yarış halinde gelişen vakıflar, bilhassa Osmanlı Devleti’nde

⁷⁶Gaziantep Şer’iye Sicili, 65, İdarî İçerikli Belgeler, Hüküm No: 31-61-62-63-64-65-70-88-89-90-91-92-93-94-95-96-99-100-101-111-113-114

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

tekâmülünün zirvesine ulaşmış ve İslâm hukukunun en zengin ve etkili müesseselerinden biri, hatta birincisi haline gelmiştir⁷⁷. Ayntab şehrinde de dini ve kültürel olarak çeşitli ve çok sayıda vakıf müessesesi bulunmaktadır. Bu müesseselere ait belgelerde vakıf kiracılarıyla kira sözleşmesi, vakıflara müteveli tayini, vakıflar için masraf talebi ve tespiti gibi konular yer almaktadır⁷⁸. Bu dönemde tespit edilen vakıf aşağıda belirtilmiştir. (bkz.Tablo 11)

Tablo 11. *Vakıflar ve Vakıf Sahipleri(1714-1715)*

Vâkıf	Vakf
Merhûm Şaban Ağa	Şaban Ağa Câmî‘
Mustafa Ağa	Mevlevî-hâne
El-Hâc Mustafa	Kerd Karyesinde Mescid-i Şerif
Molla Ahmed	Seng-i Hoşkadim Mahallesinde Câmî‘-i Şerif
Mehmed Efendi	Şehreküstü Mahallesinde Câmî‘-i Şerif ve Medresesi
Lâla Mustafa Paşa	Paşa Hamamı / Tafah Hamamı
Hasru Paşa	Üç Bâb Boya-hâne
-	Damirci oğlu

Müslüman halkın ibadetini ifa ettiği yer olan camiler Ayntab’da oldukça önemli yer işgal etmektedir. Bu camilerde görev yapılan imam, müezzin veya mütevellilerin Osmanlı Devleti tarafından tayin edildikleri görülmektedir. İncelenen tarihte ismi tespit edilen camilerin dışında da Ayntab’da camilerin varlığı bilinmektedir. Aşağıdaki tabloda bu tarihler arasında cami isimleri yer almaktadır. (bkz.Tablo 12)

Tablo 12. *Camiler(1714-1715)*

Camiler			
Ağa Cami	Bekir Beg	Konaçlı	Tahtalu Ali Neccar
Boyacı oğlu	Ömeriyye	Attar oğlu	Debbâğ-hâne
Şeyh Fethullah	Balkalağı	Kal’a	Şaban Ağa

Defterimizde Ayntab’da eğitim konusunda çok fazla veri olmamakla birlikte Şehreküstü mahallesinde bulunan Mehmed Efendi bin Abdulcelil evkafı mescid ve medresesinden bahsedilmektedir. Bu medresede müderris olan Osman Efendi Müftî-zâdenin vefâtı sonrasında yerine oğlu Mustafa’nın müderris olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır⁷⁹. Ayrıca Ali Efendi isminden başka bir müderris ismine de rastlanmaktadır. Ancak bu tarihler arasında yeterli verinin olmamasından dolayı şehirdeki eğitim konusunun ile ilgili yeterli bilgiye ulaşamadık.

SONUÇ

Şer’i mahkemeler tarafından tutulmuş kayıtlar zamanın toplumsal koşullarının yeniden canlandırılmasına imkân sağlamıştır. Tarihimiz açısından kıymetli bilgileri ihtiva

⁷⁷ Yusuf Halaçoğlu, , *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 2003, s.155

⁷⁸ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.241- *İdari İçerikli Belgeler, Hüküm No:59; Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.41 / 45- *Hukukî İçerikli Belgeler, Hüküm No:71 / 80*

⁷⁹ *Gaziantep Şer’iye Sicili*, 65, s.285- *Hukukî İçerikli Belgeler, Hüküm No:128*

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

eden Şer’iye Sicillerinin yayınlanması ve araştırmacıların istifadesine sunulması gerekmektedir. Ele aldığımız sicil kısa bir dönemi ihtiva etmekle birlikte içerisindeki konuların zenginliği bakımından tarihimiz için büyük bir önem arz etmektedir.

Osmanlı kadı sicilleri, bir bölgedeki halkın birbirleri ile olan hukuki, iktisadi, ticari, sosyal, dini münasebetlerini en güzel şekilde yansıtan belgelerdir. Osmanlı topraklarında yaşayan hemen her şahsın evlenme, boşanma, miras, vasiyet, vekâlet, kefalet, ortaklık ve alışveriş gibi daha birçok konu ile sicillerde yer alması söz konusudur. Bu çerçevede bu belgelerden Osmanlı toplumunun siyasi, iktisadî, sosyal ve dini hayatını etkili bir biçimde ortaya koymamız mümkün hale gelebilmektedir.

Osmanlı toplum yapısının farklı tarihlerde hangi özelliklere sahip olduğu ve ne gibi değişimler geçirdiğine yönelik günümüzde çok ciddi çalışmalar yer almamaktadır. Bu bağlamda yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Şer’iye Sicillerinin tarih araştırmalarındaki önemi kayda değer bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. 1714-1715 tarihlerini ihtiva eden Gaziantep Şer’iye Sicili’nin önemi oldukça büyüktür. XVIII. asrın ilk çeyreğine denk gelen bu tarihler Gaziantep’in sosyal, idarî ve iktisadî yapısı hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olmuştur. Özellikle Şer’i mahkemelerce kayıt altına alınan hukuki davalar ile çeşitli idarî içerikli kayıtlar bu yapının anlaşılmasını kolaylaştıran unsurlar olmuştur.

İncelenen dönemde hukuki içerikli konular arasında ağırlıklı olarak gayrimenkul alım-satımı, miras anlaşmazlığı, vakıf şartnameleri, alacak-verecek meseleleri, evlenme ve boşanma gibi konular karşımıza çıkmaktadır. Özellikle miras tespiti ve taksiminin yapıldığı tereke belgeleri ile gayrimenkul alım-satımları bölgenin iktisadî durumu hakkında fikir sahibi olmamızı kolaylaştırmıştır. Miras taksimini içeren sicil kayıtlarından Aynı zamanda bu dönemde var olan işletmeler ile icra edilen meslekler de tarafımızdan belirlenmiştir. Ayrıca adı geçen defterde ve dönemde belirlenen, Ayntab’a ait mahalleler, karyeler, mezraalar ve nâhiyeler bölgenin idarî ve fizikî yapısı hakkında bilgi edinmemize imkân sağlamıştır. Yine dönemin idarî yapılanması ve bu yapı içerisinde yer alan bürokrat kesim belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma ile ilgili dönemin tarihi, sosyal, kültürel, ekonomik ve coğrafi yapısı ortaya konulmuştur.

Tüm bu tespitlerden hareketle kısa bir tarih dilimi incelenerek dönemin Gaziantep’inin sosyal, siyasi ve ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmamızın Gaziantep tarihi üzerine yapılacak daha kapsamlı çalışmalara yardımcı olması ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Gaziantep Şer’iye Sicili No:65

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akis, Metin, *Buhran Döneminde Antep’te Sosyal Hayat (1572–1606)*, Vadi Yayınları, Ankara, 2008.

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

- Altınöz, İsmail, “Dulkadir Eyaleti’nin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI. Yüzyıl)”, *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan*, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, Gaziantep, 1999, s.89–146.
- Canbakal, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ayntâb “Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset”*, Çeviri: Zeynep Yelçe, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Çadircı, Musa, “II Mahmut Döneminde Mütessellimlik Kurumu”, Ankara Üniversitesi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi, C. XXVIII, sayı: 3-4, Ankara, 1970, s. 287-296
- _____, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1997.
- _____, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, *Belleten C. LIII*, s. 237-257.
- Çelik, Bülent, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Antep’te Ticaret ve Bu Konuda Karşılaşılan Bazı Zorluklar”, *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan*, Gaziantep, 1999, s.147.
- Çınar, Hüseyin, “18. Yüzyılda Ayıntab (Antep) Sancağı’nın İdari ve Mali Yapısı”, Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi, (Editör: Erol Özvar- Arif Bilgin), İstanbul, 2008, s.267-297
- Demiryürek, Mehmet, “XIX. Yüzyıl Kıbrıs Esnaf Teşkilatı Üzerine Bazı Tesbitler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* cilt: XXVIII, sayı: 45, Ankara 2009, s. 14-37
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.
- Eken, Galip, “XVIII: Yüzyıl Ortalarında Antep’te Aile”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.6, Konya, 2000, s.477–490.
- Göğüş, M. Oğuz, *İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep*, Cihan Ofset, Gaziantep, t.y.
- Gökhan, İlyas, “Gaziantep ve Yöresinin Osmanlı Hâkimiyetine Geçmesi”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Arsan Yayın, Gaziantep, 2000, s.59–65.
- Göyünç, Nejat, “Gaziantep Tarihi İle İlgili Bazı Notlar”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Arsan Yayın, Gaziantep, 2000, s.45–48.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 2003.
- Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1978, s. 1- 25
- Kuzucu, Serhat, “123 Numaralı Antep Şer’iye Sicili Bağlamında 1766–1768 Tarihleri Arasında Antep’in İdari ve Sosyal Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, *Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, C.I, S.III, Ankara, 2006, s.39–54.
- Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî idareleri (1840–1880)*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 2000.

1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı(65 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’ne Göre) / Murat FİDAN

- Özdeğer, Hüseyin, “Gaziantep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.XIII, İstanbul, 1996, s.466–469.
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1994.
- _____, “XVIII Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, Ankara Üniversitesi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi, C. XXVIII, sayı: 3-4, Ankara, 1970, s. 369-390
- _____, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı*, K.B., Yayınları, Ankara, 1985.
- Pakalın, M. Zeki, “Beylerbeyi”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1993, s.216-221.
- _____, “Dimos”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1993, s.451.
- Peirce, Leslie, *Ahlak Oyunları 1540–1541 “Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet”*, Çeviri: Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Sevinç, Necdet, “Toponimik Bir Araştırma: Gaziantep’te Yeradları ve Türk Boyları, Türk Aşiretleri, Türk Oymakları” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*: 26, s. 1-138, İstanbul 1983.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Tarihi I*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1988.
- Üçok, Coşkun, vd., *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2005.

Cilt: 1 Sayı: 2 Temmuz 2013 / Volume:1 Issue:2 July 2013

UZUN HASAN DEVRİ AKKOYUNLU-MEMLUK İLİŞKİLERİ
Aghgoyunlu and Memluk Relations in The Reign of Long Hasan

*Tofiq NECEFLİ**

Özet

15. yüzyılın birinci yarısında bölgedeki jeopolitik durumun gerginleşmesi Akkoyunlu-Memluk ilişkilerini, bazen iyi yönde etkilemiş, bazen de keskinleştirerek kötüleştirmiştir. Akkoyunlu Kara Osman ve onun evlatları devrinde iki devlet arasındaki ilişkiler her zaman iyi gitmemiş, ortaya çıkan siyasi olayların durumuna göre sık sık değişmiştir.

Akkoyunlu ve Memluk devletleri arasında siyasi üstünlük mücadelesinin esas yeri Güney-Doğu Anadolu toprakları olmuştur. Uzun Hasan (1453–1478) devrinde güçlü hale gelen Akkoyunlu Devleti ile Memluklar arasındaki bu üstünlük mücadelesi daha da derinleşmiştir. Burada iki devletin çıkarları doğrultusunda giden mücadeleleri, iyi yönde olan ilişkilerin bozulmasına getirip çıkarmıştır.

Akkoyunlu-Memluk Devleti ilişkileri dönemin olaylarına bağlı olarak inişli çıkışlı bir şekilde devam etmiştir. Yine siyasi beklentilere dayalı olan bu ilişkileri Osmanlı Devleti'nin de bölgede yürüttüğü dengeli politikası etkilemiştir. Güney-Doğu Anadolu'da siyasi güce sahip olmak uğrunda yaşanan bu üçlü mücadelede bazen Osmanlı Devleti'ne karşı Akkoyunlu-Memluk devletleri ittifak etse de, bazen de bu iki devletin siyasi beklentilerinin çatışması söz konusu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akkoyunlu, Memluk Devleti, Uzun Hasan, Sultan Kayıtbay, Tebriz, Kahire.

Abstract

The increasing tension in geopolitical situation in the region sometimes affected the relations between Aghgoyunlu and Memluk in the positive way and sometimes vice versa in the first half of the 15th century. In the reign of Aghgoyunlu Kara Osman and his sons the relations between two countries were not always good, often changed because of political events.

*Doç. Dr. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü Müdür Yardımcısı. tofig-nacafli@rambler.ru.

The main place of struggle for political privilege between Aghgoyunlu and Memluk states was South East Anatolia lands. As the result of the struggle for these lands, the form of relations, like that of interests, changed. This struggle for the privilege reinforced in the reign of Long Hasan (1453 - 1478) when Aghgoyunlu state became strong.

The relations between Aghgoyunlu and Memluk states fluctuated because of the events of that time. At the same time, the balanced policy of the Ottoman empire in this region affected these interest based relations. In the south east Anatolia Aghgoyunlu and Memluk states sometimes allied against the Ottoman Empire and sometimes their political interests clashed.

Key Words: Aghgoyunlu, Memluk State, Long Hasan, Sultan Kayıtbay, Tabriz, Cairo.

Giriş

Akkoyunlu ve Mısır Memluk Devleti arasındaki ilişkiler 14. yüzyılın sonunda başlamıştır. Bu ilişkilerin bazen düşmanlık, bazense dostluk niteliğinde olduğu söylenebilir. Akkoyunlular Timur'un müttefiki olarak Memluklara karşı savaşlara katılmışlarsa da Timurluların yenilgisi sonucunda Memluklar, Akkoyunlu Kara Osman Bey'i sadece Diyarbakır ve civar bölgelerine hükmetme zorunda bırakmıştır. Akkoyunlular Kara Osman Bey'in zamanında dönemin en büyük devletlerinden biri olan Memluk Sultanlığı ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmışlarsa da bazen bu ilişkilerin zora girdiği ve iki devlet arasında soğuk ilişkiler yaşandığı görülmüştür.¹

Kara Osman Bey'in 1435'te ölümünden sonra onun yerine Ali Bey geçti. Fakat Ali Bey'in Akkoyunlular üzerindeki hükümdarlığını kardeşi Hamza Bey, Erzincan ve Kemah hâkimi Yakub Bey ve oğlu Cafer kabul etmedi. Bu dönemde Karakoyunlu İskender'i takip ederek Erzurum'a gelen Şahruh'un oğlu Muhammed Cuki Mirza, Kara Osman Bey'in varisi olarak Ali Bey'in Diyarbakır'da güçlenmesini sağladı. Şehzade Cuki Mirza'ya göre Kara Osman Bey Ali Bey'e hakimiyet nişanesi olan altın kemerli kılıç ve giysi vererek Akkoyunlu yönetimini ona devretmişti.²

Akkoyunlu Beyliği'nde Hamza Mirza'ya karşı Ali Bey'in oğulları mücadele yapmaya başladı. Cihangir Mirza ise amcasına karşı mücadelede Mısır Sultanı'nın yardımını almak için kardeşi Uzun Hasan'la birlikte Kahire'ye gitmişti. Bu görüşte Memluk Sultanı tarafından saygıyla karşılanan Cihangir Mirza ve Uzun Hasan'a değerli hediyeler ile üç bin Eşrefi para da bağış yapılmıştır. Memluk Sultanı, önceki savaşları dikkate alarak tekrar Diyarbakır'a yürüyüş etmek niyeti olmadığı için Cihangir Mirza'ya komutanlarından Sultan İrfan'ı vererek onu Hamza Bey üzerine savaşa gönderdi.³

Cihangir Mirza'nın 1444 yılında Akkoyunlu hâkimiyetini ele geçirmesinden sonra Akkoyunlu-Memluk ilişkilerinde gerginlik artmaya başladı. Bunun sonucu olarak 1450'de

¹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, TTK Yay., 1969, s. 189.

²Tihrani Ebubekr, *Kitabi- Diyarbekriyye*, Fars dilinden çeviren, ön söz, yorumlar Rahile Şükürovanındır, Bakü, Elm, 1998, s. 83.

³İlhan Erdem, Kazım Paydaş, *Akkoyunlu Devleti Tarihi. Siyaset-Teşkilat-Kültür*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007, s. 74-75.

Cihangir Mirza'nın Karakoyunlu Rüstem Tarhan'a yenildiği zaman, Memluklardan barınmak için izin istemesine rağmen, buna izin verilmemiştir. Ayrıca Erzincan'ı muhafaza eden Akkoyunluların ve onları izleyen Karakoyunluların Haleb'i işgal edecekleri haberi ciddi paniğe neden olduğu için, Memluk Sultanı'nı Akkoyunlular üzerine harekete geçmeye mecbur etmiştir. Fakat aynı yıl Temmuz ayında Cihangir'in amcası Kasım'ın Kahire'ye gidişi Memluk Sultanı'nı bu niyetinden vaz geçirmiştir. Memluk Sultanı, kardeşlerden Kasım Bey'i Urfa'ya vali tayin ederek, onu Cihangir Mirza'ya yürüyüşe zorlamıştır.⁴ Bu durumda Cihangir Mirza yeniden Memluk Sultanı'nın desteğini kazanmak için annesi Saray Hatun'u Memluk hükümdarı Çakmak'ın yanına göndermiştir. Yolda iken Saray Hatun'u Haleb naibi durdurarak onu geri dönmeye ikna etmişti. Bu durum Memluk Sultanı'na iletdikten sonra Saray Hatun'un Haleb'e ve oradan da Şam üzerinden Kahire'ye gönderilmesi istenmişti. Fakat kaynaklarda Saray Hatun'la Memluk Sultanı arasında yapılan anlaşmalar hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁵ Ayrıca, bu dönem Akkoyunlularla Karakoyunlular arasındaki çatışmanın ileri boyuta varması ve Cihangir Mirza'nın Cihanşah'la barış noktasında bir araya gelmesi, Uzun Hasan'ın rızası olmadığından onu kardeşine karşı çıkmasına sevk etmiştir.

1. Uzun Hasan Dönemi Akkoyunlu-Memluk Devleti İlişkileri

15. yüzyılın birinci yarısında bölgedeki jeopolitik durumun gerginleşmesi Akkoyunlu-Memluk ilişkilerini, bazen iyi, bazen de kötü yönde etkilemiştir. Akkoyunlu Kara Osman ve onun evlatları devrinde iki devlet arasındaki ilişkiler her zaman iyi gitmemiş, ortaya çıkan siyasi olayların durumuna göre sık sık değişmiştir. Bu iki devlet arasındaki bazen iyi, bazen de kötü giden ilişkileri yakından ilgilendiren en önemli etken ise, Osmanlı Devleti'nin bölgede yürüttüğü dengeli dış politikasıdır.

Akkoyunlu ve Memluk devletleri arasında siyasi üstünlük mücadelesinin esas yeri Güney-Doğu Anadolu toprakları olmuştur. Uzun Hasan (1453–1478) devrinde güçlü hale gelen Akkoyunlu Devleti ile Memluklar arasındaki bu üstünlük mücadelesi daha da derinleşmiştir. Burada iki devletin çıkarları doğrultusunda giden mücadeleleri, iyi yönde olan ilişkilerin bozulmasına getirip çıkarmıştır.

Timurlu Devleti'nin sultanı Babur'un Irak Acemi ve Fars bölgesini ele geçirmek için Rey'e doğru ilerlemesi, Karakoyunlu Cihanşah'la Akkoyunlu Cihangir Mirza arasındaki mücadeleye geçici de olsa araverdi. Cihanşah'ın barış teklifini kabul eden Cihangir Mirza, bu kararla razılaşmayan kardeşi Uzun Hasan'la savaşa başladı. Böylece, Akkoyunlularla Karakoyunlular arasındaki çatışmanın ileri boyuta varması ve Cihangir Mirza'nın Cihanşah'la barış noktasında bir araya gelmesi, Uzun Hasan'ın rızası olmadığından onu kardeşine karşı çıkmasına sevk etmiştir. Eylül 1452'de Cihangir Mirza'nın Diyarbakır'ı terk etmesi, Uzun Hasan'ın işini kolaylaştırdı. Sonuçta Uzun Hasan, 1452 yılının yazında Diyarbakır'da kuvvetlenmeyi başardı⁶. Uzun Hasan Diyarbakır'ı aldıktan hemen sonra Kahire'ye bağlılığını bildirmek için kalenin anahtarlarını

⁴ Aynı eser, s. 78.

⁵ John E. Woods, *Akkoyunlular, Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk. 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, Çeviren: S. Özbudun, İstanbul, Milliyet Yay., 1993, s. 170-171; Erdem, Paydaş, a.g.e., ss. 78-79.

⁶ Woods, a.g.e., s.145; Faruk Sümer, "Az Tanınmış Bir Türk Hükümdarı Uzun Hasan Bey", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 19. İstanbul, 1988, s.18.

Memluk Sultanı Çakmak'a gönderdi. Sultan Çakmak bu durum karşısında onu Diyarbakır valisi olarak tanıdı. Memluk Sultanı'nın yaptığı bu hamlesi, Cihanşah'la Cihangir Mirza'nın altıy önce gerçekleştirdikleri barış antlaşmasına bir cevap niteliğinde idi⁷.

Memluk kaynaklarına istinad eden İlhanErdem'e göre Uzun Hasan 1453 yılının Ocak ayında kendi adamlarını Kahire'ye göndermiştir⁸. Bu olay Uzun Hasan'ın Diyarbakır'ı ele geçirmesinin 1453'te değil, 1452 yılında olduğunu bir daha kanıtlamaktadır. Bu tarihin gerçekliğini diğer Memluk kaynaklarını kullanan John Woods da kabul etmektedir⁹.

Uzun Hasan, hâkimiyetinin ilk yıllarında Memluklu Sultan'ı Seyfeddin Eşref İnal ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Genel olarak, Akkoyunlu topraklarını çevreleyen Osmanlı, Memluk ve Karakoyunlu devletlerine karşı görünürde iyi geçinmek ve kendisini kuvvetli hissettiği zamanlarda bu devletlere karşı savaş açmaktan çekinmemek Uzun Hasan'ın bu dönem için dış politikada yürüttüğü en önemli silahlı olmuştur.¹⁰

Uzun Hasan hâkimiyeti ele geçirdikten sonra Akkoyunlu saltanatı uğrunda taht kavgasında iddiası süren kardeşi Cihangir'le aynı zamanda, kardeşine yardım eden Karakoyunlulara karşı da mücadele etmek zorunda kaldı. Bölgenin kuvvetli ordusuna sahip olan Memluk Devleti, Karakoyunluların Diyarbakır'a hücum edeceğinden rahatsız olmasına rağmen, Uzun Hasan'a açık bir şekilde yardım etmedi. İlk müracaatından sonuç elde edemeyen Uzun Hasan, bu defa Urfa hâkimi olan diğer kardeşi Üveys Bey'in aracılığı ile Memluk sultanından yardım istedi¹¹. Bu defa da Memluklardan yardım alamayan Akkoyunlu hükmdarı, Mayıs 1457'de Karakoyunlu emiri Rüstem ibn Tarhan'ın 20 000 kadar askeri ile savaşmalı oldu. Savaşın başlarında Karakoyunlu ve Cihangir'in birleşik kuvvetleri üstünlük elde etse de, sonradan Afşar, Emirli, Haydarlı, Musullu, Pürnek ve Koca-Hacılı gibi Türkmen aşiretlerinin gücünden istifade eden Uzun Hasan, parlak bir zafer kazandı. Bu savaşta Uzun Hasan'ın zafer kazanmasında etkili olan sebeplerden biri de Cihangir ve onun askerlerinin korkuya kapılarak panik içinde savaş meydanından kaçmaları olmuştur. Cihangir Mardin'e kaçabilse de, Karakoyunlu emirleri olan Rüstem ibn Tarhan ve Ali Şeker Baharlı esir olarak yakalandılar. Rüstem ibn Tarhan ve 1700 esirden yaklaşık 500'ü idam edildi¹².

Uzun Hasan, kazandığı bu zaferin sevincini paylaşmak için Osmanlı ve Memluk devletlerine zafernameler gönderdi. Osmanlı yönetimi bu zaferi önemsemese de, Memluk Sultanı Eşref İnal ise, Uzun Hasan'ın bu zaferine çok sevinerek, ona tebrik mektupları ile

⁷Erdem, Paydaş, *a.g.e.*, s.81; Woods, *a.g.e.*, s.145.

⁸Tagriberdi'den naklen İlhan Erdem, "Osman Bey'in Ölümünden Uzun Hasan Pağşah'a Akkoyunlular (1435-1456)", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XX, Sayı 32, Ankara, 2002, s.125.

⁹ Erdem, *a.g.e.*, s.159; Mükrimin.H. Yınanç, "Akkoyunlular", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s. 259.

¹⁰ A.S. Erzi, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar", *Türk Tarih Kurumu (TTK) Bülleteni*, C. XVIII, Sayı 70, Ankara, 1954, s. 208.

¹¹ S. Cöhçe, *Otlukbeli Savaşına Kadar Akkoyunlular.Türkmen Akkoyunlu İmperatorluğu*, Hazırlayanlar: N.A. Akkoyunlu, A.Şen, Ankara, 2003, s.128.

¹² Tihranî, *a.g.e.*, 1998, s.151; Woods,*a.g.e.*, s.150-151; Tofiq Necefli, *Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinin Tarihi Müasir Türk Tarihşünaslığında*, Bakü, Çaşoğlu yay., 2000, s.100.

cevap vermiştir¹³. John Woods, konuyla ilgili araştırmasında Memluk kroniklerinden faydalanarak Diyarbakır'dan Kahire'ye giden Akkoyunlu elçisinin Memluk Sultanı'na hediye olarak mağlub edilmiş Karakoyunlu askerlerinin silahlarını getirdiğini bildirmektedir¹⁴. Ebubekr Tihrani komşu ülkelerden Uzun Hasan'a gelen tebriklerle ilgili olarak şöyle yazmaktadır: “Her taraftan... armağan ve hediyeler gelmekte idi. Bunların arasında Hüseyin Hacı tarafından getirilmiş Mısır Sultanı ve Rum padişahının hediyeleri de var idi”¹⁵.

Rüstem ibn Tarhan üzerinde kazanılan zafer Akkoyunlu tarihinde dönüm noktası idi ve Uzun Hasan için başarıların kapısını açmış oldu. Bu savaştan sonra Karakoyunlular uzun zaman Akkoyunlular üzerine hücum etmedi. Cihangir Mirzaise, Akkoyunlu umerası arasında itibarını kaybederek hakimiyetten uzaklaştı. O, Uzun Hasan'ın teklifini kabul ederek oğlu Ali Han Mirza'yı Akkoyunlu Sarayı'nda rehine bıraktı. Kendisine ise, 1469'da gerçekleşen ölümüne kadar Mardin hakimliyi görevi verildi. Böylece Akkoyunlu Beyliği'nde iç sorunlara son verildi ve ülke Kara Osman dönemindeki sınırlarına ulaşmış oldu¹⁶.

Uzun Hasan'ın çabalarıyla Akkoyunlu Beyliği kısa zamanda gelişerek bölgenin güçlü devletlerinden biri haline geldi. Eskiden, özellikle Akkoyunlu şahzadelerini kendine doğru çekerek beyliğin iç işlerine karışan Memluk Devleti, artık bunu yapamıyordu. Uzun Hasan da bu dönem için Memluk Sultanı Eşref İnal'a karşı iyi ilişkilerin korunup saklanmasından yana idi. Anlaşılan o ki, Uzun Hasan'ın bu dönem için yürüttüğü siyaseti, güçlü oluncaya kadar komşu devletlerle iyi ilişkileri devam ettirmek olmuştur¹⁷.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, 1457'de Diyarbakır civarında Cihangir Mirza ve Rüstem'in komandanlığı altında Karakoyunlu ordusunu ağır yenilgiye uğrattı. Akkoyunlu hükümdarı kazandığı bu zaferi mektupla Mısır Sultanı Seyfeddin Eşref İnal'a yazdı ve Memluk Sultanı bu haberden memnun olduğunu bildirdi.¹⁸ Fakat 1461 yılında Mısır Sultanı Sefyeddin'in ölümünden sonra Akkoyunlularla Memluklar arasındaki siyasi ilişkiler tekrar bozulmaya başlamıştır. Uzun Hasan'ın son derece iyi ilişkiler içinde olduğu Mısır Sultanı Eşref İnal ölmüş ve 1461 tarihinde iktidara geçen sultan Hoşkadem'e karşı Memlukların Şam valisi Canım Eşref isyan çıkarmıştı. Uzun Hasan'ın itirazına rağmen onun isyanı desteklemesi ile ilgili yanlış bilgiler alan Sultan Hoşkadem, valiye taraftarlarını cezalandırmak için bir ordu gönderdi. Bu zaman Akkoyunlu hükümdarının Kahire'nin rahatsızlığına son vermek adına Canım Eşref'i Urfa'da öldürmesi Sultan Hoşkadem'in rahatsızlığına son verdi ve böylece Memluk ordusu geri döndü, böylece iki devlet arasında meydana gelen gerginlik ortadan kaktı.¹⁹ Fakat 1462 yılında iki devlet arasında siyasi ilişkilerin yeniden gerginleşmesi Uzun Hasan'ın Kahire ile ilişkilerinde bir

¹³ Mükrimin H. Ymanç, “Cihan-Şah”, *İA*, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s.180; Erdem, *a.g.e.* s.130; Woods, *a.g.e.*, s.151.

¹⁴ Woods, *a.g.e.*, s.162, dipnot 88.

¹⁵ Tihranî, *a.g.e.*, s.132.

¹⁶ Tihranî, *a.g.e.*, s.49;

¹⁷ Erzi, *a.g.m.*, s.208.

¹⁸ Tihranî, *a.g.e.*, s. 151; Sümer, *a.g.m.*, s. 21.

¹⁹ Woods, *a.g.e.*, s. 170-171; Seyfettin Erşahin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Ankara, 2002, s. 77.

dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Öyle ki, Uzun Hasan, Memluk Sarayı'nda başlayan siyasî buhrandan faydalanarak Memluk sınırlarına doğru ordu gönderdi. Faruk Sümer'in tespitlerine göre aynı yılda Uzun Hasan Hısn-ı Keyf kalesini işgal ederek oradaki Eyyubi hükümrânlığına son vermişti. Bunun devamı olarak Bayburt kalesi de Akkoyunlu sınırları içine katıldı.²⁰ Fakat bu dönem Karaman Beyliği'nde yaşananlar iki ülke arasındaki bu problemleri arka plana atmıştır.

Karaman Beyi İbrahim'in ölümünden sonra başlayan taht mücadelesinde Akkoyunlu ile Memluk devletleri İbrahim'in oğlu İshak'ı desteklerken, Osmanlı Sultanı Pir Ahmed'in hâkimiyete getirilmesini istemiştir. A. S. Erzi, bu konuyla ilgili Memluk tarihçisi İbn Tağrıberdi'nin verdiği bilgilere dayanarak: "*O dönemde Sultan Hoşkadem'le Uzun Hasan arasında Osmanlılara karşı bir ittifak kurulmuştu*"²¹ demektedir. 1464 yılının Eylül ayında Uzun Hasan Karaman'a müdahale ederek, Konya, Beyşehir, Akşehir, Aksaray, Develi ve Kayseri'yi ele geçirdi. Onun desteği ile İshak, Karaman'da beyliğe getirildi. O, Cuma hutbesini Sultan Hoşkadem'in adına okuttu. Bu olay Uzun Hasan'la İshak'ın Memluk Sultanı ile iyi ilişkilerde olduğunu göstermektedir. Bu durum Hoşkadem'i memnun etse de Pir Ahmed'i destekleyen Sultan II Mehmed'i rahatsız etmekte idi.²² Uzun Hasan, Karaman seferi ile ilgili Memlukilerin Darend'e ve Divriyi naiblerine mektup göndermiş, ayrıca 3 Ocak 1465'de de Sultan Hoşkadem'e durumu bildirmek için Kahire'ye kendi elçisini göndermişti.²³ Bu gelişmeler Karaman probleminin Akkoyunlu-Memluk arasında iyi ilişkilerin kurulmasında önemli rol oynadığını kanıtlamaktadır.

Bir süre sonra Uzun Hasan'ın bazı istekleri doğrultusunda Akkoyunlu-Memluk ilişkilerinin yeniden bozulmaya başlamıştır. Seyfettin Erşahin'e göre 1464'de Pazuki Kürtleri Haleb-Erzincan yolunu gözetim altında tutan Gerger'e hücum ederek kaliiyi öldürdüler ve şehrin anahtarlarını Uzun Hasan'a takdim ettiler.²⁴ Uzun Hasan'ın Gerger kalesini ablukada tutan Memluk ordusunu kovarak kalenin gözetimini ele geçirmesine ilişkin haber, 1465 yılının Ocak ayında Sultan Hoşkadem'e iletildi. Kuşkusuz, bu olay Kahire'de yeniden ciddi rahatsızlığa neden oldu. Bir ay sonra Uzun Hasan'ın elçisi Kahire'ye giderek, Gerger kalesinin anahtarlarını Harput kalesi ile değiştirmeyi ve 10 000 dinar tazminat vermeyi talep etti. Sultan Hoşkadem Osmanlılara karşı önemli müttefiki olan Akkoyunlu'yu kaybetmemek adına bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı ve böylece Harput valisi Melik Aslan Dulkadir'i zor durumda bıraktı.²⁵

Akkoyunlular için stratejik açıdan önemli olan Harput kalesini ele geçirmek için büyük imkânlar elde eden Uzun Hasan, 1465'de Gerger kalesini Memluklara teslim ederek Harput üzerine yürüdü. Sultan Hoşkadem, Uzun Hasan'a "*Harput'u yardım olsun diye Melik Aslan'a verdim, fakat kaleyi ondan alabilirsen al*" dese de öte taraftan da Melik

²⁰ Sümer, *a.g.m.*, s. 22.

²¹ Erzi, *a.g.m.*, s. 209.

²² Erşahin, *a.g.e.*, s. 77-78.

²³ Erzi, *a.g.m.*, s. 217.

²⁴ Erşahin, *a.g.e.*, s. 77.

²⁵ Rafet Yımanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara, TTK Basımevi, 1989, s. 59; Walther Hins, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Çeviren: Tevfik Bıyıkhoğlu, Ankara, TTK Basımevi, 1948, s. 121; Woods, *a.g.e.*, s. 170-171; Erşahin, *a.g.e.*, s. 77.

Aslan'a gizli bir şekilde yardım etmekte idi.²⁶ Memluk Sultanı'nın bu tutumuna rağmen Uzun Hasan Elbistan hâkimi Melik Aslan Dulkadir'i yenerek Harput'u ele geçirdi ve Malatya'yı ve Elbistan'ı kuşattı. Akkoyunlulara yenilen Melik Aslan, Uzun Hasan'a barış anlaşması önermek zorunda kaldı. Uzun Hasan'ın veziri vasıtasıyla yürütülen konuşmalardan sonra Dulkadir hâkimi ile anlaşmaya varıldı. Bu anlaşmaya göre kale Akkoyunlulara teslim edildi. Harput kalesinin Akkoyunlular tarafından ele geçirilmesi Akkoyunlu-Memluk ilişkilerini belli ölçüde zora soktu.²⁷ Fakat Osmanlıların Dulkadir topraklarına yönelik hücumlarını dikkate alan Sultan Hoşkadem, Uzun Hasan'la ilişkileri tekrar güçlendirmeye ihtiyaç duyduğu için Harput'un işgaline göz yumdu ve dolayısıyla bu barışmış oldu.²⁸ Harput'un ele geçirilmesi ile bağlı olarak Ebu Bekr Tihranî'ye göre, Uzun Hasan Melik Aslan'ın bulunduğu yere doğru hareket ederken çıkmaza giren Melik Aslan, Cihan nehrinin sahilinde adamlarını Uzun Hasan'ın yanına göndererek kaleyi teslim etti. Uzun Hasan merhamet edip ona 4 bin eşrefi gönderdi ve oradan da kışlağa yol aldı.²⁹ Dönemin kaynaklarının teyid ettiği gibi Uzun Hasan'ın, aslında Harput kalesini 4 bin eşrefi karşılığında elde ettiği söylenemez. Anlaşıldığı kadarıyla Dulkadir hükümdarı ile iyi ilişkileri korumak adına bu para Uzun Hasan tarafından ona hediye edilmiştir. Kuşkusuz, Harput kalesinin Akkoyunluların gözetimi altına alınması Akkoyunlu-Memluk ilişkilerini belli ölçüde olumsuz yönde etkilemiş ve Uzun Hasan, bu olumsuz etkinin derinleşmemesi hususunda çaba göstermiştir. Uzun Hasan Memlukilerle ilişkilerde son derece dikkatli olsa da Gerger kalesi ile ilgili problem iki devlet arasındaki ilişkileri epey geginleştirmişti.

Karakoyunlu tehlikesi Uzun Hasan'ı Memluk Sultanı Hoşkadem ile ilişkileri iyileştirmeye mecbur etmiştir. Buna göre Akkoyunlu hükümdarı fethettiği yerleri geri iade edecek, karşılığında Memlukiler Harput'a ilişkin taleplerinden vaz geçeceklerdi.³⁰ Uzun Hasan, 16 Şubat 1466 yılında Urfa valisi Musa Türkmen'i kalenin anahtarlarını Sultan Hoşkadem'e takdim etmek için Mısır'a gönderdi. Aynı sene Mart ayında Uzun Hasan Memluk Devleti ile ilişkileri normal hale getirmek ve Harput kalesi ile ilgili ortaya çıkan anlaşmazlığı ortadan kaldırmak için annesi Saray Hatun başkanlığında elçi heyetini Kahire'ye gönderdi. Saray Hatun, Akkoyunlu-Memluk ilişkilerini iyileştirmek için epey çaba harçmış ve bu samimi ilişkilerden Sultan Hoşkadem memnun kalmıştır.³¹

Bu dönem Akkoyunlu-Memluk ilişkilerinin iyileşmesinde dış olayların etkisinin olduğunu unutmamak gerekir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Karaman beyliğini sınırları içine almasından sonra Mısır Sultanlığı'nın etkisinde olan Dulkadir beğliğine siyasi baskısını artırması ve Karakoyunlu Cihanşah'ın Akkoyunlu Devleti'nin varlığını tehdit etmesi gibi dış gelişmeler Akkoyunlu-Memluk ilişkilerini olumlu olarak etkilemiştir.

2. Azerbaycan Akkoyunlu Devleti ile Memluk Devleti İlişkileri

Uzun Hasan, 10 Kasım 1467'de Karakoyunlu Cihanşah'ı mağlup ederek Azerbaycan'da siyasî yönetimi ele geçirdi. 1468'den sonra Akkoyunlular beylik yönetiminden başkenti Tebriz olan Azerbaycan Akkoyunlu Devleti haline gelmiştir. Uzun

²⁶ Woods, *a.g.e.*, s. 210.

²⁷ Yınanç, *a.g.e.*, s. 60; Erşahin, *a.g.e.*, s. 78; Erdem, Paydaş, *a.g.e.*, s. 86-87; Hins, *a.g.e.*, s. 122.

²⁸ Erşahin, *a.g.e.*, s. 78.

²⁹ Tihranî, *a.g.e.*, s. 210.

³⁰ Erdem, Paydaş, *a.g.e.*, s. 88.

³¹ Yınanç, *a.g.e.*, s. 60; Erşahin, *a.g.e.*, s. 78; Hins, *a.g.e.*, s. 122.

Hasan, Karakoyunluları ortadan kaldırıp, Timurluları da Horasan bölgesine hapsedince, Osmanlı Devleti'ne karşı yalnız kalmama düşüncesinden Memluklularla iyi geçinmenin gerekli olduğunu anlamış ve Kahire'ye bağlılığını bildirmişti. Kuşkusuz, bu ilişkilerin Memluk Sultanı için de önemi olmuştur. Bu dönemde Memluk Sarayı'ndaki iktidar mücadelesini Kayıtbay kazanmıştı. Bu nedenle Uzun Hasan, 1468 yılı Ağustos ayında Kayıtbay'a dostluk duygularını iletmek için bir tebrik mektubu gönderdi.³² Bunun üzerine Sultan Kayıtbay da, Uzun Hasan'ı Azerbaycan'da kazandığı zaferleri ve bu bölgedeki yeni konumu münasebetiyle tebrik etmek için Tebriz'e bir elçi gönderdi. Ebu Bekr Tihranî bu konuyu şöyle dile getirmektedir; *"Mısır Sultanı Kayıtbay tarafından gönderilmiş elçi gösterişli bir biçimde ve değerli hediyelerle Akkoyunlu Sarayı'na gelip, Uzun Hasan'ı kazandığı zafer münasebetiyle tebrik ederek sadakat ve dostluk içeren belağatli bir mektub takdim etti. O da saygıyla karşılanıp, daha sonra da büyük hediyelerle Kahire'ye uğurlandı."*³³

Uzun Hasan, 1469 yılının ortalarında Hasan Ali'den alınan yerlerin anahtarlarını Sultan Kayıtbay'a göndererek ondan sultanlık giysisi istedi. Kayıtbay, bu talebi kabul ederek Uzun Hasan'ın kazandığı zaferleri ve hükümdarlığını yasallaştırdı.³⁴

Bu dönem Doğu Anadolu beyliklerini ele geçirmek uğrunda Osmanlılarla Memluklular arasında siyasî çekişmeler keskinleşmişti. Özellikle Memluk Sultanı'na bağlı olan Dulkadir Beyliği bu çekişmenin merkezinde yer almıştır. Bu durumdan faydalanan Uzun Hasan, Akkoyunlu sınırlarını güney-batı yönünde genişletmeye başlamıştı. Ama Dulkadir hâkiminin Memluk Sultanı ile ilişkilerinin kötüleşmesi Akkoyunlu-Memluk münasebetini de etkilemiştir. Öyle ki, Dulkadir hâkimi Şahsuvar Bey 1469 yılında Kahire'ye bir elçi göndererek Sultan Kayıtbay'dan hâkimiyetinin tanınmasını ve aynı zamanda Memlukluların talep ettiği Antep bölgesinin geri verilmesi karşılığında Haleb'de bir Dulkadir taburunun yerleştirilmesine izin vermesini istedi. Memluk Sultanı, Şahsuvar Bey'in taleplerini reddederek Dulkadir Beyliği'ne karşı savaş hazırlığına başladı. Bu sırada Uzun Hasan'ın Fırat boyu bölgelerini ele geçirme haberi Kahire'de paniğe neden oldu. Memluk Devleti Akkoyunluların Dulkadirlilerle birleşerek Haleb'e hücum edebileceklerinden ciddi bir şekilde rahatsız idi.³⁵

Dönemin kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla, sonraki gelişmeler de bu durumu teyid etmektedir. 1471'in Şubat ayında Uzun Hasan'la Dulkadir hâkiminin Haleb'e sahip olmasını engellemek için Emir Yaşbey Kahire'den Haleb'e doğru yürüyüşe başladı ve Haziran ayında Antep kalesini kuşatarak ele geçirdi.³⁶

Osmanlı Devleti'nin Dulkadirlilere yardım edeceğinden dolayı tedbir alan Sultan Kayıtbay, Osmanlı Devleti ile anlaşmaya başladı. O, Sultan II. Mehmed'e elçi göndererek Şahsuvar Bey'i himaye etmemesini istedi ve bunun karşılığında Dulkadir Beyliği'ni ona vereceğini vadetti. Osmanlı Sultanı, Kayıtbay'ın söz konusu bu teklifine olumlu yanıt verdi

³²Erşahin, *a.g.e.*, s. 78.

³³Tihranî, *a.g.e.*, s. 293.

³⁴Woods, *a.g.e.*, s. 114-115; Erşahin, *a.g.e.*, s. 78-79.

³⁵Yinanç, *a.g.e.*, ss. 69-70.

³⁶Muhammed el-Halebi, *Pahod Emira Yaşbeka*, Arapçadan Rusça'ya çeviren: Ziya.Bünyatov, T. Hasanova, Bakü, Elm Yay., 1985, s. 4.

ve böylece Şahsuvar'ı desteklemedi. Ayrıca Emir Yaşbey'e erzak yardımı edeceği sözü de verdi.³⁷

Osmanlı Devleti ile anlaşmaya varan Memluk Sultanı, Akkoyunlu Uzun Hasan'la da anlaşma yapmada kararlı idi. Çünkü Dulkadir yöneticilerini açık bir şekilde savunan Uzun Hasan'ın Memluk ordusunun Dulkadir topraklarına yürüyüşü halinde ne yapacağı da belli değildi. Ortadaki bu durum kuşkusuz ki, Memluk Sultanı'nı rahatsız ediyordu. Muhammed Halebi'nin yazdığına göre, 17 Ağustos 1471'de, Memluk emirlerinden biri olan Yaşbey, savaşta iştirak eden ordu kadısı Muhammed Halebi'ni bununla bağlı olarak Akkoyunlu Sarayı'na gönderdi.³⁸ Muhammed Halebi, 24 Eylül'de Tebriz'e gelerek Uzun Hasan'la görüştü. Elçi, Emir Yaşbey'in mektubunu ona takdim etti.³⁹ Uzun Hasan Memluk elçisi ile yapılan anlaşmada tek taraflı olarak fikir beyan etmeyip, orta yolu tuttu. Elçiyi diplomatik kurallara uygun yolcu eden Uzun Hasan, böylece, Mısır Sultanı'nı desteklemiş oldu.

Memluk ordusu 1472'nin Nisan ayında Dulkadirli'lere karşı yürüyüşe başladı. Memluk ordusu Şahsuvar Bey'in sığındığı Zamantı Kalesi'nin ele geçirerek onu esir aldı. Şahsuvar Bey'in Kahire'de idam edilmesinden sonra Memluk Sultanı Dulkadir tahtına onun kardeşi Şahbudak Bey'i atadı. Şahbudak Bey de, Memluklara karşı sadakat yemini etti.⁴⁰

Bu dönemde Uzun Hasan, Akkoyunlu Devleti'ni bölgenin büyük devletlerinden biri haline getirmişti. Bu durumda Akkoyunlular bölgenin diğer iki büyük güçlü devleti olan Osmanlı ve Memluklülere karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Uzun Hasan'ın batılı müttefiklerinden, özellikle de Venedik'ten gelecek olan ordu desteğini alabilmek için Akdeniz'e açılan bir koridora ihtiyacı oluşu Memluklülere karşı mücadelenin nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Böylece, Uzun Hasan Memluk valilerine ve ona bağlı olanlara karşı tehditler yöneltti. Besni valisine göndermiş olduğu bir mektupta Memluk Sultanı'nın kölelikten geldiğini belirtiyordu. Dulkadiroğlu Şahbudağ'a yazdığı mektupta ise topraklarını Akkoyunlu Devleti sınırlarına katmayı talep ediyordu.⁴¹ Ayrıca Uzun Hasan'ın kutsal yerler olan Mekke ve Medine şehirleri üzerinde hükümlanlığa iddialı olması Memluk Devleti ile münasebetlerde yeni bir anlaşmazlığa kapı açtı.⁴² Uzun Hasan'ın bu iddiası onun Akkoyunlu Devleti'ni İslam dünyasının en büyük devleti haline getirmek isteğinin olduğunu göstermektedir.

Fakat o dönemde Akkoyunlu Devleti'nin Doğu Anadolu'da topraklarını genişletmek uğruna Osmanlı Devleti ile mücadeleye girmesi ve Batı Avrupa devletleri ile özellikle de yakın müttefiki olan Venedik'ten gönderilen silahları elde etmek için Karaman'a doğru yürümesi beklenen sonucu vermedi. Ağustos, 1472'de Yusuf Mirze'nin rehberliğinde Akkoyunlu ordusu Beyşehir yakınlarında Osmanlılarla yapılan savaşta yenilgiye uğradı.⁴³ Uzun Hasan'ın, Karaman mağlubiyatından sonra, Memluk Sultanı'nın gözetiminde olan Suriye topraklarından geçmekle Akdeniz kıyılarına varmaktan başka çaresi kalmamıştı.

³⁷ Yinanç, *a.g.e.*, s. 72-74.

³⁸ Halabi, *a.g.e.*, s. 5.

³⁹ *Aynı eser*, s. 7.

⁴⁰ *Aynı eser*, s. 5; Yinanç, *a.g.e.*, s. 76.

⁴¹ Woods, *a.g.e.*, s. 130; Erşahin, *a.g.e.*, s. 79.

⁴² Erşahin, *a.g.e.*, s. 79.

⁴³ Necefli, *a.g.e.*, s. 128.

Bu yüzden aynı yılın Ekim ayında Akkoyunlu hükümdarı Akdeniz'de Venedik donanması ile bağlantı kurmak amacıyla Suriye yönüne yürüdü. Malatya, Kâhta ve Gerger kalelerini ele geçirerek, Haleb'e yaklaştı. Bu sırada Uğurlu Mehmed'in rehberliğinde Akkoyunlu ordusu Fırat nehri üzerinde bulunan Birecik'i ele geçirdi. Akkoyunlu hükümdarı 1472-1473. yıllar arasında Venediklerin göndereceği ateşli silahları elde etmek için Memluk toprakları olan Birecik ve Haleb şehirlerini ele geçirmeli idi⁴⁴. Bu durumu Uzun Hasan'ın Birecik'in kuşatması esnasında Neopol kralı Ferdinan'da G. Barbaro aracılığı ile gönderdiği mektubda kanıtlamakdadır. Mektubta konuyla ilgili "...Memluk sultanı ile önceleri dost idik, ancak onun kötü amelleri yüzünden şu anda düşman olub, ona karşı yürümekteyim. Şu anda Suriye üzerine yürüyorum. Birecik adlı yerde savaşıyoruz. Allahın inayeti ile burayı ele geçireceğiz. Bundan sonra ise, Allah nasip ederse, Fırat nehrini geçeceğiz" bilgileri verilmektedir⁴⁵. Bundan sonra Dulkadir hâkimi Şahbudak Bey, Mısır Sultanı Kayıtbay'dan yardım istemek zorunda kalmıştı. Memluk Sultanı da bu durumu dikkate alarak Aralık 1472'de Emir Yaşbey komutasında Memluk ordusunu Akkoyunlulara karşı savaşa göndermiştir.

Uzun Hasan'ın Osmanlı Sultanı ile ilişkilerinin gerginleştiği bu dönemde Akkoyunlu ordusu Uğurlu Mehmed'in başkanlığında Memluklularla savaşta pek muvaffak olamadı. Böylece Akkoyunlu ordusu Nisan 1473'te Memluklu ordusu karşısında dayanamayarak Birecik'i terk edip, Fırat nehri boyunca geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁶

Uzun Hasan'ın bu durumundan faydalanan Osmanlı Sultanı, Akkoyunlu-Memluk ilişkilerini daha da bozmak için çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin Karaman Beyliği'ni ele geçirmesi ve aynı zamanda Maraş ile Elbistan'a hakim olan Dulkadir Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne sığınması Akkoyunlularla birlikte Memluk Devleti'ni de ciddi bir şekilde rahatsız ediyordu. Bu aralar Uzun Hasan'ın Venedik ülkesine gönderdiği elçisi Osmanlı askerleri tarafından yakalanmıştı. Ele geçirilen mektupta Uzun Hasan Osmanlı ve Memluklular aleyhine birlikte hareket edilmesini önermekte idi⁴⁷. Fatih Sultan Mehmet de durumu değerlendirerek aleyhlerinde yazılmış mektubu özel elçisi ile Kahire'ye ulaştırdı. Böylece, Fatih Sultan Mehmet Akkoyunlulara karşı savaşta Memluk Devleti'nin tarafsız kalması için Sultan Kayıtbay'ı ikna edebildi⁴⁸.

Uzun Hasan'ın Osmanlı Devleti ile mücadeleye girdiği için, Mısır Sultanlığı'na karşı daha dikkatli davranması gerekirdi. Ayrıca Venedik ile yapılan anlaşma gereğince oradan Akdeniz kıyılarına gelecek silahları almak için, Mısır ve Suriye hükümdarı olan Kayıtbay'ın kontrolünde bulunan topraklar geçilmeli idi. Bu yüzden Uzun Hasan Memluklara karşı mücadele etmek zorunda kaldı⁴⁹. Fakat, Bilecik'te Emir Yaşbey komutasında Memluk ordusuna mağlub olan Uzun Hasan bu planını da gerçekleştiremedi.

⁴⁴Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*. II cilt, s.96.

⁴⁵Şerafettin Turan, "Fatih Mehmet- Uzun Hasan mücadelesi ve Venedik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. III, Sayı 4-5. Ankara, 1965, s.106-107.

⁴⁶Hins, *a.g.e.*, s. 122; Woods, *a.g.e.*, s. 114-115; Yınanç, *a.g.e.*, s. 77; Erşahin, *a.g.e.*, s. 79; Şahin Farzaliyev, *Azerbaycan XV-XVI. Asırlarda*, Bakü, Elm Yay., 1983, s. 106.

⁴⁷Uzunçarşılı, *Osmanlı tarih II cilt*, s. 96-97; "Fatih Sultan Mehmed", *Osmanlı Tarih Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul, s. 61.

⁴⁸Halil İnalçık, "II Mehmet", *İA*, C. VII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s.526.

⁴⁹E. Konukçu, *Otlukbeli Paneli*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1997, s.14.

Aynı zamanda Osmanlı Devleti de Hıristiyanlarla işbirliği yaptığı için sürekli Uzun Hasan'la Kayıtbay'ın arasını açmaya çalışmaktaydı⁵⁰.

Şerafettin Turan'nın belirttiğine göre Akkoyunlu ordusunun Birecik'i kuşatmasıyla ilgili olarak aralarında ihtilaf ortaya çıkması yüzünden Memluk Sultanı Kayıtbay, Akkoyunlu-Memluk ilişkilerinde ortaya çıkmış gerginliği ortadan kaldırmak için önemli bir girişimde bulundu. Şöyle ki, o, 1473 yılının Temmuz ayında barış teklifi etmek için Akkoyunlu hükümdarının Erzincan'daki ordugâhına bir elçi göndermişti. Uzun Hasan, Memluk elçisine sultanın arzu ettiği her şeyi yapmaya hazır olduğunu bildirerek barış teklifini kabul etmiş ve elçi ile birlikte kendi adamını da Mısır Sarayı'na uğurlamıştır.⁵¹

Akkoyunlu Devleti ile Mısır Memluk Devleti arasındaki 1473 barış görüşmeleri gerginliği tamamen ortadan kaldıramadı. Çünkü 1474 yılının ortalarında Uğurlu Mehmed merkezi yönetime karşı Şiraz'da isyan çıkardığı zaman Memluk Sultanı onu savundu. Memluk Sultanı Uzun Hasan'ın ülkesinin kuzey sınırlarına sık sık baskınlar ettiğini dikkataalarak, kendisine muracaat eden Uğurlu Mehmed'e Irak'a gitmek için yardım etti⁵². Buna rağmen, Uğurlu Mehmed yenilgiye uğrayarak kardeşi Maksud Mirze'nin yönetimi altında bulunan Bağdad'a sığındı. Fakat o, burada beklediği yardımı alamayınca Urfa valisi Uveys'in yönetimi altında bulunan topraklara geçerek, Memluk ordusu ile birleşti. 1475'te onun buradan da ayrılarak Haleb valisine sığınması Uzun Hasan'ın harekete geçmesine neden olmuştur. Temmuz ayında Akkoyunlu ordusu Uğurlu Mehmed'i mağlub ederek Haleb valisi İnal el-Hâkim'i de öldürdü. Haleb valisinin öldürülmesi Sultan Kayıtbay'ı rahatsız etmekte idi. Uzun Hasan bu olaydan sonra Mısır'la ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden olmamak için geri dönmek zorunda kaldı.⁵³

Uğurlu Mehmed gönderilen Akkoyunlu ordusuna karşı savaşta yaralansa da, savaş meydanından kaçabildi. O, yenilgiden sonra annesini Memluk Sultanı'nın yanına göndererek, sultandan babası ile barışmak için aracı olmasını rica etmişti⁵⁴. Olayların sonraki gelişimi Memluk Sultanı'na edilen ricadan olumlu cevabın alınmadığını göstermektedir. Bunun üzerine Uğurlu Mehmed, Osmanlı Padişah'ı Fatih Sultan Mehmed'e sığınmak zorunda kaldı. Mısır Sultanı'nın Uğurlu Mehmed'e yardım etmemesine rağmen, Uzun Hasan ile Sultan Kayıtbay arasındaki siyasi gerginlik ortadan kalkmamıştır.

Uzun Hasan'ın 1478 yılında gerçekleşen ölümünden sonra Akkoyunlu Devleti'nde tahta çıkan Sultan Yakub'un iktidarı için en önemli ve ciddi tehlikeyi Memluklular oluşturmaktaydı. Akkoyunlu tarihçisi Fazlullah İbn Ruzbihan Hunci, Memluk serkerdesi Yaşbey'in Akkoyunlu Devleti sınırlarına yürüyüşü hakkında şunları söylemektedir ; *"Uzun Hasan'ın ölümünden sonra Yaşbey, Acem topraklarını işgal etmek kararına geldi. O, Mısır, Şam ve Haleb'in 100 000 ordusunu bir araya getirerek Ruhan'ı kuşatım altına aldı. Kutbeddin Bektaş kahramanlık mucizesi göstererek Yaşbey'in 40 000 ordusuna karşı dayandı. Yakub onu cezalandırmak için Bayandur Bey'i, Süleyman Bey Bican'ı ve Halil Bey Bektaş'ı Diyarbakır yolu ile yardıma gönderdi. Varır varmaz bu üç bey Yaşbey'e Müslümanların yüce Ramazan ayında savaşması hususunda açıklama talep ettiler. Fakat*

⁵⁰ Aynı yer.

⁵¹ Turan, a.g.e., s. 120.

⁵² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*. II cilt, s.105.

⁵³ Sümer, a.g.m., s. 25; Hıns, a.g.e., s. 123.

⁵⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*. II cilt, s.96.

*Yaşbey Urfa'yı ele geçirmek için hücumu daha da hızlandırarak Akkoyunlulara karşı tavır aldı*⁵⁵. Ortaya çıkan savaşı Mısırlılar kaybetmiş ve Emir Yaşbey, Kansu Yahyavi, Özdemir, Dımaşk dargası olan Haleb'in emiri de esir olarak ele geçirilmişti⁵⁶. Böylece, Urfa zaferinden sonra Akkoyunlu-Memluk ilişkileri biraz daha keskinleşmiştir. Hatta Sultan Yakub'un Memluk esirlerini serbest bırakmasına rağmen, iki ülke arasındaki ilişkilerde olumlu yönden ilerleme görülmemiştir.⁵⁷Bir müddet sonra Osmanlı şahzadesi Cem Sultan'a sığınacak verdiği için Sultan II. Bayezit'le ilişkileri zora giren Sultan Kayıtbay, esirlerin karşılıklı olarak değiştirilmesi ve Sultan Yakub'un ortaya çıkan durumla ilgili özür dilemesi sonucunda Akkoyunlu Devleti ile ilişkileri iyileştirdi ve Akkoyunlu hac kervanının Mekke'ye gitmesine izin verdi.⁵⁸

Osmanlı şehzadelerinin saltanat mücadelesi Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'la Mısır hükümdarı Sultan Kayıtbay arasındaki gergin ilişkileri iyi yönde etkilemeye başlamıştır. Memluk Devleti için gerçek bir tehlikeye dönüşen Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşta Akkoyunlu Devleti ile bir araya gelmek zarurerti ortaya çıkmıştı.

SONUÇ

Akkoyunlu-Memluk Devleti ilişkileri dönemin olaylarına bağlı olarak inişli çıkışlı bir şekilde devam etmiştir. Yine siyasi beklentilere dayalı olan bu ilişkileri Osmanlı Devleti'nin de bölgede yürüttüğü dengeli politikası etkilemiştir. Doğu Anadolu'da siyasi güce sahip olmak uğrunda yaşanan bu üçlü mücadelede bazen Akkoyunlu-Memluk ittifakı görülse de, bazen de bölgede her iki devletin siyasi beklentilerinin çatışması söz konusu olmuştur.

15. yüzyılın sonlarından itibaren ciddi bir iniş yaşayan Akkoyunlu Devleti yerini Safeviler Devleti'ne bırakmıştır. Böylece doğal olarak Akkoyunlu Devleti ile ilişkileri kesilen Mısır Memluk Devleti ise, bölgede ortaya çıkan siyasi olaylara müdahale etme imkânını gittikçe kaybetmiş ve 16. yüzyılın ilk çeyreğinde güçlü Osmanlı Devleti karşısında dayanamayıp tarihe karışmıştır (1517).

KAYNAKÇA

Cöhçe, S., *Otlukbeli Savaşına Kadar Akkoyunlular: Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu*, Hazırlayanlar: N.A. Akkoyunlu, A. Şen, Ankara, 2003.

Ebu Bekr Tihranî, *Kitâb-İ Diyarbekriyye*, Çev. Rahile Şükürova, Bakü, Elm Yay., 1998.

El-Halebi, Muhammed, *Pahod Emira Yaşbeka*, Arapçadan Rusça'ya Çeviren Ziya Bünyatov, T. Hasanova, Bakü, Elm Yay., 1985.

⁵⁵ Huncî Fazlullah İbn Ruzbihan, *Tarih-i Alam-Ara-yi Amini*, Rusçaya çeviren: T. Minorskiy, Editor: Ziya Bünyatov ve Oktay Efendiyev, Bakü, Elm Yay., 1987, s. 61-62.

⁵⁶ Ruzbihan, *a.g.e.*, s. 62; Necefli, *a.g.e.*, s. 135.

⁵⁷ Erdem, Paydaş, *a.g.e.*, s. 132.

⁵⁸ Woods, *a.g.e.*, s. 141; Erşahin, *a.g.e.*, s. 116.

Uzun Hasan Devri Akkoyunlu-Memluk İlişkileri / Tofiq NECEFLİ

- Erdem, İlhan, Kazım Paydaş, *Akkoyunlu Devleti Tarihi: Siyaset, Teşkilat, Kültür*, Ankara, Birleşik Yay., 2007.
- _____ “Osman Bey’in Ölümünden Uzun Hasan Padşah’a Akkoyunlular (1435-1456)”, *Aüdtcf Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XX, Sayı 32, Ankara, 2002, S. 103-131.
- Erşahın, Seyfeddin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Ankara, 2002.
- Erzi, A.S., “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar”, *TTK Bülteni*, C. XVIII, Sayı 70, Ankara, 1954, Ss. 208–217.
- Farzaliyev, Şahin, *Azerbaycan XV-XVI. Asırlarda*, Bakü, Elm Yay., 1983.
- Farzalibeyli, Şahin, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası*, Bakü, Kür Yay., 1999.
- “Fatih Sultan Mehmed”, *Osmanlı Tarih Ansiklopedisi*, C.3, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul, S. 60-73.
- Hıns, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Çeviren: Tefik Bıyıklıoğlu, Ankara, TTK Basımevi, 1948.
- Hunji Fazlullah İbn Ruzbihan, *Tarih-İ Alam-Ara-Yi Amini*, Perevod S. Angliyskogo Na Russkiy T. Minorskiy, Redaktori İ Prim. Ziya Büniyatov İ Oktay Efendiev, Bakü, Elm Yay., 1987.
- İnalçık, Halil, “II Mehmet”, *İA*, C. VII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, S. 506-535.
- Komisyon, *Azerbaycan Tarihi*, C. 3, Bakı Elm Yay., 1999.
- Konukçu, E, *Otlukbeli Paneli*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1997.
- Necefli, Tofiq, *Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinin Tarihi, Çağdaş Türk Tarihşünaslığında*, Bakü, Çaşioğlu Yay., 2000.
- Petguşevskiy, İ. P., “Gosudarstvo Azerbaydjana V XV Veke”, *Sbornik Statey Po İstorii Azerbaydjana*, VİP., 1, Bakü, 1949.
- Sümer, Faruk, “Akkoyunlular”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1986, Sayı: 40, S. 1–38.
- _____ “Az Tanınmış Bir Türk Hükümdarı Uzun Hasan Bey”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 19. İstanbul, 1988, S.14-20.
- Turan, Şerafeddin, “Fatih Mehmet-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 3, Sayı 4–5, Ankara, 1965, S. 68-138.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, TTK, Yay., 1969.
- _____ , *Osmanlı Tarihi*, C. 2, TTK Yay., Ankara, 1988.

Uzun Hasan Devri Akkoyunlu-Memluk İlişkileri / Tofiq NECEFLİ

Woods, John E., *Akkoyunlular, Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk. 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, Çeviren: S. Özbudun, İstanbul, Milliyet Yay., 1993.

Yınanç, Mükrimin H., “Akkoyunlular”, *DİA*, C. 2, İstanbul, 1988, S. 252–270.

_____ “Cihan-Şah”, *IA*, C. Iii, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, S. 173-189.

Yınanç, Rafet, *Dulkadir Beyliği*, Ankara, TTK Basımevi, 1989.

Cilt: 1 Sayı: 2 Temmuz 2013 / Volume:1 Issue:2 July 2013

BİR ULUS İNŞA ETMEK: TÜRK TARİH YAZIM BİLİMİNDE BALKAN BÖLGESİNİN YERİ

Forging A Nation: The Role of The Balkans in Turkish Historiography

*Armand SAG**

Özet

Türk tarih yazım biliminde ‘millet’ veya ‘vatan’ gibi kavramlar yakından coğrafyayla bağlıdır. Bu ‘millet’ anlayışı dünyadaki diğer ülkelerden farklı değildir. Ancak Türk tarih yazım bilimi bu köken olarak batı icadı olan ‘millet’ kavramını kullanarak, batı kültürü ve Türk kültürünü aynı tutmaktadır. Halbuki bazı noktalarda Türk kültürü batı kültüründen farklıdır. Batı uygarlıklarında bireyler her zaman mümkün olduğu kadar aynı yerde kalmışlardır. Böylece bir ‘ulus’ inşaat etme sürecinde aynı bölgede yaşayanları coğrafi anlamda toplamak mümkündür, sonuçta bu bireyler köy halinde aileleriyle beraber asırlardır aynı topraklarda yaşamaktaydılar. Türkiye bu konuda çok farklı bir izlem takip etmektedir. Türkler göçebe bir millet olduklarından dolayı, herhangi bir bölgeyle güçlü bağı oluşturmamışlardır. Oluşturmadıkları gibi uzun süre aynı yerde kalmayıp her zaman farklı bir bölgeye göç etmeyi tercih etmişlerdir. Bu göç Türkleri Asya’dan Avrupa’ya ve hatta (Kuzey) Afrika’ya kadar uzunluk üzere olan farklı kıtalara bile taşımıştır. Bu nedenle Türkleri bir bölgeye bağlayarak bir ulus inşa etmek hayliyle güç olmuştur. Bunu başarmak için Türk tarih yazım biliminde ulus oluşturulması istenen Anadolu’ya daha çok önem verip başka bölgeleri arka plana atmak zorunda kalmıştır. Böylece Anadolu’da Türk öncesi var olan Sümer ve Eti uygarlıklar, Balkanlara göç eden Peçenekler gibi Türk boyları daha çok önem kazanmıştır. Bu araştırma Türk tarih yazım biliminde vurgu ve ihmal edilen noktalara bakmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Yazım Bilimi, Anadolu, Balkanlar, Millet İnşa Etme Süreci, Türkiye, Millet, Ulus

Abstract

In Turkish historiography the aspect of ‘nation’ is closely tied to geography. This is not different with other nations. However, one important aspect is that Turkish

*Dr.Historicus & Turkoloog | Historian & Turkologist Bestuursvoorzitter Instituut voor Turkse Studies | Chairman Institute for Turkish Studies, a.sag@turksestudies.org

historiography implements a western concept of 'the geographical nation' while the Turkish culture differs in some ways from the western one. The western civilizations are defined by peasants that mostly stayed on one location which made a geographical form of 'nation' much more suitable for them. Turkey is found by nomadic horsemen who were never situated on one location but focused on rapid migration. These migrating Turkish tribes crossed continents, from Asia to Europe and even (North) Africa. Therefore, it is not surprising to see that Turkish historiography had to emphasize and leave out certain parts of its history in order to create a geographical focus with only one region. This was especially the case when the Balkans were left out of major historical events in Turkish historiography and replaced by Anatolian events. The focus on pre-Turkish civilizations in Anatolia, like the Sumerians and Hittites, instead of Turkish tribes in the Balkans (for instance the Peçenek) seems to fit in this picture. This paper will look into this emphasis and neglect in Turkish historiography.

Key Words: Historiography, Anatolia, Balkans, nationbuilding, Turkey, nation

An Introduction

Turkey is a country that is in the spotlights at the moment. The country has been the focus of big interest since several years. The main reason for this is that Turkey has been considered to join the European Union on one hand and has shown incredibly economic growth at the other. Most people agree that Turkey "can no longer be ignored or dismissed as a somewhat odd and persistent EU candidate country, which will remain on the fringes of Europe."¹

Unresolved issues

However, Turkey has also gained some attention through the (unresolved) questions in Turkish historiography. There are some major examples. For instance the fate of the Assyrian minority in Turkey during the First World War. Although most Assyrians claim to have been victims of a genocide, a serious number of scholars conclude that the Assyrians were displaced (or relocated) due to an uprising or revolt from Assyrians against the Ottoman Empire during the First World War (1914-1918).² Because there is not much attention in Turkey for this period, the issue remains highly disputed.³ Another example is the mass population exchange from Turkey to Greece in exchange for the ones that were exiled from Greece to Turkey. As a result, "about 400,000 Muslims were forced to move from Greece to Turkey, while at least 1,2 million Greek Orthodox Christians were either shifted from Turkey to Greece or, if they had moved already, told they could never return to their old homes".⁴ The issue remains unresolved as various communities still demand compensation for being relocated and having left all of their possessions behind.⁵ Yet another example is that of the Pontus Greeks in North Turkey. According to most scholars,

¹ Ann Dismorr, **Turkey Decoded** (Beirut 2008), p. 10.

² Bülent Özdemir, **Süryanilerin Dünü Bugünü: 1. Dünya Savaşı'nda Süryaniler** ('The Assyrians in the past and present: the Assyrians during the First World War'; Ankara 2009), p. 111.

³ idem xv.

⁴ Bruce Clark, **Twice a Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey** (London 2006), p. xii.

⁵ idem 81-82.

they were sent to live in exile after their uprising during the First World War but the Pontus disagree, stating that they were victims of genocide.⁶ Two other examples may well be the most known examples of unresolved issues in contemporary times. One example is the Armenian question, which is very similar to that of the Assyrians and Pontus, while the other is the Cyprus issue. The latter is disputed because the Greek Cypriots claim that nothing was happening and the Turks 'out-of-the-blue' or 'suddenly' intervened in 1974, while Turkey claims the Turkish minority in Cyprus was being subdued to Greek-Cypriot killings from 1963 onwards.⁷

Just one of many

Turkey is a country with many unresolved issues, but it is certainly not alone in this. Many countries have unresolved issues in their history. After the Second World War, the allies deported some twelve million Germans from their homes in Eastern Europe.⁸ The allies did this in order to provide Russia with the room to expand, since the Russians had aided the western allies against the Nazi's of Germany. The same Germans had negotiated with their Italian and Russian allies during 1939-1941 a possible population exchange themselves. The problem of unresolved and highly disputed issues in national history is present in almost any country. In Japan the colonial past of the proud Japanese is also still unresolved.⁹ This problem is not contained to the European or Asian continent, even the United States of America have their unresolved issues. The most notable example is that of the Indians, the native inhabitants of the American continents, which are reduced to a very insignificant part of the American population today.¹⁰ These unresolved issues have been known to spiral out of control, like the Indian-Pakistani clashes of recent decades. These clashes even led to large-scale warfare between the two countries and their issue still seems to be unresolved. When the British left their colony of British-India, the subsequently divided their former colony in two states: India and Pakistan. These countries still have a troublesome relation with each other, one that has amounted to multiple wars between the two. The fate of the province Kashmir is still subject of debate today.¹¹

In general

All of these issues are directly related to the problems of forming a new identity, either by the minority or the newly formed state in an attempt to consolidate its authority. For the research beforehand it is important to pour this information in an academic

⁶ Yılmaz Kurt, **Pontus Meselesi** ('The Pontus Issue'; Ankara 1995), p. 187.

⁷ İrfan Kaya Ülger & Ertan Efeğil (eds.), **Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi: Bugünü ve Yarını** ('The Cyprus Issue in the grip of the European Union: the present and the future'; Ankara 2002), p. 14-15.

⁸ Clark xiii.

⁹ Gavan McCormack, **'History Too Long Denied: Japan's Unresolved Colonial Past and Today's North Korea Problem'**, in: The Asia-Pacific Journal, Volume: 29-1-09 (July 20th, 2009), available online: <http://www.japanfocus.org/-Gavan-McCormack/3188>.

¹⁰ Maria Y.H.B. Heart & Lemyra M. DeBruyn, **'The American Indian Holocaust: healing historical unresolved grief'**, in: American Indian Alaska Native Mental Health Research: journal of the National Centre, Volume: 8, Issue: 2 (1998), p. 56-78.

¹¹ Suddepto Adhikari & Mukul Kamle, **'The Kashmir: An Unresolved Dispute Between India and Pakistan'**, in: Geopolitics Quarterly, Volume: 6, Issue: 4 (Winter 2010), p. 58-107.

perspective and defining the terminology that is important in this research. Looking at the examples given before, it seems that all of the issues have something to do with a national identity, a nation state or the process of nationbuilding within a state. But in order to set forth these academic theories, one must first establish which theories are applicable and which is to be maintained during this research and the subsequent output of the research.

Nation & Nationbuilding

Since the emergence of the concept of 'nation', entire states have adopted this understanding and carved their own 'nations'. In the nineteenth century the smaller German states formed one nation (or 'Kulturnation' to speak in the terms of Frederich Meinecke) without actually being one unified state.¹² In the nineteenth century it was possible to equate the concept of 'nation' with that of 'race' because it was widely accepted that 'nation' was carved out by descent.¹³ In order to do this, the forgers of these new 'nations' had to invent myths, traditions, suitable history, cultural trademarks and linguistic commonality. Historiography became an important aspect of these forgers of 'new nations'. In subsequent years, most notably from the 1920s and 1930s onwards, "serious scholars of nationalism such as Carlton Hayes and Louis Snyder were emphasizing the modern, secular content of nationalist ideologies and their close relationship to rationalism and liberalism".¹⁴ So to this effect nationalism was seen as a close term to secularism, rationalism and liberalism. According to this theory, you could not be entirely free unless you had your own nation state. But even this has been differently interpreted by the different regions in the world. In the west, the nation has basic components; like for instance historic territory, legal-political community, legal-political equality of members, and common civic culture and ideology. Due to the political power of the west, most countries in Western Europe and America have adopted this concept; along with some non-western conceptions of national identity. However, this western concept has not been able to 'convince' Eastern Europe and Asia of this model in which the individual could choose to be part of a nation. According to Anthony D. Smith, these regions of Eastern Europe and Asia historically challenged the dominance of the Western model and added significant new elements, more attuned to the very different circumstances and trajectories of non-Western communities. In this model of Eastern Europe and Asia, an individual remained a part of the nation in which he or she was born. Smith's summarizing statement is that "[a] nation, in other words, was first and foremost a community of common descent."¹⁵

Nation: a scholarly discussion

Although Smith contests that "the nation was perennial", there is quite a discussion about the definition of 'nation'. In the nineteenth and early twentieth century the terms 'nation' and 'race' became interchangeable but an obvious definition was lacking. The 'nation' was everywhere and in every period. Ancient Egyptians, Assyrians, Persians,

¹² Constantin Iordachi, *The Ottoman Empire: Syncretic Nationalism and Citizenship in the Balkans*, in: Timothy Baycroft & Mark Hewitson (eds.), **What Is a Nation?: Europe 1789-1914** (Oxford 2006), p. 122.

¹³ Mark Hewitson, *Conclusion: Nationalism and the Nineteenth Century*, in: idem 317.

¹⁴ Anthony D. Smith, **Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach** (New York 2009), p. 4-5.

¹⁵ Anthony D. Smith, **National Identity** (London 1991), p. 21.

Greeks, not to mention Indians, Chinese and Japanese were all 'nations', when they were not 'races'.¹⁶ The main point of 'nations', was that it was natural and therefore perennial and primordial. Smith had this to say about this view:

"While individual nations might come and go, 'the nation' as a category and historical community was eternal, an historical datum whose origins and lineaments could ultimately be traced to human biology, but which manifested itself as a specific type of socio-cultural community. Of course, not all observers accepted this popular, and crudely nationalist, view."¹⁷

Smith maintains that although 'nations' are partly forged by political institutions, over the long term they require ethno-cultural resources to create a solid community.¹⁸ He is contested by Ernest Gellner, who has formulated two simple (but temporary) definitions:

"1) Two men are of the same nation if and only if they share the same culture, where culture in turn means a system of ideas and signs and associations and ways of behaving and communicating.

2) Two men are of the same nation if and only if they recognize, each other as belonging to the same nation. In other words, nations maketh man; nations are the artefacts of men's convictions and loyalties and solidarities. (sic)"¹⁹

In the discussion between Smith and Gellner, the former has also stated that the latter's definition of concept of the nation is not useful because "[n]either 'will' nor 'culture' by themselves can provide useful definitions. The reason is the same: they both bring in far too rich a catch."²⁰

Nonetheless; according to Gellner, the concept of 'nation' is in accordance with the three main eras in history. In the first era, the pre-agrarian or hunter-gatherer stage, the people did not form states or political entity. Hence the possibility of forming a nation was not possible. In the second era, the agrarian stage, most people were part of a society and most had a state of their own. The possibility of forming a nation was possible during this stage, but did not occur. In the third and final stage, the industrial era, the nation state became inescapable.²¹ Smith adds to this that "it was nationalism that invented nations where they did not exist; and, whereas nations had no place in earlier 'agro-literate' societies with peasant masses ruled by tiny elites, they now became not merely a sociological necessity but positively functional for industrial modernity."²²

Although Eriksen refrains from discussing the various meaning of 'nations', he does say that a nation is put together by putting an emphasis on cultural similarities. By putting

¹⁶ Smith, **Ethno-Symbolism...**, 3.

¹⁷ Smith, **Ethno-Symbolism...**, 3.

¹⁸ idem 21.

¹⁹ Ernest Gellner, **Nations and Nationalism** (New York 1983), p. 7

²⁰ Anthony D. Smith, **Nationalism and Modernism** (New York 2003), p. 21.

²¹ Smith, **Nationalism...**, 30.

²² Smith, **Ethno-Symbolism...**, 5.

boundaries between cultural trademarks, it also puts other cultures outside of their concept.²³

In short, both Gellner and Smith agree that the concept of 'nation' could not have survived without a strong modern industrial era to cope with the mass. In earlier times the elite did not see themselves as equals with the peasants, but in latter industrial times this segregation became vague since the mass was working with the elite and not just for them. However, they disagree in what it requires furthermore; ethno-cultural sources or ethno-symbolism, will and culture. The discussion is enriched further by Eriksen, who joins this scholarly debate by formulating the essence of the 'nation':

"A nation-state, therefore, is a state dominated by an ethnic group, whose markers of identity (such as language or religion) are frequently embedded in its official symbolism and legislation."²⁴

Eriksen pretty much summarizes both definitions of Smith and Gellner by bringing it back to the basic elements to which a nation (or nation-state) is bound. According to Eriksen these elements are the markers of a dominant ethnic group; such as language and religion.

Nationbuilding

Now that the 'nation' is defined in accordance with the theory of Eriksen, the definition of 'nationbuilding' is to be established. There are more nationbuilding-models among scholarly theorists of nationalism. According to Smith, the classical nationbuilding-model had a strong emphasis on the political nature of nation and the active role of citizens as well as their leaders in the construction of this nation. Within this classical model, theorists of nationbuilding apply five aspects. For one, a nation is an essentially territorial political community with sovereign, limited and cohesive communities of legally equal citizens. These communities were conjoined with modern states to form what we call unitary 'nation states'. Secondly, a nation constituted the primary tie and therefore the main loyalty of the members of the nation. Any other form of loyalty, be it gender, village, region, tribe, family, politic, class and/or religion, had to be subdued to the national loyalty of one. Accepting these nations as the sole political entities in the world, was the third aspect of the classical model of nationbuilding. As a fourth pillar, nations were portrayed as the constructs of the entire society whilst the fifth and last point was that nations were the sole framework, vehicle and beneficiary of social and political development.²⁵

Besides this classical nationbuilding-model, there are two other major theories. First of all, it can refer to state-building combined with national integration and mobilization which requires the formation of a national cultural and political identity that clearly differentiates it from its neighbors.²⁶ The second thought about 'nation-building' is that it is intrinsic to the project of social and political modernization within a nation.²⁷

²³ Thomas Hylland Eriksen, **Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives** (Connecticut 1993), p. 6.

²⁴ Eriksen 6.

²⁵ Smith, **Nationalism...**, 19-20.

²⁶ Smith, **National...**, 112.

²⁷ Smith, **Ethno-Symbolism...**, 7.

Having read all this; one can conclude that the effective way to form a nation with one dominant culture, is to apply the process of nationbuilding upon a society in order to create unity.

The process of nationbuilding

Trying to implement one dominant culture upon a society to create unity is something almost all countries have done in order to create their own nation state. It is in this context that one can look at Eugen Weber's publication '*Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914*', which offers us a fairly new insight. Here is just one example of the implementation of the process of nationbuilding from Weber's publication:

"[...] that is why Haussmann, writing his memoirs in retirement, could refer to "our country, the most 'one' in the whole world," when France was still very far from one [...]. The myth was stronger than the reality.

Yet the reality was inescapable. And the reality was diversity. One reason believers in the essential unity of France ignored this most obvious fact may have been that they took that unity for granted. But as the century advanced the division between country and town began to attract comment. The economist Adolphe Blanqui, who traveled a great deal through darkest France [...] was one of the first to insist on it. In his preliminary findings, published in 1851, Blanqui noted: "Two different peoples living on the same land a life so different that they seem foreign to each other, though united by the bonds of the most imperious centralization that ever existed."²⁸

But France is not alone in this, other parts of Europe also became struck with ethnic nationalist preoccupation of creating a national identity through the process of nationbuilding in the early nineteenth century.

Examples of nationbuilding

The above given example of France and their process of nationbuilding shows that after 1870 when the "schoolbooks of the Third Republic taught: one people, one country, one government, one nation, one fatherland", there was in fact no such thing.²⁹ It was only in the 1840s, some mere 30 years prior, that a citizen from Paris mused that one did not need "to go to America to see savages" referring to the peasants of the Burgundian countryside.³⁰ Nonetheless, while this process of nationbuilding was still underway, it did not discourage French textbooks to depict the French as a nation when it still was underway to becoming one. This depiction was used to create unity and a notion of solidarity among the inhabitants of a certain region. But France was not alone in this, almost entire Europe was obsessed with the creation of their own nations. Especially in the regions that had a very diverse population and a locally bound loyalty, such as Germany and Italy in the second half of the nineteenth century, the idea that "each people had its unique voice and style, its original culture and individuality [...]" struck a powerful chord among the small

²⁸ Eugen Weber, **Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914** (California 1976), p. 7.

²⁹ Weber 95.

³⁰ idem 3.

coteries of intellectuals and middle classes of the different ethnic communities and networks in these areas".³¹ These intellectual leaders then applied the process of nationbuilding in order to create more unity, in Italy and Germany this resulted in unification of the smaller states into one major Italian and German nation state.

Yet another example could be that of Great-Britain, where the British ethnic populations are the product of considerable social intercourse and cultural fusion between Anglo-Saxon, Danish and Norman elements.³² Nonetheless a common myth of 'British descent' was proclaimed in order to subdue the various ethnic groups of Britain to the dominant culture. Patrick Geary sums it up as following:

"Others managed to survive beyond the lives of their founders, to absorb other, rival groups, and to create a unifying myth of peoplehood, a myth that projected the people back into a distant, glorious past and justified claim for a great and powerful future."³³

One thing that catches the eye is that by projecting people back into a distant and glorious past, some phases are left out. Therefore the process of nationbuilding seems to develop hand in hand with the tendency of nation-builders to leave out, neglect or simply not mentioning some aspects of their own history because it would damage the process of nationbuilding. This is our main focus when looking at the process of historiography in Turkey.

Neglect

According to scholars Birtek and Dragonas "[t]here are silences in every nation's history which belie an active effort to forget."³⁴ In Britain there is much attention for the "Anglo-Saxon myth, which traced English origins back to the Germanic tribes and their ancient liberties and 'free' institutions."³⁵ However, building a nation through the promotion of one dominant culture that 'needs' to be homogenic throughout the state, indirectly means that other minor cultures need to be left out or at least minimized in order to be seen as a regional subculture of the national dominant culture. In Britain this effectively means that the Scottish and Welsh cultural heritages are almost entirely neglected, whether or not by choice.

The same could be said of the Netherlands, where the aspect of slavery seems to be neglected (especially in relations to the former Dutch colonies of Suriname and the Antilles) in order to prevent the Dutch from having feelings of guilt. This would effectively undermine the dominant idea of 'the glorious Dutch nation', as promoted by contemporary politicians.³⁶ Other countries like Spain, with the Catalans and Basks, and France, with the

³¹ Smith, **Ethno-Symbolism...**, 68.

³² Smith, **National...**, 56.

³³ Patrick J. Geary, **The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe** (Princeton 2003), p. 172.

³⁴ Çağlar Keyder, 'A history and geography of Turkish nationalism', in: Faruk Birtek & Thalia Dragonas (eds.), **Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey** (New York 2005), p. 6.

³⁵ Smith, **National...**, 57.

³⁶ During 2006 the, at that time, prime minister of the Netherlands Jan-Peter Balkenende used the term 'VOC mentality' to describe dynamic entrepreneurship of Dutch businessman at least at four different occasions. VOC was the state-sponsored trade company that was responsible for much of the slave trade in the seventeenth and eighteenth century.

Huguenots, have also neglected some parts of their history in order to create unity among their people or within their country. In both cases, Spanish and French, this neglect concerned with the neglect of some smaller minority cultures. Turkey seems to be no exception to this when it tried to promote the dominant Turkish culture in Anatolia and subsequently, whether or not intentionally, minimized the various other cultures that were (and still are) present in the region. Especially the different Kurdish cultures of Kırmanç and Sorani, just to name a few of the Kurdish tribal cultures that existed in Anatolia, have been seriously neglected as distinctive cultures and subsequently included as parts of the dominant entity.³⁷

Examples of Turkey

As mentioned before, Turkey has more than one example in its process of nationbuilding and almost all seem to constitute in the category of neglect. It is not to say that Turkey has a special position in regard to the examples of France, Spain, Britain and many more countries; certainly not. However, it is to say that because Turkey started its own process of nationbuilding in a time when the other countries nearly completed their nationbuilding, or at least realized solid ground from which they could develop further, it became even harder for Turkey to implement their own process of nationbuilding.³⁸

The case of Turkey

Turkey was in no way different from other parts of Europe in trying to implement a model of nation and nationbuilding upon its inhabitants. Maybe one exception is that this process started fairly late in the beginning of the twentieth century, when the other processes of nationbuilding were started decades or centuries before; it is not surprising to see that by the nineteenth century, these concepts of nation were all considered to be historical truths.

The main difference with other European nations that were powerful during the centuries prior, like France and Britain, was that these West-European countries started their process of nationbuilding years, decades or even centuries before. According to Weber's before mentioned book the French started their process of nationbuilding in the early nineteenth century, while Smith states that the British even started in the Middle Ages.³⁹ For the Turks, this process was harder because the ideas of nationalism first made their entrance in the Ottoman Empire through the minorities. For instance, the Greek mercantile colonies abroad made some Ottoman Greeks far more aware of European ways and thoughts than were most non-Greek Ottomans and stimulated the rise of intellectuals and political leaders who spread these ideas of nationalism, revolution and independence among the Ottoman Greeks as early as the seventeenth and eighteenth century.⁴⁰

³⁷ Halil Kemal Türköz, **Türkmen Ülkesi (=Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizmin Etkileri** ('The Term Türkmen Country (= Eastern Anatolia) and the Influence of Imperialism'; Ankara 1985), p. 4-5.

³⁸ Geary 17.

³⁹ Smith, 1991, 66.

⁴⁰ Stanford J. Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey; volume II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey** (Cambridge 1977), p. 17.

It was not until the early twentieth century before the Ottoman Turks turned to nationalism, some two to three centuries after the Ottoman minorities.⁴¹ Therefore Turkish nationalism had a very different approach in comparison to other European nations like France or Great Britain. In the outlines of Turkish nationbuilding and the genesis, the fact that the Ottoman minorities were already under the influence of nationalism played a big role. This was the main difference between Turkish nationbuilding and the process of nationbuilding in other European countries; the clash between various communities that were already under influence of their own nationalism and the nationalism that was trying to be implemented by the ruling class in the early twentieth century.

This became apparent during the transition of the Ottoman Empire to the Republic of Turkey, the main focus became to create unity by nationbuilding. This was mostly accomplished by a concept of nation that was both historical and geographical as well as cultural.

Why Turkey?

As we have seen in the paragraph 'Examples of Turkey' as well as the first paragraphs of this introduction, Turkey has many unresolved, neglected and left out cases of nationbuilding. The examples given in the paragraphs prior pretty much speak for themselves. Seeing that Turkey is no different from other nations with their process of nationbuilding, except for the recent implementation of it, one must not single out Turkey on this basis. However, like mentioned before in this introduction; Turkey is a country that is in the spotlights at the moment which makes that it receives a lot of attention. The main reasons for this seem to have everything to do with the fact that Turkey aspires to be a full member of the European Union, as well as the tremendous economic growth the Turks have achieved in recent years; which is partly due to the presence of Turks ('*Gastarbeiter*') in Western Europe.⁴² There are approximately six million Turks in Germany and half a million in Great-Britain. The Netherlands had almost 650.000 Turks, while Belgium has over a quarter million Turks. France has approximately one million Turks. These Turks migrated to Western Europe to work their, most of them send back their wages in order to help their relatives in Turkey.

Both aspects reaffirm that Turkey is focusing to Europe, which is the case ever since the 1920s and 1930s.⁴³ There is not much discussion about the importance of Turkey for the European Union, especially since Europe has suffered since the latest economic crises and Turkey seems to be untouched by it. In comparison to other European countries, emeritus professor of Oxford University Norman Stone has this to say about it: "On almost any grounds, Turkey was of far greater interest for Europe than all the other new members put together."⁴⁴

⁴¹ Shaw 289.

⁴² Parag Khanna, **How To Run The World: Charting a Course to the Next Renaissance** (New York 2011), p. 178.

⁴³ Kishore Mahbubani, **The new Asian hemisphere: The irresistible shift of global power to the East**, translated by Amy Bais as '*De Eeuw van Azië: Een Onafwendbare Mondiale Machtverschuiving*' (Amsterdam 2008), p. 144.

⁴⁴ Norman Stone, **Turkey: A Short History** (London 2010), p. 165.

Recent publications almost all have the same thing to say concerning Turkey; the country is on the rise. Almost in all of the publications concerning the future and possibly new superpowers, Turkey is mentioned as "the seventeenth-largest economy in the world. [...] As Turkey's power grows—and its economy and military are already the most powerful in the region—so will Turkish influence."⁴⁵ The importance of Turkey has translated itself in many publications, not only touching Turkey when talking about the future, but also publications with a main focus on Turkey. Almost all of these publications seem to emphasize that if Turkey is to keep up the dynamism of the economy, their EU-aspirations will soon come true.⁴⁶ Having said all this, it seems that "as Turkey becomes more European, Europe becomes more Turkish".⁴⁷ And accordingly this would explain why Europe, and other parts of the west, have an increasingly strong interest in Turkey.

Turkish history

This new emphasis on Turkey has also caused a focus on the various unresolved issues in Turkish history, many of them are the product of the process of nationbuilding that started in the early 20th century. These unresolved issues of Turkey seem to have their origin in the years surrounding, or subsequently following the First World War. In the years following the First World War, the Ottoman Empire - the predecessor of Turkey - collapsed and the modern Republic of Turkey was established by Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938) in 1923.⁴⁸

During the establishment of the Republic Turkey, efforts to create unity by nationbuilding was the main focus. This was mostly accomplished by a concept of nation that was both historical and geographical as well as cultural. For example; the majority of the inhabitants of Anatolia, which was the only region that survived with a political entity after the Ottoman Empire collapsed after its defeat in the First World War, had a few common aspects. These aspects were forged into what is later to be called the 'Turkish nation'.⁴⁹ In this aspect the history of Turkey was not restrained to the modern Republic Turkey (1923 to present), nor to its predecessor the Ottoman Empire (1299-1922) and not even to its pre-predecessor the Seldjuk Empires (approximately from the eleventh until the thirteenth century); although all of these states were more or less in the same geographical area of Anatolia.⁵⁰

But the aspect of Turkish history was put further in the past and by doing this the role of historiography as part of the process that aimed for nationbuilding became imminent. The historiography focused on Seldjuk tribesmen, who were migrants from Central Asia to Anatolia and Turkish history followed this path back to Central Asia. The history of the various tribes of Central Asia, which lived as clans but with a similar culture

⁴⁵ George Friedman, **The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century** (New York 2009), p. 7.

⁴⁶ Dismorr 212.

⁴⁷ Parag Khanna, **The Second World: Empires And Influence In The New Global Order** (New York 2008), p. 64.

⁴⁸ Yasin Ceylan, 'The Conflict between State and Religion in Turkey', in: Gerrit Steunebrink & Evert van der Zweerde (eds.), **Civil Society, Religion, and the Nation Modernization in Intercultural Context: Russia, Japan, Turkey** (Amsterdam 2004), p. 176.

⁴⁹ Tuncer Baykara, **The Meaning of Turk: Turk's Brief History and Present** (Ankara 2000), p. 17.

⁵⁰ Peter Jackson, **The Mongols and the West** (Edinburgh 2005), p. 11.

and language, was then to become the main focus within the historiography of the new Republic of Turkey. According to this theory, the Turks were the direct and uncontaminated descendants of the tribes who inhabited a territory in these distant lands of Central Asia.⁵¹ By doing so, the historiography of the Turks did not only focus on Anatolia but also on the Central Asian tribes. However, geographically the Central Asia tribes (the direct ancestors of the Turks) were caused to leave due to the major ecological transformation that altered the lands of origin (being Central Asia) to be irreclaimable.⁵² Anatolia seemed to fill this gap and centers the attention of the Turkish historiography not on (Central) Asia but on Europe instead.⁵³ Which makes it odd that the first region of Europe, being the Balkans, are subsequently neglected and/or ignored in Turkish historiography.

Turkish historiography

This geographical aspect of Turkish historiography was emphasized heavily in Turkey from 1923 onwards and in a way is still the core of the Turkish process of nationbuilding. The geographical focus on Anatolia was integrated in schoolbook for generations of young Turkish students to come. These history schoolbooks are what we can call 'Turkish historiography', along with those Turkish and non-Turkish scholars that support them. This qualification is in no way a judgment about if this form of historiography is accurate or wrong; that is up for discussion.

According to Turkish historiography both Anatolia as the various tribes in Central Asia were all 'Turkish'. This caused some historians in Turkey to redefine the Central Asian tribes as 'Turkish (or Turkic) tribes' and the ancient Anatolian civilizations of Sumerians and Hittites were promoted to 'Proto-Turkish'.⁵⁴ This was quickly adopted in the process of Turkish nationbuilding by celebrating victories of the Seldjuks in the distant past, for instance the Battle of Manzikert on the 26th of August 1071 which took place between the armies of the Byzantines and Seldjuks; the latter emerging as the victors subsequently conquering Anatolia, and implementing these aspects in schoolbooks.⁵⁵ The Turkish history that is taught through these history school books of the era right after the founding of the Turkish Republic seems to represent Turkish historiography, which is still pretty consistent with contemporary school books of today, can be used to offer us an insight in which history is put forth by the process of nationbuilding in Turkey. The main pillars of Turkish nationbuilding seem to form two primary aspects: the first one is a historical-geographical criteria of the region of Anatolia being the 'homeland' of the Turkish nation and one historical-cultural tie with the Central Asian tribes.⁵⁶ Between these two regions of

⁵¹ Keyder, 'A history and ...', in: Birtek (a.o.), **Citizenship ...**, 8.

⁵² idem.

⁵³ Burhanettin Duran, 'Islamist redefinition(s) of European and Islamic identities in Turkey', in: Mehmet Uğur & Nergis Canefe (eds.), **Turkey and European Integration: Accession prospects and issues** (New York 2005), p. 136.

⁵⁴ Kurt 3.

⁵⁵ Kâmil Su & Galip Bülkat, **İlk ve Orta Okullar İçin Resimlerle Tarih Atlası** ('History Atlas with Pictures for Elementary and Middle Schools'; Ankara 1961), p. 34.

⁵⁶ İshak Yıldız, **(Öğrenci Seçme Sınavı) ÖSS Tarih: Temel Kavramlar ve Bilgiler** ('Student Selection Exams History: Basic Terms and Knowledge'; İstanbul 2006), p. 11 & 17.

Anatolia and Central Asia, the former became increasingly more important as summarized by Karaömerlioğlu:

"While the Turanist and Pan-Turkish varieties were often preoccupied with external Turks living in external territories, Anatolianism never mentioned them at all. Indeed, when they were mentioned, it was to show why it was impractical, irrelevant and impossible for any Turkish nationalist project to include Turks living outside Anatolia."⁵⁷

The other regions in between, like the Middle East, or at the frontier, like the Caucasus and Balkan, were accordingly neglected; as they still are mostly. Anatolia became the undisputed new 'homeland' of the Turks, which was odd seeing that "[t]he political and intellectual elites of the Ottoman Empire looked down on central and eastern Anatolia, the least developed part of the country – an attitude that would radically alter after the loss of the Balkans."⁵⁸

Nonetheless, Turkish historiography has proclaimed Anatolia as its 'homeland' and the few flaws have been accordingly neglected.

Turkish Nationbuilding

If we would now compare the aspect of nationbuilding in other countries, such as France and Britain, with what seems to be implemented in Turkey; we can see one common fixture. Like the aspect of colonization or slavery is neglected in the history of the western countries due to the process of nationbuilding, Turkey seems to neglect some geographical parts of their history. The reason for this seems to lie in the happenings in those areas. From the start, the new Republic of Turkey was portrayed to its citizens as a "military-nation".⁵⁹ But this is not the surprising aspect of it, anno 1999 (some 76 years later) the following is still being said by Turkish ministers:

"Turks have been known as a military-nation throughout history. The Turkish military is synonymous with Turkish national identity. Our military has won great victories, glory and honor for our nation."⁶⁰

And of course the lost battles of this 'glorious Turkish military' cannot be fitted in this general picture. Therefore neglect within Turkish historiography seems to be the only option for the implementation of nationbuilding in Turkey. According to Altınay the core of Turkey today is still that it is a nation with a glorious, especially military, past. The lost battles even became more painful when the battles also paved the way for areas and regions to be lost; especially when it were provinces of the Ottoman Empire which were considered the epicenter. For instance, many of the elite and intellectuals of the Ottoman Empire were

⁵⁷ Asim Karaömerlioğlu, *The Role of Religion and Geography in Turkish Nationalism: The Case of Nurettin Topçu*, in: Nikiforos Diamandouros, Thalia Dragonas, Çağlar Keyder (eds.), **Spatial Conceptions of the Nation: Modernizing Geographies in Greece and Turkey** (New York 2010), p. 100.

⁵⁸ Uğur Ümit Üngör & Mehmet Polatel, **Confiscation and Destruction: The Young Turk Seizure of Armenian Property** (London 2011), p. 23.

⁵⁹ Ayşe Gül Altınay, **The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, And Education in Turkey** (New York 2004), p. 1.

⁶⁰ idem.

living in the Balkan provinces and considered it the core of the Ottoman Empire when it was lost during the "catastrophic" Balkan Wars of 1912 and 1913.⁶¹ The cultural and intellectual importance of the Balkan becomes clear when we give the example of the periodical literary-cultural journal 'Genç Kalemler', which was published in the Ottoman city of Selanik (present-day Thessaloniki in Greece) from April 1911 to October 1912, because it was in fact this journal that opted the idea of a purer Turkish language without Arabic and Persian elements instead of the Arabic-Persian-Turkish-mixed Ottoman language.⁶² This idea of 'a purer Turkish language' become one of the main pillars of the political elite after Atatürk established the Republic of Turkey. The Ottoman language, which constituted of Turkish words written in Arab alphabet and with Persian grammar, was soon transformed into the 'Turkish language' as we know it today.

But this is just one minor example to why the Balkans would have been so significant to the new regime; subsequently the political leaders of the Republic of Turkey. According to Zürcher, the insurrection in the Balkans is even one of the main reasons why the old Ottoman regime fell.⁶³ Within the Ottoman Empire it was also a highly debated issue:

"On the edges of the empire, the Ottomans lost control of Tunisia, Libya, Egypt, Crete, Cyprus, and parts of Caucasia. None of these areas were seriously contested by them as none were critical to the continued survival of the empire itself. In the Balkans, however, parts of which had been under Turkish domination for over five hundred years, the Ottomans fiercely contested the loss of power and control of the area."⁶⁴

All of these examples portrays the problem with the Turkish concept of nationbuilding and the role of historiography as part of this process of nationbuilding. The role of Turkish historiography needs to be discussed further, but for now we can conclude that the following hypothesis is indeed accurate: 'The absence of the Balkan territories in Turkish historiography stems from the need to create nationbuilding in the modern Republic of Turkey'.

This would, however, mean that the Balkan region has a great contribution to Turkish history but that this aspect is neglected. Unfortunately, this is hard to check since the Balkan regions are very much neglected in modern Turkish historiography, therefore the need to accurately research if the following hypothesis is indeed correct is evident but by using non-Turkish historiography concerning the Turkish background of the Balkan region.

⁶¹ Sibel Bozdoğan, **Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic** (Washington 2001), p. 20.

⁶² Murat Belge, '*Genç Kalemler and Turkish Nationalism*', in: Celia Kerslake, Kerem Öktem & Philip Robins (eds.), **Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century** (Hampshire 2010), p. 27.

⁶³ Erik-Jan Zürcher, **The Young Turk Legacy And Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey** (New York 2010), p. 45.

⁶⁴ Edward J. Erickson, **Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913** (Connecticut 2003), p. 1.

Concluding remarks

In regard to our hypothesis 'The absence of the Balkan territories in Turkish historiography stems from the need to create nationbuilding in the modern Republic of Turkey', we must conclude that the Balkans have indeed a significance within Turkish history in comparison to the region that is now considered the undisputed 'homeland' of the Turks: Anatolia. But the first question still would be if Anatolia is indeed considered the most important region in Turkish historiography. In order for us to accomplish this, we need to follow this step by step. In this research, checking sub-hypotheses will lead to the accuracy of our main hypothesis. The sub-hypotheses are dubbed as the following.

Anatolia versus Balkan

Does Turkish historiography indeed focus mostly on one geographical area? This needs to be thoroughly examined by looking at Turkish historiography and explaining what 'Turkish historiography' is and what the difference is with normal 'historiography'.

The fact that Turkish historiography chose to focus on only one geographical area, is odd to say the least. For Turkey, geography is much different than for the peoples of Europe. Being the offspring of nomads, it is difficult for Turks to pinpoint which regions are their homeland. Therefore the creation of a homeland is something that must be forged prior, or at the same time, as the efforts to unite the people by one dominant culture. Since European people have settled in their geographical regions almost two millennia ago, their geographical tie is much stronger than it is in the case of the Turks. Even with the Seldjucs or Ottomans, the Turks never really settled but were always on the go to secure more migration by victories and the conquest of other lands. This is also why around 1255 travelers mention that "Christians in Seljuc Anatolia outnumber the Muslims who rule over them, by ten to one".⁶⁵

Nonetheless, in the case of Turkey, the region of Anatolia was chosen as the undividable core of the Turkish nation ever since the Seldjuk tribes entered the stage in the eleventh century. Although the Seljuks dominated the entire middle east (from Arabia to the borders of India), they also subsequently conquering Anatolia from the Byzantines at the Battle of Manzikert in 1071.⁶⁶ This single battle is hailed in Turkish schoolbooks as the decisive moment the Turks entered Anatolia, never to leave this region again.⁶⁷ However, is this accurate? This will be verified or refuted by putting it to test; Turkish historiography needs to be examined in search of geographical emphases. If one region is downplayed or neglected in Turkish historiography, there must be a reason for this. This will be the main core of a new research, which is desperately needed on this subject.

The Balkans in Turkish history

After having looked at which regions are emphasized as geographically important regions within Turkish historiography; one must look further into historiography, not only Turkish historiography but historiography in general. In this process one can see that what

⁶⁵ Jackson 348.

⁶⁶ John Freely, **Storm on Horseback: The Seljuk Warriors of Turkey** (New York 2008), p. 21.

⁶⁷ Sevil Tuna Arica & Arif Yaşasinoğlu, **Çeyrek Asrın Soruları: Tarih çıkmış 1985-2010 soruları** ('The Questions of a quarter century: History questions between 1985-2010'; Ankara 2010), p. 6-7.

is left out in Turkish historiography: in the (at least three) millennia prior to the Seldjuks, the Central Asian tribes took other routes to Europe in their process of migrating west. In doing so, these Central Asian (or Turkic) tribes could have passed through other regions than Anatolia and may even have settled there. This preliminary research aims to look further into historiography to investigate just that.

It seems that some aspects were left out in Turkish historiography; for instance the event in which the Seldjuks were defeated by the Mongol hordes in the thirteenth century and that they subsequently fled to Western Anatolia and the Balkans. This caused the epicenter of the Ottoman Empire (the successor of the Seldjuks) to be in those regions as well as their focus to be on those provinces.⁶⁸ Subsequently, in the fourteenth century the Ottomans penetrated more into the Balkans than any other region.⁶⁹ These happenings seem to give fuel for the conclusion that the region of the Balkans are seemingly neglected, left out or simply downplayed in Turkish historiography.

This preliminary look at the matter beforehand will be an effort to fill all these gaps in Turkish historiography by using historiography in general to see which aspects of the Balkans are neglected in Turkish historiography and which role the Balkans played in Turkish history from ancient times up to the Middle Ages.

The Balkans as a political entity

After having compared the two geographically important regions of Anatolia and the Balkans, we must look further. Quantity is not the same as quality but in the case of the Balkans we can see both. Along with the quantity of a millennia-old-history, almost three to be specific, there is also a period of time in which the Balkans became the political core of the state.⁷⁰ The Turkish society in which the Balkans gain more political importance is the Ottoman Empire; a Turkish empire that is the predecessor of modern day Turkey.

By now, it has become quite clear that there is a period of time in which the Balkans are the political core of the Ottoman Empire. If we look at the period of the modern Republic of Turkey, one can see that it was founded in 1923 but the political ideologies seem to have come from movements in the years prior. Especially from those political movements that originated from the Balkans. Against this background, the İttihat ve Terakki Cemiyeti (or Young Turk Movement) comes up as an innovative political movement in the last days of the Ottoman Empire. The Young Turks, made up primarily by Ottoman army officers and governmental officials, were desperately trying to save the Ottoman Empire of its decline; which had become imminent by the nineteenth century when the important province of Greece was lost by the Ottomans. Greece thereafter played a decisively role in the shaping of 'a Turkish national citizenship'.⁷¹ General feelings of

⁶⁸ Machiel Kiel, *De Geschiedenis van Turkije in de Seldjoekse, Beylik en Osmaanse periode* ('The History of Turkey in the Seldjuk, Beylik and Ottoman period; Utrecht 1993), p. 1-19 [Unpublished paper when Kiel was professor at Utrecht University].

⁶⁹ Freely 119.

⁷⁰ Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (London 1993), p. 17-18.

⁷¹ Constantin Iordachi, 'The Making of Citizenship in the post-Ottoman Balkans: State Building, Foreign Models, and Legal-Political Transfers', in: Wim van Meurs & Alina Mungu-Pippidi (eds.),

despair and hope were channeled in ideologies that were aimed in saving the Ottoman Empire from disintegrating and falling in the hands of foreign occupiers. By 1908 the Young Turks, having their base in the Balkan region, had seized power in the Ottoman Empire in an attempt to save it from disintegration.

How the Young Turks rose to power and what the core of their political ideas was, is important to accurately see if the Balkans did in fact play an important role within the Ottoman Empire as a political entity. In order for us to correctly test our main hypothesis 'The absence of the Balkan territories in Turkish historiography stems from the need to create nationbuilding in the modern Republic of Turkey', this political role of the Balkans in Turkish society needs to be clear to all.

The Balkan Wars and modern Turkey

Although the Young Turks tightened their grip on the Ottoman Empire in a desperate attempt to forge unity between the Ottoman citizens, they could not avoid being sucked into the First Balkan War of 1912. In this war, the Balkan subjects of the Ottoman Empire secretly forged an alliance and simultaneously revolted which subsequently led to their independence. By pure perseverance the Young Turks were able to recapture some parts of the Balkans, like the former Ottoman capital of Edirne, during the Second Balkan War of 1913.⁷² However, in general the Balkan Wars proved disastrous for the Young Turks and the Ottoman Empire. Although they were able to capture some strips of land back from the Balkan rebels, most (not to say all) of the Ottoman Balkan provinces were lost. This was not the worst aspect of the Balkan Wars; the catastrophic losses during the Balkan Wars of 1912 and 1913 made way to a wave of (political) refugees from the lost provinces to the Anatolian mainland. For example, just from Greece alone some 200.000 Turks fled prior to 1912 in fear of torture and ethnic cleansing, after the Greek rebels army occupied the former Ottoman lands.⁷³ During the Balkan Wars an additional number of at least 410.000 refugees is added to these waves of migration.⁷⁴ The Turkish minorities that stayed behind in the Balkans are the descendants of the Balkan refugees that were subdued to ethnic cleansing and forced assimilation. That a significant number of Turks stayed behind in the Balkans is seen by the fact that Bulgaria (to name just one Balkan country as a example) still has a population of approximately 7 million inhabitants which are comprised by at least 10% to 15% but more likely up to 20% Turks.⁷⁵

Because these refugees also had a vast number of intellectuals and political figures, they subsequently played an important role in the process of nationbuilding in Turkey after 1913. The Balkan Wars also proved as a pre-match for the Young Turks, since the First World War started within months after the Balkan Wars had ended. This meant that before

Ottomans into Europeans: State and Institution-Building in South Eastern Europe (London 2010), p. 188.

⁷² Ahmad 38.

⁷³ Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)** ('Turkish Migrations from the former Ottoman province of South-Balkan during the Balkan Wars in 1912-1913'; Ankara 1995), p. 26.

⁷⁴ Justin McCarthy, **Death and Exile: the ethnic cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922** (Princeton 1995), p. 339.

⁷⁵ Ömer Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)** (Ankara 1998), p. 303.

the Balkan refugees could settle in their 'new homes', another war broke out. A war that endangered them in their very existence once again, but this time fleeing was not an option since Anatolia was the last remaining region of the Ottomans during 1914-1918. There were no other provinces left to flee to and the fact that Anatolia came under attack from all sides, both Russians in the East and British-French in the West, made the refugees even more receptive to an all-embracing ideology that would be drastically different from the old (Ottoman) way of life.

Nonetheless, this is either downplayed or left out in contemporary Turkish nationbuilding. If we keep in mind that in the eighty-eight years since those wars, no critical analysis that examines the specific reasons for the Ottoman defeat has ever been conducted, let alone other aspects, we can clearly see this neglect in contemporary historiography.⁷⁶ This is for instance why almost nobody knows of the case Bulgaria; where, like stated before, the population of approximately 7 million inhabitants is comprised by around 20% Turks.⁷⁷ These Turkish minorities that stayed behind in the Balkans are the descendants of the Balkan refugees that were subdued to ethnic cleansing and forced assimilation; which could harm the idea of a 'strong Turkish nation that was always victorious'. Therefore the Balkan Wars, the refugees of this war and all of its influence on both the Anatolian mainland and the subsequent Republic of Turkey are effectively neglected and/or ignored. The aspect of 'victimized Turks' seemingly does not fit in the picture of the 'glorious Turkish military-nation' that was depicted right after 1923 during the process of Turkish nationbuilding, and therefore accordingly neglected. In order for us to know more about what this meant for modern Turkey, this aspect needs to be an accurate picture of the Balkan Wars and its influence on modern Turkey.

After having painted this picture, it will be possible to check our main hypothesis 'The absence of the Balkan territories in Turkish historiography stems from the need to create nationbuilding in the modern Republic of Turkey' and carefully try to ask ourselves why the Balkan Wars was perceived to be so painful that it was to be neglected in the process of Turkish nationbuilding.

A Case Study

One consequence of the aspect of neglect in the process of Turkish nationbuilding, is that it has caused massive discussion about certain events in Turkish history about which the modern Republic of Turkey does not wish to talk about. The Armenian issue is one of those questions that have been neglected by Turkey for decades and was accompanied for many years of silence from the part of Turkey.

From 1923 to approximately the 1970s and 1980s, the issue was very much kept quiet in Turkey. This has caused many scholars to make assumptions regarding this neglected aspect. The Armenian issue is seen by some scholars as a byproduct of the anguish that the Balkan refugees brought with them after they were subdued to ethnic cleansing and suffering themselves; seemingly the Young Turks became bitter "after their expulsion from their ancestral lands in the Balkans, their emotions included humiliation, helplessness, anger, loss of dignity, lack of self-confidence, anxiety, embarrassment, shame

⁷⁶ Erickson xvii.

⁷⁷ Turan 303.

(sic)".⁷⁸ To which account is this portrayal accurate? Almost no historical event is as controversial as the Armenian issue of 1915; it is highly debated if the Armenian relocation of 1915 was indeed a systematic act of the Young Turk regime within the Ottoman Empire to commit genocide.

Since scholars like Üngör and Polatel seem to take into account the aspect of the Balkan Wars to explain what happened during 1915, it is important to take this as a case study to see what happens when a historical case is neglected. During this case study, a historical overview of what happened in those years, according to variously primary sources as well as literature written by internationally renowned scholars, needs to be provided. It should be noted that this example is no way written to take a stance on this highly disputed subject. It is only meant to use it as a case study in order to set up categories in which the scholars that have occupied themselves with this Armenian issue in the late Ottoman period (and published their research findings as books, essays and/or papers), can be incorporated.

Accordingly, the influence on the Balkan Wars on one of the main unresolved issues of modern-day Turkey will be portrayed as an important factor to what can happen if nation keeps neglecting an aspect of their history in order for their process of nationbuilding to succeed.

Hypothesis

With these matters accurately portrayed, it is no longer a problem to see if the hypothesis 'The absence of the Balkan territories in Turkish historiography stems from the need to create nationbuilding in the modern Republic of Turkey' is accurate and, more importantly, why. Accordingly the follow-up question, if the Balkans are absent due to the need to create nationbuilding in the modern Republic of Turkey, of the reason for this neglect will also need to be provided by newly conducted research in the near future. Or at least, let us hope so.

REFERENCES

- Adhikari, S. & Mukul Kamle, M. (2010). The Kashmir: An Unresolved Dispute Between India and Pakistan. *Geopolitics Quarterly, Volume: 6, Issue: 4*, pp. 58-107.
- Ahmad, F. (1993). *The Making of Modern Turkey*. London: Routledge.
- Altınay, A.G. (2004). *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, And Education in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.
- Arıca, S.T. & Yaşasınoğlu, A. (2010). *Çeyrek Asrın Soruları: Tarih çıkmış 1985-2010 soruları* ('The Questions of a quarter century: History questions between 1985-2010') Ankara: Örnek Yayınevi.
- Bais, A. (2008). *De Eeuw van Azië: Een Onafwendbare Mondiale Machtsverschuiving*. Amsterdam: Nw A'dam. Translation, see Mahubani, K. (2008) for original.

⁷⁸ Üngör & Polatel 25.

- Baykara, T. (2000). *The Meaning of Turk: Turk's Brief History and Present*. Ankara: Atatürk Culture Centre.
- Belge, M. (2010). Genç Kalemler and Turkish Nationalism. In Kerslake, C., Öktem, K. & Robins, P. (eds.). *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century* (pp. 27-37). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Bozdoğan, S. (2001). *Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic*. Washington: University of Washington Press.
- Bozkurt, İ (2002). Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış ('A Short View of the History of Cyprus'). In İ. K. Ülger & E. Efeğil (eds.). *Avrupa Birliği Kışkırtıcılığında Kıbrıs Meselesi: Bugünü ve Yarını* ('The Cyprus Issue in the grip of the European Union: the present and the future'; pp. 9-15). Ankara: Ahşen Yayıncılık.
- Ceylan, Y. (2004). The Conflict between State and Religion in Turkey. In Steunebrink, G. & Van Der Zweerde, E. (eds.). *Civil Society, Religion, and the Nation Modernization in Intercultural Context: Russia, Japan, Turkey* (pp. 175-190). Amsterdam: Rodopi.
- Clark, B. (2006). *Twice a Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*. London: Granta.
- Dismorr, A. (2008). *Turkey Decoded*. Beirut: Saqi.
- Duran, B. (2005). Islamist redefinition(s) of European and Islamic identities in Turkey. In Uğur, M. & Canefe, N. (eds.). *Turkey and European Integration: Accession prospects and issues* (pp. 125-146). New York: Routledge.
- Erickson, E.J. (2003). *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*. Connecticut: Praeger.
- Eriksen, T.H. (1993). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. Connecticut: Pluto Press.
- Freely, J. (2008). *Storm on Horseback: The Seljuk Warriors of Turkey*. New York: I.B. Tauris.
- Friedman, G. (2009). *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century*. New York: Doubleday.
- Geary, P.J. (2003). *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. New York: Cornell University Press.
- Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)* ('Turkish Migrations from the former Ottoman province of South-Balkan during the Balkan Wars in 1912-1913'). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Heart, M.Y.H.B. & DeBruyn, L.M. (1998). The American Indian Holocaust: healing historical unresolved grief. *American Indian Alaska Native Mental Health Research: journal of the National Centre*, Volume: 8, Issue: 2, pp. 56-78.

- Hewitson, M. (2006). Conclusion: Nationalism and the Nineteenth Century. In T. Baycroft & M. Hewitson (eds.). *What Is a Nation?: Europe 1789-1914* (pp. 312-355). Oxford: Oxford University Press.
- Iordachi, C. (2006). The Ottoman Empire: Syncretic Nationalism and Citizenship in the Balkans. In T. Baycroft & M. Hewitson (eds.). *What Is a Nation?: Europe 1789-1914* (pp. 120-151). Oxford: Oxford University Press.
- Lordachi, C. (2010). The Making of Citizenship in the post-Ottoman Balkans: State Building, Foreign Models, and Legal-Political Transfers. In Van Meurs, W. & Mungu-Pippidi, A. (eds.). *Ottomans into Europeans: State and Institution-Building in South Eastern Europe* (pp. 179-220). London: Hurst.
- Jackson, P. (2005). *The Mongols and the West*. Edinburgh: Pearson Educated Limited.
- Karaömerlioğlu, A. (2010). The Role of Religion and Geography in Turkish Nationalism: The Case of Nurettin Topçu. In Diamandouros, N., Dragonas, T. & Keyder, Ç. (eds.). *Spatial Conceptions of the Nation: Modernizing Geographies in Greece and Turkey*. New York: I.B. Tauris Publishers.
- Keyder, Ç. (2005). A history and geography of Turkish nationalism. In F. Birtek & T. Dragonas (eds.). *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey* (pp. 93-109). New York: Routledge.
- Khanna, P. (2011). *How To Run The World: Charting a Course to the Next Renaissance*. New York: Random House.
- Khanna, P. (2008). *The Second World: Empires And Influence In The New Global Order*. New York: Random House.
- Kiel, M. (1993). *De Geschiedenis van Turkije in de Seldjoekse, Beylik en Osmaanse periode* ('The History of Turkey in the Seldjuk, Beylik and Ottoman period'). Utrecht: Unpublished paper when Kiel was professor at Utrecht University (pp. 1-19).
- Kurt, Y. (1995). *Pontus Meselesi* ('The Pontus Issue'). Ankara: T.B.M.M. Basımevi.
- Mahbubani, K. (2008). *The new Asian hemisphere: The irresistible shift of global power to the East*. New York: Public Affairs.
- McCarthy, J. (1995). *Death and Exile: the ethnic cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*. Princeton: The Darwin Press.
- McCormack, G.(2009). History Too Long Denied: Japan's Unresolved Colonial Past and Today's North Korea Problem. *The Asia-Pacific Journal, Volume: 29-1-09 (July 20th, 2009)*, pp. 1-7. Retrieved on February 17th, 2012 from <http://www.japanfocus.org/-Gavan-McCormack/3188>
- Özdemir, B. (2009). *Süryanilerin Dünü Bugünü: 1. Dünya Savaşı'nda Süryaniler* ('The Assyrians in the past and present: the Assyrians during the First World War'). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Shaw, S. J. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey; volume II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey*. New York: Cambridge University Press.
- Smith, A.D. (1991). *National Identity*. London: Penguin Books.
- Smith, A.D. (2003). *Nationalism and Modernism*. New York: Routledge.
- Smith, A.D. (2009). *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. New York: Routledge.
- Stone, N. (2010). *Turkey: A Short History*. London: Thames & Hudson.
- Su, K. & Bülkat, G. (1961). *İlk ve Orta Okullar İçin Resimlerle Tarih Atlası* ('History Atlas with Pictures for Elementary and Middle Schools'). Ankara: Birsen Yayınevi.
- Turan, Ö. (1998). *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Türközü, H.K. (1985). *Türkmen Ülkesi (=Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizmin Etkileri* ('The Term Türkmen Country (= Eastern Anatolia) and the Influence of Imperialism'). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Üngör, U.Ü. & Polatel, M. (2011). *Confiscation and Destruction: The Young Turk Seizure of Armenian Property*. London: Continuum International Publishing Group.
- Weber, E. (1976). *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914*. California: Stanford University Press.
- Yıldız, İ. (2006). *(Öğrenci Seçme Sınavı) ÖSS Tarih: Temel Kavramlar ve Bilgiler* ('Student Selection Exams History: Basic Terms and Knowledge'). İstanbul: bry Yayınları.
- Zürcher, E.J. (2010). *The Young Turk Legacy And Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*. New York: I.B. Tauris.

Cilt: 1 Sayı: 2 Temmuz 2013 / Volume:1 Issue:2 July 2013

GAZİANTEP’TE ÖZELLİKLERİNİ YİTİREN BİR GEÇİCİ YERLEŞME ŞEKLİ: BAĞ EVLERİ*

A Temporary Settling with Changing Function in Gaziantep: Vineyard

*Mehmet Emin SÖNMEZ***

Özet

Bağ evleri, genelde bağ alanlarının ortasında çardak, kulübe, bağ evi ve havuz gibi yapılara sahip, çeşitli parsel büyüklüğünde olabilen ve tarımsal üretime yönelik kullanılan geçici kırsal yerleşmelerdir. Anadolu’nun genelinde bağ evleri özellikle üzümün olgunlaştığı ve kurutulduğu dönemde tarımsal üretim amaçlı kullanılmaktadır. Çalışmaya konu olan Gaziantep’te de geçmiş yıllarda bağ evlerinin ortaya çıkışı ve temel kullanım sebebi büyük ölçüde tarımsal üretim amaçlı olmuştur. Fakat özellikle Gaziantep şehrinin hızla büyümesi, yörede sanayinin tarımsal üretimin önüne geçmesi ve şehirde gelir seviyesi yüksek bir nüfus kitlesinin ortaya çıkışı ile Gaziantep’te bağ evlerinin kullanım şekli, sıklığı ve biçimsel özelliklerinin de değişmeye başladığı görülmektedir. Yörede 1990’lı yıllara kadar büyük ölçüde, yaz aylarında üzüm ve Antep fıstığı üretim zamanlarında kullanılan bu yerleşmeler, günümüzde yaz aylarında yazlık olarak kullanıldığı gibi hafta sonları dinlenmek ve hoş vakit geçirmek amacıyla da kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Gaziantep’te bulunan bağ evlerinin işlevlerinde meydana gelen değişimlerin nedenleri ve sonuçları değerlendirilmiş, yerleşmelerin yakın çevresindeki mekânsal değişimleriyle nasıl yeni bir boyut kazandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunu ortaya koymak amacıyla eski ve yeni bağ evlerinin fiziki yapıları karşılaştırılmış, bağ evlerinin sayısal artışı ile şehrin nüfus, sosyal ve ekonomik yapıları arasındaki bağlantı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağ evleri, Gaziantep şehri, mekânsal dönüşüm, arazi kullanımı.

Abstract

Vineyard homes are temporary country houses usually settled in the middle of vineyards together with pergola, hut, home and pool in varying parcel sizes allocated for agricultural activities. In many parts of Anatolia, vineyard homes are used for agricultural production especially during the period when grapes ripen and dried. Also in Gaziantep, as study site, vineyard homes emerged and were mainly used for agricultural activities in past years. However, especially as Gaziantep town started growing rapidly, industry went far beyond agriculture in the region, and a number of well-off people emerged in the city; the way and frequency of using and formal characteristics of vineyard homes started changing in Gaziantep. In that region, such sites were mostly used in the summer when pistachio and grape is harvested till 1990’s. But today they are not only inhabited during summer times

* Bu çalışma The 3rd International Geography Symposium’unda sözlü olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.

but also visited for resting at weekends. In present study, causes and effects of changes of vineyard homes' functions in Gaziantep are discussed, and emphasis is placed on how settlements acquire different characteristics in parallel with spatial changes occurring in their vicinity. To this end, physical structures of both old and new vineyard homes are compared, and the correlation between increase of such homes in number and the city's population, social and economic texture is interpreted in numeric terms.

Key words: Vineyard homes, town of Gaziantep, spatial transformation, land use.

Giriş

Dünyada bağcılık¹ faaliyetleri üzümün sulamaya ihtiyaç duymaması ve yer altı suyunun derinlerde olduğu alanlarda da yetişebilmesi (İzıbrak, 1947: 410) nedeniyle karalar üzerinde çok geniş bir coğrafyaya yayılmakta, fakat daha çok 34° - 50° Kuzey enlemleri arasında yoğunlaşmaktadır. Bu alanlarda sofralık ve şaraplık üzüm üretimi yoğun olarak gerçekleşirken, kurutmalık üzüm bağları 45° Kuzey enlemlerinin üstüne çıkmaz. Bu nedenle Türkiye ve dolayısıyla çalışmaya konu olan Gaziantep yöresi de sofralık, şaraplık ve kurutmalık üzümün yetiştirildiği alanların başında gelir. Gerçekten de Akdeniz iklim kuşağı, dünyada bağcılık faaliyetlerinin en fazla yoğunlaştığı kuşak olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Tümertekin ve Özgüç (2011), Zimolzak ve Stansfield 1983'e atfen Avrupa'yı egemen içecek kültürüne göre

- (1) Eski Roma İmparatorluğu'nun uzantısına denk düşen “*şarap içen Avrupa*”;
- (2) Esas olarak kıtanın kuzeybatısını kapsayan “*bira içen Avrupa*”;
- (3) İskandinavya, Rusya ve Doğu Avrupa'dan oluşan “*votka içen Avrupa*”

olarak üç bölgeye ayırmıştır (Tümertekin ve Özgüç, 2011: 68). Bu bölge ayırımına dikkat edilecek olursa şarap içen bölgenin Avrupa'nın Akdeniz havzasında kalan kesimleri olduğu görülecektir. Bu durum tüketim alışkanlıkları ile üretilen ürün arasındaki sıkı ilişkiden kaynaklanmaktadır. Tüketilen içeceklerin önemli oranda yakın çevrede yetiştirilen ürünlerden elde edildiği düşünüldüğünde Anadolu'nun da yer aldığı Akdeniz İklim kuşağındaki alanlarda bağcılık faaliyetlerinin büyük önem taşıdığı görülmektedir. Üretim tüketim alışkanlığı ile ilgili bu durum sadece günümüz için geçerli değildir. Anadolu'da bağ kültürü ve bağcılık faaliyetlerinin M.Ö. 3500'lere kadar gidiği tahmin edilmektedir. Nitekim Kaş'ta bulunan ve M.Ö. 1300'lerde battığı belirlenen Uluburun Batığı'nda (ticaret gemisi) bulunan ticari ürünler arasında üzüm ve şarabın önemli yer tuttuğu görülmektedir (Pulak, 2004: 87). Benzer şekilde M.Ö. VIII. yüzyıla (M.Ö. 720) ait İvriz Kaya Kabartması da Anadolu'da bağcılık faaliyetlerinin geçmişte yapıldığına dair önemli bir belgedir. Bu kaya kabartmasında Hititlerin Fırtına Tanrısı Tarhunzas elinde tuttuğu üzüm ve buğday başaklarını Hitit Kralı Varpalavas'a uzatmaktadır (Özyar, 2005: 13). Bu bulgular üzümün günümüzde olduğu gibi geçmişte de Anadolu'da yetiştirilen önemli tarımsal ürünlerden biri olduğunu ve ticaretinin de yapıldığını açıkça göstermektedir.

¹ Bağ ya da üzüm bağı alanlarında yapılan ekonomik etkinliklere bağcılık denilmektedir (Doğanay ve Coşkun, 2012, s. 317).

Gaziantep'te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri / Mehmet Emin SÖNMEZ

Üzümün Anadolu'da bu kadar yoğun yetiştirilmesinde iklim koşullarının büyük etkisi bulunmaktadır. Türkiye'de yazların kurak ve sıcak geçmesi üzümün yetiştirilmesi için büyük avantaj sağlamaktadır. Çünkü üzümün üzerinde yetiştiği asmaların gelişmeleri için yağışsız, uzun ve sıcak bir yaz mevsimi gerekmektedir. Özellikle Gaziantep gibi kışları nispeten soğuk geçen yörelerde, sıcak geçen yaz aylarında tanelerdeki şeker birikimi artmaktadır. Bu yörelerdeki yaz kuraklıkları da kurutmalık üzümlerde kurutmanın yapılmasına imkân sağlamaktadır (Uzun, 2003: 16-17). Bu durum yöreyi bağcılık için ideal bir alan haline getirmektedir. Dolayısıyla Anadolu'da olduğu gibi Gaziantep yöresinde de bağcılık faaliyetlerinin temeli oldukça geriye gitmektedir. Evliya Çelebiye göre 17. yüzyılda Gaziantep şehri ve yakın çevresinde 70 bin bağ bulunmaktaydı. Ayrıca bağlardan toplanan üzümden üretilen pekmez ve bastık 17. Yüzyılda Gaziantep şehrinin ekonomisinde önemli yer kaplamaktaydı (Dağlı, Kahraman ve Dankoff, 2005: 50). Nitekim bağcılığın yörede Cumhuriyetin ilk yıllarında da önemli yer tuttuğu *Gaziantep Mıntika Kongresi'nde*² alınan kararlardan anlaşılmaktadır. Bu kongrede alınan kararlardan biri de Antep Pekmezi ile ilgilidir. Buna göre Gaziantep yöresindeki köylerde üzümden üretilen pekmezin kalitesini arttırmak amacıyla 1927 yılında, *Gaziantep Mıntika Kongresi'nde* “ Pekmezini temiz yapmayan malını satamayacak” sloganı benimsenmiştir (Mortan ve Arolat, 2009: 25). Yukarıdaki bilgiler dikkate alındığında bağcılığın yörede önemini yitirmeden uzun süre yapıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Gaziantep yöresinde olduğu gibi Türkiye genelinde bağcılık faaliyetlerinin önemli bir geçim kaynağı olması, yörede dönemlik kullanılan bir kır yerleşmesi olan bağ evlerinin (Özgür, 2011: 32) tarihin erken dönemlerinden itibaren ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yılın belli dönemlerinde kullanılan bu tür yerleşmeler büyük oranda zirai faaliyetlerin etkisinde ve dağınık vaziyettedir (Tanoğlu, 1969: 254). Nitekim Anadolu'nun genelinde bağ evleri özellikle üzümün olgunlaştığı ve kurutulduğu dönemde tarımsal üretim amaçlı kullanılmaktadır (Girgin, 1991:153). Fakat Türkiye'de bağcılık ve bağ evleri ekonomik olduğu gibi sosyal amaçlarla da kullanılmaktadır (Somuncu, 1996: 107). Nitekim İzbirak (1947) günümüzden yaklaşık 70 yıl önce yazdığı bir makalede, Kayseri'deki bağ evlerinin tarımsal amaçlı kullanımlarından ziyade daha çok sayfiye yerleri olarak kullanılmalılarının önemli olduğunu vurgulamaktadır (İzbirak, 1947: 411). Kayseri'de bulunan bağ evlerinin özellikle sayfiye amaçlı kullanıldığı Somuncu (1996) tarafından da belirtilmiştir. Bağ evlerinin sayfiye amaçlı kullanımını Türkiye'nin farklı şehirlerinde de görmek mümkündür. Türkyılmaz'a göre Ankara'daki bağ evleri 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında geleneksel kent yaşantısı içinde mevsimsel hareket doğrultusunda üretim, tüketim döngüsünün deneyimlendiği bir yaşam alanıdır (Türkyılmaz, 2012: 1).

Değişik amaçlar için kullanılan bu yapılar bireylerin sosyal ve ekonomik düzeyleri ile çevre koşullarına göre şekillenmektedir. Dolayısıyla bağ evlerinin yapımında kullanılan malzemeler ile yapıların mimari özellikleri bireyden bireye, yöreden yöreye farklılık göstermektedir. Bu bilgilere dayanarak çalışma sahasında bulunan bağ evlerini, genelde bağ alanlarının en uygun yerinde çardak, kulübe, bağ evi, hizmetli barınağı ve havuz gibi yapıların tamamına veya bir kısmına sahip, çeşitli parsel büyüklüğünde hem sayfiye yeri

² 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihinde toplanan İzmir İktisat Kongresinde alınan ekonomik kararları uygulamak amacıyla kurulmuştur.

olabilen, fakat büyük oranda tarımsal üretime yönelik kullanılan geçici kırsal yerleşmeler olarak tanımlamak mümkündür. Türkiye genelinde bağ evlerinin kullanımı her ne kadar günümüzde önemini kaybetmiş ise de, yapılan güncel çalışmalarda (Somuncu, 1996; Kadioğlu, 2010), bağ evlerinin günümüzde değişen sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlere bağlı olarak fonksiyonel ve yapısal özelliklerini yitirdikleri belirlenmiştir. Bu çalışmada da Gaziantep yöresindeki bağ evlerinin fonksiyonel ve yapısal özelliklerinde meydana gelen değişimler, nedenleri ve yarattığı olumsuz sonuçları ile ele alınacaktır.

Amaç ve Yöntem

Çalışma Gaziantep’teki tarihi bağ evlerinin özellikleri ve fonksiyonel değişiminin nedenleri ve sonuçları üzerine odaklanmıştır. Bunun yanında günümüzde bağ evleri adı altında yörede yoğun olarak inşa edilen ikincil konutların ortaya çıkış nedenleri ve çevresel etkileri üzerinde durulacaktır.

Çalışmada bağ evlerinin özelliklerini ortaya koymak amacıyla özelliklerini olduğu gibi korumuş olan örnek bir bağ evi seçilmiştir. Seçilen bu bağ evinin detaylı bir planı çizilmiştir. Bunun yanında bağ evlerinin dağılışı ve fonksiyonel değişimlerini belirlemek amacıyla arazi çalışmaları yapılmıştır. Bu arazi çalışmaları esnasında yaşı 50’nin üzerinde olan ve bağ evlerinin yaşantısını görmüş olan bireylerle görüşmelerde bulunulmuştur. Bunun yanında günümüzdeki bağ evlerinin yayılış alanları ile arazi kullanımı arasındaki uygunluğu belirlemek için yörenin arazi kullanım kabiliyeti ve 1984 yılı arazi kullanım haritaları da kullanılmıştır. Bu bilgiler ışığında çalışma son haline getirilmiştir.

Gaziantep Bağ Evlerinin Fiziksel Özellikleri

Coğrafi görünümün bir parçası olan ev, bir bölge ve onun egemen kültürü hakkında çok şeyi ortaya koyar. İçinde yaşayanların toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlarını ve evin içinde yer aldığı doğal çevrenin özelliklerini yansıtır (Tümertekin ve Özgüç, 2011: 364). Gerçekten de Gaziantep’te günümüzde sadece birkaç örneği kalmış olan Gaziantep’in tarihi bağ evleri de doğal çevrenin özelliklerini ve dönemin sosyal hayatını çok iyi yansıtmaktadır. Yaptığımız görüşmelerde çalışma sahasındaki bağ evlerinin temel kullanım amaçlarının tarımsal amaçlı olduğu fakat dinlenmek ve hoş vakit geçirmek amacıyla da sık kullanıldığı belirtilmiştir. Bu görüşmelerde “*Gaziantep yöresinde bağ evlerine Nisan ayının başlarında gidilir ve Ekim ayı sonlarına kadar kalınırdı. Bu süre zarfında Nisan ayı içinde öncelikle bağlardaki asmaların alt kısımları çapalanır ve bağ alanı zararlı otlardan temizlenirdi. Aynı dönemde turtul böceğinin bağlara zarar vermemesi amacıyla asmalar ilaçlanırdı. Mayıs ve Haziran ayları içinde iki defa traktörle bağ alanlarının tamamının yabancı otlardan temizlenmesi (amaç bağların daha iyi beslenmesi) amacıyla toprak yeniden sürülürdü. Ağustos ayı ortalarında ise olgunlaşan üzümler toplanırdı. Kutruma işlemi için üzümleri sergiye (güneşe) bırakma işi ise Eylülün ilk haftasında yapılırdı*” şeklinde ifade edilmiştir..

Gaziantep yöresinde 1980’li yıllara kadar bağ evlerinin yapımında yakın çevreden temin edilen kireçtaşı kullanılmaktaydı. Bağ evlerinin büyüklüğü, çardağı, havuzu ve bu yapılarda kullanılan malzemenin kalitesi ve işçiliği büyük oranda bağ sahibinin gelir seviyesine bağlıydı. Dolayısıyla yöredeki bazı bağ evlerinde kullanılan taşlar çok iyi işlenmiş, bazılarında ise kaba işçilik yapılmıştır. Yöredeki bağ evleri, Türkiye’nin diğer

Gaziantep’te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri / Mehmet Emin SÖNMEZ

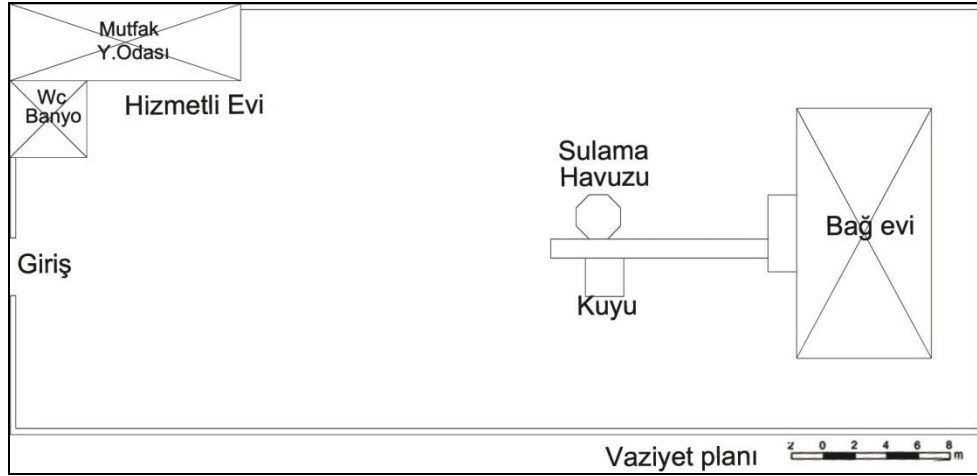
bölgelerinde (İç Anadolu, Ege) olduğu gibi genel olarak bağ evi, havuz, çardak ve ek olarak bekçi veya hizmetlilerin kaldığı kulübeden meydana gelmektedir (Fotoğraf 1, Şekil 2). Çalışmanın sağlıklı temellere dayanması amacıyla Gaziantep’te bulunan ve tarihi dokusu hiç değişmeden günümüze kadar gelmiş olan Kadı değirmenindeki (Gaziantep şehrinin batı kesiminde, tramvay yolu üstünde) bağ evi örnek seçilmiştir. Bunun yanında yörede Burç kasabası civarındaki farklı bağ evleri de gezilmiştir. Bu nedenle Gaziantep yöresindeki tarihi bağ evleri değerlendirilirken örnek seçilen bağ evi ile gözlemlerde bulunduğumuz diğer bağ evlerinden faydalanılacaktır.

Yaptığımız değerlendirmelere göre Gaziantep’te bulunan tarihi bağ evleri genel olarak zemin ve 1. kat olmak üzere iki katlı ve 100 m² gibi bir alan kaplamaktadır (Şekil 2-3). Örnek seçilen bağ evinin her bir katında iki oda bulunmakta, zemin katta bulunan odalardan biri mutfak diğeri oturma odası olarak kullanılmaktadır (Şekil 2). Odaların her birinde 6 şar, evin tamamında 24 pencere bulunmaktadır. Bu durum bağ evlerinin büyük oranda yaz aylarında daha havadar olmaları için yapılmış ve yaz sıcağından kaçmak için kullanıldığına da kanıttır. Dolayısıyla Anadolu’da diğer bağ evleri örneklerinde olduğu gibi Gaziantep’te de rekreasyon amaçlı kullanımın da sık yapıldığını söyleyebiliriz. Üstte bulunan iki oda ise yatak odası olarak kullanılmaktadır (Şekil 3). Ayrıca zemin katta, girişteki holün tam karşısında, yaklaşık 3 er m²’lik banyo ve tuvalet bulunmaktadır (Şekil 2). Diğer bağ evlerinde olduğu gibi genel olarak yapının çatı kısmı hariç tamamında kireçtaşı, yapının tavanını kapatmak için ağaç, çatı kısmında ise sac ve kiremit kullanılmıştır. Dolayısıyla Gaziantep’te bulunan tarihi bağ evlerinde doğal çevrenin etkisi oldukça fazladır (Fotoğraf 1-2).

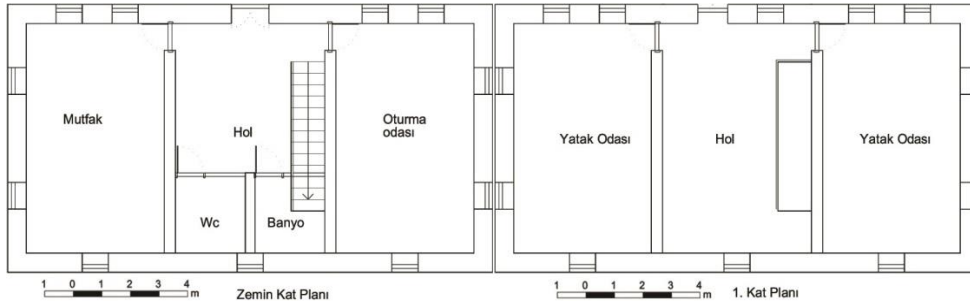

Fotoğraf 1. Gaziantep’te tüm özellikleri ile varlığını devam ettiren bağ evi ve diğer yapıları.

Gaziantep’te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri / Mehmet Emin SÖNMEZ

Şekil 1. Gaziantep bağ evinin genel planı.

Şekil 2. Bağ evinin zemin katı.

Şekil 3. Bağ evinin 1. kat planları.

Gaziantep’te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri / Mehmet Emin SÖNMEZ

Fotoğraf 2. Gaziantep yöresinde özelliğini kaybetmemiş bir bağ veya sayfiye evi.

Yörede bulunan bağ Ortalama 4-5 m² alan kaplayan bu yapılar büyük oranda yakın civarda bulunan bağ ve bahçelerin sulanması amacıyla yapılmıştır (Fotoğraf 3). Bu nedenle incelemede bulunduğumuz bağ evinde bulunan havuz 3 kenarından delinmiş ve bu oyuklardan çıkan sular bağ ile bahçe alanlarına gidecek şekilde arıklara bağlanmıştır. Böylece havuza su doldurulduğunda havuz yavaş yavaş oyuklar vasıtasıyla boşaltmakta ve oyuklardan çıkan sular arıklara akmaktadır. Bu durum bağ evinde bulunan havuzun içindeki suyun tarımsal amaçlı kullanıldığını da göstermektedir. Havuzun suyu ise hemen yanında bulunan su deposundan karşılanmaktadır. Fakat günümüzde mevcut su deposu kullanılmamaktadır.

Bağ evinde karşımıza çıkan diğer bir yapı hizmetlilerin kaldığı evdir. Türkiye’nin farklı yörelerinde yapılan çalışmalarda bağ evi içinde genelde hizmetlilerin kaldığı barınak bulunmamaktadır. Fakat Gaziantep yöresinde bulunan bağ evlerinin büyük çoğunluğunda bu yapı mevcuttur. Bu yapıda kullanılan evlerinin vazgeçilmez öğelerinden biri ise havuzdur. taşların özellikleri ve yapının boyutları dikkate alındığında yapının çok titiz yapılmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü yapıda kullanılan taşlar sadece yapının iskeletini oluşturacak özellikte kesilmiştir. Herhangi bir süsleme ve farklı bir işleme tabi tutulmamıştır. Ayrıca yapının yüksekliği düşük olup 2-2,5 m civarındadır. Buna karşılık bağ evinin tavan yüksekliği yaklaşık 5 -6 metredir. Bu durum girişte bulunan bu yapının bağ evinin işlerini ve bakımını yürüten hizmetlilere ait olduğunu göstermektedir. Çalışmada örnek alınan bağ evindeki hizmetlilere ait yapı 3 bölmeden oluşmaktadır. Yaklaşık 30 m²’lik bitişik iki eşit bölmenin biri yatak odası diğeri mutfak olarak kullanılmıştır. Bunlara bitişik üçüncü bölme ise yaklaşık 6 m² olup tuvalet ve banyo olarak tasarlanmıştır (Şekil 1,

Gaziantep'te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri / Mehmet Emin SÖNMEZ

Fotoğraf 4). Gaziantep'teki bağ evlerinin genelinde hizmetli veya bekçi barınağının bulunması yöredeki bağ evi sahiplerinin ekonomik seviyelerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. ayrıca bu yapıların bulunduğu bağ evlerinin rekreasyon amaçlı kullanımlarının ön plana çıktığını görmekteyiz.

Bağ evlerinde dikkati çeken diğer bir öge ise dış duvardır. Genel olarak bağ evi ve eklentilerinin (havuz, çardak, hizmetli barınağı) bir arada bulunduğu alan yaklaşık 1 m yüksekliğindeki taş bir duvar ile bağ alanları veya komşu bağ evinden ayrılır. Çalışmaya konu olan bağ evinin de taşla çevrelenmiş olduğu görünmektedir. Bu taşlar genelde çevreden toplanmış ve çok az işçilikten geçirilmiştir. Duvarın yüksekliğinin fazla olmayışı ve taşların kabaca dizilmiş olmaları güvenlik gerektirecek çok da önemli bir eşyanın bulunmadığını da göstermektedir. Bu durum bağ evlerinin büyük oranda geçici yerleşildiğine de bir ipucudur.

Fotoğraf 3. Bağ evinde genelde bahçenin ortasında bulunan ve sulamada da kullanılan havuz.

Fotoğraf 4. Bağ evlerinde hizmetli veya bekçilerin yaşadıkları yapı.

Gaziantep’te bağ evlerinin diğer bir özelliği ise bağ evi ve diğer eklentilerin bulunduğu alanın büyük olmamasına karşılık evin etkisi altındaki alanın daha geniş olmasıdır. Örneğin çalışmaya konu olan bağ evinin yayıldığı toplam alan yaklaşık 1200 m² (Fotoğraf 1, Şekil 1). Fakat bağ evinin bulunduğu alanda bağ evinin sahibine ait arazi miktarı 6–7 dönüm civarındadır. Gerçekten de yaptığımız görüşmelerde geçmişte birçok bağ evinin onlarca dönümlük arazinin içinde inşa edildiği ve bu bağ alanlarında üretimin gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

Yukarıda yapısal özellikleri detaylı şekilde ele alınan bağ evi dikkate alındığında Gaziantep’te tarihi bağ evlerinin doğal çevrenin etkisinde biçimlendiği ve tarımsal ve rekreasyon amaçlı kullanıldıkları görülmektedir. Yaptığımız görüşmede, örnek bağ evinin 1961 yılında 12 dönümlük arazi ile beraber satın alındığı belirlenmiştir. Günümüzde bağ evinin dışında kalan arazi boş olup her hangi bir amaçla kullanılmamaktadır. Hâlbuki görüşmeyi yaptığımız şahısların verdikleri bilgilere göre bağ evinin etrafında bulunan bu boş arazinin geçmişte bağ kütükleri ve meyve ağaçları ile kaplıdır. Günümüzde Gaziantep şehri içinde kalmış olan bu arazi, mirasçılar arasında paylaşılmadığından atıl durumdadır. Bu durum Gaziantep şehri içinde özelliklerini korumuş olarak günümüze kadar gelebilmiş ve tespit edebildiğimiz tek bağ evinin de ayakta kalmasına vesile olmuştur. Aksi taktirde bugün büyük olasılıkla yerini yüksek katlı modern apartmanlara bırakmış olacaktı.

Böylece bu bağ evi örneğinde gördüğümüz gibi geçmişte, Gaziantep’te bağ evleri tarımsal fonksiyonları yanında rekreasyon amaçlı da kullanılmaktaydı. Örnek bağ evinde toplam 24 pencerenin bulunması ve oldukça gösterişli olması bunu kanıtlamaktadır.

Gaziantep’te İkincil Konutlar veya Diğer Adıyla Yeni Bağ Evleri

Gaziantep’te yeni bağ evi diye tarif edilen ve ikincil konut olan bağ evlerinin yapısal özellikleri, büyüklükleri ve işlevleri de büyük oranda değişmiştir. Fakat kabaca şekilsel olarak benzer bir görünüm sergilemektedir. Bu ikincil konutlar da genel olarak tarihi bağ evleri gibi birkaç dönümlük alan içinde bir duvar ile çevrelenmiştir. Fakat bu yapıların çevresinde taş yerine beton kullanılmış ve duvarın yüksekliği 2-3 metreyi

Gaziantep'te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri / Mehmet Emin SÖNMEZ

aşmaktadır. Genelde duvarın yola bakan kısmında oldukça geniş olan bir giriş kapısı bulunmaktadır. Giriş kapısından içeri girildiğinde sağ veya sol tarafta 80–120 m²'lik alan kaplayan bekçi veya hizmetlilerin barındığı yapı yer almaktadır. Bekçi veya hizmetlilerin barındığı yapı geçmişte olduğu gibi günümüzde inşa edilen bazı bağ evlerinde de bulunmayabilmektedir. Bu yapının karşısında ise araç park alanı bulunmaktadır. Birkaç dönüm alan kaplayan bağ evinin büyük kısmı bahçeden meydana gelmekte, bahçenin en uygun yerinde ise büyüklüğü değişmekle beraber kabaca 40–80 m² alan kaplayan modern yüzme havuzu bulunmaktadır (Şekil 4). Eski bağ evleri yerine inşa edilen asıl yapı ise oldukça görkemli ve genelde (2–5) çok katlıdır. Zeminde kapladığı alan tarihi bağ evlerine göre çok büyük olup, genelde 200–250 m² arasındadır (Şekil 4, Fotoğraf 5). Yapı malzemesi olarak, tuğla, ytong, ahşap ve gaz beton kullanımı yaygındır. Bu nedenle bu yapıların tarihi bağ evlerine göre doğal çevre ile ilişkileri çok sınırlıdır.

Bu yapıların fiziksel özellikleri yanında kullanım şekli ve sıklıkları da tarihi bağ evlerinden oldukça farklıdır. Geçmişte, bağ evleri daha çok üzümün bakım ve toplama dönemleri olan ilkbahar sonu ve yaz aylarında kullanılırken, yeni olan bu yerleşmeler yıl içinde her hafta sonu kullanıldığı gibi yazları sürekli, diğer mevsimlerde ise hafta içleri de yer yer kullanılmaktadır. Dolayısıyla yörede bağ evi diye nitelendirilen bu yeni konutların bağ evleri ile fonksiyonel anlamda pek bir ortak yanları bulunmamaktadır. Günümüzdeki bu konutlar tamamen rekreasyon amaçlıdır. Her mevsim kullanılmalrı nedeniyle de yazlıklardan ayrılmaktadır. Dolayısıyla bağ evleri yerine hızla artan bu yeni yerleşmeleri ikincil konut olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır. Bu konutların bağ evi adı altında yapılmalarının nedeni ise büyük oranda hukuksaldır. Çünkü mücavir alan içinde kalan bu alanlarda birkaç dönümlük arazi satın alınmakta ve bağ evi adı altında fakat işlevi tamamen farklı olan yeni konutlar inşa edilmektedir (Şekil 4, Fotoğraf 5).

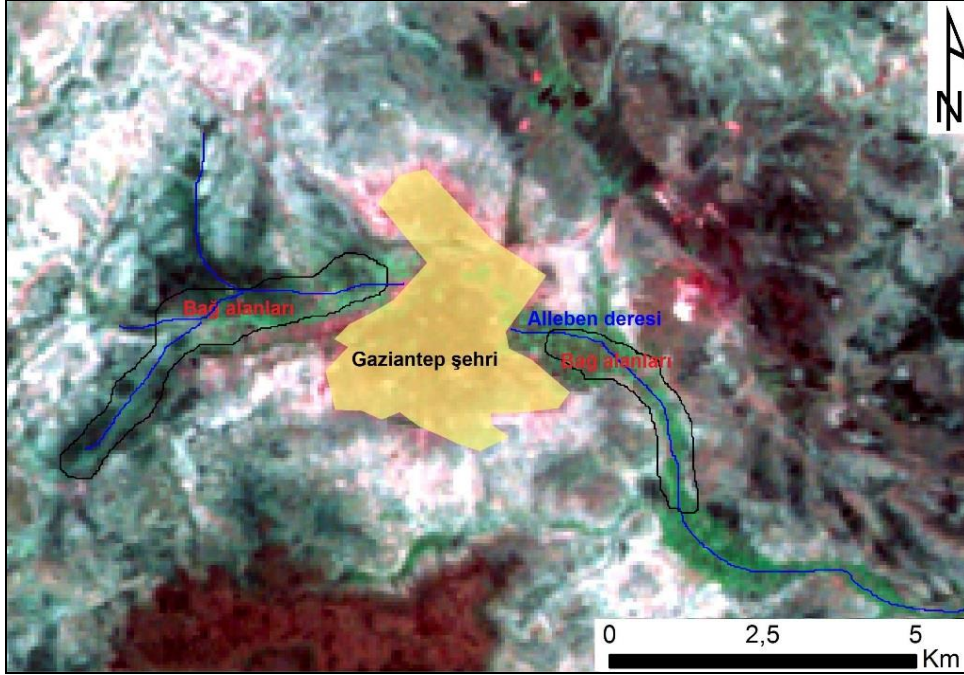
Fotoğraf 5. Gaziantep bağ evi diye tabir edilen bir ikincil konut.

Şekil 4. Gaziantep-Kilis karayolu boyunca eski bağ evlerinin yerini alan ikincil konutlar. (a- ikincil konut, b- havuz, c- hizmetli evi)

Gaziantep Bağ Evlerinin Fiziksel ve Fonksiyonel Değişiminin Nedenleri Ve Sonuçları

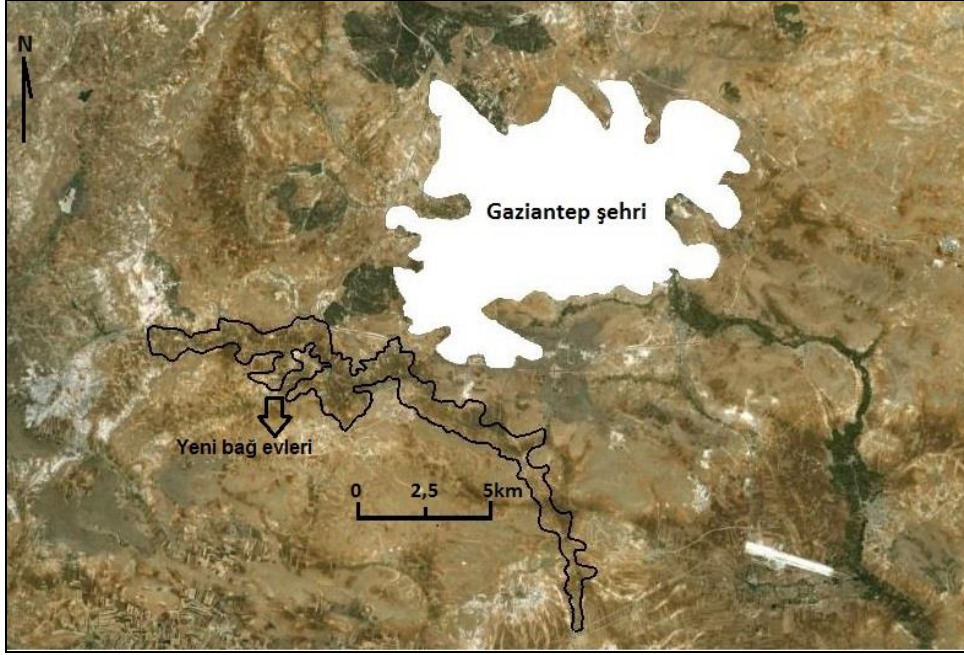
Yukarıda özellikleri belirtilen Gaziantep tarihi bağ evlerinin günümüzde birkaç örneği kalmıştır. 1960'lı yıllara kadar bugünkü Alleben deresi ve yakın çevresinde yoğun bulunan bağ evleri tamamen tahrip edilmiştir. Batal-Höyük mahallesinde 133 numaralı sokakta bulunan bu bağ evi, bugünkü sahibi tarafından 1961 senesinde satın alınmış ve doğal özelliğini kaybetmeden günümüze kadar gelebilmiştir (Fotoğraf 1). Şehrin genişlemesiyle tamamen yeni lüks apartmanların bulunduğu Alleben deresi vadisi ve yakın çevresi, 1970'li yıllara kadar Gaziantep şehrinin meyve ve sebzelerin karşılandığı önemli tarım alanlarının başında gelmekteydi (Şekil 5). Fakat hızlı kentleşme nedeniyle bu önemli tarım sahaları yok olmuş, bununla beraber Gaziantep bağ evleri yerini yeni tip ikincil konutlara bırakmıştır.

Şekil 5. Gaziantep'te 1970'li yıllara kadar bağ evlerinin yoğun bulunduğu alanlar (Gaziantep şehrinin 1975 yılındaki alanı yaklaşık 9,2 km²).

Bu durum yeni bağ evlerinin (ikincil konutlar) şehrin batı kısmında bulunan bugünkü Burç kasabası yönüne kaymasına neden olmuştur. Vadi tabanında olmasına rağmen çevresine göre daha yüksekte, serin ve yeşil olması ikincil konutların (yeni bağ evleri) bu kesimde yoğunlaşmasını sağlamıştır (Şekil 6). İkincil konutların hızla yaygınlaşmaya başladığı 1990'lı yıllar, aynı zamanda Gaziantep'te sanayileşme ve şehirleşmenin hız kazandığı döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla 1990'lı yılların başı Gaziantep'te giderek gelir seviyesi yüksek bir kesimin ortaya çıktığı ve aynı zamanda şehrin gittikçe kalabalıklaştığı, sıkıştığı ve her türlü kirliliğin gittikçe arttığı bir dönemdir. Bu nedenle şehrin büyümesiyle beraber şehrin dışında kalan doğal yeşil alanların çekiciliği artmıştır. Bu durum Gaziantep şehrinin yakınında bulunan bağ evlerinin dinlenme ve hoş vakit geçirme amacıyla kullanımının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Böylece Gaziantep bağ evleri tarımsal fonksiyonlarını tamamen kaybetmeye başlamış ve rekreasyon özellikleri ile ön plana çıkmaya başlamışlardır. Gerçekten de Gaziantep'te günümüzde sadece organize sanayi bölgelerinde 80 binden fazla işçi çalışmaktadır (Sönmez, 2012). Şehrin nüfusu ise 1,5 milyona yaklaşmıştır. Gaziantep'te meydana gelen bu hızlı sanayileşme ve şehirleşme hareketleri diğer tarımsal ürünleri de olumsuz etkilemekle beraber bağ alanlarının özelliklerini kaybetmelerine neden olarak, bu alanları daha fazla etkilemiştir.

Gaziantep'te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri / Mehmet Emin SÖNMEZ

Şekil 6. Gaziantep'te günümüzde isim olarak bağ evleri özelliği taşıyan yerleşmelerin yoğun olarak bulunduğu alan (Gaziantep şehrinin 2013 yılındaki alanı yaklaşık 50 km²).

TÜİK verilerine baktığımızda, Gaziantep ilinde, 1991 yılında yaklaşık 500 bin üzüm kökünden 350 bin ton civarında sofralık, şaraplık ve kurutmalık üzüm üretilirken, 2012 yılında asma sayısı 180 bin civarına gerilemiş, üzüm üretimi ise 90 bin civarında gerçekleşmiştir (Tablo 1). Böylece 20 yıl gibi kısa bir süre zarfında Gaziantep'te üzüm üretimi ve ağaç sayısı yaklaşık 4 kat gerilemiştir. Bu durum Gaziantep şehrinin hızlı nüfuslanması ve sanayileşmesine bağlı olarak bağ evlerinin fonksiyonları dışında kullanılmaya başlanmaları ile yakından ilgilidir. Bunun yanında Antep fıstığının ekonomik değerinin daha yüksek olması sebebiyle daha fazla tercih edilmesi bir diğer etken olarak gösterilebilir. Nitekim Gaziantep'te, 1991 yılında 13 milyon civarında Antep fıstığı ağacı bulunmaktaydı ve yıllık üretim yaklaşık 20 bin ton civarındaydı. İlde, 2012 yılında Antep fıstığı ağaç sayısı 20 milyona yaklaşmış, Antep fıstığı üretimi ise 57 bin ton civarında gerçekleşmiştir (Tablo 1). Böylece Gaziantep'te yaklaşık 20 yıllık sürede Antep fıstığı ağaç sayısı yaklaşık % 60 oranında, üretimi ise yaklaşık % 300 artmıştır. Gaziantep'te ürün seçimindeki bu değişim bağcılık faaliyetleri ve dolayısıyla bağ alanlarını da olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla Gaziantep'te bağcılık faaliyetlerinin 1990'lı yıllardan sonra hızla önemini kaybettiği ve günümüzde ekonomik bir kazanç olmaktan çıktığını da söyleyebiliriz.

Gaziantep’te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri / Mehmet Emin SÖNMEZ

Tablo 1. Gaziantep ilinde üzüm ve Antep Fıstığı ağaç sayısı ve üretiminin değişimi.

	1991		2012	
	Ağaç sayısı	Üretim (ton)	Ağaç sayısı	Üretim (ton)
Antep Fıstığı	13153500	19355	19436135	56233
Üzüm	492870	346108	179354	87971

Kaynak: TUIK, 2013.

Bunun yanında ulaşım ağlarının genişlemesi ve ulaşım araçlarında köklü değişimlerin meydana gelmesi sonucunda kırsal kesimler ile şehir alanları arasındaki ilişkiler de artmıştır. Bu durum kırsal kesimler ile doğal çevre arasındaki ilişkileri zayıflatmış ve kırsal kesimin doğal çevreye olan bağımlılığını azaltmıştır. Böylece doğal çevresinin kırsal kesimlerin yapı malzemeleri ve şekilleri üzerindeki etkinliği de minimuma inmiştir. Nitekim görüşmelerde bulunduğumuz bireyler, Türkiye’de kır ile kentin yoğun ilişkilerde bulunduğu 1980’li yıllardan sonra eski tarz bağ evlerinin artık inşa edilmediğini belirtmişlerdir. Kaldı ki 1990’lı yıllardan sonra araç sayısındaki ciddi artışlar nedeniyle de bağ işleriyle uğraşanlar şehirden bağ alanlarına günlük gidiş geliş yapmaya başlamışlardır. Ulaşımında yaşanan bu gelişmeler ve şehir ile kır arasındaki ciddi yakınlaşmalar Gaziantep’te 1980’li yıllardan sonra bağ evlerinin inşa edilmemesinin veya inşa edilenlerin de farklı amaçlara yönelik modern şekilde inşa edilmesinin diğer önemli sebeplerinden biridir.

Neticede Gaziantep’teki bağ evlerinin fonksiyonları ve yapılarında meydana gelen değişimler bizlere toplumsal değerler ve ekonomik ihtiyaçlar hakkında bir izlenim edilmesini (Tümertekin ve Özgüç, 2011, s. 364) sağlamıştır. Bu yapılarda meydana gelen fiziksel değişimler yöredeki sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerin de değişime uğradığına kanıt olarak gösterilebilir. Gerçekten de çalışma sahasında bulunan bağ evlerinin fiziki yapısında meydana gelen değişimler ile Gaziantep’in ekonomik yapısında meydana gelen değişimler paralellik göstermektedir.

Bağ evlerinin işlevlerini yitirmesi tarımsal arazinin amaç dışı kullanımı, arazilerin hızla parçalanması ve buna bağlı olarak üretimin düşmesi, yeni bağ alanları açmak için mera alanlarının tahrip edilmesi ve doğal çevrede ciddi bir tahribatın meydana gelmesi gibi birçok sorunu da beraberinde getirmektedir.

Gerçekten de çalışma sahasındaki geniş bağ alanları 2’şer, 3’er dönümlük parsellere bölünerek satılmaktadır (Şekil 3, Foto 6). Bu alanlara yoğun talep olması nedeniyle arsa fiyatları şehir merkezi ile kıyaslanacak fiyatlara yükselmiştir. Bu durum miras yoluyla arazinin bölünmesi olayı ile yakından benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla tarımsal üretim miktarı sürekli olarak azalmaktadır. Hâlbuki yaptığımız görüşmelerde 6-7 dönümlük bir bağ alanı ancak 5 kişilik bir ailenin ihtiyacını karşılayabilmektedir. İmar planı olmayan ve bu nedenle konut izni olmayan bu alanlarda yapılaşmaya gidebilmek için bağ evi adı altında yapılaşmaya gidilmektedir. Böylece herhangi bir hukuki olaya takılmadan rahatça ikincil konutlar yapılmaktadır. Bunun yanında yeni altyapı sorunları ve giderleri de artmaktadır. Bu yeni konut alanlarında bulunan bağlar sökülmekte, üretim dışı ve su isteği daha yüksek ağaçlar ve bitkiler dikilip ekilmektedir. Yapılan bir çalışmaya göre Gaziantep’teki gibi yeni bağ evlerinin niteliğinde olan Türkiye’deki ikincil konutların

Gaziantep’te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri / Mehmet Emin SÖNMEZ

önemli bir israf kaynağı olduğu belirtilmektedir. Çünkü yapılan hesaplamalarda bu konutların ortalama 1,5 ay gibi kısa bir süre için kullanıldığı tespit edilmiştir (Manisa ve Görgülü, 2008: 69).

Bunlara ek olarak bağ alanlarının büyük kısmı çevresine göre nispeten tarıma uygun alanlarda bulunmaktadır. Bu alanların yapılaşması ile beraber yörede çok az bulunan verimli tarım arazileri de yok olmaktadır. Bunun yerine taşlık ve yüksek eğimli alanlara yeni bağlar kurulmaktadır. Bu durum yörede, erozyon riski yüksek sahalara oranını hızla arttırmaktadır.

Foto 6. Gaziantep’te ikincil konutların yaygınlaşması nedeniyle bağ ve bahçelik alanlar ortadan kalkmaya başlamış, hatalı arazi kullanımı artmıştır.

Tartışma

Çalışma sahasında bağ evlerinin mimari açıdan ve fonksiyonel bakımdan çok önemli değişimler yaşadığı görülmektedir. Bu nedenle çalışma sahasında bağ ve sayfiye evleri olarak inşa edilen yapıların kanuna da uygun olmadıkları görülmektedir. Nitekim imar ve mücavir alan dışında kalan alanlarda tarımsal üretimi korumak amacıyla Plansız alanlar yönetmeliğinin 6. Bölümünde, 63. Madde de “Üst ölçek planı bulunmayan iskân dışı alanlarda bulunan parsellerde; inşaat alanı katsayısı %5 den fazla olmamak, yapı inşaat alanları toplamı hiçbir koşulda (250) m² yi geçmemek, saçak seviyelerinin tabii zeminden yüksekliği (6.50) m.yi ve 2 katı aşmamak, yola ve parsel sınırlarına (5.00) m.den fazla yaklaşmamak şartı ile bir ailenin oturmasına mahsus bağ ve sayfiye evleri, kır kahvesi, lokanta ve bu tesislerin müştemilat binaları yapılabilir” ifadesi kullanılmaktadır

Gaziantep'te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri / Mehmet Emin SÖNMEZ

(www.mevzuat.gov.tr, 2013). Buna karşılık çalışma sahasında tespit edilen yapıların hemen hemen hiç birinin bu yönetmeliğe uymadığı görülmektedir. Yeni bağ evleri başlığı altında da belirttiğimiz gibi bu yapılar 4-5 kata kadar da çıkabilmekte, havuzu, hizmetli konutu ve bağ evi alanı ise 500 m² ye yaklaşmaktadır. Bu nedenle yeni inşa edilen bağ evlerinin büyük bir kısmı hem alansal hem de yükseklik olarak yönetmeliği ihlal etmektedir.

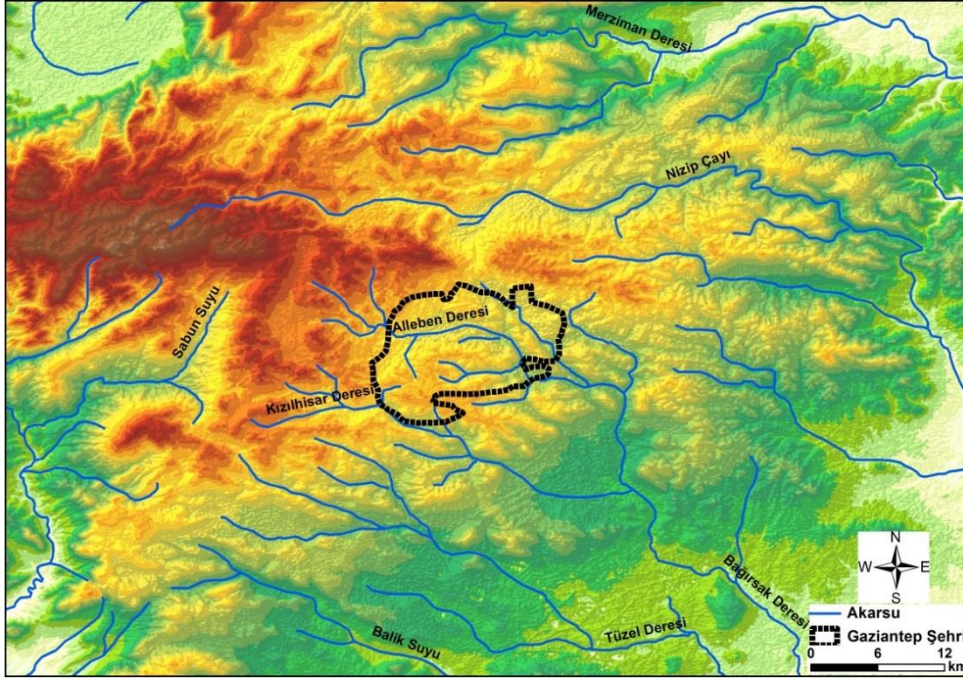
Bunun yanında yörede bağ veya sayfiye evi olarak yapılan bu yapıların arazi kullanım kanunu da ihlal ettiği görülmektedir. 2005 yılında çıkarılan 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanunu'nda arazinin amaç dışı ve yanlış kullanımların önlenmesi ve korumayı sağlayacak yöntemlerin oluşturulması amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu kanunun 13. maddesine göre Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı ancak ve ancak kamu yararı gözetilerek ve zorunlu hallerde mümkündür. 13. Maddede "*Mutlak tarım arazileri, özel ürün arazileri, dikili tarım arazileri ile sulu tarım arazileri tarımsal üretim amacı dışında kullanılamaz. Ancak, alternatif alan bulunmaması ve Kurulun uygun görmesi şartıyla;*

- a) Savunmaya yönelik stratejik ihtiyaçlar,
- b) Doğal afet sonrası ortaya çıkan geçici yerleşim yeri ihtiyacı,
- c) Petrol ve doğal gaz arama ve işletme faaliyetleri,
- ç) İlgili bakanlık tarafından kamu yararı kararı alınmış madencilik faaliyetleri,
- d) Bakanlıklarca kamu yararı kararı alınmış plân ve yatırımlar,

İçin bu arazilerin amaç dışı kullanım taleplerine, toprak koruma projelerine uyulması kaydı ile Bakanlık tarafından izin verilebilir" şeklinde tanımlanmıştır (www.mevzuat.gov.tr, 2013).

Gaziantep yöresinde vadi tabanları ile karstik depresyonlar yoğun tarım yapılan dolayısıyla da önemli tarım arazilerin bulunduğu alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanlardan Alleben deresi vadisi büyük oranda Gaziantep şehrinin büyümesiyle yerini yerleşim alanlarına bırakmıştır. Bunun dışında kuzeyde Nizip çayı vadisi ile güney ve güneybatısındaki Tüzel ve Kızıllhisar dereleri, batıda Sabun suyu vadileri arazi kullanımı açısından önemli tarımsal arazilerin bulunduğu sahalardır (Şekil 7). Bu alanlarda ekip-biçmeye uygun olan I-IV. sınıf arazilerin yoğun olduğu görülmektedir (Şekil 8). Özellikle şehrin güney ve güneybatısında bulunan ve güneydoğu-kuzeybatı yönlü uzanan Tüzel ve Kızıllhisar dereleri boyunca uzanan vadiler ile karstik depresyonlar toprak kalınlığının fazla ve yer altı taban suyu seviyesinin nispeten yüksek olduğu, dolayısıyla yörede, günümüzde hala tarımsal amaçlı üretim yapılan önemli arazilerdir. Bu nedenle bu alanlar, büyük oranda kireçtaşıdan müteşekkil ve tarımsal açıdan dar arazilere sahip Gaziantep Platosunun tarımsal açıdan da can damarlarıdır. Buna rağmen bu önemli tarımsal alanlar günümüzde küçük parsellere bölünerek sürekli küçülmekte ve ikincil konut alanlarına dönüştürülmektedir. Bu durum 2005 yılında, tarım arazilerinin korunması yönünde çıkarılmış olan 4302 sayılı arazi koruma kanununa da tamamen aykırıdır. Çünkü bu alanlar yörenin çok az kesiminde bulunan mutlak tarım arazilerinin bulunduğu alanlardır.

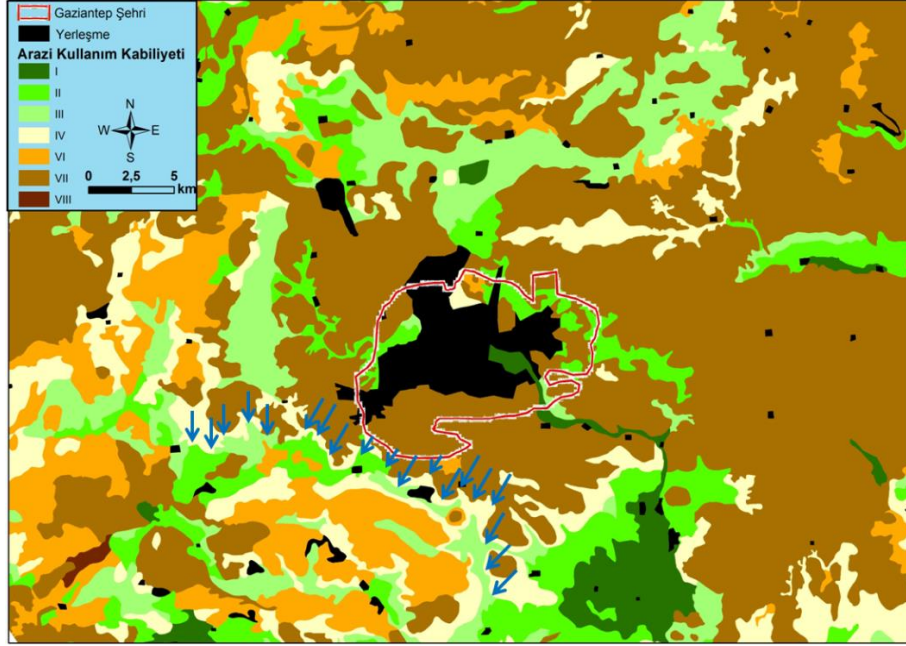
Gaziantep'te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri / Mehmet Emin SÖNMEZ

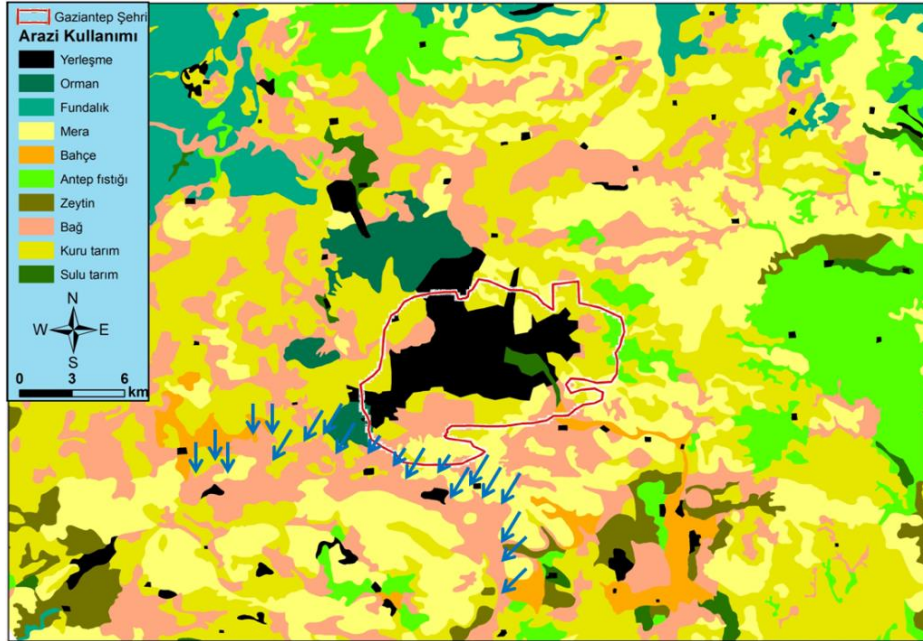
Şekil 7. Gaziantep ve çevresinin hidrografi haritası (Sönmez, 2012'den alınmıştır).

Gerçekten de Gaziantep şehri ve çevresinin 1984 yılında Köyişleri tarafından hazırlanmış olan arazi kullanım haritası dikkate alındığında yukarıda sözünü ettiğimiz önemli tarım arazilerinin bağ alanlarına tekabül ettiği görülmektedir (Şekil 8). Son derece geniş olan bu karstik depresyonlar ve vadi tabanlarında tarımsal üretim amaçlı kullanılabilinecek geniş alanlar da mevcuttur. Yaptığımız görüşmeler ve gözlemlerde de bu alanlarda geniş tarım arazilerinin hala mevcut olduğu belirlenmiştir. Fakat bu önemli tarım arazilerinin büyük bir kısmı 2-5 dönümlük küçük parsellere ayrılmıştır. Bu küçük parsellerde bağcılık yaparak bir ailenin geçimini sağlamak ise mümkün değildir. Nitekim bu küçük parsellerde kurulmuş olan bağ evlerinin bulunduğu arazilerde, bağ kütükleri büyük oranda sökülmüş, yerlerine incir, şeftali, kaysı, elma ve kiraz gibi meyve ağaçları dikilmiştir. Bu durum bağ evi adı altında yapılan yeni yapıların fonksiyonlarını da tamamen yitirdiklerini göstermektedir.

Gaziantep'te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri / Mehmet Emin SÖNMEZ

Şekil 8. Gaziantep şehri ve yakın çevresinde arazi kullanım kabiliyeti (mavi oklar günümüzde ikincil konutların tehdidi altında olan önemli tarım arazilerini göstermektedir).

Gaziantep'te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri / Mehmet Emin SÖNMEZ

Şekil 9. Gaziantep şehri ve yakın çevresinin 1984 yılındaki arazi kullanım durumu (mavi oklar günümüzde ikincil konutların tehdidi altında olan bağ alanlarını göstermektedir).

Sonuç

Özellikle şehrin hızla nüfuslanarak alansal büyümesi tarım alanlarını daraltırken, şehrin kalabalıklaşması ise gelir seviyesi yüksek kimseler için ikincil konutu çekici hale getirmiştir. Yöredeki bu ekonomik ve sosyal değişim ise maalesef en fazla bağ evlerini etkilemiş ve bağ evlerinin tarihi fonksiyonları ve mimari özelliklerinin yok olmasına neden olmuştur.

Yörede bağ evlerinin işlevinde meydana gelen bu değişimler, Gaziantep'in sosyal gelişimi ve ekonomik büyümesiyle yakından ilgilidir. Nitekim özellikle Gaziantep şehrinin nüfus ve ekonomik olarak büyüdüğü, yörede ulaşımın geliştiği ve araç kullanımının yaygınlaştığı son dönemlerde, yazlık ve dinlenme amaçlı inşa edilen bağ evlerinin sayısında ciddi bir artış meydana gelmiş, mevcut bağ evleri ise yapısal ve işlevsel olarak büyük değişimler yaşamıştır. Yörede bağ evi adı altındaki yapıların sayısındaki hızlı artış hukuksal nedenlerle de yakından ilgilidir. İmar planı olmayan bu alanlarda bağ evi adı altında önemli tarım arazileri hızla kaybolmaktadır. Hâlbuki ikincil konutlara olan ihtiyacın yörede karşılanması amacıyla bağ evlerinin bulunduğu verimli tarım arazileri yerine yeni alanların imara açılması daha uygun olacaktır.

Bunun yanında yöredeki vadi tabanlarının ikincil konutlarla dolması nedeniyle bağ alanlarının tarıma uygun olmayan arazilere kaydıkları görülmektedir. Bu durum yüksek ve eğimli olan bu alanlarda erozyon riskini iyice arttırmıştır. Kaldı ki inşa edilen bu yeni konutların birçoğu senenin yaklaşık 11 ayı atıl durumdadır. Bu ise ekonomik anlamda büyük bir milli kayıptır.

KAYNAKÇA

- Dağlı, Y., Kahraman, S. A., & Dankoff, R. (2005). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi IX. Kitap*. İstanbul: Yapıkredi Yayınları.
- Doğanay, H., & Coşkun, Ö. (2012). *Tarım Coğrafyası*. Ankara: Pagem yayıncılık.
- Girgin, M. (1991). Alaşehir Çayı Vadisinde Bağ Evleri. *Atatürk Üniv. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2).
- İzbırak, R. (1947). Kayseri Şehrinin İşleme ve Gelişmesinde Bağcılığın Etkileri. 401-418.
- Kadioğlu, Y. (2010). Türkiye'de Fonksiyonel Özelliğini Kaybetmiş Geçici Yerleşmelere Bir Örnek: Tavas Bağ Evleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*(21), 98-114.
- Manisa, K., & Görgülü, T. (2008). İkincil Konutların Turizm Sektöründe Yeniden Kullanılabilmesine İlişkin Bir Model. *YTÜ Arch. Fac.E-Journal*, 3(1), 68-78.
- Mortan, K., & Arolat, O. S. (2009). *Gaziantep Ekonomisine Bakış*. İstanbul: Heyamola yayınları.
- Özgür, E. M. (2011, 09 16). Yerleşme Coğrafyasına Giriş. Ankara.

Gaziantep'te Özelliklerini Yitiren Bir Geçici Yerleşme Şekli: Bağ Evleri / Mehmet Emin SÖNMEZ

- Özyar, A. (2005). Geç Hitit Krallıkları. *Arkeoatlas*(4), 10-35.
- Pulak, C. (2004). İhtiyar Akdeniz. *Arkeoatlas*(3), 78-89.
- Somuncu, M. (1996). Kayseri'de Bağcılık. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Araştırmaları Dergisi*(12), 107-133.
- Sönmez, M. E. (2012). *Yerleşme Yeri Seçimi ve Alansal Gelişimi Açısından Gaziantep*. Malatya: Özserhat Yayıncılık.
- Tanoğlu, A. (1969). *Nüfus ve Yerleşme Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2011). *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- TÜİK, (2013). <http://tuikapp.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul>
- Uzun, İ. (2003). *Bağcılık*. Antalya.

Cilt: 1 Sayı: 2 Temmuz 2013 / Volume:1 Issue:2 July 2013

**ARİF DAMAR'IN 'ŞAFAK VAKTİ' ŞİİRİNİ MARKSİST ELEŞTİREL
YAKLAŞIMLA İNCELEME DENEMESİ**

**A Review Essay of the Poem 'Şafak Vakti' by Arif Damar With the Marxist
Critical Approach**

*Kenan YAVUZ**

Özet

Temel olarak romantik, eleştirel ve toplumcu olarak üç ana bölümde ele alınan gerçekçilik; nesnelere göründükleri gibi, olayları da olduğu gibi kabullenmek şeklinde değerlendirilir. Toplumdaki değişme evreleri doğrultusunda gösterilen gelişimle düzeni eleştirme ve yeni yöntemler oluşturma gayretlerinin sonucu evrensel bir şeyler söyleme gerekliliği hissedilir. Eserin içeriğindeki fikirlerin değerlendirilmedeki etkisiyle ilgili farklı yaklaşımlar devrimci romantizmle birlikte tez-antitez-sentez düşünceleriyle politikaya daha da yaklaşır. Artık asıl amaç toplumdaki gerçekleri esere yansıtarak sosyal gerçekliğe varmak ve insanları eyleme geçirmektir. Böylece büyük hedeflerin hizmetine girmiş olan sanatın değeri artacaktır. Sınıfsal çatışma ve sömürünün, sömürüye karşı birleşme ve devrimle senteze ulaştığı anlayışla Arif Damar'ın 'Şafak Vakti' adlı şiiri incelenirken; romantik, eleştirel ve toplumcu yaklaşımların yanında eleştirilen unsurların eser üzerindeki etkileri de tespit edilmeye çalışılmıştır. Ekonomizm etkisinin kendini hissettirdiği şiiri birleşmeye hizmet eden bütünün parçası şeklinde toplumu devrime götüren fikir ürünü olarak ele almak gerektiği gibi, kendisini oluşturan unsurlardan etkilenmesinin kaçınılmaz olduğu da unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Marksist eleştiri, toplumcu gerçekçilik, ekonomizm, çelişki, devrim

Abstract

Basically, realism handled in three main categories which are romantic, critical and socialist realism is considered as accepting figures and objects as they act or appear in life and the events as they are. It is needed to say something universal as a result of efforts to criticise the social order and to criticise new methods for it with the help of the development in accordance with the stages of social change. Different approaches apperaing, when the ideas in the work appraised, come closes to politics on the effect of

* Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Öğrencisi, Özel İdare Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, kkyavuz@hotmail.com

revolutionary romanticism and thesis-antithesis-synthesis ideas so the main purpose is to reflect the facts of society to the work and by this way to reach social reality and to activate man. In this way, the value of art in service of big goals will increase. With a view of the fact that class conflict and exploitation come to a synthesis with moving against the exploitation, while reviewing the poem 'Şafak Vakti' by Arif Damar, not only critical and socialist approaches but the effects of elements criticised on the work is also tried to be determined. It should be remembered both that, it is necessary to handle the poem, in which the effect of economism is felt, as a product of idea that takes the society to the revolution and that serves for integration and it should be remembered also that it is inevitable for it to be affected by elements in itself.

Key Words: Marxist criticism, socialist realism, economism, conflict, revolution

Giriş

Romantik gerçekçiliğin ardından olumsuzluklara yöntem geliştirmek adına toplumu eleştirmeye başlayan sanatçılar iki tavrı benimser: İlkinde siyasal ve sosyal hayata müdahale etmeyi gereksiz gören, dolayısıyla apolitik olan şair, sadece gerçeği gözlemleyip yazmakta, düzeni eleştirmekle yetinmektedir. İkincisinde ise siyasi tavır alıp ideolojik bir savaşa girer. Eleştirel gerçekçiliğin ardından ise estetik kalıplar bakımından materyalist Hegelci anlayışı benimseyen¹ Karl Marks'ın fikirleri çevresinde şekillenen toplumcu gerçekçilik gelir².

Kapitalist toplumdaki gelişme evrelerine bağlı olarak burjuva güçlendikçe ortaya çıkan toplumdaki değişikliklerle romantik gerçekçilikten yola koyulan burjuva sanatçıları, toplumun işleyiş yasalarından etkilenip sanatın düzeni eleştirmesine ve olumsuzluklara ilişkin yöntem geliştirmesine kadar ulaşmışlardır³. Sanat olayının nedenini araştırırken ekonomik koşulları ve sınıf çatışmalarını esas alan Marksist eleştiriye ulaşıldığında; sanat türlerinin, akımlarının, üsluplarının, ekonomi ve sınıf çatışmalarıyla ilişkilerini belirleyerek bunların nedenlerini ortaya koyma gayesi ortaya çıkar. Tümel bir felsefe olarak Batı'da kendisine yer bulan düşünce diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizme dayandırılıp karşıtlıkların meydana getirdiği bir süreç olarak değerlendirilirken genellik duygusu, sanatta özgünlük içerisinde yerini alır⁴.

Ekonomizm yanında akıl ve bilimi değil de iradeyi ön plana çıkaran volantarizm kavramıyla da ilişkilendirilen kuramın temelini oluşturan Karl Marks'ın fikirleri ekonomik temellidir⁵. Edebiyatla sosyal olaylar arasındaki ilişki dikkate alındığında, ekonomik yaklaşım bilimsellikle bağdaşan bir tutum olarak görülmesi de hiç bir eser tarafsız

¹ Peter V. Zıma, **Modern Edebiyat Teorilerinin Felsefesi**, Çeviren: Mustafa Özsanı, Hece Yayınları, Ankara 2004, s.61

² Mehmet Soğkömeroğulları, Ahmet Ümit'in Kar Kokusu Romanında Toplumcu Gerçekçilik, **Turkish Studies**, s. 5/1, 2010, s.1310-1327

³ Mehmet Soğkömeroğulları, **Mehmet Reşat Enis Aygen'in Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik**, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2016, s.1

⁴ İsmail Tunalı, **Marksist Estetik**, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2003, s.12,146

⁵ Mehmet Soğkömeroğulları, **a.g.e.** s.38

olamayacağı için toplum üzerinde politik etkileri olacağı düşüncesi Platon'dan bu yana süren sanatın yararlılığı ilkesini hatırlatır⁶. Sanatı insani ve toplumsal gerçekliğin ifade edildiği bir ideoloji⁷ olarak gören, yansıtma ve yaratma dışında bir bilinç üretme tarzı olarak ele alan anlayışta; eserin güzelliğinin ve değerinin içeriğiyle ilişkili olduğu savunulur. Marks'a göre sanatçı işini geçim aracı olarak yapıp saygınlığını yitirmemeli, politik tutumla kişiselini aşmalıdır. Eser tipler yoluyla, ezilen sınıfın hizmetinde olursa sanat için gerekli olan iradeye ulaşabilir. Lukacs ise gerçek sanatın ulusalın ötesinde evrenseli söylemesi gerektiğini ve sanatçının tabiatın üretmeyeceği bir estetik etki oluşturarak tabiatı aşması gerektiğini savunur⁸. Anlatılanın ne olduğunun yanında nasıl anlatıldığıyla da ilgilenen Marksist eleştirmenler olunca bir problem dikkati çeker: Eserin içine yerleştirilen fikirlerin onun değerlendirilmesindeki etkisi⁹. Bu soruna üç yaklaşım gelişir: Her toplumcu eserin ve ancak toplumcu eserin iyi olacağı yaklaşımını sürdürmenin saçmalığını belirten Moran estetik boyutu tamamen göz ardı eden anlayışın hiçbir ciddi eleştirmen tarafından benimsenmediğini dile getirir. Her iyi eser toplumcudur ama her toplumcu eser iyi değildir yaklaşımında ise; sanata verilen önem kişiden kişiye değişse de Marksist eleştirmenlerin asıl tutumu olarak kabul edilir. Toplumsal tavıra karşın sosyalist görüşün şart koşulmadığı Lukacs'ın eleştirel gerçekliğine yaklaşan anlayış, yanlış dünya görüşüyle yazılan eserlerin sanat değerini de yitireceğini savunur. Ayrıntılar birey olan insanla sosyal bir varlık olan insan arasındaki diyalektiği dile getirdiği ölçüde anlam ve değer kazanır. Üçüncü anlayış ise bazı toplumcu eserler iyi değildir fikridir. Toplumculuğun, toplumcu gerçekliğin esaslarına körü körüne bağlılıkla sınırlandırılmayacağını savunur. Toplumcu olmayan bir eserin de iyi olabileceği belirtilir. Marksist edebiyatın değişmez yöntemi olarak kabul edilen gerçekçiliğin de eleştirisini yapan Fischer 'toplumcu gerçekçilik' yerine 'toplumcu sanat' ifadesinin daha uygun olduğunu ifade eder¹⁰. Althusser de eleştirmenin ideolojik baskılardan kurtularak bilimsel bir disiplin olması gerektiğini savunur¹¹.

Dün, bugün ve gelecek arasında kurulan bağın yanında özün ve gerçeğin öncelliği, devrimci romantizm ve doğal uzantısı olumlu tip, partizanlık ya da yan tutarlık şeklinde üç temel tartışma dikkati çeker. İlki yansıtma kuramına bağlı olarak ortaya çıkarken yüzeysel gerçekçilik, insan tabiatının özü, idealleştirilmiş gerçeklik, toplumun günlük hayatı olarak farklı uygulamaları barındırır. Toplumcu gerçekçilik bunlardan sonuncusuna daha yakındır. Devrimci romantizme baktığımızda ise Karl Marks'ın tez-antitez-sentez teorisi üzerine kurulu olduğu görülür. Tezde özel mülkiyet, antitezde özel mülkiyetin şahısların eline geçmesi, sentezde ise devrimle, kapitalist sınıfla işçi sınıfı arasındaki çelişkinin ortadan kalkması söz konusudur. Partizanlık ya da yan tutarlık ise partinin tarafında yer alır ve

⁶ Berna Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, Cem Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul, s.75

⁷ İlk defa Destutt de Tracy tarafından 'fikirlerin incelenmesi', Marksist düşünce de 'iktidara sahip yönetici sınıfın fikirleri', toplumbilimde 'toplumsal düşünceler ve değerler, dünya görüşü' anlamlarında kullanılan ideolojiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Nalan Büyükkantarcioglu, **Toplumsal Gerçeklik Ve Dil**, Multilingual Yayınları, İstanbul 2006, s.111

⁸ Ramazan Gülendamlar, Marksist(Toplumcu) Edebiyat Eleştirisi, **HECE** Eleştiri Özel Sayısı, Hece Yayıncılık, Ankara, Mayıs/ Haziran/ Temmuz 2003, Sayı: 77/78/79 S.252-253

⁹ Ramazan Gülendamlar, **a.g.e.**, s.254-255

¹⁰ Berna Moran, **age** s.75-83

¹¹ Ramazan Gülendamlar, **age**, s.257

temelini Engels'in taraf tutucu edebiyata karşı olmaması ve Lenin'in edebiyatın parti edebiyatı olması gerektiği düşüncelerinden alır¹². Gramsci ise sanatın politikayla içli dışlı olmasının yanında politikadan dizgisel(sistemik) olarak ayrıldığını belirtir¹³.

1930'larda ortaya çıkan ve ana ilkelerinin 1934 yılında toplanan 'Sovyet Yazarlar Birliği Birinci Kongresi' inde saptandığı bilinen Toplumcu Gerçekçi anlayış diğer yansıtmacı anlayışlardan toplumsal konularla ilgili gerçekleri yansıtması bakımından ayrılır. Lukacs, sosyal gerçekliği yansıtabilen gerçekçilik ve yansıtamayan doğalcılık olarak iki yöntemi ön plana çıkarır. Gerçekliği Lenin'in bilgi kuramından hareketle çözmeye çalışarak bilimin gerçekliği veren şey olduğu ve edebiyatın da bilgisel işlev taşıması sebebiyle bilimden ne farkı olduğunu sorgular. Doğalcıların ayrıntıları çoğaltarak gerçekliği yansıtabilme çalışmalarını özden kopuk, ancak yüzeysel yansıtabilen fotoğraflar olarak görür¹⁴. Althusser'e göre de edebiyatı yansıtan bir ayna olarak görmek yanlıştır. Yazarı, yayımcısı, pazarlayıcısı, alıcısıyla bir üretim olarak düşünülmesi, bu alt yapısıyla incelenmesi gerçeği ortaya konmalıdır¹⁵. Asıl işlev insanları eyleme geçirmek olduğu için estetikten ziyade toplumdaki değişimler esere konu edildiği müddetçe, gerçekliğe varılabilir¹⁶.

Marksist eleştiri sanat ile hayat arasında sıkı bağlarla birleşen kendi içinde farklı anlayışlarla şekillense de, genel olarak sanatı toplumu yönlendirmek için kullanan ideolojik yöntemle eğitim aracı gibi görür. Sanatın değerini büyük amaçların hizmetine girmesiyle ölçer. Bu amaçlar da proletaryaya hizmet edecek amaçlar olacaktır. Sözde özgür ama gerçekte burjuvaziye bağımlı edebiyatın karşısına gerçekte özgür ama açıkça proletaryaya bağlı edebiyatı koyan Lenin sosyalist proletaryanın deneyimlerinin ve çalışmalarının ürünü olarak devrimci düşüncenin sözünü söyleyen edebiyat oluşturma arzusunda¹⁷. Böylece devrimin temellerini oluşturabilecek sosyal bir altyapı oluşturmak daha kolay olacaktır.

Toplumsal problemlere duyarlılık konusunda ilk gayretlerin Tanzimat'tan itibaren kendini gösterdiği Türk edebiyatı Batı'ya açılmayla değişen dünyanın hızına ayak uydurmaya çalışırken¹⁸ elbette ait olduğu toplumun değerlerinde uzak kalamamıştır. Çelişki ögesi ile temelini ekonomik uyumsuzluktan alan ve gerçekçilik öğretilerini barındıran kuram Türkiye'de Dostoyevski'nin 'Beyaz Geceleri'nin Yeni Mecmua'da, Gorki'nin 'Arkadaşım' adlı hikâyesinin Dergah'da tercümeleriyle başlamıştır. Rus tesirinin 1930-1940'lardan sonraki yeni safhasında¹⁹ Nazım Hikmet'le Türkiye'ye girmiş ancak daha

¹² Mehmet Soğukömeroğulları, Ahmet Ümit'in Kar Kokusu Romanında Toplumcu Gerçekçilik, **Turkish Studies**, s. 5/1, 2010, s.1312-1313

¹³ Hasan Bülent Kahraman, **Türk Şiiri Modernizm Şiir**, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2004

¹⁴ Berna Moran, **age** s.45-58

¹⁵ Berna Moran, **age** s.58-64

¹⁶ Mehmet Soğukömeroğulları, **a.g.e.** s.1-20

¹⁷ Gennadiy Pospelov, **Edebiyat Bilimi**, Çeviren: Yılmaz Onay, Evrensel Basım Yayın, 2. Baskı, İstanbul 2005, s.173

¹⁸ Ramazan Korkmaz-Tarık Özcan, "Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri", **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara 2006, s.251

¹⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Dergah Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2000, s.125

önceleri Mahmut Yesari' nin Çulluk adlı eseriyle ilk defa işçileri konu edinmiş²⁰ ve içinde bulunan çelişkilerin temelini yine ekonomiyi koymuştur.

'Şafak Vakti' Şiirinin Marksist Eleştirel Yaklaşımla İncelenmesi

Şafak Vakti

Şafak vaktidir

Terk et beni hatıra

Bundan böyle ben artık

Dağılıp boydan boya mısralarıma

Esirler, açlar ve mağluplarla

Hürriyet ve zafer türküsünü

Gücümün yettiği kadar söyleyeceğim

Sonra bu dehşet ve sefalet içinde

Mesut günler va'deden

Bir silah sesi gibi titreyeceğim²¹

Şiirin Toplumcu Gerçekçi Yaklaşımla Tahlili

Edebiyatı ideolojinin dışavurumu olarak gören, ekonomik düzey ve sınıf çatışmalarının anlatımının olanaklı olduğunu savunan bir anlayışın ürünü olarak dille oluşturulan bir biçim kurma sürecinin eseri olan şiirde²², yanlış bilinci aşmak amacıyla kullanılan ifadeler ait olduğu ideolojik sistemin tesirini gösterir. Yeni doğacak günün habercisi olan "şafak vakti"yle hatıralardan, eski günlerden kurtulmak isteyen şair, değişimi işaret ettiği ilk bölümde yabancılaşmayı vurgularken bir takım şeylerin değişmesi gerektiğine yönelik eleştiriyi ön plana çıkarır. Politik bir eleştirel yaklaşımla toplumsal anlamda bir değişimin gerekliliğini vurgularken 'beni' diyerek bireyselliğini de bir tarafa bırakacağını gösterir. İradeyi ön plana çıkaran volantarist yaklaşımla yapılan tercih toplumsal gerçekçiliğin dünyaya yepyeni bir bakış sergilenmesi gerektiği düşüncesinin yansımasıdır. Nazım Hikmet'in şiirlerini de akla getiren bu yeni bakışın gerekliliği devrimci ruhun bir tezahürüdür²³. Sanat ve edebiyatın felsefeye denk olduğuna inanan Marks ve Lenin'in edebi metindeki ideolojik muhtevayla ilgilenişleri²⁴ geçmişle ilgili düşüncelerden kurtulmak isteğiyle kendini gösterir. Henüz ideolojiyi göremesek de devrim niteliğindeki değişim farklı fikirleri ortaya çıkaran felsefi bir altyapıyı beraberinde getirir.

²⁰ Mehmet Soğkömeroğulları, **a.g.e.** s.114

²¹ Metin Cengiz **Toplumcu Gerçekçi Şiir**, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2000, S.135

²²V.N. Voloşinov, Marksizm ve Dil Felsefesi, Çeviren: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s48

²³ Hasan Bülent Kahraman, **Türk Şiiri Modernizm Şiir**, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2004, s.43-45

²⁴ Peter V. Zıma, **age**, s.63

Mısralarına dağılarak, yani ideoloji söylem haline getirilerek²⁵ bundan böyle uğrunda mücadele edilecek değerler sıralanır. Şafak vaktinin verdiği yeniliği vurgulayan dizelerde, benliğinden çıkıp mısralara dağılırken, başkaları için mücadele eden bir düşünce ön plana çıkarılır. Böylece dil malzemesiyle oluşturulan eserin üretim sebebi vurgulanarak toplumun güzel günlere kavuşması için arzulanan gayretlerin Lukacs'ın sosyal gerçekliği yansıtabilen gerçeklik anlayışı doğrultusunda eser oluşturma kaygısıyla uyduğu görülür.

“Esirler, açlar ve mağluplar” ifadeleri proletaryayı işaret eden sözcükler olarak gözüküyor olsa da ekonomik esaretle ezilen bu kesimin yanında savaş esirleri düşündürülerek savaş karşıtı bir tutumu da hissettirir. “Hürriyet ve zafer türküsü”devrimin habercisidir. Marks'ın devrimle kapitalist ve işçi arasındaki farkı kaldırmayı vurgulayan sentez düşüncesiyle uyumlu olarak değişim için çıkarılan sesler hissedilirken özel mülkiyetin şahısların eline geçişi yani antitez vurgulanır. Adil yapının sağlanması için gidişatın değişmesi gerekmektedir.

Hayatın gidişatını değiştiren kararlar bireysel bilincin sürekliliği bozulur. “Türkü” sözcüğü halkı kucaklayan, her şeyin halk için yapıldığı imajını güçlendiren bir ifade olarak devrimle bütünleşip değişimin halk için gerekliliğini vurgular. Halkı uyurma, doğruyu gösterme çabasıyla, dünkü sorunların bugünkü gayretlerle çözülebileceği vurgulanarak hürriyet ve zafer dolu yarınlar vaat edilir. Idealleştirilmiş gerçeklikten devrimci romantizm hislerine geçiş gibi görünen ifadeler aşılması gereken zorlu yolu gösterir. Böylece devrimci romantizmin mücadelecî tipi tarafını belirler. Toplum yararına olduğunu düşündüğü duygularını dile getirmek için mücadelesini sürdürürken, karşı taraftan onu yıldırmaya çalışan güçlü sınıfın baskıları görülür. Bu baskılar karşısında birleşme çağrısı dikkat çeker. Birlikte söylenecek zafer türküsü ezilenleri bir araya getirerek mücadele etmelerini sağlayacak olan bir telkindir.

Toplumsal koşulların yansıtmacı bir yaklaşımla ortaya konması anlamına gelen “dehşet ve sefalet içinde” ifadesi sınıflar arası farklılığı kaldırarak ezilen kesme mesut günler vadeden, yeni oluşumların gerçekleşmekte, ya da gerçekleşebilir olduğunu, gösteren bir silah sesi gibi titrer. Titremek heyecanı ifade etmenin yanında, değişim için gereken kıvılcımı ve eylemi yansıtan bir sözcüktür. Silah devrimin zorla da olsa gerçekleşeceğini yansıtan, karşı çıkanlara gözdağı veren bir ifadedir. Esirlere hürriyet vaat ederken savaşı ve ölümü hatırlatan ifadeler çelişki oluştursa da vaat edilen geleceğin oluşması için gereken kararlılığa sahip olunduğunu vurgular. Zihinsel algılama biçimlerini koşullayan bu tutum ideolojinin bir gereği olarak karşımıza çıkar. Bunu çözümlmek ruhbilim, toplumbilim, insanbilim gibi değişik disiplinlerin inceleme alanına girmektedir²⁶. Ancak bireyin toplum için yapması gereken fedakârlığın kendisini de etkilemesinin kaçınılmaz olduğunu belirtilmelidir. Buna engel olan ise Marksist yaklaşımın modern toplumların en çok eleştirdiği yönlerinden biri olan bireyin soyutlanarak yalnızlaşmasıdır. Şiirdeki söz konusu yalnızlaşma insanın sadece topluma karşı değil kendine karşı da dağılmış durumda olduğunu gösterir. Kendini toparlama şeklinde ortaya çıkan yenilenmeyle ezilenler için yapılacak mücadele bireyin başkaları için, dolayısıyla kendisi için, bir şeyler yapması

²⁵ Nalan Büyükkantarcioglu, **Toplumsal Gerçeklik Ve Dil**, Multilingual Yayınları, İstanbul 2006, s.118

²⁶ Nalan Büyükkantarcioglu, **age**, s.117

anlamına gelir. Böylece çelişkili birey, küçük bir parçası olduğu toplum gibi parçalara ayrılmış yapısını çözüme kavuşturacaktır. Politik kimlikle varlığını anlamlandırarak bir aidiyet kazanacaktır. Siyasi olmayan eleştirilerin var olduğu düşüncesini, bazı siyasi kullanımları besleyen etkili bir mit olarak niteleyen Eagleton, siyasi olan ve siyasi olmayan eleştiri arasındaki farkı başbakan ile hükümdar arasındaki farka benzetir²⁷. Biri siyasi amaçlara hizmet etmiyormuş gibi görünerek hizmet ederken diğeri bunu açıkça yapar. Dürüst olmayı daha iyi bir tavır olarak değerlendiren söz konusu şiirde siyasi amacın açıkça ortaya koyulması ve mücadele edilmesi Lenin'in yan tutarlık olarak düşündüğü partizanlık anlayışına da uygun bir tutum olarak değerlendirilmelidir.

Toplum içerisinde eriyerek kaybolan insanın, şairin dünyaya karşı öznel tutumunu değiştiren diyalektiği, şiir kuralları ile yaşayan şiirin farkını²⁸ hatırlatmaktadır. İnsan kumunun içinde yalnız olan kum tanesi, parçası olduğu yığın tarafından baskı altında tutulduğundan soyuta, olanaksıza yönelmektedir²⁹. Hedeflediği, hatta vaat ettiği mutlu günleri gerçekleştirmek için mücadelesini verirken mutlak değer diye ortaya sürülerek sömürülen insanı değerler basamağının en üstüne yerleştirmeyi amaçlamaktadır. Gerçekçiliğin toplumcu boyutuyla Marksizmin sömürü ve sınıfsal ayrıma bakışı, ezilenin yanında olma anlayışı düşünüldüğünde söz konusu şiirdeki toplumun yanında bireyi de anlamlandırma uğraşı anlaşılabilir.

Diyalektik eleştiri için önceden saptanmış çözümleme kategorilerinin olmayacağı, her yapıtın kendi kategorilerini evrimleştirdiği, kendi yorumunu oluşturduğu³⁰ kabul edilirse, toplumcu gerçekçilik dışında kendi öz amacına hizmet eden yönüyle aynı ideolojiyle yazılmış eserlerden dahi ayrılan yönlerinin olduğu kesindir. Zamanın çalışır durumdaki yapısının bir parçası olarak kendi araçları içerisinde farklı bir yorum da içerebilecek olan 'Şafak Vakti' şiiri bu gözlemlerle okununca, toplumun yanında bireyin de anlamlandırılmaya çalışıldığı görülür.

Sınıfsal Çatışma ve Sömürü

Sanat yapıtlarında bir sınıfın durumunun yansıtılması gerektiği düşüncesi, başka sınıflar karşısındaki durumu dolayısıyla bir sınıf çatışmasını ortaya çıkarır³¹. Karşıtlıklara dayanan diyalektik süreci yansıtan bu çatışma toplumcu gerçekçi eserlerin ortak özelliklerden biri olması dolayısıyla incelediğimiz şiir içerisinde de kendini göstermektedir. Yabancılaşma kavramıyla açıklanabilecek durum insanın kendi özüne aykırı davranışlarıyla ortaya çıkar³².

²⁷ Terry Eagleton, **Edebiyat Kuramı**, Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011, s.215

²⁸ George Thompson, **Marksizm ve Şiir**, Adam Yayınları, Çeviren: Cevat Çapan, İstanbul 1996, s.18-24

²⁹ Henri Lefebvre, **Varoluşçuluğa Karşı Marksçılık**, Çeviren: Bertan Onaran, Türk Dili, Yazın Akımları Özel Sayısı, Sayı:349, Ocak 1981, s.330-332

³⁰ Fredric Jameson, **Marksizm Ve Biçim**, Çeviren: Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s.280

³¹ Fredric Jameson, **a.g.e.** s.317

³² İsmail Tunalı, **a.g.e.** s.107

Geçmişle yaşanan çelişki ve dönüşümün ardından ezilenlerle verilecek mücadele ve zafer türküsünün söylenmesi bir başkaldırıyla birlikte derinleşen sınıfsal çatışmayı güçlendirir. Çelişki temeline dayanan Marks'ın öğretisi genel olarak çelişkinin nedenlerini açıklama amacı gütsede şiirde bu nedenler açık olarak görülmez. Ancak '*açlar ve mağluplar*' ifadesiyle güçlü olan kesimin ekonomik üstünlüğü gösterilerek ekonomik bir neden gösterilir. Kapitalizme bağımlı gücü ele geçirme, ezilen kesimin hizmetine sunma gayretiyle iktisadi etkinlik tarihinde uzmanlaşan Marx'ın³³ ekonomizm kavramına yaklaşımını hatırlatan anlayış toplumcu gerçekçi bakış açısının en temel unsurlarından birini yansıtmış olur. '*Esirler*' ifadesi ise her ne kadar ekonomik tabanlı görülmesi de İkinci Dünya Savaşı yıllarına tanık olmuş şairin savaşa karşı tutumuyla, güçlü olanın güçsüz olana saldırısına bir başkaldırıdır. Dünya barışını tehdit eden güç de ekonomik temellidir. Ekonomik çatışmanın somutlaşmış hali olan savaş, hedefler uğrunda insana zarar veren bir çelişki unsuru olarak esareti yani insanların bir biri üzerinde egemenliğini temsil eder. Kurban imgesi olarak da değerlendirilebilecek olan "*esirler, açlar ve mağluplar*" ifadeleri, kurban eden suçluyu hatırlatarak başka bir imgeyi akla getirir. Halkı sınıflara ayıran bu yaklaşım³⁴ için üstün olan sınıfa karşı kurban olan sınıfı kurtaracak olan bir kurtarıcı imgesine tam olarak rastlayamadığımız bu şiirde, söylenen zafer türküsü ve mesut günler vadeden silah sesi kurtarıcı imgesine gönderme yapsa da bir kahramandan ziyade birlikteliği vurgulayan daha sosyalist bir yaklaşımdır. Artık birleşme, sömürüye karşı mücadele etme zamanıdır. Böylece toplumcu anlayış daha da ön plana çıkarılmıştır.

Sefaletle sürükleyenlerle yapılacak mücadele sınıfsal çatışma vurgusunu sürdürürken sosyalizm ile kapitalizm arasındaki çekişmeyi³⁵ ön plana çıkarır. "*Mutluluk vadeden bir silah gibi titreyerek*" ibareleriyle imgesel bir dille sömüren kesime yapılan başkaldırı, anlatımı kuvvetlendirerek ezilmişlerin tükenen sabrını, dayanma güçlerinin kalmayışını düşündürür. Ekonomik kaynaklı sınıfsal çatışmayla ilgili bir konu olan sömürü, söz konusu şiir içerisinde dehşet ve sefalet içinde yaşayan esirler, açlar ve mağluplarla kendini hissettirir. Sömürenin ya da sömürülenin kimliği net olarak ortaya konulmamıştır. Genel anlamda haksızlığa uğramış ve sefalet içinde yaşayan bütün kesimlere seslenilmektedir. İşçi, köylü kadın, din gibi herhangi bir sömürü unsuru değil hepsine karşı bir duruş sergilenmiştir. Böylece Batı Marksizminde yer bulamayan uluslar arası işçi sorunlarının³⁶ söz konusu şiirde de dile getirilmemesi dikkati çektiğinden ekonomik temeller sadece işçiyle sınırlandırılmamış olur.

Toplumcu edebiyatta sömürü karşısında sıkıntılı bir yaşam ön plana çıkar. Devrime gidilen yolda elbet sıkıntılar olacaktır ancak zaten sefalet içinde yaşayan insanlar için bu sıkıntılar göze alınmayacak bir şey olamaz. Zaten sosyalist düşüncenin devrim fikri, kolay olmadığı için hayatta bir ezen ve ezilen grubun varlığını kabul eden düşünceye sahip

³³ R. G. Collingwood, **Tarih Tasarımı**, Çeviren: Kurtuluş Dinçer, Doğu Batı Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2010, s.179

³⁴ Ahmet Oktay, **Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları**, Everest Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2003, s.3

³⁵ Alex Collnicos, **Postmodernizme Hayır – Marksist Bir Eleştiri**, Çeviren: Şebnem Pala, Ayraç Yayınları, Ankara 2011, s.176-188

³⁶ Perry Anderson, **Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler**, Çeviren: Bülent Aksoy, Birikim Yayınları, İstanbul 2004, s158

insanlar birçok zorluk görecektir ve bunlara göğüs gereceklerdir. Söz konusu şiirde kabullenilen bu durum karşısında gerekli tavır alınır. Eleştirel bir felsefe olan Marksist yaklaşımın maddeci anlayışta egemen sınıfın ideolojisini toplumsal devrimin karşısında bir silah olarak görmesi, kendisinin de savaşta silaha dönüşmesini sağlar. Söz konusu şiirdeki silah sesi aynı yaklaşımın tezahürüdür. Üstün silah olan ekonomik güce karşı çekilen çilenin yansıtılması, devrim için göze alınan bir çile dönemine ihtiyaç olduğu inancını gösterir. Evrensel olan söyleme kaygısının sonucu olan yaklaşım hümanist anlayışla da uygun gibi görünmekle birlikte her toplumcu eserin iyi olduğu düşüncesini hatırlatır. Yansıtılan çatışma ve sömürü imgeleri sosyal fayda anlayışıyla uyumlu olarak kullanılır. Ancak edebiyat eseri ortaya koyduğu çatışmayı kendisi çözümleyemeyeceği için ana sorunları tespit ederek insanları birleşmeye ve her şeyi değiştirmeye davet etmesi bakımından önemlidir.

Sömürüye Karşı Birleşme ve Devrimcilik

Damar'ın şiiri edebiyatı partinin hizmetine veren 'partinost' ilkeyle³⁷ bir partinin içerisinde yer almak bakımından çok ilişkili gibi görünmemektedir. Ancak esirler, açlar ve mağluplarla birlikte söylenen zafer türküsünün güçlüye karşı birleşmenin gerekliliğini vurgulaması bakımından ilişkilidir. Dünyayı yorumlamak değil değiştirmek gayesiyle³⁸, mevcut duruma kayıtsız kalınmamıştır. Bu değişimde bilimin gücü hissedilmese de mısralara dağılarak yapılan mücadele sanatın gücünü ortaya koyar. İnsanın egemenlik kurmak için bilimden yararlanarak oluşturduğu araçlar gibi sanatçının eseri de bir araç olarak düşünüldüğünden önemli bir nokta vurgulanır. Toplumda aynı düşüncedeki insanların birleşmesini sembolize eden parti gibi olmasa da mücadele için bir araya gelmesi şiiri toplumcu gerçekçi yaklaşımda güçlü kılar. Genelinde birleşme mesajı bununla sınırlı olsa da şiirin ifade gücünden kaynaklı derinlik gerekli etkiyi oluşturmaktadır. Dehşet ve sefalet içerisinde geçen günlerden birlikte çıkılabileceği hissettirilmektedir. Böylece sentezle birlikte oluşturulacak yeni düzenle yapılacak olan devrim için gereken güç sağlanacaktır. Lenin'in ünlü '*Devrimci teori olmadan devrimci hareket olmaz*³⁹.' Sözüünü hatırlatan bu yaklaşım devrimin temellerini oluşturacak ideolojiyi güçlendirme amacına hizmet eder. Bu şekilde gerçekleştirilmek istenen şeyin gerçekliği öne sürülerek onu gerçekleştirmiş olma⁴⁰ düşüncesini hatırlamak gerekir. Toplumunu inandırmak için atılan büyük adım silah sesiyle gerçekleştirilmeye başlayacaktır.

Toplumunu ya da okuyucuyu uyarma kaygısı taşımayan Damar zaten toplumun olanların farkında olduğunu varsayarak mevcut duruma karşı somut ya da soyut bir birleşmeyle kararlı bir irade ortaya koymanın gerekliliğini vurgular. Olayların ve eşyanın kaosu içerisinde birçok şeyi görmemiş ya da görüp de anlayamamış bireyden ziyade bunu fark eden ve kendini gerçekleştirmek için diğer fark edenlere katılan sosyal birey görülür. Somut-soyut zıtlığının Marksist kullanımında, toplumun kendisini bireysel varoluşun son kaynağı olarak görmesi yalnızlaşan bireyin toplum için mücadele ederek var olmaya çalışmasının sonucudur.

³⁷ Mehmet Soğkömeroğulları, **a.g.e.** s.45

³⁸ İsmail Tunali, **a.g.e.** s.24-57

³⁹Perry Anderson, **a.g.e.** s158

⁴⁰George Thompson, **a.g.e.** s.14

Geleceği anlamak amacı güden toplumcu gerçekçilikte geleceği hazırlayan insanlar tarafından zorunlu görülen bu birleşme söz konusu şiirde tam olarak vurgulanmamış gibi görünse de zafer türküsünün birlikte söylenmesi, amaca ulaşmak için birleşmenin gerekliliğini belirtecek niteliktedir. Bütün güçlerini yeni bir geleceği kurma çabasına adanmış insanların devrim mücadelesi gerçek bir durumdan ziyade olabirlik üzerine kurulmuş karmaşık bir iştir. Sadece Marksizmi öğrenmek bu iş için yeterli değildir⁴¹. Düşünsel ve ahlaksal sorunların bilincine vardıkdan sonra *'bir silah gibi titreyerek'* eyleme geçmek gerekir. Özel olarak istenenle nesnel gerçekliği birleştirme kaygısı olan eylem arzusu devrimci romantizmin bir parçasını yansıtır. Geçmişten değil de gelecektekinin esinlenen bu devrim hatıraların terk edilmesiyle geleceğe yönelik bir düşüme dönüşür. Bu düşünce birçok toplumcu gerçekçi eserde tipik olarak kendini gösterir:

*"biz dünyalılar yemin içtik
İmanımız var
Hürriyet için hürriyet aşkına
Savulacak dönem savulacak düşman"*

Sanatı toplumsal bir çaba olarak niteleyen⁴² Attila İlhan'ın hürriyet ve güzel günler için kararlı duruşun başka bir ifadesi olan yukarıdaki dizelerinin yer aldığı 'Lili Marlen' şiirinin sonundaki *"Hürriyet için dipçik tutan el dert görmesin"* mısrasındaki emperyalist güçlere karşı silah tutan eller için dua edilmesi⁴³ ile Damar'ın şiirindeki silah sesi gibi titreyiş arasındaki benzerlik aynı anlayıştaki birçok eserde karşımıza çıkabilecek düşünce sonucudur. Aynı zamanda birlik ve beraberlik vurgusunun dahi aynı benzerlikle dikkat çektiğini belirtmek gerekir. Benlikten bize geçiş Damar'ın şiirinde de hatıraları terk edip ezilen sınıfın mücadelesine katılmakla gerçekleşir.

Parçalanmış bir dünyada Hegelci dizgeleştirme ruhuna bağlı kalmanın tek yolunu kararlı bir biçimde dizgesiz olmaya bağlayarak yazınsal terimler için toplumun önceden biçimlenmiş bir hammadde olduğunu belirten Jameson aynı koşulların modern yaşamın eylem ya da düşünce düzeylerinin bütününde etkili olduğunu belirtir⁴⁴. Dolayısıyla bütün toplumlarda sömürü oluşabileceği gibi ezilen kesimin birleşmesiyle verilen tepkiler de aynı sonuçları doğuracaktır. Çatışma ortadan kalkacak ve ekonomik altyapıya uygun ideolojik bir üst yapı meydana gelecektir⁴⁵. Damar'ın şiirindeki mesut günler düşüne ve devrime inanç bununla açıklanabilir. Edebiyat ve sanat da amaca hizmet edecektir. İçinde yaşadığı toplumun sorunlarını, beklentilerini anlayarak yansıtmaya çalışan ve değişime direnen kesimlerle mücadele ederek onları değiştirmeyi görev edinen bakış açısının hâkim olduğu şiirde devrimle birlikte kötü olandan iyi olana geçiş Marksist anlayışa göre sanat için

⁴¹ Georg Lukacs, **Çağdaş Gerçekliğin Anlamı**, Çeviren: Cevat Çapan, Payel Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 2000, s.108

⁴² Attila İlhan, **Gerçekçilik Savaşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s.58

⁴³ Yakup Çelik, **Şubat Yolcusu Attila İlhan'ın Şiiri**, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s.32

⁴⁴ Fredric Jameson, **Marksizm Ve Biçim**, Çeviren: Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s.67-144

⁴⁵ İsmail Tunalı, **a.g.e.** s.17

zorunlu olan anlayışa uyar. Karar verilen süreçte iradeli davranarak değişimin gerçekleşeceği ve bütün sorunların aşılacağı inancı tekrar vurgulanmalıdır.

Devrimin sağlayacağı ekonomik düzeni değiştirme imkânıyla birlikte 'partizan sanat' anlayışına⁴⁶ uyan yaklaşım, tam bir parti izlenimi uyandırmasa da 'hürriyet ve zafer türküleri' ile 'mesut günler vaadi'nin gerçekleşmesi için iktidarı ele geçirmek gerekliliğini hatırlattığından partizan olarak değerlendirilmelidir. İktidarı, yani gücü ele geçirmek sosyal sınıf olgusu üzerinde bir değişim gerçekleştirirken, gücü ortadan kaldıran değil de ele geçiren yeni bir sınıfın oluşumu dikkati çeker. Yetmiş olduğu toplumdan izler taşıyan, her ne kadar eleştirse de eleştirdiğinin etkisinden kurtulamayacak olan insanın doğal yapısı açıkça görülür. Bu da Fischer'in toplumcu gerçeklik yerine toplumcu sanat ifadesini haklı çıkaracak niteliktedir.

SONUÇ

Bir işçinin ürettiği bir ürün gibi fayda unsurunu ön plana çıkararak oluşturulan ve birçok yönü ile toplumcu gerçekçi öğelerin yer aldığı "*Şafak Vakti*" şiiri sembolik imalarla değiştiği devrimsellik yanında, toplumcu gerçekçi olarak incelediğimiz unsurları büyük ölçüde ifade etmektedir. Eleştirel gerçekçiliği de çaresizlikten uzak görünen telkinlerle okuyucuya hissettiren eserde ekonomi ve güç dengesizliğinden kaynaklı çelişkiler açık olarak vurgulanarak volantarist yaklaşım ile birleşme arzusu dile getirilmektedir. Dolayısıyla devrim için gerekli olan altyapıyı oluşturmaya çalışan ideolojiye hizmet eder.

Özün açığa çıkarılmasından ziyade gerçeğin yansıtılması sorunu irdeleyen söz konusu şiir, pozitivist yaklaşımıyla yazınla gerçek arasındaki ilişkiyi Marksist açıdan daha çok yansıtma kuramıyla açığa vurur. Oluşturduğu estetik yapıda gelecekteki güzel günleri müjdeleyerek, olması gerekeni vurguladığı için özün açığa çıkarılmasıyla çok sınırlı da olsa ilişkilendirilebilir.

Marksist eleştiri açısından kendi başına tamamlanamayan yapıt, diğerlerinin üzerine kurulan bir araştırma mahiyetiyle;öz söylemi, kendi başına bir duruşu olması yanında aynı amaçlı eserlerle bir bütün olarak ele alınır. Aynı amaç için çalışan makinenin bir parçası olması, sanatsal olarak bakıldığında özgünlük açısından kabul edilemez gibi görünse de aslında kendine has özgünlüğünü oluşturmasına bir engel yoktur. Toplumsal gerçekliği yansıtması bakımından genellik anlayışıyla uyuşan şiir ekonomik gerçeklikten kaynaklı egemen güçlere karşı birleşme kaygısının sonucudur. Böylece maddi gücün simgesi olan toplumda bir amaç uğruna oluşturulan eser olarak birleşmeye hizmet eden sanat eserleriyle aynı amacı paylaşmıştır. Dolayısıyla ekonomizm etkisi şiirin genelinde kendini hissettirir.

Bazı kesimler için mutluluğu getirecekken diğer taraftan zarar vereceği insanların olduğu da düşünüldüğünde, eleştirilen düzen içerisinde yetişerek eleştirilen şeyden etkilenmenin kaçınılmaz olduğunu gösterir. Gerçek ile kurmacanın farklı olmasına karşın ne kadar gerçek dünya ile uğraşılıyor gibi görünse de, kendine özgü bir gerçeklik oluşturduğu kabul edilen her edebi eser gibi Marksist anlayışla oluşturulan eserlerin de

⁴⁶ Ahmet Oktay, **Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları**, Everest Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2003, s.182

Arif Damar'ın 'Şafak Vakti' Şiirini Marksist Eleştirel Yaklaşım İnceleme Denemesi /
Kenan YAVUZ

yeniden üretim süreciyle kendi içindeki dünyasında eleştirdiklerinin etkisinde kaldıkları görülür. Söz konusu etki altında söylenenler sanatçının ait olduğu toplumun ve topluma dair yaşanmışlıklarının kaçınılmaz sonucudur.

KAYNAKÇA

- Anderson, Perry. Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler, Çeviren: Bülent Aksoy, Birikim Yayınları, İstanbul 2004
- Büyükkantarcioglu, Nalan. Toplumsal Gerçeklik Ve Dil, Multilingual Yayınları, İstanbul 2006
- Cengiz, Metin. Toplumcu Gerçekçi Şiir, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2000
- Collingwood, R. G. Tarih Tasarımı, Çeviren: Kurtuluş Dinçer, Doğu Batı Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2010
- Collnicos, Alex. Postmodernizme Hayır – Marksist Bir Eleştiri, Çeviren: Şebnem Pala, Ayraç Yayınları, Ankara 2011
- Çelik, Yakup. Şubat Yolcusu Attila İlhan'ın Şiiri, Akçağ Yayınları, Ankara 1998
- Eagleton, Terry. Edebiyat Kuramı, Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011
- Gülendam, Ramazan. Marksist(Toplumcu) Edebiyat Eleştirisi, Hece Eleştiri Özel Sayısı, Hece Yayıncılık, Ankara, Mayıs/ Haziran/ Temmuz 2003, Sayı: 77/78/79 S.252-265
- İlhan, Attila. Gerçekçilik Savaşı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004
- Jameson, Fredric. Marksizm Ve Biçim, Çeviren: Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997
- Kahraman, Hasan Bülent. Türk Şiiri Modernizm Şiir, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2004
- Korkmaz, Ramazan – Özcan, Tarık. Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri, Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2006
- Lefebvre, Henri. Varoluşçuluğa Karşı Marksçılık, Çeviren: Bertan Onaran, Türk Dili, Yazın Akımları Özel Sayısı, Sayı:349, Ocak 1981, S.330-332
- Lukacs, Georgy. Çağdaş Gerçekliğin Anlamı, Çeviren: Cevat Çapan, Payel Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 2000
- Moran, Berna. Edebiyat Kuramları Ve Eleştiri, Cem Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul
- Oktay, Ahmet. Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları, Everest Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2003
- Pospelov, Gennadiy. Edebiyat Bilimi, Çeviren: Yılmaz Onay, Evrensel Basım Yayın, 2. Baskı, İstanbul 2005

Arif Damar'ın 'Şafak Vakti' Şiirini Marksist Eleştirel Yaklaşımla İnceleme Denemesi /
Kenan YAVUZ

- Soğukömeroğulları, Mehmet. Ahmet Ümit'in Kar Kokusu Romanında Toplumcu Gerçekçilik, Turkish Studies, S. 5/1, 2010, S.1310-1327
- Soğukömeroğulları, Mehmet. Reşat Enis Aygen'in Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2016
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergah Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2000
- Thompson, George. Marksizm ve Şiir, Adam Yayınları, Çeviren: Cevat Çapan, İstanbul 1996
- Tunalı, İsmail. Marksist Estetik, Kaynak Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2003
- Voloşinov, V.N. Marksizm ve Dil Felsefesi, Çeviren: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001
- Zıma, Peter V. Modern Edebiyat Teorilerinin Felsefesi, Çeviren: Mustafa Özsarı, Hece Yayınları, Ankara 2004

Cilt: 1 Sayı: 2 Temmuz 2013 / Volume:1 Issue:2 July 2013

**TÜRK RÖNESANSI VE HÜMANİZMA: MİLLİ KİMLİĞİN İÇERİĞİNE AHMET
HAMDİ TANPINAR VE HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN KATKILARI***

**Turkish Renaissance and Humanism: Ahmet Hamdi Tanpınar and Hilmi Ziya
Ulken's Contributions to the Definition of Turkish National Identity**

*Emre YILDIRIM***

Özet

Bu çalışma çok milletli, çok kültürlü Osmanlı İmparatorluğu'ndan modern laik ulus-devlet Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde Türk milli kimliğinin içeriğine yönelik tanımları özelinde Ahmet Hamdi Tanpınar ve Hilmi Ziya Ülken'in düşüncelerini incelemektedir. Ulus-devletin kurulmasıyla birlikte Batılı seküler modern kimlik bağlamında Türk milliyetçiliği resmi ideoloji olarak benimsenmişti fakat kimliğin içeriğini belirleme konusunda farklı görüşler görülmektedir. Bu bağlamda makalede, iki ismin milli kimlik tanımlarında, evrensel modernite ve hümanizm değerlerini kabul etmeleriyle birlikte bu değerleri Anadolu'ya özgü yerel/folklorik unsurlarla birleştirerek formüle ettikleri görülmüştür. Bu formül de modern Türk kimliğini, hümanizmin gerçek kaynağı olarak gördükleri Anadolu hümanizmine bağlı olarak tanımlarken; bu kimliğin Türk Rönesansı ile gerçekleştirilebileceğini savunmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Türk Rönesansı, Hümanizma, Türk Milli Kimliği, Anadolu

Abstract

This article aims to analyze the thoughts of Ahmet Hamdi Tanpınar and Hilmi Ziya Ülken defining Turkish national identity during the emergence of Turkish national identity in the era of transition period from multi-national Empire to a modern- secular-nation state. At the time of early years of Republic, there were seen different acceptions of contents of

* Bu makale yazarın *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluçuluk Hareketi* başlıklı doktora tezinden geliştirilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi, emryldrm@yahoo.com

national identity. Article focuses on the ideas of Ahmet Hamdi Tanpınar and Hilmi Ziya Ülken's conceptualizations of Turkish identity combining universal modernism and humanism, at the same time supporting local/folk values. Having said that, these two intellectuals suggest that, modern Turkish identity should be derived from Anatolian humanism, which was the real source of humanism. It could be realized through a Turkish Renaissance.

Keywords: Turkish Renaissance, Humanism, Turkish National Identity, Anatolia

Giriş

Türkiye açısından milli kimlik meselesinin tarihsel arka planına bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok-milletli siyasal-toplumsal sisteminden doğan Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletinde erken Cumhuriyet yıllarından itibaren problemlili bir alan olduğu görülecektir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan doğan Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletinin kuruluş aşamalarında resmi ideolojinin milli kimliği, üst belirlenen bir içerikte türdeş, homojen bir toplum yaratmak için şekillendirmeye çalıştığı bilinmektedir. Bu süreçte, Osmanlı modernleşmesinden miras aldığı birikimi, "muasır medeniyetler seviyesi"ne ulaşmak için benzer şekilde yorumlayarak, hatta daha da radikalleştirerek siyasi, ekonomik, kültürel vb. reformlara girişen resmi ideoloji, milli kimliği de tektipleştirmeye yönelik 'toplum mühendisliği' kıvamında bir tanımlamaya girişecektir. Bu tanımlamalarda zaman zaman ırkçılığa dahi kaçan etnisist yaklaşımlar ve laiklik ilkesinin radikal algılanışları gibi toplumsal muhalefeti tetikleyecek uygulamaların olduğu da görülecektir. Nitekim her ne kadar ortada, imparatorluğun geniş topraklarından Anadolu coğrafyasına küçülerek kurulmuş bir ulus-devlet varsa da bu coğrafyanın kültürel, etnik, dini vb. çeşitliliği tek tip bir kimlik tanımlamasına müsaade etmeyecektir.

Diğer yandan, resmi ideolojinin erken dönem politikaları yanında, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bu siyasetin 'sorunlu' olduğunu düşünen/sezen aydınlar da görülecektir. Bu aydınların, toplumsal uzlaşmayı sağlamak amacıyla hareket ederek, devlet ile toplum arasında oluşturduğu varsayılan bir 'yarılma'yı ortadan kaldırmaya yönelik bir milli kimlik tanımlamasına gitmeye çalıştıkları görülecektir. Nitekim, Türkiye tipi geç modernleşen ülkeler aydınlarının yaşadığı kimlik sorunsalının önemli bir ayağını, entelektüelin ortaya çıkışında, bilimsel devletin geleneksel toplumlardaki dünya görüşünün yerine evrensel seküler bir dünya görüşü ikame etmeye çalışması ve buna bağlı modernleşme politikaları oluşturmaktadır. Anthony D. Smith'in de belirttiği gibi, bilimsel devletin, hem kozmik görüşlerin geçerliliğini ve yararını, hem de bu imgeye tekabül eden 'etik'i, objektif ve sübjektif bir şekilde sorgulamaya başlaması (Bilgin, 1995, s.196) geçiş sürecinde entelektüelin kendini dayadığı epistemolojik temellerin de sorgulanmasına ve zihinsel boşluklar oluşmasına vesile olacaktır. Bu boşlukları, milli kimliğin içeriğine yönelik yorum girişimlerinde Ahmet Hamdi Tanpınar ve Hilmi Ziya Ülken, erken Cumhuriyet dönemi kültürel devrimi'nin bir 'yeniden doğuş', 'Türk Rönesansı' yaratabileceğini düşünerek yorumlayacak ve bu Rönesans'ın içeriğini Anadolu'ya özgü bir hümanizma anlayışıyla doldurmaya çalışacaklardır.

Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk Rönesansı

Ahmet Hamdi Tanpınar 1901'de İstanbul'da doğmuş ve üniversiteyi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde okumuştur. Gençlik yıllarından itibaren Tanpınar, Yahya Kemal Beyatlı ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun öncelikle Türk dili özelinden hareketle başlattıkları, daha sonra ise "Nev-Yunani" perspektifte "Akdenizlilik" bilinciyle şekillendirdikleri "milli kimliğe" yaklaşımlarındaki Anadolu'cu ve halkçı çizgiye bağlanacaktır. Bu dahil oluşun önemli bir dönüm noktasını da üniversite yıllarında Yahya Kemal'in öğrencisi olması sağlayacaktır (Rifat, 1999, s.219-226).¹ Yahya Kemal'in, yazınsal tavrı da dahil olmak üzere, bir aydın ve insan olarak Tanpınar'ın düşünsel gelişiminde (ya da yönelimlerinde) önemli bir yere sahip olduğu söylenir (Sunat, 2004, s.87). Fakat Tanpınar Yahya Kemal ve Yakup Kadri'nin kurduğu milli kimliğe dair çizgiyi devam ettirmekle birlikte bazı yönlerden bu düşünceyi dönüştürerek geliştirecektir.

Batılılaşma Sorunsalı

Tanpınar'ın milli kimliğin içeriğine dair Türkiye'de yaşanan değişim çerçevesinde işlediği sorunsalı, geniş anlamda Batılılaşma perspektifinden ele alınarak işlenebilir. Batılılaşma ile gerçekleşen toplumsal dönüşümün, bir "medeniyet değişmesi" sorununu ortaya çıkardığını yazan Tanpınar, sorunu, "bir medeniyetten öbürüne geçmemizin getirdiği" ikiliği "evvela umumi hayatta başlamış, sonra cemiyetimizi zihniyet itibarıyla ikiye ayırmış, nihayet amelîyesini derinleştirerek ve değiştirerek fert olarak da içimize yerleşmiş" şeklinde ortaya koyacaktır (Tanpınar, 2006, s.26). Tanpınar'ın, Doğu ve Batı arasındaki özdeki farklara dikkat çeken söylemi, 'kültüre özgü' kavramsallaştırmanın önemine işaret etmesi açısından, Osmanlı'dan Türkiye'ye dönüşen toplumsal yapıda gerek bireysel gerekse de kolektif anlamda benliğin nasıl değiştiğini ortaya çıkarmak ve bu doğrultuda edebiyat yoluyla başlatılan çabalar dahilinde Türk milli kimliğinin içeriğini belirlemeye çalışmaktadır.

Türk Ruhu. Bu bağlamda Tanpınar, yazılarında yeni bir 'Türk ruhu'nu oluşturmaya çalışacaktır. Özellikle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kopmadan gelen, süren bir özü görmeye çalışarak, Yahya Kemal'i anımsatan bir yaklaşım içine girecektir. Yahya Kemal'in, Türk milletini büyük ölçüde Malazgirt Savaşı ile başlayan bir sürecin ürünü olarak görme yaklaşımı, millete dair tanımlamaları çerçevesinde Tanpınar'a taşınacak, Tanpınar da tıpkı onun gibi Türkler'in Anadolu'ya girmesinden sonra 'yeni bir vatan' ve 'yeni bir millet'ten söz edecektir. Bu yaklaşımda coğrafya ön plana çıkacak, 'vatan' kavramı somutlaşmaya başlayacak ve 'millet' ile 'vatan' örtüşerek teritoryal bir milliyetçiliğe dönüşecektir. Örneğin, Tanpınar'ın "Savaş ve Barış Hakkında Düşünceler" başlıklı yazısı Yahya Kemal'in Akdeniz kimliğine dair temel kabulü ve vurgusunun izlerini de taşıyan temel argümanlarını içerecektir. Bu yazıda Tanpınar, "Coğrafya bir kaddedir. Bu demektir ki bunun gereklerini kabul etmek, ona ayak uydurmak şartıyla onunla iyi kötü uzlaşılabilir. Fakat bu şartları büsbütün unutanlar için perişanlık mukadderdir" (2006, s.78) diyerek hem coğrafyanın tarihi ve sosyal hayatı yönlendiren gücüne dikkat çekecek hem de bu bağlamda

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar biyografisi için ayrıca bkz. (Alptekin, 2008)

gerek romanlarında gerekse de hatıraları ve makalelerinde Akdeniz kimliğinin kendisinde yarattığı izlere dair görüşlerine kapı açacaktır.²

Tanpınar analizlerine Türk milleti ile gerek Doğu gerekse de Batı medeniyetleri arasında ayrımlar yaparak başlar. Ona göre, 'Türk ruhunun' kendini çağdaşı olduğu milletlerden ayıran en temel özelliği, "iki büyük alem" olarak nitelediği ve Batılılaşma yolunda atılan adımlarla kökleri mazide yer alan değerler arasındaki mücadelede yatmaktadır. Tanpınar, bu ayırıcı özelliğin Türk kimliğinin yeniden şekillendiği yıllarda nasıl yorumlanması gerektiği sorusuna bu çerçevede cevap vermeye çalışır. Bu doğrultuda Tanpınar, "Asıl Kaynak" başlıklı yazısında Doğu ve Batı kültür ve medeniyetleri dışına, bir üçüncü yola yönelmek gerekliliğine işaret eder (2006),

Ne maziye sevmek, ne Garb'ı tanımak ve ona hayran olmak bizim için kafi değildir. ... Bizim için asıl yapılması lazım gelen, memlekette yeni hayat şekilleri yaratmaktır. Biz Şark'a veya Garb'a ancak birbirinden ayrı iki kaynağımız gibi bakabiliriz. Her ikisi de bizde ve geniş bir şekilde vardır; yani realitemizin içindedirler. Fakat onların mevcudiyeti kendi başlarına bir değer olamaz ve sadece böyle olması bizi, kendi hayatımızda, kendimiz için kendimize mahsus bir hayatı, geniş ve şümüllü bir terkibi yaratmaya davet eder. İçimizdeki kaynaşma ve karşılaşmanın verimli olması için bu hayatı, bu terkibi doğurması şarttır. Bu da asıl üçüncü kaynağa 'memleketin realitesi'ne varmakla kabildir (s.42-43). (Vurgu benim)

Tanpınar'ın "memleket realitesi"nden anladığı şey ise şu satırlarda ortaya koyulmaktadır: "Tamamını bildiğimiz ve değerini anladığımız gün kültürümüze birkaç medeniyeti birden kavrayan bir derinlik verecek ve bize Anadolu'nun muammasını çözecek olan masallarımız, oyunlarımız, küçük hayat itiyadlarımız... (...) Dedelerimizin büyük meziyetlerini, hayatlarının kendilerine has ve gerçek oluşu yapıyordu" (2006, s.42). "Memleket realitesi"nin farkına varmak ise her şeyden öte önemli bir amaca hizmet etmektedir: "O zaman 'devam' zinciri tekrar içimizde bağlanacak ve biz muasır dünyada, birleştirici çehremizle ve bu çehreyi teşkil eden hayat çerçevesi ile kendimize layık yeri alacağız. Birbirini anlamayan iki alemin ortasında, bir düğüm noktasında yaşamış olmanın bize yüklettiği zahmetler, o zaman gerçek ve ön safta hayatın nimetleriyle ödenecektir" (2006, s.43).

Tanpınar'da *kendini bilmek* şeklinde formüle edilebilecek bu yaklaşım milli kimliğin oluşumuna doğrudan etki eden bir faktör olarak ele alınmaktadır. Tanpınar bu bağlamda, "cemiyet hayatının en büyük sırrı, milli benlikteki devamdır" derken bu 'devam'ı sağlayabilecek "dokuz asırdır Anadolu ve Rumeli toprağını ırkımızın güzellik rüyaları olan eserler" in yalnız bir tanesinin bile tam olarak idrak edilebilmesi ile "tarihsiz bir insan sürüsü millet sıfatını alabilir" diye ekleyecektir (2011a, s.94). Bu noktada Tanpınar'a göre, "yeni ve yabancıнын yerini yenilemiş bir an'ane"nin alabilmesi, "ihtiyar ve kurumuş zannedilen ağacın dirilme mucizesi"nin görülebilmesi için örneğin milli edebiyatın halk destanlarına yönelmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Tanzimattan beri Batıya yüzünü dönen Türklüğün, her ne kadar Batının klasiklerinden ve Greko-Latin kültüründen

² Tanpınar'ın bu doğrultuda düşünceleri ve Akdeniz tasvirleri için bkz. (Kefeli, 2006)

yararlanması gerekse de kendi 'Rönesans'ını gerçekleştirebilmek için o güne kadar "mevcudiyetine pek az ehemmiyet verdiğimiz folklor, halk şairleri, halk masalları, destanlar, velhasıl harsımızın alt tabakasında uyuyan zenginlikler"e başvurmak gerekmektedir. "Kendimize dönüş" fikrini en sağlam temellere oturtmak ve "realiteye bakış tarzımızı verecek olan milli bir romantizmi doğuracak" nokta burada yatmaktadır. Çünkü; "Bütün bu *Dede Korkut* masalları, bu *Köroğlu*'lar, *Tahir ile Zühre*'ler, *Aslı ile Kerem*'ler büyük Türk destanının parçaları ve Anadolu fethinin kahramanlık hikayeleri ile beraber milletimizin bütün dış görünüşlerin altında samimiyetle, inançla yaşadığı bir hayatın mahsulüdürler ve muhtelif merhalelerinde *milletimize ve harsımıza ait birçok realitelerle doludurlar*" (2011a, s.97-98). (Vurgu benim)

Bu hikayeler ve destanların milli bilince iki ayrı noktadan katkısı olacağını düşünen Tanpınar'a göre bunlar, bir taraftan İslami kültürün etkisi altında olsa bile en başından itibaren Türk tarihinin içinde zincirlenen sürekliliği onlarda bulabilmenin mümkün olması, diğer taraftan 1071'den sonra yeni açılan Anadolu vatanında gelişen zihniyet ve hayat ayrılıklarını ortaya koymalarıdır. Bu noktada; "Uçsuz bucaksız bir coğrafyanın, birkaç medeniyet ve kültür tecrübesinin içinden kopup gelen Türk milletinin folkloru da tarihi kadar zengindir" diyen Tanpınar, "milliyeti milletin dışında, halkçılığı büyük garp matbaalarının seri mamulatında" aramak yerine Anadolu'da bazı tarikatler ve inançlarla imparatorluğun resmi manzarasının dışında kalan geniş bir halk tabakası bünyesinde yaşama şansı bulmuş folklorla yönelmek gerekliliği fikrini savunur: "*Anadolu'nun ve daha geri Türk tarihinin anahtarı* olan bu masallar ve onların şiir dünyasının asıl kıymeti işte buradadır" (2011a, s.98-99,100). (Vurgu benim) Aynı bağlamda Tanpınar, "Bu cemiyeti ruhunda mı öğrenmek istiyorsunuz? *Musikisine ve halk havalarına, tekke nefeslerine* bakacaksınız. O zaman bizi biz yapan, hayatla oynamaktan hoşlanan coşkunluğu, onun sanatta ifadesi olan büyük lirizmi keşfedersiniz. *Halka* ve onun aksülamellerine bakacaksınız. O zaman onu kendi zamanında ve bütün zamanlar ve aksülamelleri içinde gördünüz" diyecektir (1995, s.28). (Vurgu benim)

Memleket realitesini bu şekilde ifade eden ve yöntem olarak ona 'dönüş'ü veren Tanpınar'ın Osmanlı modernleşmesinin getirilerine dair tespitleri de yaklaşımı açısından dikkate değerdir. Özellikle 1839'dan sonraki devrin özelliğini, memlekette gücünü artıran Doğu/Batı ya da eski/yeni ikiliği doğurması ve eski algılayışın manzara ve ruh bütünlüğünü kırması olarak veren Tanpınar, "Bugün bile halk dilinde ve hatta fikir hayatında o zamanlardan kalan 'alafranga' ve 'alaturka' (musikide olduğu gibi), 'eski' ve 'yeni' (zihniyet meselelerinde) tabirleriyle ifade edilen bu ikilik realitesi"ni (1997, s.136) Tanzimat'ın yarattığı değişimin sonucu olarak görecektir; toplumsal dönüşümün temellerini aradığı bu noktalarda da Yeni Osmanlılar'a özel bir yer ayırarak milliyetçilik ve kimlik konusundaki söylemin temellerini bu isimlerde arayacaktır. Bu noktalarda halkçı söylemin izlerini takip eden Tanpınar, örneğin, Şinasi'nin şiirini, yeni şiir, sade dil ve halka ait edebiyat gayeleri uğrunda değerlendirir ve onun gayesinin insanlığın kendisine erişmek olmasını kutlar.³ Tanpınar'a göre, Şinasi, 'Şair Evlenmesi' ile milli tiyatroya varacak kısa yolu açar ve bu, ancak halk geleneğidir: "Şinasi, '*sokağın anahtarım*' göstermiş, canlı

³ Tanpınar, Şinasi'nin "Milletim Nev-i Beşerdir, Vatanım Ruy-i Zemin" ifadesini Victor Hugo'nun "Avoir pour patrie le monde et pour nation l'humanité" ile eşleştirir (1997, s.188,193,202).

hayatı göstermiş, Şinasi 'yeni insan'ın başlangıcıdır. 'Halka doğru' gitmenin ana amacı olduğunu söyler" (1997, s.206-208,210,214). (Vurgu benim) Tanpınar'a göre bir diğer Yeni Osmanlı Suavi'nin getirdiği yenilik de İslam içinde milliyetlerin realitesini kabul etmesi ile ilk Türkçülere geçişin kapılarını aralamasıdır. Suavi'nin, milli tarihin birliğini gördüğüne, Arap ve Fars gramerinin Türkçe içinde kullanılmasına itiraz etmesine değinen Tanpınar, onun yaklaşımını, sade Türkçe'ye sahip çıkma, sade kısa cümleler kurma üzerinden okuyarak över (1997, s.243,244,246-247). Türkçülük meselesinde Ziya Paşa'yı, da saf Türkçe cereyanının en büyük yol açıcılarından biri olarak belirler (1997, s.336-337). Namık Kemal'e de edebiyattan yola çıkarak kültürel Türkçülük önerileri, tek dil, edebi Türkçe ile halk dilinin birleştirilmesi girişimi, eskiyi eleştirisi ve eski edebiyat anlayışı ve hayal sistemine saldırısı özelinde dikkat çekecektir (1997, s.419,420,421,425).

Bu doğrultuda özellikle Arap ve İran edebiyatından uzak durma gerekliliğini işleyen Tanpınar, tabiattan ve hayattan uzaklaştıran şeyler olarak gördüğü bu eski edebiyata karşılık Türk kimliğine ve milliyetçiliğine halk dil ve halk kültürü bünyesinde yaklaşımı perspektifinde "şahsi masalım" dediği edebi alanda işlediği kurgusalılığı, tarihsel sahneye taşınmasında ve "milletin ve ırkın macerasının parçası kılınmasında" (Gürbilek, 2009, s.426) Yahya Kemal'in rolünün büyük olduğu söylenebilir. Milli kimlik düşüncesini, milli bilinç ve devamlılık fikrini, 'kendimize mahsus yeni bir hayat şekli yaratma' çabasını ve edebiyatı bir milli mesele olarak gören anlayışı Tanpınar'ın gündemine taşıyan Yahya Kemal'den model olarak yabancı fikirlerin ortasında bir tür 'kendi' olma arayışını aldığı söylenebilir. Tanpınar bu durumu; "Çoktan beri *asıl gayenin kendimizi bulmak veya vücuda getirmek* olduğuna inanıyorum. ... Çünkü, belki de hakiki şahsiyet yoktur ve bizim benlik dediğimiz şey, ilk yahut en büyük ... masalımızdır" şeklinde ifade edecektir (2006, s.427). (Vurgu benim) Bu yaklaşım, vatani toprak, milleti de o toprakta yaşayan insanların birbiriyle kaynaşması olarak kabul edildiğinde, Tanpınar'ın, Yahya Kemal'in yaklaşımını kabul ettiğini söyleyen Demiralp'e göre, bu tarih kuramı teritoryal ilkeye dayanacaktır ve "hala büyük destek gören bu anlayış, yurt edindiğimiz toprakların biz gelmeden önceki tarihini benimseme, bu geçmişe 'bizim' diyebilme, sahip çıkma bilinci açısından önemlidir" (Demiralp, 2004, s.32).

Tanpınar modernizmi. Bu bağlamda Tanpınar'ın, genel yaklaşımı, Bursa'da bulduğu yazılan tarihsel süreklilik içindeki değişim 'zaman'ının düşünsel çerçevesinde yer alacaktır. Fakat Tanpınar geçmişe dönmekten değil, geçmişe geleceğe katmaktan bahsedecektir (1999, s.105-128). Bu bağlamda Tanpınar'da 'kendine dönme' ısrarı görülmekle birlikte; "Tanpınar'da pınar kurumuş, ayna körleşmiş, *Şark ölmüş*, saltanat kayığı çoktan batmıştır" diyen Gürbilek'in de dikkat çektiği gibi geçmiş bir 'imkansızlık' olarak görülür (2009, s.430). Yani, 'kendimize dönme'den kasıt geçmişe bakarak geleceğe yönelik yeni bir projeksiyon geliştirmektir. Bir taraftan Tanpınar, milli kimliğin "yapay ve taklit" bir medeniyet tehdidi karşısında geçmişin "kendiliğinden ve bozulmamış" harsına geri dönüşü, geride ya da derinlerde bir yerlerde direnen bir geleneği, devam ettirilebilecek bir "eski kültür"ü, geri dönülebilecek bir 'kendi'yi kurgularken,⁴ diğer yandan 'Şark'ı

⁴ Ayrıca Nurdan Gürbilek'in 'kendine dönme' kavramsallaştırması, popüler şarkılardan, fotoğraflardan, gazete haberlerinden ve edebiyat yapıtlarından yola çıkarak, 'Türk' kimliği özelinde,

öldüren' bakış açısıyla toplumsal dönüşümü 'modern' ve 'ileri' bir değerlendirmeye ele aldığı görülecektir (Yılmaz, 2004, s.239-249). Bu doğrultuda Tanpınar; "Geçmiş tam da aradıklarımızı yerlerinde bulamadığımız için, yoklukların bizde uyandırdığı duygu yüzünden bizi çekiyordur. Bizi onlara doğru çeken bıraktıkları boşluğun kendisidir. Ortada izi bulunsun veya bulunmasın, içimizde didişmede kayıp olduğunu sandığımız bir tarafımızı onlarda arıyoruz" derken içinde bulunduğu durumu şu satırlarla ortaya koyacaktır: "Mazi ile nerede ve nasıl bağlanacağız, hepimiz bir şuur ve benlik buhranının çocuklarıyız, hepimiz Hamlet'ten daha keskin bir 'olmak veya olmamak' davası içinde yaşıyoruz..." diyecek fakat; "en iyisi, bırakalım hatıralar içimizde konuşacakları saati kendiliklerinden seçsinler. Ancak bu cins uyanış anlarında geçmiş zamanın sesi bir keşif, bir ders, hülasa günümüze eklenen bir şey olur. Bizim yapacağımız yeni, müstahsil ve canlı bugünün rüzgarına kendimizi teslim etmektir. O bizi güzelle iynin, şuurla hülyanın elele vereceği çalışkan ve mesut dünyaya götürecektir" satırlarıyla 'modern' duruşunu sergileyecektir (1999, s.103-104). (Vurgu benim) Tanpınar'ın söylemlerinde bu algı açık bir şekilde belirecektir. Geçmiş, yani şark ölmüştür; ama ölmüş olması, onun hatırlanmasını, ona yeni anlamlar atfedilmesini, hatta yeni bir geçmiş inşa edilmesini engellemeyecektir (2006),

Tanzimattan beri itiyat ettiğimiz görüş tarzı bizi kendi tarihimizden uzaklaştırmış, yahut bizi ona, hiçbir şeyi layıkıyla göremeyeceğimiz bir gözle bakmaya alıştırmıştı. Belki tarihi her zamandan fazla –yani hiç'e nispetle biraz fazla- biliyorduk. Fakat 'historicite' (tarihsellik) denen şeyi, tarihiliği, fert için olduğu kadar milli hayat için de çok lüzumlu ve zaruri olan ve hepimizi bir ağacın kökleri gibi asırların içinden doğru besleyen düşünceyi kaybetmiştik. Zaman ve hadiselerin okyanusunda, bir takım isimlere ve müphem duygulara, müphem hatıralara tutunarak, dövüşerek yüzüyorduk. Burada yüzüyorduk kelimesini tesadüf olarak kullanmadım. Köksüz şeyler daima yüzer, daima beyhude yere bir karşı sahil arar. Halbuki 'milli hayat devamdır'. Devam ederek değişmek, değişerek devam etmektir. Çünkü yaratmanın ilk şartı devamdır, hakiki kırılışlar ve kopuşlar ancak yaratış ucubeleri, yarım mahluklar vücuda getirir. Çünkü hayatın ortasında onun bir parçası gibi değil, kendi dağılmış zerrelere devam ederler. Tıpkı ölümden olduğu gibi. Edebiyat, layıkıyla tahlil edemediği, ehemmiyetini iyi göremediği bir 'bugün'ün emrine girmiş, çeşitli ağız ve düşünceden onun tepkileri olmuştu (s.20-21). (Vurgu yazara ait)

Yahya Kemal'den itibaren değişmiş olan algı biçimini ise 'yeni' olarak nitelendiren Tanpınar, Yahya Kemal için; "Yahya Kemal'de insan Avrupalı olmuştur; Şark ve Garp ikiliğini sona erdiren... Yahya Kemal'de eski ve yeni beraber gider; çarpışmaz; gazeli modern şiirle beraber yürütebilir" diyecektir (Tanpınar, 2004, s.79'dan aktaran Dellaloğlu, 2012, s.57). Bu bağlamda Yılmaz'a göre, Yahya Kemal de Tanpınar da modernlerdir: "Toplumu eski ve yeni diye ikiye ayırmış, eskiyi öldürmüş ve yerine de her alanda sürekli yenilik peşinde koşacak, sürekli değişecek olan, tarihi gelişmesinin motoru yapacak olan

Türkiye'nin yakın tarihinde öne çıkmış kültürel imgeleri üzerinden incelediği bir çalışma için bkz. (Gürbilek, 2001)

bir toplumu koymuşlardır. Onlar, böyle bir toplumun oluşuyor olmasına hem tanıklık etmiş hem de katkıda bulunmuşlardır“ (2004, s.248-249).

Tanpınar'ın “değişim içinde süreklilik” yaklaşımındaki bu bütünsellik anlayışı içerisinde değerlendirdiği toplumsal hayat, sürekli bir oluş hali olarak tanımlanmaktadır. Nitekim, Bergsonculuk'un, Tanpınar'ın felsefi duruşunu belirlediği bilinmektedir. Bergsonculuk'un özellikle algıcı, yani nesnelere, oldukları gibi araçsız olarak algılandığı ve sezgici, yani nesnel gerçekliğin, düşünceden başka bir şey olmadığını (Hançerlioğlu, 1982, s.10,366) kabul eden yönlerinin Tanpınar'ın düşünsel yaşamında etkili oldukları gözlemlenir. Gerçeğin kavranış yolunu, “ruhsal yaşam”'a bağlayan ve söz konusu ‘yaşam’ın, kesintisiz, bölümsüz ve sürekli akış halinde Bergson'un ‘süre’ kavramıyla ilişkilendiren bu öğretinin, insanı zamanın içinde değil, zamanın insanın içinde yaşadığı; değişimin de niceliksel değil nitelikler üzerinden anlaşılması gerektiği yönünde kabulünün Tanpınar'da karşılığını bulduğu görülmektedir. Bu anlamda toplumsal değişim sürecinde halka dönmek ya da aydın ve halk arasında oluşan kopukluğun aşılması söz konusudur. Zira, toplumsal değişimin itici gücü olarak tanımlanan yaratıcılık ancak halk ruhunun keşfedilmesiyle varlık bulacaktır. Bu yaklaşım Tanpınar'da, modernleşme sürecindeki toplumsal değişimin toplumsal bilinçte oluşturduğu ‘kimlik’ merkezli bunalımlara bir çare olarak görülmektedir. Modern Türkiye’de milli kimliğinin unsurlarına dair verilen cevapların ‘tatmin edici’ olmamasından kaynaklandığı gözüken bu durumda amaç, değişim sürecinde oluşan toplumsal bilinç ve kimlik ‘boşluğunun’ doldurulması girişimidir.

Bu bağlamda bir tür ‘boşluk’ nitelendirmesine gider Tanpınar: “Niçin geçmiş zaman bizi bir kuyu gibi çekiyor? İyi biliyorum ki aradığım şey bu insanların kendileri değildir; ne de yaşadıkları devre hasret çekiyorum. (...) Hayır, muhakkak ki bu eski şeyleri kendileri için sevmiyoruz. Bizi onlara çeken bıraktıkları boşluğun kendisidir. Ortada izi bulunsun veya bulunmasın, içimizdeki didişmede kayıp olduğunu sandığımız bir tarafımızı onlarda arıyoruz” (2006, s.256-258) satırlarında ifadesini bulan sorunsalda bir yarılmanın “fert olarak da içimize yerleşmiş” olduğunu söyleyen Tanpınar, modern Türk öznesinin bölünmüşlüğüne ve kimliğinin kayıplığına vurgu yapacaktır: “*hepimiz bir şuur ve benlik buhranının çocuklarıyız*” (2006, s.259). (Vurgu benim)

Tanpınar'ın işaret ettiği boşluk, yaşanan zamandan koparılıp dışlanmış, ötekileştirilmiş bir geçmişin yarattığı boşluktur. Geçmişin yaşanan zamandan bir müdahaleyle koparılıp dışlanması üzerine kurulmaya çalışılmış bir milli kimliğin oluşumunda, yokluğun ya da yokluğun farkına varmakla birlikte yaşanan travmanın üretici ve kurucu rolü olduğunu söyleyen Koçak'a göre, bu travma, Batılılaşma denen şeyin özünde “gecikmişliğin kabullenilmesi” anlamına gelen bir büyük model kaymasından kaynaklanır. (Koçak, 1996, s.94-152) Aslında sadece Türkiye'ye özgü olmayan bu “gecikmişlik” moderliğin sahnesine İngiltere ve Fransa'ya oranla geç çıkan bütün toplumlarda hissedilmiştir. Jusdanis, bu “gecikmişliğin” Yunanistan örneğini incelediği çalışmasında hayal edilen ile gerçekleşen arasındaki uyumsuzluğu verir: “Gecikmiş modernleşme, özellikle Batılı olmayan toplumlarda, sözde doğru yoldan saptığı için değil Batılı prototiplerin asıllarına sadık bir biçimde çoğaltılması için zorunlu olarak ‘tamamlanmamış’ kalır. ... Oysa ortada bir kusur varsa bu modernliğin olmayışı değil, modernliğin yerel şartlar ihmal edilerek ülkeye sokulmasıdır” (Jusdanis, 1998, s.11-12). Bu

tespitin kendini en açık biçimde gösterdiği alan da kültür ve özellikle edebiyattır. Bu noktada Gourgouris, milletlerin, siyasal ve coğrafi olarak millet adını almadan önce rüya olarak var olduklarını ve kültürün amacının da başlangıçtaki bu rüya durumunu korumak ve yeniden canlandırmak olduğunu yazar. Bu nedenle, millet inşasının başlangıç aşamasında milliyetçiliğin taşıyıcıları, bir milli bilinç belirleyip kodlayacak kurumlar kurmak isterler. Edebiyat bu tür kurumlardan biridir. Bu anlamda edebiyat kolektif kimliğin aynası olarak hizmet verir ve aynı zamanda onun hikayesini anlatır (Gourgouris, 1996, s.68).

Bu rol özelinde Tanpınar'ın kendisini de içlerinden biri olarak saydığı Türk aydınlarına düşen, yaşanan travmayı ortadan kaldırmak için topluma milli bilinç ekseninde bir kimlik verebilmektir. Bu ise karşılıklı bir sürecin ürünü olarak görülmektedir. Aydın bir taraftan halka giderek, halkın özünde yaşattığı toplumsal değerleri ortaya çıkartacak, diğer yandan bu değerleri toplumsal alana taşıyarak halka öğretecektir. Fakat bu yöntem, erken Cumhuriyet yıllarının resmi siyasetinde olduğu gibi bir toplum mühendisliği şeklinde ele alınmamaktadır. Daha çok 'halka gidip halktan gelen' bir bakış açısı içeren ve Batıyı, kendi Rönesans'ını yaratabilme adına bir 'yöntem' olarak okuyan bu bakış açısı, örneğin, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nü, erken Cumhuriyet yıllarının toplum mühendisliği projesini hicveden bir metin olarak okumayı öneren Moran'a ilham veren Halit Ayar'ın ayarcılığının eleştirelliğiyle dile getirilmiştir. Moran'ın; "Bu, hiç kuşkusuz Cumhuriyet döneminin geçmişle bağlarını kopararak yeni bir Türk toplumu yaratma çabasında düştüğü hatalara ayrılmış olan kısımdır" şeklinde yorumladığı (2011, s.295) romanda modernleşme kurumsal gelişmelerinin toplumsal değişimler üzerindeki etkisinin, zaman zaman "halka rağmen, halk için" sloganında olduğu gibi eleştirildiği görülmektedir.

Anadolu'ya Özgü Rönesans

Tekrar vurgulamak gerekirse Tanpınar'ın, Işın'ın da dikkat çektiği gibi, Yahya Kemal'in *Dergah* mecmuası çevresinde geliştirdiği, "tarih ve kültürün bir toplumsal kimlik mimarı olarak 'medeniyet' kavramını inşa etmedeki rolünü vurgulayan restorasyon süreci" (Işın, 2000, s.114), milli kimlik arayışında bir tür 'yeniden doğuş'a işaret ederek "Türk Rönesansı" nı oluşturma süreci olarak da okunabilir.

Türk 'Rönesansı'. Bu doğrultuda Dellaloğlu'nun Tanyol'dan alıntılıdığı şu satırlar, Rönesans algısı açısından Tanpınar'a da yakıştırılabilir gözükmektedir,

Bütün ıslahat ve yenilik hareketleri 'taklit'e dayanır. Rönesans ise karşıtların birleşimidir... Avrupalı olmanın tek ve değişmez koşulu, bu yeni kültür cephesi karşısında, *kendi değerlerimizin içinde toparlanarak bir antitez oluşturmaktır...* Rönesans'ın kapısını kahramanların kılıcı değil, filozof ve sanatçıların dehaları açar... Batı uygarlığına katılmak için bir Rönesans hareketi yaratmak şarttır... Rönesans, kendimizi Avrupa kültürü içinde dağıtmak, eritmek ve yitirmek değildir. Tam tersine, *Avrupa kültürü içinde kendimizi bulmak, kendi aydınlığımızda, kendimize bakmasını bilmektir. Rönesans hareketi, yeni bir milli kültürün başlangıcıdır* (Tanyol, 1985, s.25'den aktaran Dellaloğlu, 2012, s.121). (Vurgu benim)

Milli kültürün başlangıcı olarak Rönesans'ı görmek, Tanpınar'ı, Yahya Kemal'in dil ve edebiyat özelinden hareketle milliliğe dair algısını paylaşma noktasına götürecektir.

Tanpınar da Yahya Kemal gibi, dili maddiliği içinde ele alacak ve bir tür eski ve yeni arasındaki yırtılmanın öğelerini dilde bulmaya çalışacaktır. Eskiye dönerek, oradan aldığı dille ilerleyen ve de hem geçmişten gelen bir maziye canlandırmaya hem de yeninin içindeki işaretleri bulmaya yönelen bu arayışta, örneğin o günkü dil ile gazeli de birleştirmekten ayrı kalmayacaktır (Akay, 2006, s.7). Bu birlikteliği de geçmişle gelecek arasında kurduğu bağ vasıtasıyla aktaran Tanpınar'ın; "Eşik" şiirindeki; "Hakikat çok uzak, karanlık, derin; Bir dille konuşur, büyük köklerin; Toprakla ezelden karışmış dili!" (1994, s.66) mısralarında ifadesini bulan tarihsel süreklilikle işleyecektir.

Nitekim bir yazısında Tanpınar, Yahya Kemal'in, "gelecek nesiller hesabına kapılar" açtığını, "bize dilimizle milletimizin şuurunu" getirdiğini, "Türkçe'yi iki şekilde, eski ve yeni şekillerinde" kullandığını yazacak ve bu özellikleriyle Yahya Kemal için "tek başına dilimizin ortasında bir 'Rönesans'tır. Bunu herşeyi dilde arayarak, onun üzerine eğilerek, onun nabzını kendi nabzı yaparak elde etti. Bu 'şafak salatanatı' daha keşfolunmamış birçok eşleriyle beraber Türkçe'nin içinde idi" ifadelerini kullanacaktır (2011a, s.347-348).

'Öz' meselesi. Bu yaklaşımı Tanpınar'da, Aydın'ın da dikkat çektiği gibi, maziyle hesaplaşırken olumsuz yaklaşmamak, yeniye ararken de kolaycı bir eklektizmden özellikle kaçınmaya çalışmak şeklinde belirecektir (2006, s.169). Bir yeniden doğuşun nüvesi olarak gördüğü yeni insan tipinin oluşturulmasında Tanpınar bu bakış açısını koruyacak ve özellikle romanlarındaki karakterler üzerinden okuyucuya da yansıtacaktır. Bu yaklaşımında Tanpınar, artık var olmayan eskinin yaşama zevkini, geleneğini, bir yitik zaman olarak estetize etmek ister. Bu doğrultuda eski ve yeni arasındaki kopuşu öncelikle dil üzerinden tanımlamaya girişecektir. *Huzur*'da "... çünkü dediğim gibi dizi koptu bir kere. Bugün Türkiye'de nesillerin beraberce okuduğu beş kitap bulamayız. Dar muhitlerin dışında, eskiden zevk alan gittikçe azalıyor. Biz galiba son halkayız. Yarın bir Nedim, bir Nef'i, hatta bize o kadar çekici gelen eski musiki ebediyen yabancı olacağımız şeyler arasına girecek!" diyerek mevcut gidişata yönelttiği eleştiriyi ortaya koyarken ardı sıra eskiyi tanıyan ve yeniye yönelmesi gereken insan tipinin gitmesi gereken yolun başlangıç kısmını, "Evvvela insanı birleştirmek. Varsın aralarında hayat standardı yine ayrı olsun; fakat aynı hayatın ihtiyaçlarını duysunlar... Birisi eski medeniyetin enkazı, öbürü yeni bir medeniyetin henüz taşınmış kiracısı olmasınlar. İkisinin arasında bir kaynaşma lazım" sözleriyle ortaya koyacaktır (2011b, s.269-270).

Bu sözler Tanpınar'ın Türk Rönesansı için nereden başlanılması, nereye odaklanılması gerektiğini ortaya koymasıyla sürdürülür (2011b),

Eski, her zaman yanibaşımızda duruyor. Bir yığın yarı ölü şekiller hayata müdahaleye hazır bekliyor. Diğer taraftan yeni ile garp ile münasebetimiz sadece akan bir nehre sonrada eklenmekle kalıyor. Halbuki su değiliz; insan cemaatimiz; ve bir nehre katılmıyoruz; bir medeniyeti kültürüyle benimsiyoruz; onun için de bir hususi hüviyet olmamız lazım. Halbuki bugün ondan dışa ait icapları kabulden ileriye gidemiyor, insanı ihmal ediyoruz. Yeniye başından itibaren bizim olmadığı için şüpheyle, eskiye eski olduğu için işe yaramaz gözüyle bakıyoruz (s.264). (Vurgu benim)

Bu doğrultuda Batılılaşma yolunda öncelikle 'kendimizi bulmamız' gerektiğine işaret eden Tanpınar, Anadolu'nun geçmişini, kültürel birikimini bu amaca hizmet etmek için gerekli ve yeterli görmektedir: "Masal bir anda, biz istiyoruz diye teşekkür etmez. O hayatın içinden fıskırır. Hele mazi ile bağlarımızı kesmek, Garb'a kendimizi kaptırmak! Asla! ne zannediyorsunuz bizi! Biz Şark'ın en klasik zevkli milletiyiz. Herşey bizden devam istiyor. (...) O halde maziye tasfiye ediyoruz? Elbette... Fakat icabeden yerlerde. Ölü kökleri atacağız; yeni bir istihale gireceğiz; Onun insanını yetiştireceğiz" (Tanpınar'dan aktaran Aydın, 2006, s.176) (Vurgular yazara ait) sözleriyle 'yeniden doğuş'un yöntemine dair işaretler veren Tanpınar'ın yeni'yi, oluşacak kıymet değerlerini bizzat hayatın içinde eskiyle bir devamlılık zinciri yaratacak şekilde kurguladığına da tanık olunur. *Huzur*'un İhsan'ın; "Hayatımıza yeniden şekil vereceğiz. Batı da, Doğu da bizim gerçekliğimizin bir parçası olduğuna göre bunların ikisi de yeni bir bireşimin içine girecek" sözlerinde özetlenen felsefesi, Tanzimat'tan beri değişimin nasıl yönetilmesi gerektiğine ilişkin proje ve program üreten aydın yaklaşımının özlü bir örneği olacaktır (Moran, 2011, s.275 vd). Aynı doğrultuda Tanpınar *Mahur Beste*'nin Molla Bey'ini şu şekilde konuşturacaktır,

Tam bir müslüman gibi düşünüyorum, fakat mücerret bir müslüman gibi değil de bu şehrin etrafında yaşayan Müslüman gibi... İki yüz yıl bu memleketin hayatına karışmış yaşayan dedelerimizden bana miras kalmış bir Müslümanlık. Bu Müslümanlıkta Tekirdağ karpuzunun, Amasya kayısının, Hacıbekir lokumunun, İtri bestesinin, Kandilli yazmasının, Bursa dokumasının hisseleri vardır. Bu Müslümanlığın çehresi, otuz kırk senede bütün etrafıyla değişir; ramazan sofrası, cami sebili, Fatih kahveleri, Küçükpazar çarşısı, Divanyolu... *Bu müslümanlığın benim de herkes gibi inandığım akideleri vardır. Fakat onların arkasında kendilerini aydınlatan, manalarını yapan bütün bir hayat var, halk vardır. Asıl sihri o yapar. O ne medreseden, ne tekkeden, ne şeyhülislam kapısından, ne kazasker konağından gelir; halkın hayatından doğmuştur. Onun içindir ki hayatın emrindedir, ruhaniyeti onunla birlikte yürür. İçine Firenk icadı bile girer, fakat manzarası bizim kalır*" (Tanpınar'dan aktaran Aydın, 2006, s.175). (Vurgu benim)

Bu satırlar belki de Tanpınar'ın genel düşüncesinin tamamına hükmedebilecek bir öze sahiptir. Nitekim gerek halk ile kurmaya çalıştığı doğrudan bağ, gerek Anadolu'nun tarihsel birikimini bir bütünsellik içinde ele alarak milli kimliğin bu bütünsellikle tanımlanmasını teklifi gerekse de düşünce yöntemini 'öz'e dönüşle birlikte bir Türk Rönesansına doğrultmuş olması, Tanpınar'ın, Yahya Kemal'le başlayan sürecin bir taşıyıcısı, devam ettiricisi olarak görülmesine olanak tanımaktadır.⁵

⁵ Tanpınar'ın *Huzur* romanı, Yahya Kemal ile Tanpınar arasındaki düşünsel usta-çırak ilişkisi açısından da okunabilir. Nitekim, Tanpınar'ın, *Huzur*'un ana karakterlerinden İhsan'a Yahya Kemal'e benzer nitelikler atfettiği hatta Yahya Kemal'inkine benzer bir biyografi çizdiği görülür. İhsan, Paris'te eğitim almış, Quartier Latin'de, her milletten insanlarla yaşamış, Fransız şairlerini keşfetmiş, sonra memlekete döndüğünde hepsini bırakarak "yalnız kendimize ait olan şeylerle" uğraşan, "yalnız onları sevmeye çalışan" bir niteliğe bürünmüştür. Romanın esas kahramanı Mümtaz ise İhsan'ın kendisi üzerindeki etkisiyle klasiklere, musikiye merak sarmış, İhsan'ın çizdiği yolda onlarla

Bu bakış açısı'nı daha da ileri seviyeye taşıyacak ve Türk Rönesansı'nı doğrudan hümanist bir kültürel hareketle ve Türklüğe özgü bir hümanizma anlayışla birlikte ele alarak geliştirecek olan isim ise Hilmi Ziya Ülken olacaktır. Ülken, Yahya Kemal'le başlayan çizgide, 'Türk Rönesansı'nın önemli bir teorisyeni olarak yerini alacak ve hem kendinden önceki düşünsel gelişmeyi kendinden sonraki kuşaklara aktarma açısından hem de düşünsel ürünlerini verdiği dönem olan 1940'larda girişilecek "Hümanist Kültür Reformu" adı altındaki süreçte resmi politikalarla başat bir çizgi takip etmesi açısından dikkate değer bir fikir adamı olarak dikkati çekecektir.

Hilmi Ziya Ülken ve Anadolu Hümanizmi

Hilmi Ziya Ülken'in Türk Rönesansı'nı ve Türkiye'de hümanizma anlayışını ele alış biçiminin doğru anlaşılması için daha genelde erken Cumhuriyet yıllarındaki Batılılaşma meselesini hangi bağlamda ele aldığına bakmak gerekmektedir. Öncelikle Ülken'in hayatına dair biyografik notlar, kendisinden önceki Ahmet Hamdi Tanpınar gibi isimlerle paylaştığı çizgiye dair işaretler vermesi açısından dikkate değerdir.

1901 İstanbul doğumlu Hilmi Ziya Ülken, gençliğini Cumhuriyet'in kuruluş ve kurumlaşma süreciyle güçlenen modernleşme ikliminde yaşayacaktır. 1918'de İstanbul Lisesi'ni ve 1921'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirecek, aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Beşeri Coğrafya Kürsüsü'nde asistan olacaktır. Aynı fakültede felsefe tarihi ve sosyoloji öğrenimi görecek, 1933'e değin sosyoloji, felsefe, tarih ve coğrafya öğretmenliği yapacaktır. 1934'de uzmanlık eğitimi için Atatürk'ün yurtdışına gönderdiği gençler arasında yer alarak Almanya'ya gidecektir. Türkiye'ye döndükten sonra 1935'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türk Tefekkür Tarihi Kürsüsü'ne doçent olarak atanacaktır.⁶ Ülken'in özellikle eğitim sürecine dair bu notlar farklı disiplinlerde eğitim-öğretim görmüş bir düşünürün, düşüncelerini sistemleştirmesi açısından bu farklı alanlardan etkilenme sürecine işaret etmektedir. Nitekim bu arkaplan, Ülken'in özellikle milliyetçiliğin kavramsal çerçevesini oluşturma aşamasına etki edecektir (Elibol, 2002, s.520-527; Takış, 2004, s.100).

Hümanizm: 'İnsani Vatanperverlik'

Ülken'in hümanist bir bakış açısıyla milliyetçiliğe ve milli kimliğe yaklaşımı ve bu bağlamda 'Türk Rönesansı'nı ele alış biçimi, ilk kez 1936'da *İnsani Vatanperverlik* adıyla yayımlanan eserinde işlediği temel tezleri etrafında şekillenecektir. Bu eserinde; "Bin yıllık tarihsel süreçte oluşan Türk milleti, Kurtuluş Savaşı'yla yaşama iradesini iyiden iyiye güçlendirmiş durumdadır. Ancak bu millet varlığı, üzerinde yaşadığı vatanı 'bütünsel hümanizm'in yaratıcı ögesi olmaktan uzaktır" diyen Ülken, bu sorunun ancak 'insani vatanseverlik' yaklaşımıyla çözülebileceğini öne sürecektir. Bu yaklaşım, kişinin hem 'vatanperver' hem de 'insaniyetçi' olabileceği ilkesine dayanır. Buna göre, vatan ve insanlık arasında zıtlık değil, tam tersine 'tamamlayıcılık ilişkisi' vardır. Kişi, 'vatanperver' olduğu için 'insaniyetçi' olabilir. Tersine de mümkündür: "İnsaniyetçi" olduğu için

ilgilenmiş, İhsan'la birlikte geçmişini tanımıştır. Bkz. (Tanpınar, 2011b, s.44) Birçok Tanpınar eleştirmeni de İhsan'ın gerçek yaşamındaki modelinin Yahya Kemal olduğunu söyler. Bkz. (Gürbilek, 2008, ss.8-14)

⁶ Hilmi Ziya Ülken detaylı biyografisi ve eserlerinin listesi için bkz. (Aday, 2010)

'vatanperver' olabilir'' diyen Ülken'e göre, tarihte rasyonel 'insanietçiliğin' "en açık biçimleri" Batı Rönesansı'yla doğmaya başlamıştır. Ancak "bütünsel hümanizm" in evrensel boyutta gerçeklemesi daha uzun zaman alacaktır. Bunun için dünyanın her ülkesinde önce "insani ruh" unun ortaya çıkartılması gerektiğini savunacak; dünyanın her ülkesinde 'insani ideal'e ulaşacak vatanseverliği oluşturmak için öncelikle üzerinde yaşanan yerden başlanılması gerektiğini çünkü, insanlığı vatanda oluşturmadan bir yere varılamayacağını söyleyecektir (1999, s.19).

Bu noktada Ülken, her ülkede gerçekleştirilebilir 'insani vatanperverlik' yaklaşımıyla 'bütünsel hümanizm'in (ya da uygarlığın) yaratılabileceğini düşünür. Bu doğrultuda, Türk milletinin Kurtuluş Savaşı'yla Anadolu'da kalıcılığını kanıtladığını, savaş ertesinde uygulanan modernleşme programıyla da "milli bir Rönesans" yapma imkanı doğduğunu düşünen Ülken, artık bu aşamada milleti 'insani vatanperverlik' toplumuna dönüştürecek bir Rönesans yapılmasının gerekliliğini ortaya koyacak ve bunun başarılabilmesi durumunda milletin Doğu'nun 'kapalı' uygarlık' çerçevesinden çıkabileceğini söyleyecektir. Bu çıkış, Ülken'de bir uygarlıktan vazgeçip başka bir uygarlığa geçiş anlamına da gelmez. Çünkü, Ülken, bu çıkış süreciyle, 'bütünsel hümanizm'in yürüyüşüne 'karışmayı' kastedecektir. Ülken'e göre gerçek milliyetçilik bu Rönesansı istemek ve başarmak anlamına gelecektir. Bu Rönesans, özgün niteliği dolayısıyla da ne 'Doğu tipi bir içe kapanıklılık' ne de 'Batıcı kendini terk ediş' olmayacaktır. Çünkü millet, bütünsel hümanizm'e 'kendi karakteri ve sözüyle' katılmış olacaktır (2008, s.24). Ülken, insanietçilik (*humanitarisme*) kelimesini, "... vatancılık ve milliyetçilik ile tezat teşkil etmez. O, kati olarak, ahlaki ve manevi kıymetlerin temeli olmak üzere insanlığı almak demektir" diye ifade ederek 'insanietçilik'i tanımladıktan sonra hümanizm'i "Bu kelime aslında Rönesans'ın mühim bir vasfını ifade eder. Rönesans, ortaçağın kapalı zihniyetinden silkinerek Yunan-Roma düşüncesi ve edebiyatına dönmek isteyenlerin açtığı çığırdı. Garp medeniyetine giren her millet, bu medeniyetin köklerine nüfuz etmek mecburiyetinde olduğu için kendi milli uyanışı içinde bir hümanizm hamlesi yapacaktır. İşte Türk milletinin Cumhuriyet'in kuruluşundan bu satırların yazıldığı döneme uzanan devirde giriştiği büyük hamlelerden birisi de budur" şeklinde ifade edecektir (2008, s.5).

"Kendimizi bulmak". Bu aşamada Ülken, öncelikle Batı medeniyetlerinin üstün taraflarını, gelişim sürecini inceleyerek ortaya koyacaktır (2008),

Garp yani Avrupa Medeniyeti büyük sömürge siyasetiyle, kapalı bir kıta medeniyeti olmaktan çıktı; bütün dünyaya yayıldı. Eski medeniyetleri ortadan kaldırarak tek dünya medeniyeti haline geldi. Artık bu şekilde Şark ve Garp'tan değil, fakat bütün dünyayı kaplayan açık ve tek medeniyetle, kendi içine kapanmış eski medeniyetlerden bahsetmek daha doğru olur. *Bu manada Garplılaşmak demek, kapalı medeniyetten açık medeniyete geçmek demektir. Biz Garplı'yız veya Garplı olacağız demek, rasyonel ve üniversal dünya medeniyetine katıldık ve katılacağız demektir. ...* Bu medeniyetin hakim vasfı geniş değişim (mübadele) sahalarına açık olması, tek kelime ile *açık medeniyet* olmasıdır. Bu medeniyet bütün tesirleri toplayan, birleştiren açık üniversal ve rasyonel medeniyet olduğu nisbette, bütün öteki medeniyetlerden ayrılmış ve onları aşmıştır. ... Eğer biz bu kelime ile, sırf açık, üniversal dünya medeniyetini anlamıyorsak, o hiçbir şeye delalet etmeyecektir.

Bu takdirde Garp medeniyetini muayyen bir kıta ve bir memlekete bağlamaya imkan yoktur. Eski Mısır ve Mezopotamya'da başlayan açık dünya medeniyeti Fenike ve Anadolu'dan Ege ve Yunan'a, Roma'ya, tekrar Mezopotamya'ya, yani İslam medeniyeti havzasına, oradan da Akdeniz İtalyan sitelerine, Atlas Denizi kıyılarına ve açık denizler vasıtasıyla bütün dünyaya yayılmıştır (s.16-17). (Vurgu benim)

Bu satırların ardından Ülken, Türkiye açısından Batılılaşma'nın gereksinim noktasına, Batılılaşmanın geniş anlamda soyutlanarak ele alındığı bir bağlamda işaret edecektir: "Garplılışmanın bu geniş anlamını her meseleye, her vesile tatbik etmek lazımdır: Devlet anlayışıyla Garplılışmak demek açık dünya medeniyetlerinin faal, müteşebbis, hür vatandaşlarının elbirliğiyle memleketi idare etmek demektir. Sanatta Garplılışmak, dünya medeniyetinin zevk ve görüş ölçüsüne yükselmek demektir. Ahlakta, ilimde, teknikte Garplılışmaktan da aynı şey anlaşılmalıdır. Bu takdirde Şark'la Garp'ı karşı karşıya getirmekten, uzlaştırmaktan ve içlerinden birisini seçmekten bahsedilemez" (2008, s.15)

Bu iki farklı medeniyet arasında "yeni bir terkip" öngören Ülken için aynı zamanda Batılılaşma sürecinin temel hedefi de Tanpınar'da görüldüğü gibi bir 'kendini bulma' olmalıdır. Bu bağlamda; "Gerçekten Türk münevverine düşen vazifeler arasında (sistemli ve devamlı tercüme, Garp ilmine nüfuz, memleketi tanımak vs.) kendi kendini tenkit en mühimlerinden biridir. Garp karşısında bu davanın üzerinde fazla durmaya başlanması gösteriyor ki, onu aşmak ihtiyaçları artık doğmuştur. *Kendimizi bulmak*, kendimize dönmek bugünün en esaslı meselesi olmuştur: Düne kadar çok alışkın olduğumuz iki tip, Garp hayranı kozmopolit insan, insan, içine kapanmış ve egosantrik adam, bize şimdi çok yabancı geliyor. Onları yadırgıyoruz. Bütün derdin bu tiplerden geldiğini, onları aşmak ve müşahhas *realiteye dokunmak* gerektiğini duyuyoruz" (2008, s.24-25) (Vurgu benim) diyen Ülken, bu 'dokunuş'un nasıl gerçekleştirilebileceğinin yöntemini de ortaya koyacaktır. Bu doğrultuda Tanzimat devrinin getirdiği düşünsel ikiliğin eleştirisini yapacak olan Ülken, Cumhuriyet devrinin başardığı inkılapları, "hakiki ve tek yola girdiğimizin alameti" olarak görecektir, inkılapların "herşeyden evvel kapalı medeniyet çerçevesini kırmak için lazım gelen *tarama* ameliyelerini" yaptığını, tarih tezinin "insani medeniyetin köklerine nüfuz etmek ve kavimler arasındaki müşterek eserin hakiki rolünü görmek imkanlarını" hazırladığını söyleyecek; ardından da "Tanzimat'ın yapması lazım geldiği halde asla yaklaşmadığı *Rönesans* hamlesi bizde ancak bugün başlıyor" diyecektir (2008, s.28-29) (Vurgu yazara ait).

"*Kendimizi bulmak*, bu Rönesans hamlesinin belli başlı şiarıdır" diyen Ülken, "Bugün artık Garp'ı *boş bir şekil* olarak almaktan vazgeçiyoruz. İçine kapanan eski dünyamızın şekilsiz *muhtevasını* yetmez buluyoruz. Nazarımızda lüzumsuz bir Şark ve Garp dramı yoktur. ... Türk milleti, büyük dünya tekamülüne iştirakini hazırlayan tarih hamlesiyle rönesansını yaparken kendi bünyesini daha iyi tanıyacak ve asıl o zaman kendisini bulacaktır" sözlerinin ardından örneğin, Yahya Kemal'in "Türk şiirinde bize dünya ölçüsünde duyulan kendi zevkimizin en güzel örneğini" verdiğini söyleyen Ülken, "ne kadar genişlersek o kadar derinleşebiliriz. En geniş ölçüde insana gitmek en derin manada *kendimizi bulmayı* temin edecektir. Türk olarak vazifemiz, kendimizi bulmak için

dünya ölçüsüne kadar bakışımızı genişletmek olmalıdır. İnsan olarak vazifemiz insanlığa yeni bir şey katmak için dünya açısından *kendimize bakmasını* bilmek olacaktır“ (2008, s.32) (Vurgu yazara ait) diye ekleyecektir. Bunun nasıl gerçekleştirileceğini ise; “*Kendimize bakmanın biricik vasıtası gözümüzü ileri dünya açısından ayarlamaktır; yani Garp'ı derinden derine tanımak, fikir ve sanat rönesansımızı yapmak, Yunan-Roma ve yeni Garp eserlerini dilimize çevirmek, bu bakış zaviyesini kazanmanın hazırlıklarıdır*“ sözleriyle ‘kendimizi bulma’nın başlangıç aşamasının nerelerde olması gerektiğini işaret ederek verecektir (2008, s.33) (Vurgu benim).

Ülken bu aşamaya dair yol haritasını da çizmektedir: “Bugünkü ölçümüzü kazandıktan sonra, Yunan-Latin köklerine kadar inerek bugünkü insani kültürü elde ettikten sonra, eski dünyamızı tekrar gözden geçirebiliriz (*recapituler*); oradan yeni kıymetlerimiz içinde yaşayacak beşeri unsurları çıkarabiliriz“ diyen Ülken’e göre, “Edebiyata nüfuz eden folklor“, “maziden alınan ders“, “kitlenin üst tabakaya nüfuzu“, “tarihe verilen yeni mana“ dedikleri de zaten bundan başka birşey değildir. Ayrıca, “bütün bu meselelerin –ki en geniş manasıyla Türkiye’nin kültür davasıdır- bir kaç mecmua ve kitapla halledilebileceğini tasavvurdan bile uzağız“ diye ekleyecektir. Bununla beraber; sistemli ve devamlı bir tercüme, “bizden önce bu yoldan geçen milletlerden alınacak dersler“, “tarihimizi bu bakımdan aydınlatmak“ ve “monografik anketlerle bugünkü Türkiye’yi etraflı olarak tanımak“ gibi girişimlerin gerekliliğine de işaret edecektir (Ülken, 1939’dan tıpkı basım, Ülken, 2008, s.43). (Vurgu yazara ait)

Tercümenin önemi. Bu doğrultuda Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercüme'nin Rolü* adlı kitabında; “Medeniyet sürekli bir hümanizmadır. Modası geçmiş tozlu kitaplar humanizması, her büyük uyanış devri gibi bizim uyanış devrimizde de dayanılacak ve kendinden hız alınacak en sağlam temel olacaktır“ şeklinde hümanizma anlayışının başlangıç noktasını net olarak ifade edecek ve tercüme faaliyetleri yoluyla girilmesi gereken hümanist ‘yol’a dair şu satırları yazacaktır (2011),

Medeniyet sürekli bir yürüyüştür. Max Scheler’in dediği gibi her ulus, büyük medeni akışla birleşen ve ona karışan yeni bir sudur. O kendinden bir şeyler getirir; fakat onu büyük akışa katmasını bilmezse hiçbirşey yapmış olmayacaktır. Medeni akışa ayak uydurmak demek ona karıştığı yere kadar bütün fikir mahsullerini tanımak ve onlarla yoğrulmak demektir. Oswald Spengler’in sandığı gibi kendi içine kapanmış, başkalarından habersiz ve kendi kendine doğup büyüyen, devresini tamamlayan medeniyetler yoktur. Eski Sümer ve Mısır Yunan’a, Yunan Latin’e ve İslam’a, İslam ve Latin dünyaları Rönesans vasıtasıyla Avrupa medeniyetine ulaşır. Bu sürekli yoldan ayrılan ve ayrı kalan dallar kendi kendine çürüyüp düşmeye mahkumdur: Eski Amerika medeniyetleri bundan dolayı yarı kalmış ve yemişlerini vermeden kaybolup gitmiştir. Bizim için lazım olan eski İslam ve yeni Avrupa uyanışlarında olduğu gibi çok sistemli ve hararetli bir tercüme faaliyeti canlandırmaktır. Tanzimat’tan beri geç kalınan bu yola girmenin tam zamanıdır; ve şükredelim ki girilmiştir (s.vii).

Ülken, bu doğrultuda kaleme aldığı eserinin temel fikrini; “Ayrı ayrı medeniyetleri açar gibi görünen büyük ‘uyanış’lar, hakikatte, gittikçe genişleyen sürekli tefekkürlerle

birbirine bağlıdır. Bu sürekli tefekkürü temin eden ise bilhassa ‘tercüme’dir’’ (2011, s.viii) sözleriyle ortaya koyacaktır. Aslında bu görüş, Ülken’in uygarlıkların tarihine bakarken ki, ‘‘Uygarlıklar birbirine zincirleme bağlıdır. Her biri kendinden öncekinin eseridir; ona bir şeyler katarak kendinden sonrakini hazırlamıştır. Uygarlıkların devirlerini tamamlamalarından söz edilemez. Yalnız yürüyen dünya uygarlığının bir halkası olarak oynadığı rolden söz edilebilir’’ genel yaklaşımının bir tezahürüdür (1993, s.387).

Bu bağlamda Ülken, tercümenin oynadığı role iki açıdan işaret edecektir. Ona göre, birincisi, tercümenin, bütün uyanış devirlerinde olduğu gibi, burada da, fikrin sürekliliğini temin etmesidir. İkincisi ise, ‘‘milli uyanışlarda en mühim noktanın dil meselesi olması ve bütün fikir mahsullerinin anadil ile ifade edilmek istenmesidir’’ (2011, s.221). Ülken, bundan dolayı Ortaçağ medeniyetinde bütün milletlerin ortak malı olan Arap ve Latin edebiyatları yerine, yeni dönemde, her milletin kendi edebiyatını yapmaya çalıştığı için, bütün dünya klasiklerini de kendi dillerine çevirdiklerine, özellikle on yedinci asırdan sonra Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya ve diğer Garp milletlerinin kendi uyanış inkılaplarını yaparken tercüme işine verdikleri önemi işler (2011, s.221-231).

Anadolu Hümanizmi

Aynı eserinde Anadolucu yaklaşımın Akdenizlilik bilinci içinde hümanist kültürle kurduğu bağları ise medeniyetler arasındaki devamlılıklara ve kopuşlara değinerek ele alacak olan Ülken, bu noktada Akdenizlilik medeniyeti ve kimliği ile ilgili düşüncelerine de yer verecektir (2011),

Yeryüzünde birbirinden habersiz medeniyetlerin yaşamış olduğu inkar edilemez. Eski Amerika medeniyeti ile Avrupa’nın, eski Çin ile Yakındoğu’nun temasları o kadar azdı ki, bunların uzun müddet birbirlerine tesir etmeden kendi çevreleri içinde inkişaf ettikleri söylenebilir. Fakat Akdeniz medeniyetini teşkil eden halklar için böyle bir iddiaya imkan yoktur. Eski Mısır ve Mezopotamya ve Ege’nin sacayağına dayanarak teşekkül eden bu medeniyet Grekler vasıtasıyla Roma ve Güney Avrupa’ya, Anadolu ve Mezopotamya vasıtasıyla bir aralık Hint’e kadar uzanmış; bu suretle biri Akdeniz’in doğusunda Irak ve Anadolu, diğeri Akdeniz’in batısında Latin alemi olmak üzere iki kısma bölünmüş olmasına rağmen yine aynı geleneğin devamı halinde yaşamıştır. Bu medeniyete sonraki yüzyıllarda kuzeyden katılan Germenler, Slavlar, Türkler, güneyden katılan Araplar ve Berberilerle medeniyet hacim ve kesafet ve muhteva bakımından kuvvetlenmiş olmakla beraber ilk kökleriyle alakası kaybolmamış ve yeni aşılarda daha fazla kuvvetlenerek devam etmiştir. Germenlerle kaynaşma yüzünden bütün Avrupa’ya ve diğer kıtalara, Araplar ve Türklerle kaynaşma yüzünden Ortadoğu’ya ve Afrika’ya doğru genişleyen Akdeniz medeniyeti bir müddet sonra iki büyük kısmı, yani Doğu Akdeniz ve Batı Akdeniz kısımlarını temsil etmek üzere İslam ve Hıristiyan medeniyetleri şeklini almıştır. Fakat, yüzyıldan fazla Haçlı Seferleri’nde birbiriyle çarpışan bu iki alem, hakikatte iki ayrı medeniyet değil, aynı medeniyetin iki parçasından ibaretti (s.ix-x).

Bu düşünceleri ile bir Akdenizlilik kimliği ve bilincini ortaya koyan Ülken, Sabahattin Eyuboğlu ile birlikte 1938’de çıkarmaya başlayacakları ve Türkiye’de hümanist hareketin önemli bir yayın organı olacak olan *İnsan* dergisinde 1939’da yayınladığı

“Tanzimat ve Hümanizma“ başlıklı yazısında ‘yeniden uyanış’ meselesinin tarihsel sürekliliği açısından devamlılığını gözler önüne sererek tartışmayı devam ettirmektedir: “Bir hümanizma davası ortaya atarken, bununla eski dünyamıza nasıl bakacağımızı iyi tayin etmeliyiz“ diyen Ülken’e göre, hümanist kültür yoluna girebilmek için işaret ettiği ortak çalışma konularından başka “bütün cemiyetin alakasını toplaması lazım gelen bazı noktalar“ üzerinde de düşünülmelidir. Bu bağlamda milletlerden tam bir “değer değişmesi“ beklenebilir mi sorusunu soran Ülken, bugünkü medeniyetin Yunan’a olduğu kadar Arap-Fars ve Çin hümanizmalarına da aynı zihniyetle baktığı yorumunu yaparak artık ilk Rönesansı yapan milletlerin vaziyetinde olmayan Türkiye’nin eski medeniyetleri “muasır zaviyeden“ görmesi ve onları, “teşekkülümüzü hazırlayan birer unsur“ olarak alması gerekmektedir: “Burada muhtelif nispetlerde ‘Latin-Yunan’ın yanında ‘Arap-Fars’ın rolü olacak, ve bu artık, iki ayrı dünyayı barıştırmak isteyen Tanzimat görüşü olmayacaktır.“ Ülken bu noktada, “İlk Rönesanslar bile tarihe dönüş değil, tarihle halin yeni bir terkididir” yorumunu da ekleyecektir (2008, s.46). (Vurgu benim)

Anadoluculuk düşüncesi. Ülken’in hümanizmi ve Rönesansı bu şekilde algılayışı ve onu, öncelikle “insani vatanseverlik“ üzerinden vatana ve millete öncüleyen kabulü, kendisini teritoryal anlamda bir Anadolu milliyetçiliğine ulaştıracaktır. Bu doğrultuda Ülken, milletin temellerini “irade ve istiklalle çizilmiş, sarih bir tarih şuuruna dayanan vatan ve bu vatanadaki maddi ve manevi kıymet kaynakları“ olarak görür ve bu doğrultuda milleti, “kesin bir vatan fikri, bu fikirle çevreli tarih şuru ve bu vatana dayanan içtimai şuuraltı, yani halk kökü *Volkstum*’dan kuvvet alarak geleceğe çevrilmiş bir hürlük ve bağımsızlık iradesi“ olarak tanımlar (2008, s.178,183) (Vurgu yazara ait) ‘millet’i de Anadoluculuk düşüncesinin merkezinde yer aldığı şekliyle doğrudan ‘vatan’ ve ‘yurt’ kavramlarıyla bağdaştıracaktır (2008, s.192). Bu yaklaşımı Ülken’i, kendisinin ‘Memleketçilik’ diye adlandırdığı Anadoluculuk düşüncesiyle bütünleştirecektir (1998, s.478). Ona göre, Anadolu, tüm uygarlıkların beşiği olduğu gibi Türkleri de millet yapan bir toprak parçası olduğu için Türk kimliğinin temel unsuru da Anadolu olmalıdır. Bu sebeple Cumhuriyeti ilan eden yeni Türkiye’nin gelişmesi, ancak Anadolu’yu esas alan yepyeni ve daha gerçekçi bir ideolojiden hareketle gerçekleşecektir ki bu ideolojinin ismi ‘Anadoluculuk’ tur (1998, s.480 vd.). Bu doğrultuda Ülken, *Anadolu Mecmuası*’nda Anadolu örfü ve destanları üzerine yazacak; bu yazılarında örneğin, destanların önemli kültürel kaynak niteliği gösterdiklerine işaret edecek, edebiyatta destanlara yeterince değer verilmediğinden yakınacak ve Anadolunun her yerinde destanların yaşadığı, onların değerlendirilmesinin bir gereklilik olduğunu dile getirecektir (Ülken’den aktaran Alver, 2001, s.136).

Anadolu coğrafyasını Türk tarihi ve kültürü açısından önemli gören Ülken, Türklerin Anadolu’da yerleşimi ile birlikte Türk tarihinde yeni bir dönemin başladığını, eski düzen ve özelliklerden ayrı bir konuma ulaşıldığını ifade eder. Ona göre, gerçek Türk kültürü, Anadolu’da yerleşen Oğuzlar arasında doğmuştur. Yeni Türk kültürünü eski ırk ve kavim geleneklerinin devamı saymak ise mümkün değildir. Çünkü Anadolu, hem kültürel olarak hem de milletleşme sürecinde tamamen farklılaşmış bir alan olarak tarihteki yerini alır. Anadolu’da Türkler, yeni kültür ortamında yurtlanmış, Müslüman olmanın avantajını kullanarak ve önceki medeniyetlerin mirasını geliştirerek bir millet haline gelebilmiştir. Bu düşüncelerine ek olarak Ülken, Anadolu’nun çok eski bir tarihe sahip olduğu gerçeğinden

hareketle üzerinde farklı milletlerin ve kültürlerin eserlerini barındırdığını, bu eser ve kültürlerin birbirlerinin tamamlayıcıları olduklarını belirtecektir (1961, s.2).

Bu doğrultuda Ülken “memlekete dönmek”ten kastedilen bağlamda düşüncelerini ifade edecektir. Ülken, “Bin yıl önce Malazgirt muharebesiyle Anadolu’nun fethinden başlayarak Haçlı Seferleri, Moğol ve Doğu savaşlarıyla vatanımızın kesin sınırlarını çizdik” diyerek milli tarihi Anadolu ile başlatacak, “Türk kavminin eski tarihinden gelen *halk kökünü* İslam kavimlerinin çiraklığı ile işledik” sözleriyle tarihsel olarak sürdürecektir ve “Türk musikisi, Türk edebiyatı, Türk mimarisi ve devlet teşkilatı ve saireden ibaret kendi terbiyemizin temeli olan kültürümüzü yarattık” ifadeleriyle milli çerçeveyi tamamlayacaktır. Fakat Ülken’e göre “milli şuurun ve irade medeniyetinin doğuşundan evvele ait olan bu hazırlıklarımız, Ortaçağ Hıristiyan medeniyeti gibi asıl kendi şahsi yaratışımızın tam şeklini almamış temellerinden ibaret” kalmıştır. Bu eksiklik ise “bir asırdan beri Akdeniz medeniyetinin Yunan-Roma köküne dayanan tek yoluna gitmek, yarım kalmış olan klasik terbiyeyi tamamlayarak kendi terbiyemizi yaratmak savaşı” yoluyla çözülmeye çalışılmaktadır (2008, s.187). Örneğin; “Milleti yetiştiren klasik terbiye, ciddi ve sağlam bir ilim ve hümanizma kültürüne dayanacaktır. Bundan dolayı, milli yetiştirme hareketine hocalık eden en yeni terbiyelerden başlayarak derece derece *eski köklere kadar inilmesi ve bütün medeni geleneğin bilinmesi* lazımdır.

Halkçı yaklaşım. Klasiklerin tercümesi ve her yeni nesle öğretilmesi bunun için birinci planda yer alır” diye eğitim sisteminin hümanist yöntemini işaret eden Ülken, bu noktada hümanizmanın Türkiye özelindeki hazırlıklarının “yalnızca milli terbiyenin çiraklık devresine ait” olduğunu ekleyecek ve “bu devre sonsuzca uzar ve millet kendi kişiliğini belirten eserler yaratmazsa, hümanizm kültüründen hiçbir netice”nin de elde edilemeyeceğini söyleyecektir (2008, s.185). (Vurgu benim) Klasik terbiyenin milletin köklerini harekete geçirip, tarih şuurunu canlandıracağını ve kendi değerlerini meydana çıkartacağına işaret eden Ülken’e göre, “insanlığın geçirdiği tecrübelerine ait bu derin bilgi sayesinde millet kendi kendisine şekil vermek imkanlarını” kazanacaktır. Bu yolla, “hammade olarak uyuyan *halk kökü* şuurlu bir ahlak, sanat ve düşünce formuna” yükselecektir (1998, s.9-10).

Bu düşünceler arka planında Ülken, hümanistlerin ve aydınlanmacıların temel hareket noktalarından birisi olan eğitim meselesine değinecektir. Ülken’in özellikle ‘milli eğitim’ ile ilgili düşünceleri, eğitime Türk Rönesansı’nı gerçekleştirme şansı bulma açısından verdiği önemle bütünleşmektedir. Ona göre, “Milli Eğitim demek, bir manada *Avrupalılaşmak* demektir. Milli eğitim geçmişe, geleneklere, *ethnique* devirden geçen müesseselere dayanmakla kalmaz. Bazı objektif esaslara, yani iktisadi madde, coğrafya, dil vs. unsurlarına dayanmakla beraber, yalnız bunlara inhisar ettikçe milli eğitim olmaktan uzak kalır. Şu halde bizim için Avrupalılaşmak, ile millileşmek aynı şeydir. Bizim için *Avrupa medeniyetine girmek*, bir taraftan bugünkü milletlerarası müesseseleri kabul ederken, diğer taraftan *bugünün biricik medeni hayat tarzı olan milli hayata girmek* demektir” (2008, s.67). (Vurgu benim)

Ülken’in, Batılılaşmayı ‘Milli Eğitim’ çerçevesinde ele alış biçiminde de öncelikle ‘milli hayata girmek’ dediği ve halkçı çizgiye yöneldiği görülür. Bu yönelişte Cumhuriyet aydınının rolü de elzemdir. Ülken, aydına ‘aydınlanma’ ve ‘uyanma’ sürecinde biçtiği rolde

bu çizginin izlerini somut olarak görülür: “Halkla aydınlar arasındaki anlaşma uçurumunun tamamen ortadan kalkması için aydınlar her türlü yapmacılıktan uzak, tam bir şahsiyet olarak halkın arasına karışmalıdırlar. (...) Aydınların halka karışması, kendilerini keşfetmeleri demektir. Bu hareket, ‘kendini bil’ düsturunun en yüksek derecesidir. Orada kendi faziletlerini, kendi eksikliklerini, kendi günahlarını ayıplayacak ve düzelme yolunu arayacaklardır“ diyen Ülken’e göre, “Aydınlar, Türk ülkesinin yüzde sekseninin köy olduğunu ve Türk kültürünün köye dayanacağını hatırlarından çıkarmazlar; kendilerinin de köyden çıktıklarını, Türk şehrinin, birçok yerde daha yeni kurulduğunu, bazı şehirlerin içinde bile köyün yaşadığını, bu cemiyete girmemiş kozmopolit insan yığınlarını toplayan ecnebi mahallerine bitişik halk mahallelerinden ibaret olduğunu, Yunan sitelerine bizi bağlayan fikir uyanışı yanında Türk sitesinin kurulması için hasret çekildiğini düşünürlerse, halkın arasına girdikleri zaman bütün sahte rollerini bir tarafa atarak kendi mayalarını görmeye ve onunla halleşmeye muvaffak olacaklardır“ (2008, s.106).

Böyle bir ‘muvaffakiyet’in sağlanabilmesi için yeniden Ülken’in ısrarla üzerinde durduğu klasikler meselesine dönmek gerekmektedir. Bu bağlamda Ülken’in klasikler meselesini ele alış biçimi, yeni hümanist anlayışın Türk Rönesansı’nı gerçekleştirmek noktasında yeni bir yaklaşımı beraberinde getirmesi gerekliliğiyle paralellik gösterir. Ülken bu konuyla ilgili olarak (2008),

Milleti hazırlayan eski şuurlaşma eserleri milletin klasiklerini vücuda getirir. Bu tarzda eski tecrübelerden geçmemiş ve klasiklerini yaratmamış olan milletler, hiç değilse akraba milletlerin ve medeniyetlerin klasiklerine dayanırlar. Amerikalılar için İngiliz klasikleri, Fransızlar için Rönesans ve eski Latin klasikleri böyledir. Klasikler milli terbiyenin temellerini teşkil ettiği için, milli terbiyenin mühim bir kısmı da asıl kültür yaratmasına öncülük eden bu hümanizma çalışmaları ile elde edilir. Biz tarihimizde geçirdiğimiz eski şuurlaşma tecrübeleriyle şimdi içine girdiğimiz milli medeniyetin şuurlaşmalarını birleştirmek zorunda olduğumuz için aynı durumda bulunan diğer bazı milletlerle beraber *iki nevi klasiğe ve iki nevi hümanizme dayanmaktayız. Bunlardan biri, Türk klasikleri; ikincisi, Avrupa klasikleridir*. Her ikisi de bize milli kültür yaratılışında rehberlik edecek temeller olmakla beraber, milli kültürün ne maddesini ne şeklini onlardan almıyoruz; yalnızca onların kendi şartları içinde nasıl meydana geldiğini görerek büyük numunelerden faydalanıyoruz (s.206) (Vurgu benim).

şeklinde nasıl ele alınması gerektiğini ifade ettiği klasikler meselesini hümanizma anlayışı içinde ortaya koyacaktır. Ülken, bu noktaya ek olarak, “cemiyetlerin eski şuurlaşmaları veya bunu devam ettiren hareketler, milletlerin klasikleri haline gelir; fakat ne kadar değerli olurlarsa olsunlar asıl milli kültürü vücuda getirmezler“ de diyecek ve “şimdiki varlığımızın potansiyeli bir de doğrudan doğruya bugünkü hayatımızın üzerine kurulduğu, henüz şuurlaşmamış olan bir içtimai temel olabilir. Bu içtimai temel dilde, örf ve adetlerde, folklorda, gelenekte, hatıralarda devam eden ve bize zaman içinde “biz“ demek imkanını veren şeydir“ sözleriyle yapılması gereken bir sonraki hamlenin içeriğini belirleme yoluna girecektir. Bu aşamada, Ülken, Romantik devrin, her memlekette klasik devirden sonra geldiğini söyleyerek, milli uyanış hareketini yeni başaran en genç milletlerin aşamasına geçildiğini söyleyecektir (2008, s.207). Fakat Türkiye özelinde, Ülken’e göre, “Anadolu’nun kültürel malzemesinin Batılı biçimlere büründürülerek kullanılması yarattığı

plastik etki nedeniyle” bir milli romantizme elvermemiştir (2008, s.280 vd.). Bu noktada “etnologun ve folklorcunun malzemeci ve objektif görüşüyle değil, kültür kuruluşunun istediği sıcak ve heyecanlı bir hamle ile yeniden işe girişmeliyiz“ diyen Ülken, “Finlandiya köylerinde otuz sene dolaşarak kulaktan kulağa söylenen halk şarkılarının parçalarından koskoca bir destan meydana çıkaran Elias Lönnrot’un işi, *Otuz Yılda çok eziyetler çektim, Bu Farsça ile Acem’i diriltiltim* diyen Firdevsi’nin, Niebelungen’lerden tiyatrolar ve operalar halinde bir milli destan yaratan Wagner’in eserlerinden daha az değerli değildir“ diyerek halk kültürünün milli bilince dair önemine işaret edecek ve bu bağlamda; “Önümüzde bu işin büyük örnekleri ve memleketimizde bütün hammaddesi, olduğu gibi duruyor. Anadolu’da, *Kerem, Köroğlu, Ferhatla Şirin, Tahirle Zühre, Şah İsmail, Aşık Galip, Arzu ile Kerem, Derdiyokla Zülfüsiyah, Elifle Mahmud* ve daha birçok halk hikayeleri, destanları, hala sanata mal olmamış, dokunulmamış bir haldedir“ (2008, s.208) (Vurgu benim) sözleriyle araştırılması, önem verilmesi gereken yerlere yeniden işaret edecektir.⁷

Görüldüğü gibi Ülken’in hümanist bir Anadolu milliyetçiliği bağlamında yorumladığı yeni Türkiye’nin milli kimliğinin içeriğinin belirlenmesinde yeni bir hümanizma ve Türk Rönesansı’nın, halkçı içerikle Anadolu halkına dair olan ‘öz’le birleşerek yeni bir aşamaya ulaştığı görülmektedir. Bu aşamanın bir sonraki ayağını daha derinleşerek çeşitlenen bir ‘yeni hümanizma’ arayışı ve Hasan Ali Yücel’in Milli Eğitim Bakanı olduğu 1940’lı yıllardaki hümanist kültür reformları takip edecektir.⁸

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu’ndan ulus-devlete geçiş sürecinin karakteristik özelliği olarak ortaya çıkan kırılma ve kopuşlar, belli bir tarihsel sürekliliğin sarsılması anlamına geldiğinden, Cumhuriyet rejiminin hedeflediği kimlik profiline toplumsalda bulunduğu karşılığın istenildiği gibi olmadığı görülmüştür. Nitekim, kopuş sürecini yaşayan topluluğun kendisi hakkındaki değer yargısının sarsıntıya uğraması, bu durumun yarattığı en önemli sorunlardan birisi olmuştur. Bu durum, erken Cumhuriyet yıllarının temel ‘tez’leriyle aşılına çalışılsa da kopuş/kırılma bağlamında ciddi bir toplumsal ‘yarılma’ yaratarak kimlik bunalımlarına neden olacaktır.

Osmanlı geçmişini ‘öteki’leştiren bir söylemle hareket eden erken Cumhuriyet yıllarının resmi söylemi, medeniyet temelli kültürel kimliğini yeniden tanımlamaya çalışan bir doğrultuda hareket etmiş fakat bu çabanın başarısızlıkla sonuçlandığı ve kültür ve medeniyet açısından bir bölünmüşlük, yarılma ortaya çıkmıştır. Bu başarısızlık aynı zamanda, yerel kültürel değerlerin ne kadar güçlü ve direngen olduğunu göstermiş; kendilerini yenileme, Batı taklitçiliğine karşı koyma, onu sınırlama ve uyarlama

⁷ Bu amaç doğrultusunda Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*’nun ilk baskılarında yer almayan ve millet ve tarih şuurunun Türk milletinin teşekkülü açısından önemini ortaya koyan “fikirleri sarıheştirmek” için eserine sonradan eklediği “Kültürümüzün Kaynakları” bölümünde şarkılar ve koşmalar, destanlar, masallar, tiyatro ve temsili karakterde halk raksları özelinde örneklere yer verecektir.

⁸ Hasan Ali Yücel ve 1940’lı yılların hümanist kültür reformu ayrı bir yazının konusu olduğundan sadece değinilmekle yetinilmiştir.

Türk Rönesansı ve Hümanizma: Milli Kimliğin İçeriğine Ahmet Hamdi Tanpınar ve Hilmi Ziya Ülken'in Katkıları / Emre YILDIRIM

noktalarında yeteneklerini güçlü bir şekilde kanıtlamıştır. Ayrıca kopuş/kırılmanın yarattığı 'yarılma' itibariyle daha baştan sorunlu bir hal arzemiş olması, bu sorunlu hali aşmaya yönelik girişimlere kapı aralarken; modernleşme sürecinin Batı tarzında değil 'kendi' tarzında olması gerektiğine işaret eden düşünsel gelişmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Ahmet Hamdi Tanpınar ve Hilmi Ziya Ülken'in yeni bir hümanizma ve Türk Rönesansı anlayışı arka planında, yeni bir önerme ile ortaya çıkışı ve Anadolu'ya özgü bir millet ve milliyetçilik anlayışıyla yapmaya çalıştıkları bu bağlamda değerlendirilebilir. Nitekim, öncelikle teritoryal bir milliyetçilik bağlamında Anadolu düşünce etrafında gelişme gösteren, ardı sıra dil üzerinden halkçı ve hümanist kültürel bir söylemle birleşip son tahlilde bütüncül bir Anadolu kimliği savunusuna dönüşen bir düşünsel faaliyetin savunusunu yapan bu iki isim, Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında ve sonrasında oluşturulmaya çalışılan ulus-devletin milli kimliğinin hangi unsurları içerisinde barındıracağı düşüncesi üzerinden hareket eden bir entelektüel çaba olarak ortaya çıkmıştır. Bu perspektifte yer verildiği biçimiyle düşüncenin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tarihsel süreklilik içinde devam eden milli kimliğin içeriğine yönelik söylemlere katkısı, Anadolu hümanizmi ve Rönesansı söylemiyle halkçı bir içerikle yorumlanan ve bu yorumu 'kaynağa, kendine dönüş' olarak Batı'nın yöntemsel olarak görüldüğü bağlamda Anadolu'ya özgü bir bakışla pekiştiren Ahmet Hamdi Tanpınar ve Hilmi Ziya Ülken'in yaklaşımlarıyla orijinalliğini göstermiştir. Bu düşünsel temellerde Anadolu'nun tarihsel birikimiyle benimsenen bir tarih algısında bütüncül bir Anadolu milli kimliğine varan süreci ortaya çıkartan iki isim, söylem ardıllarının da katkısıyla Anadolu tarihine ve kültürüne 'özgün' bir bakış açısı geliştirerek milli kimliğe dair tartışmalara katılmıştır.

Anadolu'yu milliyetçi projenin merkezine alan bu 'yeni' mililik söylemi de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e dönüşen ulus-devletin kimlik bilincinde olduğu savlanan 'yarılma'yı aşmaya yönelik temel girişimlerini ortaya koyarken köken meselesine de vurgu yapmaktadır. Bu köken arayışının esas motivasyonu ise, Anadolu'ya özgü kimliğin 'kayıp'lığı ve kayıp olan kimliğin bulunmaya çalışılması olarak okunabileceği gibi bu 'özgün' milliyetçilik anlayışıyla imparatorluk yapısından ulus-devlete dönüşen Anadolu'da, modernleşmeyle başlayan süreçte milli kimliğin içeriği meselesinin yarattığı buhranları, ikilikleri, huzursuzlukları aşmaya yönelik bir girişim olarak şekillenen Ahmet Hamdi Tanpınar ve Hilmi Ziya Ülken'in düşünsel çabaları, Osmanlı'dan Cumhuriyete devrolunan düşünsel miras bağlamında, modern Cumhuriyet'in erken yıllarından itibaren yaşandığı görülen 'kültürel bunalım'a 'özgün' bir cevap veriş olarak da değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Aday, Harun, "Hilmi Ziya Ülken'in Bilinmeyen İki Öz Geçmişi", *Kutadgubilig*, Sayı.18, Ekim 2010, s.195-213.
- Akay, Ali, "Tanpınar'da İçerisi ve Dışarı", *Toplumbilim: Ahmet Hamdi Tanpınar Özel Sayısı*, Sayı.20, Ağustos 2006, s.5-7.
- Alptekin, Turan, *Ahmet Hamdi Tanpınar: Bir Kültür, Bir İnsan*, İstanbul: İletişim, 2008.

Türk Rönesansı ve Hümanizma: Milli Kimliğin İçeriğine Ahmet Hamdi Tanpınar ve Hilmi Ziya Ülken'in Katkıları / Emre YILDIRIM

- Alver, Köksal, “Anadoluculuk ve Hilmi Ziya Ülken”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.1 (3), Haziran 2001, s.133-138.
- Aydın, Mehmet, “Tanpınar’da Eski ve Yeni Üstüne”, *Toplumbilim: Ahmet Hamdi Tanpınar Özel Sayısı*, Sayı.20, Ağustos 2006, s.169-181.
- Bilgin, Nuri, “Toplumdan Sosyal Sisteme Entelektüeller”, *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Sabahattin Şen (Ed.), İstanbul: Bağlam, 1995.
- Dellaloğlu, Besim F., *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası: Bir Tanpınar Fetişizmi*, İstanbul: Kapı, 2012.
- Demiralp, Oğuz, “Ahmet Hamdi Tanpınar”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce III: Modernleşme ve Batıcılık*, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), İstanbul: İletişim, 2004, s.24-35.
- Elibol, Sadettin, “Hilmi Ziya Ülken”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce IV: Milliyetçilik*, Tanıl Bora (Ed.), İstanbul: İletişim, 2004, s.520-527.
- Gourgouris, Statis, “Tarihle Düş Arasında Ulus Biçimi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı.70, 1996, s.78-93.
- Gürbilek, Nurdan, “Günlüklerle Işığında Tanpınar’la Başbaşa”, İnci Engünün, Zeynep Kerman (Ed.), *Virgöl*, Sayı.118, Mayıs 2008, s.8-14.
- Gürbilek, Nurdan, “Tanpınar’da Ophelia, Su ve Rüyalar”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce V: Muhafazakarlık*, Ahmet Çiğdem (Ed.), İstanbul: İletişim, 2009, s.410-438.
- Gürbilek, Nurdan, *Kötü Çocuk Türk*, İstanbul: Metis, 2001.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Remzi, 1982.
- Işın, Ekrem, “Osmanlı İlimiye Sınıfının Romanı: Mahur Beste”, *Kitaplık*, Sayı.40, Mart-Nisan 2000, s.113-122.
- Jusdanis, Gregory, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, Tuncay Birkan (Çev.), İstanbul: Metis, 1998.
- Kefeli, Emel, “Tanpınar’ın Hayal Dünyasında Yaşadığı Coğrafyanın İzleri”, *Toplumbilim: Ahmet Hamdi Tanpınar Özel Sayısı*, Sayı.20, Ağustos 2006, s.103-106.
- Koçak, Orhan, “Kaptırılmış İdeal: Mai ve Siyah Üzerine Psikanalitik Bir Deneme”, *Toplum ve Bilim*, Sayı.70, 1996, s.94-152.
- Yılmaz, Levent, “Şark’ın Sonbaharı: Geçmiş Ölürken”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce III: Modernleşme ve Batıcılık*, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), İstanbul: İletişim, 2004, s.239-249.
- Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1: Ahmet Mithat’tan Ahmed Hamdi Tanpınar’a*, İstanbul: İletişim, 2011.

Türk Rönesansı ve Hümanizma: Milli Kimliğin İçeriğine Ahmet Hamdi Tanpınar ve Hilmi Ziya Ülken'in Katkıları / Emre YILDIRIM

- Rifat, Samih, “Mavi ve Kara-Sabahattin Eyuboğlu: Buralı Bir Aydın İçin Portre Denemesi”, *Cogito: Yerli Malı, Yurdun Malı...*, Sayı.21, Kış 1999, s.219-226.
- Sunat, Haluk, *Boşluğa Açılan Kapı: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Yapıtlarına Psikanalitik Duyarlılık Bir Bakış*, İstanbul: Bağlam, 2004.
- Takış, Taşkın, “Hilmi Ziya Ülken”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 3: Modernleşme ve Batıcılık*, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), İstanbul: İletişim, 2004, s.94-101.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan, 1997.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, İstanbul: Dergah, 1999.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Bütün Şiirleri*, İnci Enginün (Ed.), İstanbul: Dergah, 1994.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergah, 2011a.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Huzur*, İstanbul: Dergah, 2011b.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Yahya Kemal*, İstanbul: Dergah, 1995.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Yaşadığım Gibi*, İstanbul: Dergah, 2006.
- Ülken, Hilmi Ziya, “Türkiye’de Batılılaşma Hareketi”, Cilt.VIII, 1960, *AÜİF Dergisi*, ayrı basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1961.
- Ülken, Hilmi Ziya, *İnsani Vatanseverlik*, İstanbul: Ülken, 1999.
- Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi: Kaynakları ve Etkileri*, İstanbul: Cem, 1993.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2010.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken, 1998.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2011.

Cilt: 1 Sayı: 2 Temmuz 2013 / Volume:1 Issue:2 July 2013

ÖRGÜT TEORİLERİNDE AHLAK: KAVRAMSAL BİR İNCELEME
Morality in Organization Theories: A Conceptual Review

*Özcan ZORLU**

Özet

Sanayi devrimi ile birlikte gelişen kitle üretimi, toplum yaşamında örgütlerin etkin olduğu yeni bir sistem ortaya çıkarmıştır. Örgütlerden oluşan bu yeni sistemde bireyler yaşamlarını devam ettirebilmek ve kişisel amaçlarını gerçekleştirebilmek adına örgütler içerisinde yer almaya başlamışlardır. Diğer yandan örgütlerde, kişisel çıkarlar, bireylerarası ilişkiler, örgüt çıkarları ve sermaye sahiplerinin gücü gibi unsurlar doğrultusunda çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu tür sorunların çözümü ve sağlıklı toplum yaşamının sağlanmasında ahlaki unsurların varlığı önem kazanmıştır. Zaman içerisinde geliştirilen yeni teknolojiler ve yönetim anlayışları doğrultusunda örgütlerin yapı ve işleyişinde görülen değişimler ise örgütlerde ahlak olgusunun farklı dönemlerde farklı şekillerde değerlendirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Özellikle, 1990'lı yıllardan itibaren görülen teknolojik gelişmeler ile birlikte ülkeler arası fiziksel sınırların ortadan kalkması ve artan toplumsal bilinç, örgütlerin ahlaki değerlere uygun hareket etmesini zorunlu kılmıştır. Bunun sonucunda ise ahlak ve örgütlerde ahlak yönetim organizasyon alanında en çok araştırılan konulardan biri haline gelmiştir. Buna bağlı olarak çalışmada, literatür incelemesi ile örgüt teorisinin gelişim süreci bağlamında, örgütlerde ahlak ve iş ahlakı olgusunun varlığı ve derecesinin araştırılması amaçlanmıştır. Belirtilen temel amaç doğrultusunda örgütlerde ahlak ve iş ahlakı olgusu klasik, neo-klasik ve modern örgüt (yönetim) yaklaşımları baz alınarak incelenmiş ve son olarak örgütlerde ahlak/iş ahlakını etkileyen kişisel çıkarlar ve sermaye gücü tartışılmıştır. İnceleme sonucunda, ahlak olgusunun örgüt teorisinin gelişim süreci içerisinde örgütlerde daha fazla önem kazandığı, ancak kişisel çıkarlar ve sermaye gücünün örgütlerde ahlaki değerleri ve davranışları olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Örgüt, Teori, Sermaye

Abstract

Mass production developed in conjunction with industrial revolution has revealed a new system that organizations are effective in social life. Individuals has joined in those

* Arş. Gör. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu,
ozcanzorlu@aku.edu.tr

organizations for the sake of survival and realizing their personal interests in this new system of organizations. On the other hand, some problems have occurred on account of personal interests, interpersonal relations, organizations' interests and the power of capital owners. Thus, existing of moral elements has become very important in solving these problems and ensuring a healthy community life. As a result of some critical changes arising from new technologies and management approaches in the structure and functioning of organizations, morality has been addressed in different ways in the development period of management science.

Especially, after 1990s, organizations had to act in accordance with moral values subsequent to disappearance physical borders among countries and increasing consumer awareness as a result of technological developments. Hence, morality and morality in organization concepts have become one of the most debated topics in management and organization literature. Accordingly to this phenomenon, the aim of this study is to evaluate existence and degree of morality and business ethics in organizations regarding to development of organization theory. In line with the primary aim of the study, morality and business ethics in organizations has been reviewed towards classic, neo-classic and modern organization theories. Then, the effects of personal interests and power of capital owners on morality/business ethics has been analyzed conceptually. Finally, it has been found that morality has become more and more important in organizations within the development of organization theory, whereas personal interests and power of capital owners affect the moral values and behaviours negatively in organizations.

Key Words: Morality, Organization, Theory, Capital

Giriş

Endüstri devrimi ile birlikte toplumsal yaşamda birçok değişiklik meydana gelmiş ve tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş süreciyle, toplum yapısında etkili olan örgütler ortaya çıkmaya başlamıştır. Sanayi devriminin ortaya çıkışından günümüze kadar olan süreçte örgüt yapıları teknik, teknolojik ve sosyal değişimler sebebiyle içerik, kapsam ve işleyiş sistemi olarak birçok değişiklik yaşamıştır. Bu süreçte örgüt yapılarının geçirdiği değişimler örgüt teorisinde temel olarak klasik, neo-klasik ve modern örgüt yaklaşımları olarak ele alınmaktadır. Son dönem gelişmeleri dikkate alındığında post modern örgüt yaklaşımlarının da varlığından söz etmek gerekir. Ancak post modern yaklaşımın henüz olgunlaşma sürecinde olması, bir yönetim okulu olarak değerlendirilmesinde görüş farklılıkları olması nedeniyle post modern örgüt yaklaşımları çalışmada ayrı bir bölüm olarak incelenmemiştir.

Günümüze kadar birçok yapısal değişim geçiren örgütlerde, örgüt üyeleri, yöneticiler, örgütün faaliyette bulunduğu çevre ve sosyal ortam, örgüt faaliyet ve davranışlarını etkileyen temel faktörlerdir. Örgütlerin davranış ve faaliyetlerinde önemli bir diğer husus ise faaliyet ve davranışın ahlaki olup olmamasıdır. Ahlak kavramı en genel ifade ile kişilerin, toplumsal sınıfların ve ulusların benimsedikleri ve uymak zorunda oldukları davranış biçimleri, standartlar, değer, ilke ve kurallar bütünüdür. İş ahlakı ise ekonomik faaliyetleri yürütürken dürüstlük, güven, saygı, adaletli davranmayı ilke edinmek ve topluma destek olacak şekilde hareket etmektir. (Bayrak, 2001: 1-3). İş ahlakı örgütler

açısından ele alındığında bireysel sorumluluk ahlakı, ödev ahlakı ve sosyal (toplumsal) sorumluluk ahlakı boyutlarının incelenmesi gerekmektedir. Örgüt teorisinin tarihsel gelişimine bakıldığında ise klasik yaklaşımlarda örgütlerin kapalı sistemler olarak ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda klasik yaklaşımlarda daha çok bireysel ahlak ve ödev ahlakının varlığında söz etmek gerekmektedir. İnsan ilişkileri yaklaşımı ile birlikte sosyal insan unsuruna daha çok önem verilmesi ve modern yaklaşımlarda örgütlerin toplum ve çevre ile ilişkisi olan açık örgütler olarak değerlendirilmesi örgütlerde ahlakın daha da önem kazanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda çalışmada örgütlerin tarihsel gelişimi baz alınarak örgütlerde ahlak olgusu araştırılmıştır.

1. Ahlak, Etik ve İş Etiği

Günümüz örgüt yapılarının varlıklarını sürdürmelerinde sahip oldukları yönetim sistemleri kadar önem taşıyan bir diğer husus söz konusu örgütlerin ahlaki ve etik davranışlarıdır. Örgütlerde ahlak ve etik unsurların varlığı örgütün çevresi tarafından kabul görmesi ve çevresini etkilemesi bakımından son derece önemlidir. Örgütlerin faaliyetleri ile şekillenen işletmelerdeki ahlak ve etik konusunda günümüze kadar birçok araştırma yapılmakla birlikte birtakım yazarların ahlak ve etik kavramını ortak kullandığı, bir kısmının ise ahlak ve etik kavramını ayrı kullandığı görülmektedir.

Çağlar boyunca insanlar arası ilişkileri düzenlemede ve bu ilişkileri toplumsal normlar haline getirmede çok önemli bir köşe taşı olan ahlak genel bir ifade ile kişilerin toplumsal sınıfların ve ulusal sınıfların benimsedikleri ve uymak zorunda oldukları davranış biçimleri, standartlar, değerler, ilkeler ve kurallar bütünüdür (Bayrak, 2001:1). Etik ise Yunanca “karakter, ahlak, gelenek, alışkanlık ve davranış” anlamına gelen “ethos” sözcüğünden türetilmiş olup felsefenin ahlaki değerleri inceleyen dalıdır (Özdemir, 2008: 182; Köseoğlu ve Bektaş, 2007: 9). Etik ahlakın felsefi boyutunu betimlediği için biraz daha soyut olup, teorik bir anlam içermektedir (Gül ve Gökçe, 2008: 379). Diğer bir ifade ile ahlak yaşanan bir olgu olup, etik ise bu olguyu sorgulayan felsefe dalıdır (Tepe, 1998; Akt: Tevrüz, 2007: 2).

Etik ve ahlak kavramları arasındaki farklılık örgüt yapıları içinde geçerlidir. Diğer yandan örgütlerde girdi, süreç ve çıktı işleminin sürekli var olması iş etiği ve iş ahlakı kavramlarının kullanımını gerektirmektedir. İş ahlakı; toplum tarafından görüş birliğine varılmış prensipler, normlar ve standartlar ile tutarlı şekilde işletmecilik uygulaması, davranışı veya belirli bir mal ve hizmet üretiminde başvurulan bütün süreçlerde yapılan işlemlerde, kullanılan maddi ve beşeri kaynaklarda hiçbir israf ve değer kaybı yaratmadan işleri gerçekleştirmektir (Bayrak, 2001:3-4). İş etiği ise örgütlerde işe yönelik amaçlar ve bunlara ulaşmak için gerçekleştirilen faaliyetler, görev ve sorumluluklar ile örgüt paydaşlarının takındığı tutum ve davranışları araştırır; bunları iyi, kötü, yanlış ve doğru şeklinde tanımlayan ve anlaşılmasını sağlayan sistematik bir düşünce topluluğudur (Bolat ve Seymen, 2003: 69). Kırel ise iş etiğini iş dünyasındaki davranışları yönlendiren, onlara rehberlik eden etik prensipler ve standartların toplamı olarak tanımlamaktadır (Kırel, 2000:4). Benzer bir tanımda ise iş etiği, iş dünyasındaki davranışlara rehberlik eden ahlaki ilke ve standartları kapsayan bir kavram (Ferrell ve Fraedrich, 1994: 7) olarak ifade edilmiştir.

Bu bağlamda iş etiği, iş hayatının aktörleri ile işletme arasındaki uygulamalarda ahlaki olarak nerede nasıl hareket edileceğini araştırmakta, tartışmakta ve nasıl olması

gerektiği konusunda tavsiyede bulunmaktadır (Köseoğlu ve Bektaş, 2007: 27). Gök (2008: 9), iş etiği ve iş ahlakı arasındaki ilişkiyi konu alan araştırmasında iş etiği ve iş ahlakı arasındaki temel farklılıkları aşağıdaki gibi belirtmektedir.

Tablo 1: İş Etiği İle İş Ahlakı Arasındaki İlişki

<i>BOYUTLAR</i>	<i>İŞ ETİĞİ</i>	<i>İŞ AHLAKI</i>
<i>Çıkış noktası</i>	Düşünme ve felsefe	Din ve dinsel inançlar
<i>İçerik</i>	Evrensel normlar	Gelenek ve görenekler
<i>Referans</i>	Hukuk felsefesi	Ahlak felsefesi
<i>Nitelik</i>	Genel, herkes için geçerli	Toplumdan topluma değişken
<i>Kapsamı</i>	Kurallar bütününe kapsar	Davranış ilkelerini kapsar

Kaynak: Gök, S. (2008). İş Etiği İle İş Ahlakı Arasındaki İlişki ve Çalışma yaşamında İş Etiğini Etkileyen Faktörler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 5, (1).

2. Örgüt Teorisinde Klasik Yaklaşım ve Ahlak

Örgüt teorisinde bilinen en eski resmi (herkes tarafından kabul edilen) bakış açıları 19.yy.ın sonları ve 20. yy.ın başlarında gelişmiş ve klasik yönetim düşüncesi olarak isimlendirilmiştir (Lewis vd., 1995: 43; Daft, 1993: 45). Klasik yönetim yaklaşımı yönetim düşüncesine bir yapı kazandırmaya ilişkin yoğun çabaların ilk önemli sonucudur. Yönetim düşüncesine ilişkin çalışmalarda bulunan yönetim yazarları da bu yaklaşımın öncüleri olarak kabul edilmektedirler (Certo vd., 1989: 33). Yoğun olarak mühendislerin istihdam edildiği imalat, ulaşım ve iletişim endüstrilerindeki yönetim denemeleri ile şekillenmiş olan (Daft, 1993: 45) klasik yönetim yaklaşımı temel olarak işi ve organizasyonları daha etkin bir şekilde yönetmenin yollarını bulma üzerine odaklanmıştır. Bu bakış açısının “klasik” olarak nitelendirilmesinin nedeni ise yönetim alanındaki temellerin şekillenmesine ilişkin yapılan çalışmalar ve çalışmalarla ilgili olarak yönetim düşüncesine yapılan katkılardır (Bartol, 1991: 45).

Klasik yönetim yaklaşımı adı altında, Bilimsel Yönetim Yaklaşımı, Yönetim Süreci Yaklaşımı ve Bürokrasi Yaklaşımı olmak üzere üç ayrı yaklaşım bulunmaktadır (Genç, 2005: 52; Ataman, 2001: 62; Koçel, 1998: 120; Dinçer ve Fidan, 1996: 108; Lewis vd, 1995: 43; Daft, 1993: 45). Klasik yönetim yaklaşımı, sözü edilen üç temel alt yaklaşımın amaçları bağlamında iki farklı alana ayrılmaktadır (Certo vd., 1989: 33). Bu üç yaklaşımdan bilimsel yönetim yaklaşımı alt düzey ve mikro boyutlu iken yönetim süreci yaklaşımı ise üst düzey ve makro boyutludur (Yeniçeri, 2002: 60). Bu bağlamda bilimsel yönetim yaklaşımı yazarları, organizasyonların daha alt düzeyindeki çalışanların işlerini analiz ederken, yönetim süreci ve bürokrasi yaklaşımı yazarları ise yönetim sürecinin karşılıklı analizi üzerinde çalışmışlar ve yönetim fonksiyonunun bir bütün olarak ele almışlardır (Certo vd., 1989: 33). Diğer yandan bu üç yaklaşımda ortak olarak; insan unsuru dışındaki faktörler üzerinde durulmuş, rasyonellik ve mekanik süreçler temel hareket noktasını oluşturmuş, organizasyonlar kapalı sistem anlayışı ile ele alınmıştır (Koçel, 1998: 120-121).

Örgüt Teorilerinde Ahlak: Kavramsal Bir İnceleme / Özcan ZORLU

Klasik teori içerisinde bilimsel yönetim yaklaşımının öncüsü olan Taylor örgütler üzerinde yapmış olduğu çalışmaları sonucunda bugün Taylor'un Bilimsel Yönetim İlkeleri olarak adlandırdığımız ilkelerini ortaya koymuştur (Bartol, 1995: 46; Lewis vd., 1995: 44; Hodgetts ve Kuratko, 1991: 39; Bedeian, 1989: 43).

— Görevin her parçası üzerinde bilimsel olarak çalışılmalı ve görevi yerine getirmek için en iyi yol geliştirilmelidir. Ataman ise bu ilkeyi işleri yapmada standart araç, gereç, yöntem ve süreler belirlenmeli ve bu standartları belirlemede hareket ve zaman etütlerinden yararlanılmalıdır şeklinde açıklamıştır (Ataman, 2001: 68).

— İşçiler dikkatli bir şekilde seçilmeli, görevlerini bilimsel olarak geliştirilen metotlarla yapmaları için eğitilmelidirler

— İşçilerin uygun olan metodu kullandıklarından emin olmak için onlarla tam bir işbirliği yapılmalıdır

— İş ve sorumluluk bölünmeli; böylece yönetim bilimsel ilkeleri kullanarak iş yöntemlerini planlamakla, işçiler ise işi bu doğrultuda yürütmekle sorumlu olmalıdırlar.

— İşbölümü ve uzmanlaşmaya geniş ölçüde yer verilmeli, fonksiyonel ustabaşılık gerçekleştirilebilmelidir (Ataman, 2001: 68).

Bilimsel yönetim ilkeleri incelendiğinde, Taylor tarafından ortaya konulan ilkelerin örgüt çalışanlarını makine olarak görmesine rağmen kapsam olarak örgütlerde iş ahlakının oluşumuna katkı sağladığı söylenebilir. Nitekim işçilerin dikkatli seçimi ve eğitimi, iş bölümünün gerçekleştirilmesi, işin bilimsel olarak bölünmesi, uzmanlaşmaya önem verilmesi gibi ilkeler iş ahlakında temel nokta olan israf ve değer kaybını önleme yaklaşımı ile örtüşen uygulamalardır. Nitekim Taylor, fabrikasyon üretimdeki verimsizliği fark etmiş ve ülke kaynaklarının bu şekilde israf edilmesini önlemek amacıyla çalışmalar yapmaya başlamıştır (<http://www.ozyazilim.com>). Diğer yandan Taylor'un ortaya koyduğu ilkeler birçok tepkiyi üzerine çekmiş, birçok toplantıda bu ilkelerin kullanılıp kullanılmaması tartışılmıştır. Çünkü Taylor ilkeleri insanın insan olarak bütünlüğünü ihmal edici nitelik taşımaktadır (Güney, 2007: 11). Bilimsel yönetim düşüncesi bu bağlamda ele alındığında işgörenlerin kişilik ve yaşamlarını, gelenek ve göreneklerini değiştirmek zorunda bıraktığı için iş ahlakı bakımından eleştirilebilir niteliktedir. Nitekim iş ahlakını işletmelere taşıyan husus, işin yönetsel boyutunda insanın varlığıdır (Bayrak, 2001: 17). Bu bağlamda Taylor'un getirmiş olduğu ilkelerin insanı makinayı tamamlayan bir parça olarak görmesi ve uygulama aşamasında emeğin çok ağır koşullarda çalıştırılması iş ahlakının bu tip örgütlerde var olamayacağı kanısı uyandırmaktadır.

Bilimsel yönetim düşüncesine katkıda bulunan diğer bir kişi ise Henry L. Gantt'tır (Stoner ve Wankel, 1986: 31). Gantt'ın bilimsel yönetime en önemli katkısı bugün uygulanan PERT'in (Program Evaluation and Review) esasını teşkil eden ve Gantt şemaları olarak bilinen çizelgeyi geliştirmesidir (Baransel, 1979: 129). Diğer yandan Gantt işçi psikolojisi ve üretimde moral kavramları üzerinde durmuştur (Dinçer ve Fidan, 1996: 119). Gantt kendi rasyonalitesi doğrultusunda görev, planlama ve ödül sistemindeki yenilikler ile sistemleri veya örgütleri geliştirmeye çalışmıştır (Certo vd., 1989, 37). Bu doğrultuda iş ahlakının insancıl yönü açısından klasik yönetime Gantt'ın yapmış olduğu katkıların örgütlerde iş ahlakının gelişmesine yardımcı olduğu savunulabilir.

Örgüt Teorilerinde Ahlak: Kavramsal Bir İnceleme / Özcan ZORLU

Klasik yönetim yaklaşımında bir diğer önemli alt alan yönetim süreci yaklaşımı veya diğer ismi ile idari ilkelerdir. Bilimsel yönetim işin/işçinin verimliliği üzerine yoğunlaşırken yönetim süreci yaklaşımı tüm örgütlere odaklanmıştır. Bu yaklaşımın öncüleri ise, Henri Fayol, *Mary Parker Follet ve Chester Barnard'tır (Daft, 1993: 48-49). Fayol yönetim kademesinde bir kişinin üst basamaklara tırmanması için farklı yeteneklerin gerekli olduğu gerçeğiyle ilgilenmiştir. Bu bağlamda daha düşük kademelerde bireyin işçileri etkili olarak yönetebilmesi için büyük oranda teknik becerilere ihtiyacı bulunmaktadır. Üst kademelerde ise bireyler işleri başkaları vasıtası ile görebilmek adına yönetim becerilere sahip olmalıdır (Hodgetts ve Kuratko, 1991: 44). Fayol çalışmaları sonucunda bugün örgütlerin analizi için kullanılan yönetim fonksiyonlarını ortaya koymuştur. Bu bağlamda yönetim planlama, organize etme, yönetme (emir verme), eşgüdüm sağlama ve kontrol fonksiyonlarından oluşmaktadır (Certo vd. , 1989: 38). Diğer yandan Fayol yönetime ilişkin aşağıdaki ilkeleri ortaya koymuştur (Stoner ve Wankel, 1986: 34; Certo vd. , 1989: 39; Hodgetts ve Kuratko, 1991: 44-45; Bartol, 1991: 52; Lewis vd., 1995: 46; Bedeian, 1989: 50);

- İş bölümü	- Yetki ve sorumluluk	- Disiplin
- Kumanda birliği	- Yönetim birliği	- Örgütsel amaç
- Personelin istihkakı	- Merkezileşme	- Hiyerarşi
- Emir verme	- Eşitlik	- Personel istikrarı
- İnsiyatif kullanımı	- Birlik ruhu	

İş ahlakı açısından Fayol'un yönetim ilkeleri incelendiğinde önemli sonuçlara ulaşmak mümkündür. İş görene emeği karşılığında adil ücretler dağıtılması, işçilerin kendilerine en çok uyan işe verilmeleri, işgörenlere karşı hoşgörü ve adalet sergilenmesi, işçiler arasında takım ruhunun sağlanması ahlak ve iş ahlakı açısından doğru ve iyi kabul edilen olgulardır. Bu bağlamda söz konusu uygulamalarda iş ahlakının varlığından söz etmek mümkündür. Diğer yandan Fayol ilkeleri de Taylor ilkeleri gibi işgören davranışlarını belirli standartlara oturtmakta, bu bağlamda ahlaki normlar için ihtiyaç duyulan standart davranışları (Velasquez, 1988: 13) sağlamaya hizmet etmektedir.

Klasik yönetim yaklaşımında bir diğer alt alan olarak bürokrasi yaklaşımı Avrupa kıtasında gelişen ve örgütü bütün olarak ele alan sistematik bir yaklaşımdır (Daft, 1993, 47). Bu yaklaşımın öncüsü olan Max Weber (Bolat vd., 2008: 34) bürokrasiyi bir örgütlenme ve yönetme biçimi olarak ele almıştır (Yeniçeri, 2002: 62). Weber'e göre bürokratik bir yapı etkinlik açısından ideal bir organizasyon yapısıdır (Koçel, 1998: 138). Uzmanlaşma esasına dayalı hiyerarşik yapıya uygun biçimsel düzenlemelere gidilmesini öngören bürokrasi yaklaşımında Weber daha çok yetki kavramı üzerinde durmuş ve yetkiyi üçe ayırmıştır (Genç, 2005, 60). Bu bağlamda bürokrasi yaklaşımında yetki çeşitleri

* Mary parker Follet ve Chester Barnard birçok kaynakta İnsan İlişkileri Yaklaşımının öncüleri olarak geçmekle birlikte Yönetim Süreci Yaklaşımı'na insani boyutuyla katkıda bulunmuşlardır.

Örgüt Teorilerinde Ahlak: Kavramsal Bir İnceleme / Özcan ZORLU

geleneksel, karizmatik ve ussal yetkidir (Baransel, 1979: 168). Daft (1993: 49) ve Bedeian (1989: 51) Weber bürokrasisinin karakteristik özelliklerini şu şekilde açıklamaktadırlar:

— İş bölümü; işler yetki ve sorumluluğu meşru kılan kesin tanımlamalar ile bölünmüştür.

— Yetki hiyerarşisi; örgütteki pozisyonlar, her pozisyon bir üsttekinin yetkisi altında olacak şekilde yetki hiyerarşisine göre organize edilmiştir.

— Ussal seçim; örgütte görev yapan tüm işçilerin ussal deneyler, eğitim veya çalışma ile belirlenmiş teknik özelliklere dayalı olarak seçilmesi gerekmektedir.

— Kariyer oryantasyonu; yöneticiler yönettikleri birimlerde sahiplere göre daha profesyonellerdir. Diğer bir ifade ile yönetim örgütün sahipliğinden farklı bir olgudur. Yöneticiler sabit maaşla çalışmakta ve ilgi alanlarına göre kariyerlerini sürdürmektedirler.

— Yasal kurallar ve diğer kontrol; tüm çalışanlar görevlerini yerine getirmede yasal kurallara ve diğer kontrol unsurlarına bağlı hareket etmelidirler. Diğer yandan yönetim faaliyetleri ve kararları süreklilik ve düzenli kayıt için yazılı olarak kaydedilmelidir.

— Kişilere bağlı olmama; kurallar ve diğer kontrol araçları kişilere bağlı değildir ve tüm durumlarda aynı şekilde uygulanırlar.

Weber belirlemiş olduğu bürokratik modelin tam olarak uygulanması ile örgütsel kaynakların etkin ve verimli kullanılması ve çıktının en ekonomik maliyetle elde edilebilmesinin mümkün olacağını belirtmiştir (Eren, 2008: 31). Weber bürokrasisinde örgüt içerisinde otoritenin tanımlanması örgütlerde ahlak olgusunun ele alındığına işaret etmektedir. Weber'in tanımlamış olduğu geleneksel otorite kavramı, astların örgüt geleneklerine uyduğu sürece kendilerine verilen emirleri yerine getireceklerini ifade etmektedir (Baransel, 1979:168). Bu bağlamda örgüt içerisinde normlar haline dönüşmüş geleneklerin varlığından bahsedilmektedir. Örgütte norm statüsündeki geleneklerin varlığı ise söz konusu örgütte ahlak kurallarının uygulandığını göstermektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki Weber geleneksel otoriteye karşı çıkarak ussal otoritenin uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Bu noktada da yine otoritenin seçimle gelmesi, herkes için bağlayıcılığı olan normlar şeklindeki emirlerin uygulanması, otorite ve emirlerin örgüt tarafından kabul edildiğini ve benimsendiğini göstermekte, bu durum ise örgüte özgü ahlaki kural ve ilkelerin oluşmasının temelini oluşturmaktadır. Weber bürokrasisinin karakteristik özelliklerinde daha belirgin olarak gözlenen bu duruma göre tüm çalışanlar yasal kurallara ve diğer kontrol araçlarına uymalıdır. Bu bağlamda her bir çalışana eşit ve adaletli davranılması ahlak olgusunun iyi ve doğru tanımlanmasına uygun bir hareket tarzını oluşturmaktadır.

Klasik örgüt teorisi genel olarak değerlendirildiğinde, örgütleri kapalı sistemler olarak ele alan ve insanı ikinci plana iten bu teorinin işbölümü, işgörenin eğitimi, örgüt içerisinde herkes tarafından kabul edilen kuralların varlığı, otoritenin adaletli bir yolla belirlenmesi ve uygulanması gibi hususlarda iş ahlakının oluşumuna ve varlığına hizmet ederken; örgüt içerisinde insanı neredeyse yok sayması, insani değerlere çok az yer vermesi bakımından ahlak olgusunun yerleşmediği görülmektedir. Bu dönemde örgütlerde iş yaşamında ahlak olgusunun diğer bir önemli boyutunu ise Weber tarafından kaleme alınan

Protestan ahlaki oluşturmaktadır. Weber, o dönemde dini açıdan çalışmanın bir ideal olarak benimsendiği fakat ahlaki olarak ticarete ve ticari ilişkilere şüpheyle yaklaşıldığı Katolik inancın aksine, çok çalışma inancının var olduğu, savurganlık ve tembellikten kaçınılan Protestan ahlakının yaşamda yer edindiğini belirtmiştir (Gök, 2008: 4). Bu yaklaşım varlığını toplum içerisinde sürdüren örgütler içerisinde de yer edinmiş, hatta bunun olumsuz bir örneği olarak çok çalışma inancı kapitalist sistem tarafından kullanılarak çalışma saatleri ve iş temposu insan sağlığını tehdit eder ölçüde artırılmıştır.

3. Örgüt Teorisinde İnsan İlişkileri Yaklaşımı ve Ahlak

Taylor, Fayol ve diğer klasik yönetim bakış açısına sahip düşünürlerin temel olarak işyerindeki verimliliği artırma üzerinde odaklanmaları, örgütlerdeki insanların karmaşık davranışlarını göz ardı etmesi nedeniyle, daha dar bir bakış açısına sahip yönetim düşüncesinin şekillenmesi sonucunu doğurmuştur (Longenecker ve Pringle, 1981: 17). Birçok kaynakta insan ilişkileri yaklaşımının Elton Mayo ile birlikte başladığı ifade edilmektedir. Nitekim Elton Mayo'nun 1920'li yıllardaki Büyük Durgunluk döneminde performans teşvik planları, iş doyumu ve çalışma koşulları alanında yapmış olduğu deneyler (Bedeian, 1989: 53) örgütlerde insan unsurunun öne çıkmasını sağlamıştır. Diğer yandan Kurt Lewin ve J.E Roethlisberger (Genç, 2005: 64) de bu yaklaşımın öncüleri olarak değerlendirilmektedirler. Örgütlerde insan ilişkileri yaklaşımının öncüsü olan bu düşünürlerin yönetim ve insan davranışları konusundaki düşünceleri yönetim biliminde yeni bir dönemin yani "*insan ilişkileri yaklaşımının*" başlangıcını teşkil etmektedir. Klasik teorideki rasyonellik, düzen, etkinlik temel kavramlarının aksine insan ilişkileri yaklaşımı insan unsurunun özellikleri, motivasyon, örgütsel davranış karar ve yönetime katılma, iş tatmini gibi insan merkezli bir yönetim anlayışını benimsemiştir (Genç, 2005, 64). Bu bağlamda insan ilişkileri yaklaşımının başlıca unsurları, birey, çalışma grupları ve informal örgütler ile çalışanların kararlara katılımıdır (Dinçer ve Fidan, 1996, 139). İnsan ilişkileri yaklaşımının gelişiminde temel olarak Elton Mayo ve arkadaşlarının Hawthorne araştırmalarının etkili olduğu söylenmekle birlikte, esasen Hugo Münsterberg endüstriyel psikoloji alanındaki çalışmaları ile bu yaklaşıma öncülük etmiştir. Münsterberg'in yanı sıra Mary Parker Follet, Oliver Sheldon ve Chester Barnard insan ilişkileri yaklaşımının gelişiminde önemli düşünürlerdir. Diğer yandan önderlik ve grup yaşamı araştırması, Harwood araştırmaları, Yankee City araştırması ve Tavistock Kömür Ocakları araştırmaları insan ilişkileri yaklaşımının gelişimini sağlayan önemli araştırmalardır (Ataman, 2001: 114).

İnsan ilişkileri yaklaşımında ahlaki bakımdan örgüte ilişkin değerlendirmelerde Barnard ayrı bir yer tutmaktadır. David Jaffee örgüt teorisini ele aldığı eserinde Barnard'ın görüşlerini şu şekilde aktarmıştır (Jaffee, 2000: 67);

"Barnard'a göre, örgütün temeli ve yöneticinin en önemli fonksiyonlarından birisi amaçlar, istekler ve bireye ulaşılabilir gelen alternatiflerle ilgilenmek kadar, bireysel seçimleri etkilemektir. Örgüt bu kategorilerin birini etkileyerek ya da kontrol ederek bireysel eylemin değiştirilmesinin sonucudur. Sosyal kontrolün bu biçimi örgütsel katılımcılara ortak bir ahlaki amacı aşilayarak başarılabilir. Yönetici ya da örgütün bireysel eylemi değiştirme, işbirliğini sağlama ve ortak törel amaç duygusunu yaratma yolunu betimleyen Barnard, iki çok farklı iddia ortaya atmıştır. İlki daha sosyolojik ya da Durkheim'cidir. Burada Barnard örgütlenmiş toplu faaliyetin, yapısı itibariyle törel bir

girişim olduğunu ileri sürer. Bireyler bazı hedefleri başarmak için bir örgüte girdikleri zaman, kendi kişisel çıkarlarını ve isteklerini bir yana koymalarına ve ortak örgütsel hedeflerin peşinden koşmalarına zorlayan güçler vardır. Barnard, belirli güçlerin örgütsel işbirliğine ve amaçların başarılmasına katkıda bulunan ikinci kişiliğin yükselişini kolaylaştırdığını iddia etmiştir. Bireysel çıkarların üzerinde ortak bir ahlaki amacın peşinden koşmayı kolaylaştıran güçler sinerjik bir biçimde doğar ve “sosyal gerçekler” statüsünü alır. Bununla birlikte, Barnard’ın örgüt teorisi örgütsel işbirliği konusunda daha büyük yönetsel müdahaleyi öneren ikinci bir iddiayı da kapsar. Örgütsel faaliyet yapısı itibarıyla ahlaki bir girişimken ve “örgütsel kişiliğin”(“bireysel kişiliğin” tersine) hâkimiyetini doğrurken, sürdürülebilir işbirliğinin sağlanması ödüllerin göz önüne alınmasını gerektirir. Bu itaat ve işbirliğini ahlaki bağlılığa bağlı olmaktan çıkarır ve dış ödüllerin hesaplanmasına bağlı olmaya doğru değiştirir.”

İnsan ilişkileri yaklaşımında iş ahlakı yönünden diğer bir önemli gelişme ise örgütlerde sosyal insan unsurunun kabul edilmesidir. İnsan ve örgütün temel alındığı insan ilişkileri yaklaşımının savunduğu sosyal insan unsuru yaklaşımının şu özelliklerinde kendisini daha çok göstermektedir (Başaran, 1989: 78-79; Akt: Ataman, 2001: 109).

— Örgütün toplumsal bir yapısı vardır. Her örgüt birden çok insandan oluşur. Bu insanlar toplumsal bir yapı oluştururlar. Her toplumun olduğu gibi, örgütte oluşan bu toplumunda kendine özgü değerleri ve düzeni vardır.

— Örgütün en üstün varlığı insandır. Örgütün verimi, tek tek çalışanların veriminin toplamıdır. Bu yüzden insan örgütsel verimliliğin en etkin aracıdır.

— İnsan bir makine değildir. İnsanın bilişsel gücü, duygulan, tutumları vardır. Yalnız beden gücü ile değil, sahip olduğu psikolojik güçleriyle de örgüte katkıda bulunur. İnsanı bir makine olarak benimsemek, onun yaratıcılığında örgütün yararlanmasını engellemek demektir.

— İnsanlar örgütsel toplum içinde gruplaşır. Bu gruplaşma doğaldır. Bunu engellemek değil, yöneterek örgüte yararlı kılmak gerekmektedir. Ayrıca gruplar arasında da ilişkiler vardır.

Görüldüğü üzere insan ilişkileri yaklaşımında makine örgütü anlayışı terk edilerek, sosyal örgüt anlayışı benimsenmiştir. Bu bağlamda örgü içerisinde hem yöneticilerin işgörenlere, hem de işgörenlerin çalışanlara karşı ahlaki sorumlulukları doğmuştur. Örneğin yöneticinin işgörenlerin psikolojik davranışlarını ele alarak sistemde gerekli değişimleri gerçekleştirmesi, işgörenlerin tutum ve inançlarının iş başarımında dikkate alınması, örgüte özgü değerlerin ve düzenin varlığının kabul edilmesi içerik, nitelik ve kapsam açısından ahlakın varlığına işaret etmektedir. Diğer yandan işgörenler arasında gruplaşmanın yönetimin lehine olacak şekilde teşvik edilmesi, işgörenin insancıl yönünün ve bir arada olma (sosyal insan) ihtiyacının karşılanması da örgütlerde ahlaki olguların varlığına işaret eden başka bir durumdur. Nitekim Warner ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği Yankee City araştırmaları sonucunda sosyal ve teknik sistemlerde meydana gelen değişmelerin insan davranış ve tutumlarına etkilerini gözlemlemek mümkün olmuştur. Bu bağlamda, sosyal ve teknik sistemlerde görülen değişimlerde insan unsuru ve onun toplum içindeki prestiji, statü ve ilişkilerinin göz önünde bulundurulması planlı bir değişim yapılması gerektiği tespit edilmiştir (Eren, 2008: 40; Ataman, 2001:115).

İnsan ilişkileri yaklaşımının bir diğer önemli deneyi olan Harwood araştırmaları aynı işletmede, aynı işi yapan işçiler üzerinde planlama ve karar verme yetkileri yönünden değişik yöntem uygulamalarının insan duygu ve davranışlarındaki etkilerini görmek ve bunun sonucunda da yönetsel etkinliğin ve verimliliğin bağlı olduğu örgütsel şartları öğrenme imkânını sağlamıştır (Dinçer ve Fidan, 1996: 153). Tavistock Kömür Ocakları'nda gerçekleştirilen deneyler sonucunda ise teknik değişikliklerin, işçilerin sosyal ilişkilerinde de değişikliklere yol açtığı, biçimsel olmayan örgütün oluşmasını ve böylece duygusal ilişkilerin ortaya çıkmasını engellediği, bütün bu nedenlerle teknik değişikliklerden beklenen verimin arzulanana düzeye ulaşmadığı sonucuna varılmıştır (Baransel, 1979: 278–279). Harwood ve Tavistock Kömür Ocakları deneyleri örgütlerde ahlak bakımından değerlendirildiğinde teknik ve biçimsel değişimlerin işgörenlerin duygu ve davranışlara olan etkilerini araştırması bakımından olumlu, fakat aynı zamanda, en iyi örgüt sistemini kurmak için işgören tutum ve davranışlarının değişime zorlanması açısından olumsuz örnekleri teşkil ettiği söylenebilir.

4. Örgüt Teorisinde Neo-Klasik (Örgütsel Davranış) Yaklaşım ve Ahlak

Özellikle Hawthorne, Yankee City ve Tavistock araştırmaları ile yönetimde yeni bir düşünce akımının oluşmasını sağlayan insan ilişkileri yaklaşımı örgütlerde insan unsurunu ön plana çıkartmakla birlikte işgücünün davranışlar bağlamında toplu olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Nitekim Hawthorne araştırmaları örgütsel davranışın ortaya çıkışında öncü araştırmalar olarak ortaya çıkmıştır (Özkalp ve Kirel, 2001: 37). Örgütsel davranış yaklaşımının ahlaki boyutuna genel olarak baktığımızda, ilk olarak yaklaşımın özünde bulunan beşeri örgüt, ideolojik örgüt ve duygular mantığının (Dinçer ve Fidan, 1996: 143-144; Baransel, 1979: 226) ahlak ve iş ahlakına hizmet eden unsurlar olduğunu görmekteyiz. Bu unsurları kısaca;

— Beşeri Örgüt; sosyal sistemin tüm kişisel özellikleriyle birlikte insan unsuru ile, bireyler ve gruplar arasındaki sosyal ilişkileri ifade etmekte,

— İdeolojik Örgüt; resmi ve gayri resmi örgütle “değerlerin” ifade edildiği, inanç ve fikirler sistemi ile bu değerleri temsil eden “sembolleri” içermekte,

— Duygular Mantığı; ise, gruplar arasındaki beşeri ilişkilere hakim olan değerleri ifade eden inanç ve fikirler sistemini temsil etmektedir.

Görüldüğü üzere neo-klasik yaklaşımda ahlak ve iş ahlakında önemli bir yer tutan ve bir örgütte ahlakın varlığını gösteren inanç ve değerlere ayrı bir yer verilmiş, bu unsurlar üzerinde örgütlerin daha verimli çalışması esas alınmıştır. Neo-klasik yaklaşımda ahlaki olguları ve iş ahlakını temsil ve teşvik eden bulguları aşağıdaki gibi kısaca sıralamak mümkündür.

— Hawthorne araştırmaları sonucunda, insanın esas itibarıyla sosyal ihtiyaçlarla motive olduğu, sanayi devriminden bu yana işlerin ileri derecede rasyonelleştirilmesinin işçilerde anlam kaybına neden olduğu ve bu anlam kaybının sosyal ilişkilerle giderilmesi gerektiği, yönetime karşı duyarlılığın nezaretçinin, çalışan kişilerin “sosyal” ve “kabul edilme” ihtiyaçlarını tatmin derecesine bağlı olduğu tespit edilmiştir (Dinçer ve Fidan, 1996: 148).

— Örgütlerde davranışı X- Y yaklaşımı bağlamında ele alan McGregor'a göre X yaklaşımını benimseyen yöneticiler işgörene saygıyı, kendi kendine saygıyı, arkadaşlarının kendisine saygısını ve başarı kazanma olanaklarını sağlayamayacaktır (Eren, 2008, 43). Diğer yandan yönetimin beşeri kaynakları kontrol etmek üzere kabul ettiği prensipler işletmenin tüm kişiliğini belirtir (Dinçer ve Fidan, 1996: 154).

— Abraham Maslow'un geliştirmiş olduğu ihtiyaçlar hiyerarşisi örgütlerde birey ihtiyaçlarının ve dolayısıyla güdülemenin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. İşletme yöneticileri işgörenin performansını en uygun düzeye çıkarmada artık onun ihtiyaçlarını da göz önüne almakta ve bu olguyu gruplar içinde yani örgütsel davranış için de kullanmaya başlamışlardır.

— Chris-Argyris'e göre, insanlara işyerinde yükselme ve serbest yetki kullanma olanağı vererek onları güdüleme, örgütsel amaçlara ulaşmada önemli bir yol olur. Nitekim kişinin yetki ve sorumluluk alanının artırılması, onu daha olgunlaştırmakta ve hem kendisi hem de örgüt için yararlı faaliyetlerde bulunma olanağı vermektedir (Bolat vd. 2008: 43-44).

Örgüt teorisinde, insan ilişkileri yaklaşımının devamı niteliğindeki neo-klasik yaklaşım, örgütlerin bütün olarak görüldüğü ve güdüleme faktörlerinin işgören odaklı ele alındığı bir yaklaşımı temsil etmesi bakımından insan ilişkileri yaklaşımı ile benzer sonuçlar doğurmuştur. Örgütsel davranışta, bireyler arası ilişkiler ve iletişime daha çok yer verilmesi, demokratik- ve katılımcı bir yönetim şeklinin oluşturulması, kişisel ihtiyaçlar ve kendini gerçekleştirme arzusuna önem verilmesi örgütlerde ahlak ve iş ahlakının daha da geliştiğini gösterir niteliktedir.

5. Örgüt Teorisinde Modern (Sistem–Durumsallık) Yaklaşım ve Ahlak

Modern yönetim yaklaşımı temel olarak 1960'tan sonra yönetim alanında araştırmaların hızlandığı ve birleştirici kuramlar ortaya koyma yolunda çalışmaların yapıldığı dönemi ifade etmektedir (Okumuş ve Avcı, 2008: 16). Teorinin temel amacı klasik ve neo klasik teorilerin eksikliklerini gidermek ve olumlu yönlerinden yararlanmak olmuştur (Ataman, 2001, 124). Modern yönetim yaklaşımında iki temel unsur bulunmaktadır, bunlardan birincisi 1960'lı yıllarda yönetim ve organizasyon analizinde temel yaklaşım haline gelen "sistem yaklaşımı" ve sistem yaklaşımının bir bakıma gelişmiş şekil ve uzantısı olarak kabul edilen durumsallık yaklaşımıdır (Özalp vd, 1995: 44; Bolat vd., 2008: 48; Okumuş ve Avcı, 2008: 16-17).

Sistem yaklaşımının temeli biyolog Ludwug Von Bertalanffy'nin 1920'li yıllarda başlattığı ve 1972 yılına kadar işlediği genel sistem teorisine dayanmaktadır (Dinçer ve Fidan, 1996: 166-167; Okumuş ve Avcı, 2008: 17). Genel sistem teorisinin geliştirilmesi, fakat ondan ayrı olarak insan sistemlerinin incelenmesini öngören (Efil, 2004: 103) sistem yaklaşımı, örgütü tek bir amacı gerçekleştirmeye yönelik birbiriyle ilişkili parçalar bütün olarak görmektedir (Bolat vd., 2008: 48). Bu bağlamda sistem yaklaşımı örgüte veya işletmeye çeşitli alt sistemlerden oluşan, süreçleri ve amaçları olan bir bütün (holizm özelliği) olarak bakılmaktadır (Genç, 2005: 72). Örgütleri kesin sınırları olan, alt sistemlerin meydana getirdiği, entropinin görüldüğü, açık veya kapalı sistemler olarak ele alan ve onların dinamik bir dengede belirli bir çevre içerisinde faaliyet gösterdiğini belirten sistem yaklaşımı, örgütlerin diğer örgütler ile olan ilişkilerini ve karşılıklı bağımlılığı ele alan ilk

yaklaşımıdır. Sistem yaklaşımının bu görüşü ise iş ahlakı olgusunun hızla gelişmesine yol açmıştır. Nitekim literatür incelendiğinde (Ferrell ve Fraedrich, Velasquez, Tevrüz, Bayrak, Bolat ve Seymen vb.) iş yaşamında ahlak tartışmalarının 1960'lı yıllarda yaygınlaştığı ve yönetim bilimine konu olduğu görülmektedir.

Sistem yaklaşımı ile örgütler arası ilişkilerin gündeme gelmesi örgütlerin diğer örgütlere ve çevreye karşı olan sorumluluklarını; daha geniş bir ifade ile sosyal sorumluluklarını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda Protestan iş ahlakının, süren etkisiyle birlikte, çalışıp üretmek ve bu yolla toplumun refah ve gelişimine katkıda bulunmak üzere tüm çalışanların yeteneklerini ortaya koymak önemli bir ahlaki olgu olarak kendini göstermiştir.

1960'lardan itibaren günümüze kadar gelişen süreçte, sosyal sorumluluk işletmelerin ve dolayısıyla örgütlerin ahlaki ilke ve değerlere sahip olmalarını gerekli kılmakta, işletmelerin büyük bir çoğunluğu sosyal sorumluluk kapsamında çeşitli etkinliklerde bulunmaktadır. Diğer yandan hükümetler ve uluslar üstü örgütler (BM, Greenpeace, ILO, UNICEF vb.) işletmelerin sosyal sorumluluk etkinliklerini teşvik eden bir tutum sergilemektedirler (Gök, 2008: 12). Günümüzde örgütlerin sosyal sorumlulukları arasında çevreye zarar vermeme, kaliteli üretim yapma, insana zarar verecek herhangi bir ürün ve hizmet sunmama sayılabilmektedir (Yaşar, 2007: 51). Bu noktada örgütlerin sürdürmekte olduğu faaliyetlerin sosyal maliyetleri ve yararlarını ele alan ahlaki faydacılık gündeme gelmektedir. Ahlaki faydacılık görüşü genel olarak faaliyet ve politikaların gerçekleştirilmesinde toplumsal yarar ve maliyetlerin temel alınmasını öngörmektedir (Velasquez, 1988: 67). Bu bağlamda ölümcül yan etkilere sahip bir ilacın üretimini yapan işletme örgütünün faaliyetleri faydacılık açısından değerlendirilecek olursa, örgütün ilacı üretimi ahlaki değildir, fakat örgütün sürekli olarak üretim yaparak işgörenlerin ve işgören ailelerinin geçimini sağlaması faydacılık görüşü bakımından ahlaki bir durumu teşkil edebilmektedir. Buradan hareketle üretimin durdurulmadan zararın yok edilmesi yollarının aranması ve ilaçtan etkilenecek insanları da kapsayacak şekilde en faydalı eylem şeklinin bulunması gerekmektedir. (Yaşar, 2007: 53).

6. Örgütlerde Bireysel Çıkarlar, Sermaye Gücü ve Ahlak Paradoksu

Endüstri devriminden günümüze farklı anlayışlar içerisinde örgütlerin gelişimine baktığımızda, klasik yaklaşımda makinanın bir parçası olarak görülen insan unsurunun, günümüzde örgütler ve çevresi açısından en önemli unsur haline geldiğini görmekteyiz. Bu gelişim ve değişim sürecinde örgütlerde ahlak ve iş ahlakı olgusunun insan (birey) odaklı kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. Ancak, örgütlerde ahlak unsurlarının işlerliği konusunda bireysel çıkarlar ve sermaye gücü gibi iki önemli faktörün varlığına dikkat etmek gerekmektedir.

Örgütlerin oluşum amaçlarına bakıldığında bireylerin tek başlarına gerçekleştiremeyecekleri amaç ve hedefleri gerçekleştirme adına örgütlere katıldıkları görülmektedir. Bu bağlamda örgütün özünde bireyin kişisel amaçlarını gerçekleştirme duygusu yatmaktadır. Bu ise örgütlerde bireylerin her aşamada kendi çıkarlarını gözeterek hareket ettiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Örgütlerde çalışma- üretme ve kazanmaya yönelik ahlaki sorumluluklar ele alındığında örgütün mü yoksa bireyin mi daha etkin olduğunu sorgulamak gerekmektedir. Ahlaki faydacılık konusunda bireyler kendilerini ön plana çıkarırken, olumsuz durumlarda hesap verme ahlaki ilkesinin gerçekleşmesinde

örgütün sorumlu tutulması ve örgüt üyelerinin sorumluluğu üstlenmek istememesi ahlaki açıdan yaşanan bir paradokstur. Kişisel çıkarları doğrultusunda örgütsel faaliyetlerin devamını sağlayan bireyin, olumsuz koşullarda kendisini geri çekmesi, bazı durumlarda ise sorumluluktan kaçmanın kolay yolunu seçerek örgütü bırakması veya başka bir örgüte transfer olması bireysel ahlak ve görev ahlakı olgusu ile çelişki içerisindedir. Benzer şekilde örgüt bireylerinin çıkarları doğrultusunda yönetimi yönlendirmesi, üretimde kendi çıkarlarını ön planda tutarak verimlilik üzerinde istediklerinde değişime neden olabilmeleri, iş ahlaki açısından sorun oluşturan diğer bir unsurdur. Diğer yandan örgüt bireylerinin, kişisel çıkarları doğrultusunda örgüt inanç ve değerlerini zedeleyici davranışlarda bulunması, bazı örgüt üyelerinin ise ahlaki normları hiçe sayarak örgüte ilişkin özel bilgileri, örgüt dışına aktarması ahlaki olmayan davranışlara örnek teşkil etmektedir. Söz konusu olumsuz davranışlar yöneticiler tarafından gerçekleştirildiğinde ise bir başka paradoks ortaya çıkmaktadır. Çünkü örgüt içerisinde ahlak oluşumunu ve iş ahlakının yerleşmesini sağlayan kişiler de yöneticilerdir. Bu bakımdan örgüt yöneticileri hem iş ahlakını oluşturmaya çalışmakta hem de kişisel çıkarları doğrultusunda iş ahlakına aykırı davranışlar sergileyebilmektedirler. Bu durum ise ahlak bakımından örgütlerde çözülmesi gereken büyük bir sorunu ve paradoksu teşkil etmektedir.

Örgüt teorisinde ahlaki açıdan diğer bir paradoksu sermaye gücü veya kapitalist sistemin getirdikleri oluşturmaktadır. Özellikle günümüz dünyasında çok uluslu veya uluslararası örgütlerin sosyal sorumluluk projeleri adı altında gerçekleştirdikleri faaliyetlerin esasen daha fazla sermayeyi elde etmenin bir yolu mu olduğu tartışılmaktadır. Örgüt sahipleri ve/veya yöneticilerinin yoğun rekabet ortamında pazardan daha fazla pay alma ve daha çok kazanma adına birtakım sosyal sorumluluk projelerine imza attığı, fakat projenin uygulanması aşamasında sosyal sorumlulukların tam olarak yerine getirilmediği görülmektedir. Örneğin sosyal sorumluluk kapsamında herhangi bir bölgenin içme suyu şebekesinin yapımını üstlenen örgütün bu durumu çok iyi bir reklam aracı olarak kullandığı, fakat içme suyu şebekesi yapımında doğaya zarar verdiği, gerekli kalite standartlarını sağlamadığı, hatta reklamın etkisi geçtiğinde söz konusu projeyi yarım bırakabildiği görülmektedir. Diğer yandan sermaye sahiplerinin de para kazanma amacı ve diğer kişisel çıkarları doğrultusunda örgütleri yönlendirdikleri, gerekli kazançları sağlamadıklarında örgüt üyelerini düşünmeden örgütün varlığına son verebildikleri görülmektedir. Bu bağlamda örgüt sahiplerinin örgütleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanması söz konusudur. Bu ise hem ahlak hem de iş ahlakı açısından ahlak dışı bir davranış oluşturmaktadır.

SONUÇ

Örgüt teorisindeki tarihsel gelişim süreci ve örgüt yapılarındaki değişimler bağlamında yapılan literatür incelemesi sonucunda temel olarak 1960'lı yıllara kadar örgütlerde iş ahlakının sadece, verimlilik ilkeleri doğrultusunda israfın önlenmesi amacıyla geliştirilen yöntem ve teknikler kapsamında var olduğu görülmektedir.

Endüstri devrimi ile 1960'lı yıllar arasını kapsayan dönemde örgüt teorisinde iki temel yaklaşım söz konusudur. İlk olarak klasik yaklaşımda ahlak olgusu değerlendirilecek olursa, örgütlerin makine örgütleri olarak görülmesi, örgüt üyelerinin insan olarak bütünlüğüne ve sağlıklı-refah yaşama haklarına çok az yer verilmesi nedeniyle, bu

Örgüt Teorilerinde Ahlak: Kavramsal Bir İnceleme / Özcan ZORLU

dönemde ahlaki olguların varlığından söz etmek oldukça zordur. Diğer yandan klasik yaklaşımda işlere ilişkin yöntemlerin belirlenmesi, işbölümü, işgörenin eğitimi, örgüt içerisinde herkes tarafından kabul edilen kuralların varlığı, otoritenin adaletli bir yolla belirlenmesi ve uygulanması gibi hususlar ahlak açısından olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebilmektedir. Yine klasik dönemde söz konusu olan Protestan ahlakının örgütler çalışma şekillerini ve kişisel değerler ile inançları etkilediği görülmektedir. Protestan ahlak anlayışı gereği işgörenlerin daha çok çalışma isteği, bazı durumlarda olumlu ahlaki gelişmeler doğursa da çoğunlukla örgüt sahipleri tarafından bu inanç ve değer sisteminin kötü amaçlı olarak sömürüldüğü görülmektedir.

Örgüt teorisinde insan ilişkileri ve örgütsel davranış yaklaşımının egemen olduğu dönemde örgütlerin artık sosyal sistemler olarak görülmesi ve insana değer verilmeye başlanması, örgüt içerisinde ödev ahlakı ve bireysel sorumluluk ahlakının gelişimine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde işgörenlerin duygu ve davranışlarının nedenlerinin araştırılarak uygun ortam yaratma çabaları, örgüt üyelerinin inanç-fikir ve değerlerine önem verilmesi, örgüt içinde sosyal iletişim ve davranışa yönelik uygulamaların oluşması iş ahlakı açısından olumlu gelişmeleri teşkil etmektedir. Bu bağlamda örgütlerde ahlaki olgular daha çok yer edinmeye başlamıştır.

Örgütlerin artık açık sistemler olarak ele alınmaya başladığı ve her örgütün kendine özgü doğru bir sistemi oluşturması gerektiğinin öngörüldüğü modern yaklaşımda örgütler için ahlak hem mikro hem de makro boyutta ele alınmıştır. Sistem yaklaşımı ile birlikte kabul gören açık sistem kavramı, örgütlerin birbirine bağlı olduğunu ve birbirine karşı sorumlulukları olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda örgütlerin karşılıklı ilişki ve davranışlarında ahlaki sorumluluklara göre hareket etme olgusu gelişmeye başlamıştır.

Son dönem gelişmelerde ise çok uluslu ve uluslararası örgütlerin sayısının giderek artması, örgüt teorisinde sosyal sorumluluk ve çevreye karşı duyarlı olma faaliyetlerinin ahlaksal boyutunun değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda birçok büyük ölçekli örgütün sosyal sorumluluk projeleri gerçekleştirdiği görülmekte ve bu faaliyetler sosyal sorumluluk ahlakı kapsamında ele alınabilmektedir. Ancak, söz konusu örgütlerin bu projeleri gerçekleştirirken arka planda pazar paylarını artırma ve reklamasyon amacı güttüğü, bu nedenle sosyal sorumluluk kapsamındaki faaliyetlerin ahlaki olmadığı tartışılmaktadır.

Örgüt teorisindeki tarihsel gelişim sürecinin yanı sıra örgütlerde ahlak olgusunu etkileyen iki önemli faktör mevcuttur. Bu faktörlerden birincisi olan kişisel çıkarların örgüt çıkarlarının üzerinde tutulması geçmişten günümüze her dönemde ahlak dışı davranışların var olmasına neden olmuştur. Diğer yandan kapitalist sistemin bir sonucu olarak sermaye sahiplerinin daha çok kazanma arzusu ile örgütleri farklı şekillerde yönlendirme ve yönetmeleri zaman zaman ahlak dışı davranışların varlığını gündeme getirmiştir. Bu nedenle örgütlerde kişisel çıkarlar ve sermaye gücünün kötü amaçlı kullanımı var olduğu sürece gerçek ahlaki davranışlardan söz etmek oldukça zordur.

KAYNAKÇA

- Ataman, G. (2001). *İşletme Yönetimi: Temel Kavramlar ve Yaklaşımlar*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Baransel, A. (1979). *Çağdaş yönetim düşüncesinin Evrimi: Klasik ve Neo-Klasik Yönetim ve Örgüt Teorileri*, Cilt 1, İstanbul: Fatih Matbaası.
- Bartol, K.M. (1991). *Management*. New York: McGraw-Hill Inc.
- Bayrak, S. (2001). *İş ahlakı ve Sosyal Sorumluluk*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Bedeian, A.G. (1989). *Management*. 2nd Edition, Orlando: The Dryden Press.
- Bolat T., Seymen, O.A. (2003). Örgütlerde İş Etiğinin Yerleştirilmesinde “Dönüşümcü Liderlik Tarzı”nın Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (9), 59-85.
- Bolat, T., Seymen, O.A., Bolat, O.İ., Erdem, B. (2008). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Certo, S.C., Appelbaum, S.H, Devine, I. (1989). *Principles of Modern Management*. 3rd Edition, Canada: John Deyell Company.
- Daft, R. (1993). *Management*. 3rd Edition, For Worth: The Dryden Pres.
- Diñer, Ö., ve Fidan, Y. (1996). *İşletme Yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Efil, İ. (2004). *İşletme Yönetimi: Yönetim Düşüncesi Fonksiyonları ve Yeni Yönetim Teknikleri*. İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Eren, E. (2008). *Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar)*. 8. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Ferrell, O.C, Fraedrich, J. (1994). *Business Ethics: Ethical Desicion Making and Cases*. Boston: Houghtan Mifflin Company.
- Genç, N. (2005). *Yönetim ve Organizasyon*. 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gök, S. (2008). İş Etiği İle İş Ahlakı Arasındaki İlişki ve Çalışma Yaşamında İş Etiğini Etkileyen Faktörler. *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5, (1), 1-19.
- Gül, H., Gökçe, H. (2008). Örgütsel etik ve Bileşenleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13, (1), 377-389.
- Güney, S. (2007). *Yönetim ve Organizasyon*. 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Hodgetts, R.M. ve Kuratko, D.F. (1991). *Management*. 3rd Edition, San Diego: Harcourt Brace Jovanovich Publishers.
- http://www.ozyazilim.com/ozgur/marmara/orgut/yon_teo2.htm#_Toc465629940, (30.05.2010).
- Jaffee, D. (2000). *Örgüt Teorisi: Gerilim ve Değişim*, 1.Baskı, McGrawHill, USA

Örgüt Teorilerinde Ahlak: Kavramsal Bir İnceleme / Özcan ZORLU

- Kirel, Ç. (2000). *Örgütlerde Davranışlar, Yönetimi ve Bir Uygulama Çalışması*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Koçel, T. (1998). *İşletme Yöneticiliği*. 6. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş
- Köseoğlu, M.A., Bektaş, Ç. (2007). *İş Etiği ve Rekabet Stratejileri Yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Lewis, P.S, Goodman, S.H, Fandt, P.M. (1995). *Management: Challenges in The 21st Century*, New York: West Publishing Company.
- Longenecker J.G., Pringle, C.D (1981). *Management*. 5th Edition, Toronto: A Bell & Howell Company.
- Okumuş, F. ve Avcı U. (2008). *Turizm İşletmelerinde Çağdaş Yönetim Teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özdemir, M. (2008). Kamu Yönetiminde Etik. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, (7), 179-185.
- Özkalp, E., Kirel, Ç. (2001). *Örgütsel Davranış*. Eskişehir: ETAM A.Ş Matbaa Tesisler,
- Stoner, J.A.F., Wankel, C. (1986). *Management*. 3rd Edition, New Jersey: Prentice Hall.
- Tevrüz, S. (2007). Etik Yaklaşımlar ve İş Ahlakı, S. Tevrüz (Ed.). *İş Hayatında Etik*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Velazquez, M.G. (1988). *Business Ethics*. New Jersey: Prentice Hall.
- Yaşar, N. (2007). Sorumluluk ve Ahlak, S. Tevrüz (Ed.). *İş Hayatında Etik*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Yeniçeri, Ö. (2002). *Örgütsel Değişmenin Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Yayınlanan makalelerin uluslararası indekslere eklenmesinde sorun yaşanmaması için özet ve anahtar kelimeler gerekmektedir. Bu sebeple dergiye gönderilecek makalede mutlaka Türkçe-İngilizce özet ve anahtar kelimeler bulunmalıdır. Özetler 200 kelimeyi geçmemeli, Anahtar kelimeler kısmında en fazla 7 kelime kullanılmalıdır.
2. Makalelerin İngilizce başlığı, Türkçe başlığın altına eklenmelidir.

Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki tablodaki gibi düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	5,5 cm
Alt Kenar Boşluk	4,5 cm
Sol Kenar Boşluk	4 cm
Sağ Kenar Boşluk	4 cm
Yazı Tipi	Times News Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Boyutu (normal metin)	10
Boyutu (dipnot metni)	9
Satır Aralığı	Tek (1)

3. Makale içerisindeki başlıkların her bir kelimesinin sadece ilk harfleri büyük yazılmalı, başka hiç bir biçimlendirmeye, yer verilmemelidir.
4. Gönderilecek bilimsel çalışmaların sayfa sayısı belge, kroki, harita ve benzeri malzemeler gibi eklerle birlikte en fazla 25 sayfa olacaktır.
5. Makalede en fazla 10 şekil ve/veya tablo verilmelidir. Şekil ve tablolar metin içerisinde mutlaka belirtilmelidir. Şekil ve tablo ebatları makale için belirtilen ölçüler dışına taşmamalıdır.
6. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.
7. Makalelerdeki dipnotlar, APA (American Psychological Association) veya klasik dipnot verme formatında hazırlanıp metin içerisinde verilmelidir.
8. Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında, atıfta bulunulan kaynaklar soyadına göre sıralanmalıdır.

Örnek:

Kitap: Fisher, Alan, W., *The Crimean Tatars*, Stanford, 1978.

Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara, 2003.

Makale: İnalçık, Halil, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı’nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, *Bellekten*, VIII/30, Ankara, 1944, s. 185–229.

Tezler: Narinç, Ökkeş, *1712-1715 tarihleri Arasında Gaziantep’te Sosyal- Siyasi ve İktisadi Yapı (64 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicilleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi)*, Kils 7 Aralık Üni. Sosyal Bilimler Enst. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis, 2010.

Elektronik Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Tevfik_Paşa(10.07.2012)

ARTICLE WRITING RULES

1. Abstract and key words are needed in order to avoid problems about being included in the articles published in international indexes. For this reason, , English-Turkish abstracts and key words must be taken place in the the article which will be sent to journal. Abstracts should not exceed 200 words, 7 words should be used as maximum in the part of key words.

2. The title of the articles in English, should be added below the title of articles in Turkish.

Manuscripts should be written in Microsoft Word, and page structure of the program shall be in the following table

Paper Size	A4 vertical
Top Margin	5,5 cm
Lower Margin	4,5 cm
Left Margin	4 cm
Right Margin	4 cm
Font	Times News Roman
Font Style	Normal (Standard)
Size (plain text)	10
Size (footnote text)	9
Line Spacing	Single (1)

3. Only the first letters of each word in the article titles must be great, no other formatting, should not be included.

4. Number of pages of scientific studies which will be sent , will have maximum of 25 pages, including attachments, such as the map and sketch and similar materials.

5. In article, up to ten shapes or tables must be given. Shapes and tables must be noted in the text . Figure and table size should not be out of the specified dimensions for the article.

6. Spelling and punctuation must be based on the Turkish Language Institution Speller. the exceptions of some specified situations enforcing the terms of article or topic.

7. Footnotes in the article should be given in the text by prepared in format of giving classic format or APA((American Psychological Association) format.

8. At the end of the text, under the heading of AUTHORITIES ,the referenced resources must be ordered alphabetically according to the surnames .

Examples:

Book: Fisher, Alan, W., *The Crimean Tatars*, Stanford, 1978.

Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara, 2003.

Arcitle: İnalçık, Halil, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, *Belleten*, VIII/30, Ankara, 1944, s. 185–229.

Theses: Nariç, Ökkeş, *1712-1715 tarihleri Arasında Gaziantep'te Sosyal- Siyasi ve iktisadi Yapı (64 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi)*, Kils 7 Aralık Üni. Sosyal Bilimler Enst. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis, 2010.

Electronic Resource: http://tr.wikipedia.org/wiki/Tevfik_Paşa(10.07.2012) 181

MAKALE GÖNDERME VE DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Asia Minor Studies Dergisi'ne makale kabulü internet üzerinden yapılmaktadır. Yazar öncelikle derginin web sayfası olan [www. asiaminorstudies.com](http://www.asiaminorstudies.com) sitesindeki “*makale başvuru formu*” nu doldurup imzalayarak, bu formu bilgisayarda taratıp, ilgili makale ile birlikte tek dosya halinde asiaminorstudies@hotmail.com veya asiaminorstudies@yahoo.com, e-mail adreslerinden birine göndermeleri gerekmektedir.

Asia Minor Studies Dergisi'ne gönderilen makaleler öncelikle kapsam ve yazım ilkeleri açısından editör veya yayın kurulu tarafından incelenir. Yayın ilkelerine uygun olan çalışmalar bilimsel açıdan değerlendirilmek üzere kendi sahasıyla ilgili eser ve çalışmaları bulunan iki hakeme, yazarının ismi belirtilmeksizin gönderilir. Hakemler en geç bir ay içerisinde ilgi makale hakkında görüşlerini içeren raporlarını yayın kuruluna iletir. İki hakeminde yayınlanması uygundur şeklinde görüş bildirmesi halinde ancak makale dergide yayınlanır. Hakemlerden bir olumlu bir olumsuz rapor gelmesi halinde, yayın kurulu ilgili makaleyi üçüncü bir hakeme gönderir. Yazının yayınlanmasında üçüncü hakemin belirteceği görüşü belirleyici olur. Ayrıca yazar, hakemler tarafından makale hakkında belirtilen düzeltme önerilerini yerine getirmek zorundadır. Şayet bu yapılmazsa ilgili makale yayınlanmaz.

Hakemler tarafından yayınlanmaya değer bulunan ve yazar tarafından son düzenlemeleri yapılarak yayın kuruluna teslim edilen makalelerin derginin hangi sayısında yayınlanacağına yayın kurulu veya editörler karar verir.

ARTICLE SUBMISSION AND EVALUATION PROCESS

The adoption of the article to Asia Minor Studies are conducted via the internet. The author primarily , by filling and signing article application form which is on the web page of www.asiaminorstudies.com site , by converting this form in computers, must sent this form to one of the e-mail addresses asiaminorstudies@hotmail.com or asiaminorstudies@yahoo.com, with the related article as a single file.

Articles submitted to the journal of Asia Minor Studies, primarily are reviewed by an editor or editorial boards in terms of scope and writing policies. Works in accordance with the principles of publication principles are sent two arbitrations having their own works and studies in his study course ,without the author's name to be evaluated as scientific aspect. Officials notify their reports including comments about mentioning article to publication board at the latest within a month. If the two referees write a comment by saying appropriateness of publication of article , the article is published in the journal .In case a favorable report and negative report are come , Editorial Board sends the article a third arbitration. The opinions of the third arbitrator is decisive about publishing article .In addition, the authors must fulfill the correction suggestions specified by referees about the article . If this is not done the article will not run.

Publication Board and editors decide in which number of journal the articles, had a value of running by referees and delivered to the Board by doing last regulations will be published.